

NATIONAL INTEREST

JOURNAL FOR NATIONAL AND STATE ISSUES

ISSN 1820-4996 UDK 323.1(=163.40) година VIII vol. 14. № 2/2012.

ЧАСОПИС ЗА НАЦИОНАЛНА И ДРЖАВНА ПИТАЊА

Национални ИНТЕРЕС

ГЕОПОЛИТИЧКЕ ПРОМЕНЕ

- СВЕТ У КРИЗИ

Миломир Степић

Петар Матић

Александар Саша Гајић

Мирјана Радојичић

Горан Николић

КРИТИКА НЕОЛИБЕРАЛИЗМА И ТЕОРИЈЕ ЉУДСКИХ ПРАВА

Милош Кнежевић

Милена Пешић

Драгутин Аврамовић

Дарко Симовић

ИМПУЛСИ ГЕОПОЛИТИЧКЕ МИСЛИ

Жељко М. Будимир

Миша Ђурковић

ОСВРТИ И АНАЛИЗЕ

Драган Ж. Марковић

Ибрахим Тогић

ПРИКАЗИ

Александар Саша Гајић

Часопис за национална и државна питања

УДК 323.1(=163.41)

ISSN 1452-2152

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

Година VIII, vol. 14

Број 2/2012.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

ЧАСОПИС ЗА НАЦИОНАЛНА И ДРЖАВНА
ПИТАЊА

ISSN 1452-2152 УДК 323.1(=163.41)

Број 2/2012 год. VIII vol. 14 стр. 1-341

Часопис покренут поводом 200 годишњице савремене српске
државности.

Часопис излази три пута годишње.

Издавач:

Институт за политичке студије

Адреса:

Светозара Марковића 36, Београд

Телефон: 3039-380, 3349-205

Email: ipsbgd@eunet.rs

Оснивачи часописа:

Милан Матић, Живојин Ђурић

Главни уредник:

Милош Кнежевић

Одговорни уредник:

Живојин Ђурић

Редакција:

Милош Кнежевић

Миломир Степић

Зоран Петровић-Пироћанац

Живојин Ђурић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Прелом:

eselog@д.о.о.

Штампа:

eselog@д.о.о.

Тираж: 300 примерака

САДРЖАЈ

Тема броја:

ГЕОПОЛИТИЧКЕ ПРОМЕНЕ – СВЕТ У КРИЗИ

Миломир Степић

СРБИЈА КАО РЕГИОНАЛНА ДРЖАВА: РЕИНТЕГРАЦИОНИ ГЕОПОЛИТИЧКИ ПРИСТУП.....	9-39
--	------

Петар Матић

РЕГИОНАЛИЗАМ И ТЕРИТОРИЈАЛНА ПОЛИТИКА У ЕВРОПИ	41-57
---	-------

Александар Саша Гајић

ПЕРСПЕКТИВЕ СРПСКО-РУСКИХ ОДНОСА У КОНТЕКСТУ САВРЕМЕНЕ СВЕТСКЕ КРИЗЕ	59-78
--	-------

Мирјана Радојичић

КРАЈ ХЛАДНОГ РАТА, ВЕЛИКА СИЛА И ГЕОПОЛИТИКА ПРИРОДНИХ РЕСУРСА.....	79-99
--	-------

Горан Николић

УТИЦАЈ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ НА РЕБАЛАНСИРАЊЕ ГЛОБАЛНЕ МОЋИ	101-125
--	---------

КРИТИКА НЕОЛИБЕРАЛИЗМА И ТЕОРИЈЕ ЉУДСКИХ ПРАВА

Милош Кнежевић

СЛОБОДА У УСЛОВИМА РОВИТЕ МОЋИ	129-164
--------------------------------------	---------

Милена Пешић

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ И ИНТЕРКУЛТУРНИ ДИЈАЛОГ	165-197
---	---------

Драгутин Аврамовић, Дарко Симовић

УНИВЕРЗАЛИЗАЦИЈА И/ИЛИ ИДЕОЛОГИЗАЦИЈА ЉУДСКИХ ПРАВА?.....	199-220
--	---------

ИМПУСЛИ ГЕОПОЛИТИЧКЕ МИСЛИ

Жељко М. Будимир

МАКРОРЕГИОНАЛНО ГЕОПОЛИТИЧКО
СТРУКТУРИСАЊЕ СВЕТА: АКТУЕЛНОСТ
МАКИНДЕРОВЕ ХАРТЛЕНД КОНЦЕПЦИЈЕ 223-246

Миша Ђурковић

ПИТАЊЕ АУТОРИТАРИЗМА У
САВРЕМЕНОЈ ТЕОРИЈИ И ПРАКСИ:
КРИТИКА ТОМАСА ПОГЕА 247-278

ОСВРТИ И АНАЛИЗЕ

Драган Ж. Марковић

ПОСЛОВНИ МОРАЛ У
ЗАДРУГАРСТВУ У ФУНКЦИЈИ
МОДЕЛА ДЕМОКРАТИЗАЦИЈЕ ДРУШТВА 281-292

Ибрахим Тотић

КРИТИЧКИ ОСВРТ НА ПРЕДУЗЕТНИЧКУ
ПРИВРЕДУ У НОВОМ ПАЗАРУ ИЗМЕЂУ
ВООМ-а 90-ИХ И ДАНАШЊЕГ SCLIMB-а 293-331

ПРИКАЗИ

Александар Саша Гајић

КОСОВО И МЕТОХИЈА – ПОСТМОДЕРНИ
ГЕОПОЛИТИЧКИ ЕКСПЕРИМЕНТ 335-341

CONTENTS

This Issue's Theme:

GEOPOLITICAL CHANGES - WORLD IN CRISIS

<i>Milomir Stepic</i>	SERBIA AS A REGIONAL STATE: GEOPOLITICAL REINTEGRATION APPROACH ..	9-39
<i>Petar Matic</i>	REGIONALISM AND TERRITORIAL POLITICS IN EUROPE.....	41-57
<i>Aleksandar Sasa Gajic</i>	PERSPECTIVES SERBIAN-RUSSIAN RELATIONS IN THE CONTEXT OF THE MODERN WORLD CRISIS	59-78
<i>Mirjana Radojicic</i>	THE ENDING OF COLD WAR, GREAT POWERS AND GEOPOLITICS OF NATURAL RESOURCES	79-99
<i>Goran Nikolic</i>	IMPACT OF ECONOMIC CRISIS ON THE REBALANCING OF GLOBAL POWER	101-125

CRITIQUE OF NEOLIBERALISM AND HUMAN RIGHTS THEORY

<i>Milos Knezevic</i>	FREEDOM IN THE CONDITIONS OF VOLATILE POWER.....	129-164
<i>Milena Pesic</i>	NATIONAL IDENTITY AND INTERCULTURAL DIALOGUE.....	165-197
<i>Dragutin Avramovic, Darko Simovic</i>	UNIVERSALIZATION AND/OR IDEOLOGIZATION OF HUMAN RIGHTS?.....	199-220

IMPULSE OF GEOPOLITICAL THOUGHT

Zeljko M. Budimir

MACRO-REGIONAL GEOPOLITICAL
STRUCTURING OF THE WORLD: ACTUALITY
OF MACKINDER'S HEARTLAND CONCEPTION. 223-246

Misa Djurkovic

THE QUESTION OF AUTHORITARIANISM IN
CONTEMPORARY THEORY AND PRACTICE:
CRITIQUE OF THOMAS POGGE 247-278

POLEMICS AND ANALYSIS

Dragan Z. Markovic

BUSINESS ETHICS WITHIN THE SYSTEM
OF COOPERATIVE SOCIETY IN THE
FUNCTION OF THE DEMOCRATIZATION
SOCIETY MODEL 281-292

Ibrahim Totic

CRITICAL REVIEW OF THE ENTREPRENEURIAL
ECONOMY IN THE NOVI PAZAR, BETWEEN
BOOM 90s AND THE PRESENT SLIMB..... 293-331

REVIEWS

Aleksandar Sasa Gajic

KOSOVO AND METOHIJA – POSTMODERN
GEOPOLITICAL EXPERIMENT 335-341

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

ГЕОПОЛИТИЧКЕ ПРОМЕНЕ – СВЕТ У КРИЗИ

Миломир Стенић

СРБИЈА КАО РЕГИОНАЛНА ДРЖАВА: РЕИНТЕГРАЦИОНИ ГЕОПОЛИТИЧКИ ПРИСТУП	9-39
---	------

Петар Матић

РЕГИОНАЛИЗАМ И ТЕРИТОРИЈАЛНА ПОЛИТИКА У ЕВРОПИ	41-57
---	-------

Александар Саша Гајић

ПЕРСПЕКТИВЕ СРПСКО-РУСКИХ ОДНОСА У КОНТЕКСТУ САВРЕМЕНЕ СВЕТСКЕ КРИЗЕ	59-78
--	-------

Мирјана Радојичић

КРАЈ ХЛАДНОГ РАТА, ВЕЛИКА СИЛА И ГЕОПОЛИТИКА ПРИРОДНИХ РЕСУРСА...	79-99
--	-------

Горан Николић

УТИЦАЈ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ НА РЕБАЛАНСИРАЊЕ ГЛОБАЛНЕ МОЋИ.....	101-125
---	---------

*Миломир Стенић**

СРБИЈА КАО РЕГИОНАЛНА ДРЖАВА: РЕИНТЕГРАЦИОНИ ГЕОПОЛИТИЧКИ ПРИСТУП**

Сажетак

Србија је задржала унутрашњу територијалну поделу из времена „друге“ Југославије, која на њену целовитост и кохезију делује деструктивно. Стога редефинисање административно-територијалне структуре државе није само питање боље организације власти и децентрализације, већ потреба заустављања фрагментације Србије. Формирање регионалне државе од тринаест региона, укључујући и њихов адекватан уставно-правни статус, допринело би остварењу главног геоекономског и геополитичког циља – равномернојем регионалном развоју и унутрашњој реинтеграцији државе. Кључни принцип приликом формирања региона био би функцијско-гравитацијски. Оптимална примена тог принципа била би неопходна да би се поништила баријерност и деструктивност садашњих административних међа.

Кључне речи: регионална држава, тринаест региона, реинтеграција, геополитика, Србија

* Институт за политичке студије, Београд.

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Увод

Регионализација је свеобухватан процес и поступак издвајања, омеђавања и рашчлањивања простора на мање, индивидуализоване области. У физичкој, друштвеној и регионалној географији регионализација не мора да резултира јасно линијски разграниченом просторном структуром. Међутим, приликом политичког (административног) регионализовања државе, регионализација представља наглашено политичко-географски и геополитички поступак диференцирања државне територије на мање целине, тј. конституисање *региона* као политичко-територијалних јединица. Будући да је „регионални проблем“ свеобухватан и да захтева мултидисциплинарни приступ (географски, историографски, економски, социолошки, правни, политиколошки...), њиме се бави комплексна наука – региономика.¹ Региономика се суочава са решавањем бројних теоријских и практичних питања – од појма и дефиниције региона и регионализације, до стварања и функционисања регионалних структура и система. Упркос томе, још увек нису разрешене чак ни основне појмовне дилеме. У свакодневном оптицају су српске речи *област*, *крај*, *крајина*, *крајолик*, *подручје*, *предео*..., а међу стручњацима појмови страног порекла *регион*, *регија*, *реон*, *рејон*... Појам *регион* односи се на „комплексну просторну целину с наглашеном индивидуалношћу“, док се суштински неадекватан (не-просторни) појам *регија* одомаћио делимично у научном, а још више у медијском и партијско-политичком вокабулару.² На другој страни, унутар српског говорног и националног ареала има и намерног избегавања термина *регија* због, такође нетачног, мишљења да се ради о тзв. кроатизму.³

1 Часлав Оцић, *Увод у региономику*, Знамен, Београд, 2005, стр. 8.

2 О прецизним одређењима појмова *регион*, *регија*, *рејон*, *регионализација*, *регионализам* и других видети у: Часлав Оцић, „Региономика: уводна разјашњења“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 112-113, Матица српска, Нови Сад, 2002, стр. 7-67.

3 Постмодерно раздобље преплављено је масовним појмовним релативизацијама, конфузијама, мутантима и тенденциозно непрецизним неологизмима. Ту појаву философ Светозар Стојановић назвао је *распојмљивање*, а правник Мирјана Стефановски *терминолошка мимикрија*.

Изазови региономике, тј. регионалне науке (енгл. regional science) рачвају се у бројне научне и практичне рукавце:

- Примарни предмет интересовања региономике јесу *циљеви регионализације* – идеолошки, партијско-политички и политикантски (структурисање простора ради испуњења циљева појединца или организоване политичке групе), економски (равномернији или поларизованији регионални развој), геополитички (интеграција или дезинтеграција територије; територијална експанзија или регресија), културно-цивилизацијски (хомогенизација или хетерогенизација)...
- У домену региономике су *чиниоци разграничења и регионалне диференцијације простора* – историјски (постојање или непостојање аналогних просторних целина у ближој или даљој прошлости, укључујући и поклапање или непоклапање њихових граница), физичко-географски (рељеф, клима, хидрографија, живи свет, природни ресурси), друштвено-географски (становништво, насеља, привредне и непривредне делатности, политичко-географски и геополитички феномени) и комплексни (уравнотежена примена већине принципа и фактора или, пак, издвајање једног или мањег броја доминантних).
- Региономика се фокусира и на *принципе регионализације* – физиономичност, хомогеност, зоналност, уравнотеженост, функционалност, одрживост, динамичност...
- Незаобилазни предмет проучавања региономике јесу *регионалне структуре и системи* – физичко-географски региони (равничарски, брдско-планински, пустињски, приморски, тропски...), демографски региони (популационо регресивни и експлозивни; емиграциони и имиграциони; моноетнички и мултиетнички...), насеобински региони (рурални и урбани; мешовити; метрополитенски...), економски региони (развијени и неразвијени; аграрни, индустријски, туристички...), те нивои и различити просторни обухвати регионализације (глобална, /транс/континентална, национална, субнационална; макро-, мезо- и микро-регионализација).

- Региономика се бави и *последицама регионализације* – демографским, културним, економским, еколошким, геополитичким...

Исход регионализације државе и њене територије у политичком, уставно-правном, политичко-географском и геополитичком смислу јесте *регионална држава*. Регионална држава требало би да се формира када између појединих делова њене територије постоје мање или веће историјске, етно-културне, физичко-географске, економске и друге различитости, из којих би могао да проистекне аутономнији статус него што га имају јединице локалне самоуправе, али без елемената самосталности, а нарочито без квазидржавности којима располажу федералне јединице у федеративној држави. Регионализација, као политичко-територијално организовање државе, спроводи се тамо где не постоје разлози за образовање федерације, на једној страни, а где би формирање унитарне државе показивало одређене недостатке, на другој страни. У уставно-правном смислу, регионална држава је „трећи облик државног уређења, између унитарне државе и федерације, који садржи извесне елементе и једног и другог облика, и спаја у значајној мери њихове добре стране, али и отклања неке лоше“.⁴ Стварању региона у регионалном устројству државе приступа се и онда када је потребно да се уставно и политички/административно-територијално трансформише постојећа (наслеђена), доказано неадекватна, територијално деструктивна и за опстанак државе очигледно опасна унутрашња подела.⁵ Сходно тако постављеном

4 Миодраг Јовичић, „Косово и Метохија у предлогу нове регионалне структуре Србије“, *Косово и Метохија – изазови и одговори*, Институт за геополитичке студије, Београд, 1997, стр. 76.

5 Критикујући једну страначку идеју поделе Србије на мали број региона, Мирјана Стефановски наводи примере регионалних држава Италије и Шпаније, те напомиње да је у њиховом уставном дефинисању сврсисходно осмишљено „нешто потпуно ново“ (*tertium genus* – „нешто треће“ или „нешто између“). Она констатује да се у случају те две државе оправдано стало на пола пута од унитарно уређене државе ка федерацији – и то „из невоље“. „У обе државе су постојале снажне федералистичке идеје, у Шпанији чак и сепаратистичке тежње, па се регионалном уређењу ту прибегло као мањем злу“. Видети у: Мирјана Стефановски, „Смутње са регионализмом“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 112-113, Матица српска, Нови Сад, 2002, стр. 203. Иако се М. Стефановски у свом чланку успротивила преобликовању Србије у регионалну државу онако како је наведено у том

циљу и „државном разлогу“ („raison d'état“), приликом разграничења региона није сврсисходно строго се придржавати историјских, физичко-географских и етно-демографских датости, па чак ни успостављених функцијско-гравитацијских односа који не одговарају садашњим и будућим потребама. Управо супротно, неопходно је циљано „демонтирање“ постојећих, наслеђених, унутрашњих граница, те њихово „утапање“ у територије новоформираних региона. Тако би се оне претвориле у реликтне међе, тј. не би оставиле знатнији траг у простору и памћењу становништва. На тај начин би се неутралисао и постојећи (реални) или могући (хипотетички) фрагментациони или баријерни ефекат делимично подударних ранијих и актуелних граница.⁶

Регионализацијом против дезинтеграције Србије

Србија је уџбенички пример државе која се суочава са деструктивном организацијом територије, а која се не своди само на далеко одмаклу фазу сепаратизма у једном њеном делу (Косово и Метохија), већ на праву „епидемију“ центрифугалности. То је кључни проблем Србије. Држави прети територијално сажимање и фрагментација. Будући да представља резидуум југословенског разби-распада, она је проблем унутрашње просторне кохезије углавном наследила из времена када је била федерална јединица „друге“ Југославије. Иако су остале тадашње републике биле историјски и етнички хетерогеније, само Србији биле су уметнуте и наметнуте две аутономне покрајине. Њихова задата геополитичка функција била је, кенанистички речено, да „обуздавају“ Србију, те одржавају унутарјугословенски и балкански „баланс“. Парадокс је био очигледан: Србија, територијално највећа, најмногљуднија, природним ресурсима најбогатија, економски по-

страначком предлогу, не може се оспорити да у Србији постоје „снажне федералистичке идеје“ и „сепаратистичке тежње“ далеко више изражене него у Италији и Шпанији, те да би преобликовању Србије у регионалну државу требало приступити не само „из невоље“ и „као мањем злу“, већ можда и као једином решењу које ће сачувати државу од дезинтеграције.

- 6 Миломир Степић, „Регионализација у функцији унутрашње политичко-територијалне реинтеграције Србије“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 112-113, Матица српска, Нови Сад, 2002, стр. 127-147.

тенцијално најперспективнија и историјско-геополитички најзаслужнија за стварање, ослобођење и реконституисање заједничке државе, спутана је са два покрајинска „тега“ на северу и југу, добила је трећеразредну економску и политичку улогу, у складу са тада важећом крилатицом „Слаба Србија – јака Југославија“⁷. Супротно осталим републикама, које су направиле мање или веће политичко/административно-територијалне промене (изузимајући Црну Гору), Србија је и две деценије после нестанка СФРЈ задржала не само простране, махом многољудне и нефункционалне општине (груписане у псеудоуправне „љуштуре“ 29 округа и административно „заокружени“ Град Београд), већ и дезинтеграционо пројектоване покрајине. Штавише, покрајине су уставно верификоване и у постјугословенском периоду, иако Србија више није била под непосредним извансрпским персоналним, идеолошким и геополитичким протекторима. Стога је егзистенцијални интерес Србије да своју унутрашњу територијалну структуру трансформише на начин који би зауставио геополитички индуктовану инерцију деструкције, настављену и данас по југославоликој формули. Дакле, прокламовани циљеви као што су децентрализација, демократизација, равномернији регионални развој, деметрополизација и други, неопходно је да буду уграђени у истински примарни национални и државни интерес – очување територијалне целовитости и унутрашње кохезије Србије. Само ако постоји држава Србија, могуће је да се набројани циљеви остваре. Ако нема државе Србије, и они су депласирани.

Шта је оптимално решење, у складу са интересима Србије? Радикална унитаризација и централизација био би контрапродуктиван и кратковид потез. Велики део народа то би тешко прихватио, а таква трансформација објективно би се тешко применила. Супротна опција, федерализација, значила би даљу фрагментацију државе, подлегање синдрому југославизације Србије и очигледан корак ка коначној подели на немоћне просторне целине, које би, већином, пре поста-

7 Ако би се изузели идеолошко-геополитички циљеви, теза „Слаба Србија – јака Југославија“ представљала би логички nonsens. Да ли је могуће да највећи део целине буде слаб, а да целина, захваљујући томе, буде јака? Зар не би данас била комична аналогна крилатица „Слаба Немачка – јака Европска унија“?

ли плен великодржавних амбиција суседа, него што би стигли да иживе своје етатистичке пориве. Одговарајући модел за Србију била би регионална држава. Регионализација би представљала уставно-правно и политичко-територијално преуређење, а не разбијање државе. Али, на питање да ли регионализовати Србију и трансформисати је у регионалну државу, није довољно зауставити се само на позитивном одговору, без подробнијих одређења о статусу региона, њиховом економском и развојном потенцијалу, а нарочито о броју региона, њиховој пространости, границама, становништву, унутрашњој структурној подели на општине, регионалним центрима, саобраћајној повезаности, функцијско-гравитацијским односима... Дакле, не било какво, већ једино *адекватно* редефинисање Србије у регионалну државу могло би да има реинтеграционе ефекте. У супротном, неодговарајућа решења представљена као „добре намере“ регионализације, могу да „поплочају пут до пакла“ државне пропасти. Срби баштине и таква искуства „учења на сопственим грешкама“ – то су биле бановине за време монархистичког Југословенства и републике за време социјалистичког Југословенства.

У расправама о регионализацији, које се покрећу спорично и обично без искрене намере да се проблем решава, позиционирала су се два готово непомирљива става:

Априорни заговорници регионализације углавном истичу неопходност децентрализације, прерасподеле моћи, децентрализације, смањења регионалних разлика у економском развоју између северних делова Србије и Београда, на једној страни, и свих осталих области земље, на другој страни. Страствени ЕУ-ентузијастички (ЕУ-фили, ЕУ-фанатици) истичу регионализам као „темељну европску вредност“ и начин да се превазиђе традиција супротстављених државних интереса, граница, подела и анимозитета, који коче дефинитивно стварање „јединствене Европе“. Већина политичких представника националних мањина у Србији, у првом реду мађарске, муслиманске/бошњачке и албанске, у регионализацији Србије види прилику за даље слабење утицаја државе, а јачање статуса својих колективитета унутар региона као мањих територијалних јединица. Истовремено, оштро се противе (укључујући уцењивање власти) подела конкретног простора унутар кога чине демографску већину на два ре-

гиона (на пример: Рашке области; северне Бачке). Али, међу априорним заговорницима регионализације не помиње се снажење државе, јачање њене унутрашње кохезије и демонстрација садашње доказано деструктивне поделе на две аутономне покрајине. Иза демагошких фраза о „регионализацији у служби грађана“, најчешће се крију краткорочни и дневнopolитички циљеви утицајних појединаца и/или интересно повезаних група.

Априорни противници регионализације страхују да ће то ослабити централну државну власт, додатно дезинтегрисати земљу, повећати бирократски апарат, створити феудализоване, етатизоване и аутаркичне политичко-територијалне јединице на челу са локалним моћницима. Оне би могле да постану идеалне за геополитичку инструментализацију у сврху експанзионистичких интереса суседа, регионалних и великих сила. Свој отпор регионализацији, не без разлога, оправдавају катастрофалним српским искуством из „прве“ и „друге“ Југославије, чије су се унутрашње административно/политичко-територијалне поделе пројектовале у пароксизам рата, смрти, прогона, разарања и уништења државе. Негативан став, такође, потиче и од поистовећења регионализације у регионалној држави са идејама евро-региона, трансграничних региона („Европа региона“) и осталих видова политичког, економског, културног и другог не-државног („мимо-државног“, „пара-државног“) повезивања. При томе, занемарује се чињеница да је регионална „конструкција“ ЕУ у супротности управо са регионалном државом. Регионалном државом (ре)афирмишу се државни суверенитет и национална, политичка, економске и културна кохезија и самобитност, а не самодовољност региона.⁸ Међутим, априорни противници регионализације углавном не нуде решење. Да ли њихово противљење регионализацији значи да би требало да остане status quo, тј. да ли то значи да би постојећу територијалну структуру Србије са две аутономне покрајине (и још неколико центрифугално оријентисаних области) требало задржати, не тражећи решење које се супротставља деструкцији

8 Миломир Степић, „Регионализацијом до (ре)интеграције – Србија као регионална држава“, *Србија - држава региона*, зборник са скупа одржаног у Новом Саду 10. септембра 2000. године, Веће за демократске промене у Србији, Београд, 2000, стр. 49.

државе? Уосталом, да ли, осим стварања регионалне државе, постоје друге могућности? Унитаризација? Федерализација?

Псеудорегионализациона разводњавања

У постјугословенској фази геополитичке транзиције појављивале су се идеје о административно/политичко-територијалном преуређењу Србије. Изузимајући неколико партијских предлога, али без озбиљне намере да се о њима поведе институционална расправа, да се евентуално постигне већина за усвајање и да се потом практично спроведу, било је и неколико стручних идеја о регионализацији и успостављању Србије као регионалне државе. Предњачиле су теоријске расправе, научна сучељавања и вредне анализе страних примера, али су били малобројни иновативни, конкретни предлози, који би прво уважавали српске историјске, географске, економске и друге особености и интересе, а тек потом „стандарде ЕУ“ промовисане у догму. Већина псеудорегионализационих „игара“ задржавала се у испразним идеолошко-политичким оквирима, само делимично бавила се круцијално важним уставно-правним и још мање економским питањима. По правилу, избегавана је територијална конкретизација: пространост, морфографија и границе региона, функцијско-гравитацијске и саобраћајне везе, мрежа насеља и регионалних центара... De facto, свака расправа о истинској регионализацији и регионалној држави Србији вешто је ескивирана. Штавише, грађанима је (не)посредно сугерисано да се ради о неозбиљној ствари, о којој наводно ауторитативно може да расправља свако – и стручњак и незналица, и добронамеран и злонамеран, и онај коме је стало до националних и државних интереса, али и онај који се бори само за сопствену корист.

Конфузији је допринела политичка номенклатура када се упустила у јавна лицитирања о броју и карактеру региона. У Владиној „Стратегији регионалног развоја Републике Србије за период од 2007. до 2012. године“ озваниченој 2007. године избегнуто је недвосмислено опредељење о броју региона, већ су вариране три опције „економске регионализације у функцији приступа ЕУ фондовима“. Полазиште је представљала Заједничка класификација територијалних једини-

ца за статистичке потребе у земљама ЕУ (NUTS). Декларативно, она је требало да уважава квантитативно-просторну усклађеност, хомогеност, историјске, културне, физичко-географске, геополитичке и друге принципе формирања појединачних региона и укупне регионалне структуре, али уравнотежен број становника имао би пресудну улогу. Хијерархија би се успостављала према следећем стандарду: NUTS₁ – од 3 до 7 милиона становника; NUTS₂ – од 800.000 до 3 милиона становника и NUTS₃ – од 150.000 до 800.000 становника. Сходно таквом ЕУ-шематизму, а не демографским и другим реалностима Србије, предложене су следеће NUTS₂-варијанте: прва, са *четири* региона (Град Београд, Централна Србија /без Београда/, АП Војводина, АП Косово и Метохија); друга, са *пет* региона (Град Београд, АП Војводина, АП Косово и Метохија, Источна Србија и Западна Србија) и трећа, са *девет* региона (Град Београд, Источна Војводина /Банат/, Западна Војводина /Бачка и Срем/, Источни регион, Јужни регион, Западни регион, Централни регион, Западно Косово и Источно Косово).⁹

Компромитуацију идеје регионализације политичка номенклатура наставила је пуштајући у оптицај више варијанти „седам статистичких региона“. Уследили су отпори, незадовољства, манипулације становништвом појединих крајева Србије, потом партијско-политичке уцене и ултимативни захтеви (не)формалних лидера националних мањина, и на крају, уступци Државе у виду усвајања „пет статистичких региона“ крајем 2010. године. Немушта образложења надлежних позивала су се на „уједначавање броја становника“, и

9 Видети у: „Стратегија регионалног развоја Републике Србије за период од 2007. до 2012. године“. www.razvoj.gov/Strategije/SRRS/strategija_regionalnog_razvoja.pdf, стр. 172-180. У поглављу 5, под насловом „Економска регионализација у функцији приступа ЕУ фондовима“, постоје бројне нејасноће, грешке и алармантни пропусти. На пример: упоредо са појмом *регион*, често се користи и нетачан термин *регија*; уводе се географски непостојећи називи *Источна Војводина* (уместо само Банат) и *Западна Војводина* (уместо само Бачка и Срем); по наслеђеном идеологизованом „покрајинском кључу“, аналогно се уводе *Западно Косово* (уместо Метохија) и *Источно Косово* (уместо /Велико/ Косово, са осталим областима) Такође, у табели бр. 26 (стр. 179) наводе се одабрани статистички подаци за регионе треће варијанте, али само за њих седам, а не за свих девет. Збирни резултати односе се на Републику Србију, без икакве напомене да су (и зашто су) изостављени тзв. Западно и Источно Косово (вероватно због непостојећих пописних података).

то сходно „европским стандардима“, „у функцији равномернијег регионалног развоја“, ради „што ефикаснијег коришћења предприступних фондова ЕУ“... Јавности у Србији тако је прослеђена порука да је све то резултат унутрашњих партијско-политичких нагодби и трговине, усаглашених са диктатом ЕУ („упакованим“ у шематизовани NUTS₂-ниво статистичко-територијалне организације), а не уважавања својстава, потреба и интереса Србије. Чак и на основу легитимног географског погледа на карту „пет статистичких региона“ могуће је закључити да то није било далеко од истине. На јавно испољене резерве и покренуту полемику о територијално-морфографским својствима региона, те припадности конкретних општина и округа појединим регионима, уследили су арогантни службени одговори да се ради „само о статистичким регионима“ и да „њихове границе нису важне“. Ако је тако, зашто је онда била потребна *просторна алхемија* да би се у централној Србији (изузимајући Београд) створила два вештачка статистичка региона, како би се „намакао“ тражени број становника? Ако већ „границе нису важне“, зашто се нису узели делови територија Војводине, Београда и Косова и Метохије, који су далеко изнад доње популационе границе за NUTS₂ од 800.000 становника, те на тај начин демографски употпунили раније предложени региони из „варијанте седам“, који нису имали довољно становника према „европским стандардима“? Испоставило се да су границе ипак важне, али да су неке од њих недодирљиве. Вештачко уравнотежавање броја становника довело је до „склапања“ великих региона и до фрапантних територијалних решења. Резултат ове „франкештајн-регионализације“ јесте да су се у истом статистичком региону нашли, на пример, Тутин на југоистоку Рашке области и Шабац уз десну обалу Саве; Прибој у Полимљу, на крајњем југозападу Србије, и Свилајнац у Поморављу; Смедерево у Подунављу и Трговиште у Горњој Пчињи, готово на граници са БЈР Македонијом...!/? (карта 1)

Карта 1: Територијализација пет статистичких региона Србије

Извор: http://en.wikipedia.org/wiki/Statistical_regions_of_Serbia
(карту је називима региона допунио М. Стенић)

Са ранијим искуствима и са новим исходима „статистичког регионализовања“, није депласирано поставити питање: „Шта се, у ствари, регионализује?“ Одговор: „Србија“ – само је привидно логичан. Да ли баш Србија у целини? У

споља и изнутра генерисаној српској геополитичкој стварности, територијални интегритет и границе Србије све чешће се нескривено доводе у питање. Али, зато територије АП Косово и Метохија, АП Војводина и Административног подручја Града Београда изгледа да су унапред задате као целовите и неупитне, а њихове границе непроменљиве и чврсте. Заговорници „глобалног села“ и „евроатлантских интеграција“, где су „границе историјски превазиђене“ као „сметња слободном кретању људи, робе, идеја и капитала“, сугеришу постмодерно схватање суверенитета Србије и „флексибилнији став“ према њеним државним границама, више „у складу са реалношћу“, него у сагласју са Уставом Републике Србије и националним интересима. Истовремено, било какво преиспитивање покрајинских територија и граница (нарочито када је у питању АП Војводина), иако се аргументује не само потребом спасавања државе од дезинтеграције, већ и успостављањем адекватнијих функцијско-гравитацијских односа, унапред се дискредитује као „повампирење национализма“, чак и „великосрпства“. Парадоксално, у том случају није ретко позивање и на исти онај Устав Републике Србије („покрајине су Уставна категорија“). За недодирљивост територије и граница АП Косово и Метохија приметно мање се истиче аргумент Уставом дефинисане и његовом преамбулом наглашене позиције,¹⁰ већ се потенцира да је то „територија под међународном управом УН“. Да не мора да буде тако пример је Хрватска, која је установила своју жупанијску административно-територијалну структуру, не уважавајући (напротив!) реално постојање Републике Српске Крајине и вишегодишње заштите мисије УН на њеној територији. Дакле, све указује да се већина понуђених псеудорегионализационих акробација (слично стварању 5 „статистичких региона“, од којих су 3 унапред задати), односи, *de facto*, само на „патрљак“ централне („уже“) Србије, додатно умањене за територију Града Београда.

10 Видети преамбулу и чланове од 182. до 187. Устава Републике Србије из 2006. године. *Устав Републике Србије*. (www.srbija.gov.rs/cinjenice_o_srbiji/ustav.php)

Каква регионализација је у складу са својствима и интересима Србије?

Не оспоравајући суштинску важност правних, политичких и економских аспеката, показало се да су бројност, тј. *територијалност* и *границе* региона од пресудног значаја, не само за конституисање и функционисање, већ и за прихvatљивост регионалне државе за грађане Србије. Сходно томе, требало би потражити одговор на питање: каква регионализација је у складу са својствима Србије, те њеним кључним интересом – очувањем целовитости и унутрашње кохезије државе?

Да ли је то *мали број региона*, са бројним становништвом и, следствено, великом површином, а уз недодирљивост задатих покрајина и Београда? Одговор је НЕ, и то из неколико кључних разлога: зато што би такви региони лакше тежили аутаркичности, државоликости и центрифугалности; зато што би се унутар њих тешко издвојили оптимални регионални центри; зато што је Србија веома слабо саобраћајно повезана и доступност регионалним центрима била би компликована, напорна, дуготрајна и скупа за грађане из удаљенијих крајева региона; зато што би такви региони били вештачке, анти-географски укрупњене територијалне целине, са великим бројем становника за услове Србије; зато што би организацију власти у њима било тешко успоставити, те такви региони не би били у интересу грађана...

Да ли је то релативно *велики број региона*, са малобројнијим становништвом и мањом површином, уз „утапање“ постојећих покрајинских граница у унутрашњост региона? Одговор је ДА, уз следеће кључне аргументе: зато што би центрифугални потенцијал таквих региона био знатно мањи; зато што би већ постојећи значајнији функцијско-гравитацијски центри лако прерасли у регионалне центре; зато што би саобраћајна доступност регионалних центара за грађане била лакша (на тзв. дневној дистанци и за најудаљенија насеља); зато што би такви региони били географски, демографски, економски, инфраструктурно... складније просторне целине, а не вештачки успостављени, крупни ентитети као, на пример, установљени „статистички региони“; зато што у Србији са мањим регионима потреба равномернијег регионалног развоја не би остала испразно кабинетско теоретисање и јалово политикантско обећање за далеку будућност, већ

би постала остваривија у реалном простору и времену; зато што би се са мањим и складнијим регионима грађани лакше идентификовали и радије их прихватили...

Идеју релативно бројнијих региона у регионалној држави Србији промовисао је 1996. године правник, академик САНУ, М. Јовичић. У своје две студије он је понудио уставно-правна решења и организацију власти, те дао уопштен предлог политичко-територијалне организације будуће државе Уједињених Српских Земаља (тада СР Југославије).¹¹ Предвидео је укидање покрајина, али је оставио да се њихове границе поклапају са деловима граница појединих региона, што би могло да доведе до рестаурације покрајинских граница. Иако је предлог М. Јовичића у суштини био адекватан условима и потребама Србије, територије и границе већине региона више су биле усклађене са класичним, давно превазиђеним физичко-географским датостима, а само делимично са савременим друштвено-географским и функцијско-гравитацијским карактеристикама. Такође, регионализација М. Јовичића поседовала би реинтеграционе потенцијале, али не у мери која је потребна да би се зауставила далеко одмакла фаза фрагментације државе. Сходно томе, потребно је кориговати његов модел, тј. изменити територијалну морфографију и границе региона унутар Србије као регионалне државе.

Основни геополитички приступ у коригованом моделу регионализације (М. Степић) из 1997. године¹² био је центрипетални и реинтеграциони, а геоекономски принципи формирања и омеђавања региона – функцијско-гравитацијски и

11 Миодраг Јовичић: *Регионална држава – уставноправна студија*, Вајат, Београд, 1996.

Миодраг Јовичић: *Устав регионалне државе Уједињених Српских Земаља - организација власти*, Вајат, Београд, 1996.

12 Инспирисан предлогом регионалне државе М. Јовичића из 1996. године, али коригујући његову територијалну конкретизацију, те допуњавајући је специфичним политичко-географским и геополитичким гледиштима, М. Степић први пут је представио свој модел у саопштењу „Политичко-географски аспекти регионализације Србије“, на научном скупу *Перспективе и правци развоја географске науке*, који је одржан 12-15. новембра 1997. године на Брезовици. Реферат је објављен у тематском броју часописа *Гласник СГД-а* тек пет година касније. Видети: Миломир Степић, „Политичко-географски аспекти регионализације Србије“, *Гласник*, свеска LXXXII, број 1, Српско географско друштво, Београд, 2002, стр. 17-30. У чланцима који су касније објављивани овај модел је допуњаван и детаљније разматран (на пример, са становишта промењене функције Београда, у контексту развојних могућности Источне Србије...), али основне поставке, број региона и њихове границе нису мењани.

саобраћајно-географски (доступност центара). Подразумева се да су нека одступања била нужна, не само због основног геополитичког циља, већ и са становишта будућих процеса у којима ће се наћи Србија и Европа. Тако, на пример, поништавање јужне границе АП Војводина (углавном) на Сави и Дунаву и претварање у реликтну међу у унутрашњости територије три региона, није само у функцији онемогућавања очигледне војвођанске центрифугалности у односу на Србију, већ је и у складу са комуникацијским повезивањем читаве Европе посредством паневропских коридора који су трасирани управо долинама Саве и Дунава (Коридори 10 и 7). У супротности је са елементарном геокономском логиком да се у најужој зони саобраћајних коридора, који представљају осовине интеграције континенталног нивоа, не само повећава степен баријерности покрајинске међе, већ да она уопште постоји. Управо опстанак те међе јесте анти-евроинтеграцијска чињеница.

Иако географским аспектима конкретне регионалне организације и индивидуалним карактеристикама региона није посветио велику пажњу, М. Јовичић је издвојио четири најважнија критеријума на основу којих је извршио диференцирање простора: 1) број становника, који би требало да буде што уједначенији – оптимално од 500.000 до 1.000.000 становника; 2) историјске сличности; 3) специфичности културе, обичаја и менталитета; 4) саобраћајна повезаност, функцијско-економска интегрисаност и географска (М. Јовичић подразумева физичко-географска) целовитост. Сходно томе, предложио је формирање 13 региона у регионалној држави Уједињених Српских Земаља (тада СР Југославија) – 12 у Србији, те Црна Гора као 13. Уважавајући критеријуме М. Јовичића, корекција је неопходна тамо где они нису у складу са реинтеграционим циљем као примарним, те са савременим геокономским токовима (на пример, велике реке, као што су Сава и Дунав и њихове долине, у савременом свету више не представљају тзв. природне границе, већ управо супротно – трансформисале су се у осовине економско-политичке интеграције и концентрације становништва, насеља, привреде, услуга, капитала...). Тако, уместо 12 региона у регионалној држави Србији М. Јовичића, у коригованој верзији (М. Степић) предложено је 13 региона: Бачка (регионални центар *Нови Сад*), Банат (*Зрењанин*), Срем и Мачва (*Сремска Митровица*), Београд (*Град Београд*), Подунавље (*Смедерево*), Западна Србија (*Ужице*), Централна Србија (*Кра-*

гујевац), Источна Србија (Зајечар), Стара Рашка (Краљево), Ниш (Ниш), Југоисточна Србија (Лесковац), Метохија (Пећ) и Косово (Приштина). Са варијантом М. Јовичића територијално идентични остали су само региони Бачка и Метохија. (карта 2)

Карта 2: Региони као политичко-територијалне јединице у регионалној држави Србији (предлог М. Степића)

Извор: М. Степић, „Политичко-географски аспекти регионализације Србије“, стр. 26.

Иако просторни и популациони шематизам није тенденциозно и вештачки успостављан, површина већине региона у предлогу М. Степића остала је између 5.000 и 10.000км², а задржан је и Јовичићев оквир од 500.000 до 1.000.000 ста-

новика. Неколико одступања не ремети општи склад – незнатно изван наведеног распона пространости су региони Београд, Метохија и Косово (мањи) и Западна Србија (већи), а популационо одступање у односу на назначене оквире имају региони Београд и Бачка (више становника), те Банат и Источна Србија (мање становника).¹³ У односу на пописне податке из 1991. године, број становника 2002. године смањен је у већини региона (изузимајући Бачку и Срем и Мачву услед знатнијег прилива прогнаних Срба из Хрватске, Крајине и Босне и Херцеговине), и то из три разлога: 1) због негативног природног прираштаја; 2) због интензивног емиграционог процеса и 3) због примене нових правила пописа Eurostat-а, према којима се под сталним становништвом подразумева само оно које је присутно и одсутно мање од једне године. Изузимајући демографски пораст у Региону Београд и релативну стагнацију у регионима Косово и Југоисточна Србија, у осталим регионима 2011. године забележено је даље, још израженије смањење броја становника. Највеће популационе диспропорције су између региона Источна Србија и Банат, на једној страни, и региона Београд и Бачка, на другој страни. Највећи део територије региона Источне Србије и Баната су погранични, економски запостављени и деценијама депопулацијски крајеви, те је алармантна демографска ситуација реалност која се не може променити њиховим вештачким проширивањем само да би се успоставила вештачка равнотежа броја становника.¹⁴ Регион Бачка (заједно са Београдом)

13 Регион Срем и Мачва имао је 2002. године више, а 1991. и 2011. године мање становника од 500.000. Број становника Региона Подунавље опао је испод установљене доње границе 2011. године.

14 Управо Источна Србија спада у регионе са већ деценијама најизраженијим негативним природним прираштајем и негативним миграционим салдом. Демографски суноврат је примарни проблем и једно од значајних развојних ограничења овог дела Србије. Неадекватна регионализација, где би овај простор, на пример, био „утопљен“ у велики регион „од Дунава до Пчиње и од Мораве до границе са Бугарском“ (као што се сада налази у Региону Јужна и Источна Србија из састава усвојених „пет статистичких региона Србије“), додатно би негативно утицала на његове демографске и економске перспективе. Супротно томе, конституисање једног региона од садашњег Борског и Зајечарског округа (изузимајући општину Соко-бања), тј. „праве“ Источне Србије, са седам општина, омогућило би не само развојну шансу, већ и прилику да се успори или заустави смањење броја становника. Детаљније видети у: Миломир Стенић, Славољуб Драгићевић, Вера Глигоријевић, „Источна Србија – развојне перспективе у контексту савремених географских промена“, *Територијални аспекти развоја Србије и суседних земаља*, Географски факултет, Београд, 2010, стр. 135-141.

представља најразвијенији део Србије и незнатно прелази горњу популациону границу. (табела 1)

Табела 1: Основна својства региона у регионалној држави Србији

	Назив региона	Површина региона (у км ²)	Број становника у региону: 1991. год. ¹⁵ 2002. год. ¹⁶ 2011. год. ¹⁷	Број општина у региону 2002. г.	Регионални центар
I	БАЧКА	9.139	1.055.297 1.079.889 1.045.709	22	Нови Сад
II	БАНАТ	6.255	403.152 377.502 335.648	12	Зрењанин
III	СРЕМ И МАЧВА (или Посавина)	5.007	491.387 512.157 472.570	10	Сремска Митровица
IV	БЕОГРАД	3.974	1.727.484 1.703.286 1.761.373	18	Београд
V	ПОДУНАВЉЕ	6.975	600.297 522.331 480.891	14	Смедерево
VI	ЗАПАДНА СРБИЈА	1.199	715.398 679.585 614.735	21	Ужице
VII	ЦЕНТРАЛНА СРБИЈА	6.489	677.845 619.360 588.125	16	Крагујевац
VIII	ИСТОЧНА СРБИЈА	6.606	314.900 265.541 226.162	7	Зајечар
IX	СТАРА РАШКА	7.839	708.174 ≈ 675.000 ≈ 665.000	12	Краљево
X	НИШ	7.718	627.397 592.323 560.003	15	Ниш
XI	МЕТОХИЈА	4.700	847.273 ≈ 800.000 ≈ 750.000	12	Пећ (или Призрен)
XII	КОСОВО	4.336	874.800 ≈ 850.000 ≈ 850.000	14	Приштина
XIII	ЈУГОИСТОЧНА СРБИЈА	8.155	735.601 ≈ 620.000 ≈ 620.000	18	Лесковац

Извори: Миломир Степић, „Политичко-географски аспекти регионализације Србије“, стр. 27; Попис становништва, домаћинства и станова у Републици Србији 2002., Укупно и пољопривредно становништво, подаци по општинама, књига 19, Републички завод за статистику, Београд, 2005.; Попис становништва, домаћинства и станова у Републици Србији 2011. (Први резултати), Републички завод за статистику, Београд, 2011.; Population and Housing Census in Kosovo (Preliminary Results), Statistical Office of Kosovo, Pristina, 2011.

Функције карактеристичних региона

Оправдано може да се постави питање зашто је ионако многољудни Регион Београд (далеко изнад постављеног максимума од 1.000.000 становника) додатно увећан прикључењем још и општине Панчево? Разлог није само географска близина, већ и изражене саобраћајне и функцијске везе Панчева са Београдом, са којим чини интегрални урбано-гравитацијски систем.¹⁸ Регион Београд требало би у овој варијанти регионалне државе Србије да се конституише као дистрикт главног града, а унутар његове територије постојао

- 15 Албанска национална мањина на Косову и Метохији масовно је бојкотовала попис 1991. године. Број становника утврђен је званичном статистичком проценом, али на основу дискутабилних резултата са претходног пописа 1981. године (тај попис је обављен у хаотичним условима током оружане побуне, те се оправдано сумња да је процењени број Албанаца на Косову и Метохији претеран). Стога би наведени број становника региона Метохија, Косово и делимично Југоисточна Србија (јер обухвата 4 општине тзв. Косовског Поморавља) из 1991. године, иако прецизан, ипак требало посматрати са великом резервом.
- 16 Попис 2002. године није спроведен у АП Косово и Метохија која је била под војно-политичком контролом КФОР и УНМИК, те је број становника региона Метохија, Косово и Југоисточна Србија утврђен на основу различитих извора (УНМИК, CIA - The World Factbook, хуманитарне организације...). Процене су несигурне јер су настале непосредно после окончања агресије НАТО 1999. године и потоњих диференцираних миграционих кретања – повратка албанских избеглица и неконтролисаног досељавања из Албаније, на једној страни, те масовног прогона српског и осталог не-албанског становништва, на другој страни.
- 17 Српски попис 2011. године бојкотовала је албанска национална мањина у општинама Прешево, Бујановац и Медвеђа у југоисточној Србији. Такође, преостала српска популација на Косву и Метохији, углавном северно од реке Ибар (северна Косовска Митровица, Звечан, Зубин Поток, Лепосавић), није се одазвала попису који је спровела нелегална институција „Статистички завод Косова“. Стога, број становника региона Метохија, Косово и Југоисточна Србија за 2011. годину јесте процењен, али знатно прецизније него 2002. године јер су пописни резултати тзв. Статистичког завода Косова за обухваћени простор мање-више реални. Најпрецизнија процена и 2002. и 2011. године је за Регион Стара Рашка јер је у његов састав из АП Косово и Метохија укључена само општина Лепосавић (са изразитом српском већином).
- 18 Панчево је само 13 км удаљено од Београда као милионског и главног града државе, према коме су усмерене интензивне економске везе и дневне миграције запослених, ученика, студената... Потпуно нелогично, Панчево је административно везано за удаљени Нови Сад само зато што се налази унутар АП Војводина.

би Град Београд, у чијем саставу би се налазиле целе садашње општине Савски Венац, Стари Град, Врачар, Вождовац, Звездара, Раковица, Нови Београд и Земун, те урбани делови општина Палилула и Чукарица (укупно 1,2 милион становника 2011. године). Град Београд био би подељен на знатно већи број општина него што има данас, а то важи и за остале општине Региона Београд изван предложеног Града Београда. Уставно-правни статус Региона Београд требало би да буде „симетричан“ у односу на остале регионе, што би формално отклонило сумњу у озваничење постојеће метрополитације. Али, његова реална „асиметричност“, која проистиче из повољности географског положаја, популационе величине, нивоа урбанизације и индустријализације, транзитно-чворне саобраћајне улоге, концентрације терцијарних и кварталних делатности, те вишедимензионалног „магнетизма“ који неће моћи много да промене политичке одлуке о децентрализацији – задржаће се и у будућности. То не значи да ће Регион Београд прерасти у један нови, првенствено геоекономски, *corpus separatum*. Управо Регион Београд имаће кључну кохезиону и интер-регионалну улогу, која ће обесмислити не само сада веома присутну компромитацију идеје регионализације, већ и странпутице које су могуће приликом територијализације и омеђевања региона у регионалној држави Србији.¹⁹

Важну реинтеграциону улогу, заједно са Регионом Београд, имаће региони Подунавље и Срем и Мачва. Заговорници тезе да је „атак“ на покрајинске међе на Сави и Дунаву²⁰ неопростива јерес, могу да сматрају те регионе вештачким и тенденциозно „скројеним“ само да би се поништила наводно историјски заснована аутономија Војводине. Али, управо успостављање ова три региона требало би да допринесе активирању посавско-подунавске осовине развоја, која нема само унутарсрпски значај, већ располаже капацитетом европских размера. Срем и Мачва већ представљају физичко-географски хомогену долињско-низијску област, омеђену на северу

19 Детаљније видети у: Миломир Степић, „Регион Београд – дистрикт главног града у регионализованој Србији“, *Београд и његов регион*, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2003, стр. 21-33.

20 Лужна „граница“ АП Војводина ни сада није целом дужином на Сави и Дунаву. Београд се простире и са леве стране река, а општини Сремска Митровица припада неколико села на десној страни Саве, у Мачви.

Фрушком гором²¹, а на југу Цером, са реком Савом која тече кроз средиште региона. Мостови код Шапца и Сремске Митровице значајни су не само за унутрашње интегрисање региона, већ и за превазилажење анахроног поимања Саве као баријере. Не би било нелогично и несврсисходно проширивање овог региона према југу, до венца Ваљевских планина (на рачун ионако превеликог Региона Западна Србија). Тако би се добила функцијско-гравитацијска „вертикала“ Сремска Митровица - Шабац - Ваљево, а регион би могао да промени име у Посавина, са средиштем у Шапцу.

Регион Подунавље има мање изражену географску хомогеност, али ће Дунав, захваљујући пловној „магистрали“ Рајна - Мајна - Дунав и Коридору 7 који повезују два геополитички и геоекономски разнородна исходишта – северноморски и црноморски басен – у будућности постати прворазредна трансевропска интеграциона „кичма“. Постојећи смедеревско-ковински мост за сада јесте једина, али кључна „копча“, која би требало да омогући унутрашњу кохезију региона, тј. да повеже садашње јужнобанатско „слепо црево“ (општине Ковин, Бела Црква и Вршац), на левој страни Дунава, са смедеревским Подунављем и стишко-хомољским крајем, на десној страни. Функцијско-гравитацијска „потковица“ Вршац - Смедерево - Пожаревац имала би улогу и развојне „локомотиве“ региона.

Реинтеграциона улога региона Стара Рашка и Југоисточна Србија, којима би припадали и делови садашње АП Косово и Метохија, могла би да се сматра упитном због „реалног стања“: формалне стране управе, а фактички далеко одмаклих сепаратистичких тенденција. Али, геополитичка емпирија учи да ништа није променљивије од „реалног стања“ на Балкану. Трансформација Србије у регионалну државу, декомпоновање АП Косово и Метохија, те поништавање деструктивних покрајинских међа, било би очигледна потврда не само садашње званичне позиције, према којој „Србија никада, ни имплицитно, ни експлицитно, неће признати косовску независност“, већ најаву преузимања иницијативе и активног настојања да испуни „уставне обавезе свих држав-

21 Беочин и Сремски Карловци (заједно са Петроварадином и Сремском Каменицом у саставу Новог Сада) су у северном подножју Фрушке горе и уз десну обалу Дунава, те се географски налазе у Срему, али су функцијско-гравитацијски потпуно везани за Нови Сад и стога су укључени у Регион Бачка.

них органа да заступају и штите државне интересе Србије на Косову и Метохији у свим унутрашњим и спољним политичким односима²². Сходно томе, Региону Стара Рашка, са центром у Краљеву, припојена је општина Лепосавић, која, у ствари, и не припада Великокосовској котлини, већ Ибарско-копаоничкој области Старе Србије.²³ На аналоган начин, у састав Региона Југоисточна Србија са центром у Лесковцу (из геополитичких разлога то би могло да буде и Врање) укључене су општине Ново Брдо, Косовска Каменица, Гњилане и Витина. Регионално-географски, оне припадају крајевима који се традиционално називају Новобрдска Крива Река, Бинач, Изморник и Горња Морава, а не тзв. Косовском Поморављу, које је смишљено тек по успостављању аутономије.

Нео-пијемонтску мисију имао би Регион Централна Србија. У просторном смислу, он се налази у средишту државне територије, ту је географски центар Србије (у атару села Драча, код Крагујевца), нема контакт ни са једном суседном државом Србије (још само Регион Београд, „не излази“ ни на једну државну границу) и додирује се са највише региона (шест) предложене регионалне државе Србије. Назив *Централна Србија* адекватнији је од традиционалног назива *Шумадија* јер сугерише не само централну позицију унутар државе, већ и кохезиони карактер региона. Такође, у регион је укључен средишњи део Великог Поморавља (и са десне стране реке), који не припада Шумадији, али јесте у централном делу Србије. Уосталом, ивична зона простора који се географски сматра Шумадијом у њеним тзв. природним границама Сава - Дунав - Велика Морава - Западна Морава - Дичина - Драгобиљ - Љиг - Колубара, налази се делом у саставу Административног подручја Београда, а делом припада општинама чији су центри изван Шумадије омеђене на наведени начин. Не може се рећи да општине Лазаревац, Сопот, Барајево, Младеновац, Гроцка, Обреновац (источни део) и све општине урбаног језгра „старог“ Београда пре могу да се сматрају и називају „шумадијским“, него „београдским“. Њихово становништво се самоидентификује као „Београђани“, а не као „Шумадинци“. Савремени функцијско-гравита-

22 Преамбула Устава Републике Србије из 2006. године.

23 Северни делови данашње општине Лепосавић нису били у саставу Аутономне Косовско-метохијске области 1945. године, већ су прикључени тек 1959. године.

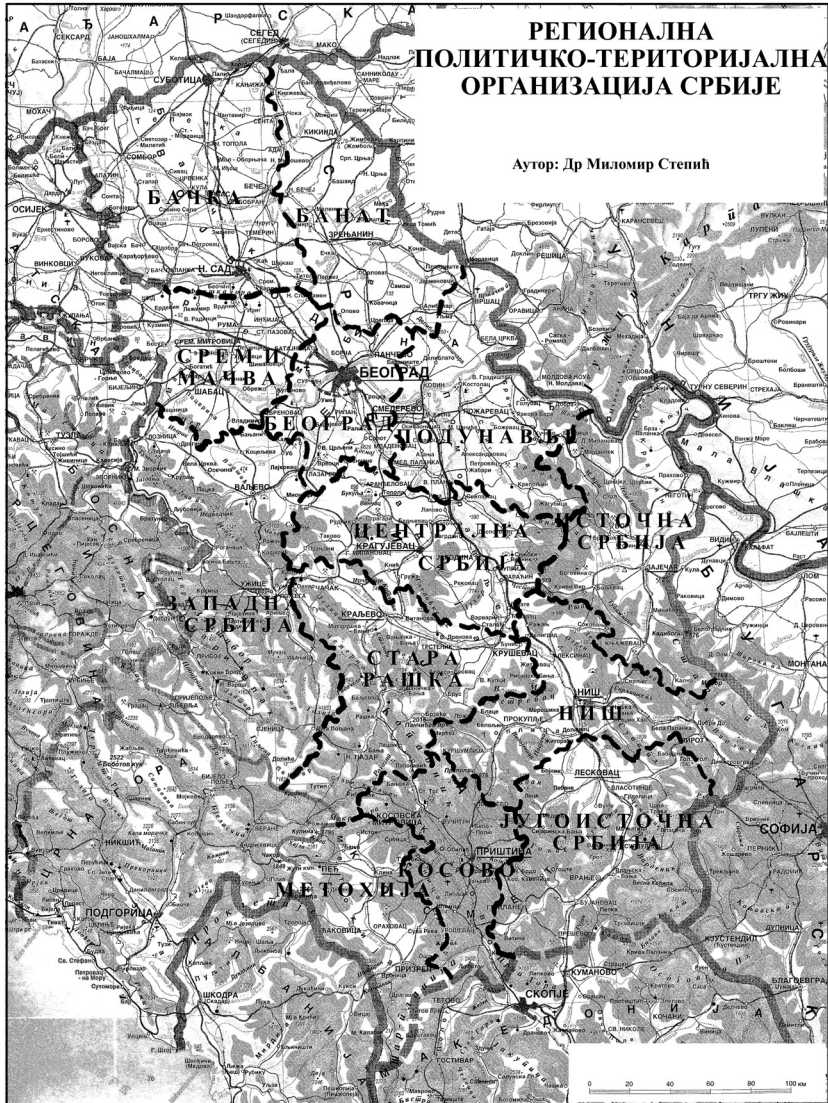
цијски и административно-територијални принципи диференцирања и омеђавања густо насељених, имиграцијских, изграђених, индустријализованих и урбанизованих простора постали су доминантнији од традиционалних и школски научених – физичко-географских. Исто тако, појас на левој, шумадијској страни Западне Мораве, гравитира и административно-територијално припада Чачку, Краљеву, Трстенику и Крушевцу (градовима који се налазе са десне стране реке), регионално-географски сматра се саставним делом Западног Поморавља, а домицилно становништво себе види као (По)Моравце, а не као Шумадинце. Када се све наведено издвоји, остаје само територијално редукована, „реална“ Шумадија, чији назив не би био адекватан за читав централни регион Србије.

И остали региони представљали би јасно индивидуалисане целине, али без капацитета деструктивне самодовољности и центрифугалности. Унутар сваког од њих могуће је успоставити развојну осу или шему, са два, три или више значајних урбаних центара. На пример: у Региону Бачка, то су: Нови Сад - Суботица - Сомбор; у Региону Банат: Зрењанин - Кикинда - Нови Бечеј; у Региону Источна Србија: Књажевац - Зајечар - Неготин - Кладово - (Бор); у Региону Метохија: Пећ - Ђаковица - Призрен; у Региону Југоисточна Србија: Лесковац - Врање - Гњилане, у Региону Стара Рашка то је шема у облику слова Т: на западноморавску осу Чачак - Краљево - Крушевац са југа би се надовезала ибарска оса Нови Пазар - Рашка - Краљево...²⁴ Тако би била онемогућена централизација региона и „мини-метрополизација“ регионалних средишта, тј. не би се, уместо садашње „београдизације“, добила још и „новосадизација“, „зрењанизација“, „крагујевизација“, „зајечаризација“, „смедеревизација“... Сами региони били би привредно, управно и услужно полицентрични, а развојну атрактивност не би имали само урбани центри, већ и осовине које их повезују. Будући да су региони територијално мали, доступност наведеним центрима и развојним осовинама из ободних делова региона била би лакше остварива, што значи

24 Детаљну анализу сваког од 13 предложених региона, са посебно наглашеном геополитичком димензијом, видети у: Миломир Степић, „Регионализација у функцији унутрашње политичко-територијалне реинтеграције Србије“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 112-113, Матица српска, Нови Сад, 2002, стр. 137-146.

да би могао да се избегне економски и демографски „хало-ефекат“ регионалних међа. (карта 3)

Карта 3: Регионална политичко-територијална организација Србије (предлог М. Степића)

Картографска основа: САВЕЗНА РЕПУБЛИКА ЈУГОСЛАВИЈА, Војногеографски институт, Београд, 2000.

Извор: М. Степић, „Регионализација у функцији унутрашње политичко-територијалне реинтеграције Србије“, стр. 136.

Предложених 13 региона у регионалној држави Србији не би требало схватити као административно-територијалну догму. Њихова морфографија и границе могли би да се коригују у складу са потребом још наглашеније кохезије и (ре)интеграције државне територије. На пример, не би било нелогично да се Региону Банат прикључе бачке потиске општине Кањижа, Сента, Ада и Бечеј. Тако би се са обе стране реке интегрално развијали двојни, комплементарни градови Кањижа - Нови Кнежевац, Сента - Чока, Бечеј - Нови Бечеј, долина Тисе не би била баријера, већ би постала права развојна осовина, а регион би могао да промени име у Потисје.²⁵ Такође, иако се већина регионалних центара већ сада јасно издваја по географском положају, броју становника и концентрацији функција, уместо њих, а ради остваривања специфичних економско-развојних, геополитичких и етнодемографских циљева, могли би да се одреде други: у Региону Метохија уместо Пећи то би био Призрен, у Региону Југоисточна Србија уместо Лесковца – Врање, у Региону Срем и Мачва уместо Сремске Митровице – Шабац (нарочито ако би се регион проширио према југу, обухватио Ваљево и преименовао у Посавина)...

Уместо закључка

Постхладноратовски трендовски настројени теоретичари и практичари трансформације светског система агресивно су настојали да свет, заплашен заласком старе епохе и доласком нових, непознатих времена, убеди да је са победом Запада и либерално-капиталистичког друштвено-економског модела окончано раздобље идеолошких конфликта, тј. да је наступио „крај историје“. Још раније, са експанзијом информационих технологија које су допринеле комуникацијском премрежавању Планете и својом брзином наводно обесмислиле раздаљине (простор), проглашен је и „крај географије“. Сходно томе, поручено је да се приближио и „крај

25 Општине Кањижа, Сента и Ада, које се налазе се са десне стране Тисе, у Бачкој, према садашњој организацији територије Србије већ припадају Севернобанатском округу. Њиховим припајањем Региону Банат (заједно са општином Бечеј) повећао би се његов број становника који је 2011. године износио само 335.648, а популација Региона Бачка свела би се испод горње границе од 1.000.000.

геополитике“, коју ће, наводно, заменити геоекономија и геоекономије. У таквом свету, који је требало да буде уређен у складу са правилима „новог светског поретка“ и претворен у „глобално село“, државе су проглашаване превазиђеним творевинама и непотребним баластом на путу у свеколике интеграције. Наравно, ово је важило само за слабе државе. Моћне државе наметале су ове „нове вредности“ да би саме још више ојачале. Експлозија економско-финансијске кризе крајем прве и почетком друге деценије 21. века коначно је отколонила све сумње у оправданост постојања државе. Суочени са крахом, сви су завапили: „Државо, упомоћ!“ Али, бројне државе већ су биле споља разбијене, неке су се урушиле и поделиле раздиране унутрашњим противречностима, а већина је формално задржала само спољашњу љуштуру државних функција и граница. Систематско слабљење споља, заједно са аутодеструкцијом, ојачалим центрифугалним процесима и намноженим етно-сепаратизмима, водили су у ентропију. Да би опстале као државе у правом смислу, приоритет радикалних мера требало је да буде усмерен управо на један од најважнијих узрока слабљења и фрагментације – на неадекватну унутрашњу територијалну организацију државе.

Намера да се изврши административно/политичко-територијална прекомпозиција државе суочава се не само са многим објективним тешкоћама унутрашње географске, историјске, културне, етничке, политичке, економске и друге природе, већ и са интересима великих и регионалних сила, те суседних земаља и њихових експанзионистичких, великодржавних амбиција. Зато унутрашње преуређење државне територије спада у прворазредно геополитичко питање и требало би да му се приступа одговорно, рационално и, у првом реду, без комплекса, мистификација и предрасуда. Компромиси су нужност, али краткорочне нагодбе и наметања, посебно у случају Србије, српских земаља и српског народа, раније су се више пута већ показале као катастрофалне. Резултат тога је садашња подела Србије која очигледно води у дезинтеграцију државе. Она је наслеђена из времена „друге“ Југославије, када је била смишљено успостављена са једним, главним циљем – да се моћ Србије унутар Југославије „обузда“ и успостави балкански „баланс“ као саставни део глобалних биполарних односа. Даље задржавање такве тери-

торијалне структуре значило би да Србија сада и сама наставаља да неојугословенски спроводи „линију“ слабљења сопствене државе и њене самоубилачке фрагментације. Стога је трансформација унутрашње територијалне организације Србије не само питање децентрализације, деметрополизације, равномернијег регионалног развоја и ефикаснијег функционисања власти, већ питање опстанка државе.

Преобликовање Србије у регионалну државу био би рационалан поступак, а основни постављени циљ регионализације требало би да буде повећање унутрашње територијалне кохезије и спасавање државе од инерције дезинтеграције и сепаратизма. Али, стварање малог броја региона (4, 5 или 7) само би допринело етатизацији и међусобној поларизацији тих малобројних региона, те наставку центрифугалних процеса у земљи. Сходно томе, потребан је релативно велики број региона (13). Такви региони, својим просторним својствима и границама, распоредом регионалних центара, функцијско-гравитацијским односима, унутрашњим и спољашњим саобраћајним везама, међурегионалном оријентацијом, те прецизним уставно-правним дефинисањем који би их лишио могућности државоликог статуса и сецесије – допринели би јачању територијалног јединства државе. Региони у саставу регионалне државе Србије били би тзв. средњи ниво власти и територијалне организације (1. ниво: држава; 2. ниво: 13 региона; 3. ниво: општине, али знатно већи број од садашњег). Заједно са осталим, првенствено политичким и економским мерама, тако би се поништило постојање покрајина и њихова центрифугалност, те би се дугорочно сузбиле тежње националних мањина и етно-верских група да своје политичке аспирације територијализују у смислу стварања низа сепаратистички настројених просторних целина. Штавише, и међу Србима све наглашеније обласне самоидентификације, регионализми и аутономаштва тако би били обемишљени.

Milomir Stepic

*SERBIA AS A REGIONAL STATE:
GEOPOLITICAL REINTEGRATION
APPROACH*

Summary

Serbia kept its internal territorial division from the time of the "second" Yugoslavia which has a destructive effect on its integrity and cohesion. Therefore, a redefinition of the administrative-territorial structure of government is not just a matter of better organization of power and decentralization, but the necessity of stopping the fragmentation of Serbia. The formation of the regional state of the thirteen regions, including their appropriate constitutional and legal status would contribute to the achievement of the main geo-economic and geopolitical objectives - balanced regional development and internal reintegration of state. The key principle in the formation of the region would be functional-gravitational. Optimal application of this principle would be necessary to annul limitations and destructiveness of the current administrative boundaries.

Key words: regional state, thirteen regions, reintegration, geopolitics, Serbia

Литература

- Јовичић, Миодраг (1996), *Регионална држава – уставно-правна студија*, Вајат, Београд.
- Јовичић, Миодраг (1996), *Устав регионалне државе Уједињених Српских Земаља - организација власти*, Вајат, Београд.
- Јовичић, Миодраг (1997), „Косово и Метохија у предлогу нове регионалне структуре Србије“, *Косово и Метохија – изазови и одговори*, Институт за геополитичке студије, Београд.

- Оцић, Часлав (2002), „Региономика: уводна разјашњења“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 112-113, Матица српска, Нови Сад.
- Оцић, Часлав (2005), *Увод у региономику*, Знамен, Београд.
- Степић, Миломир (2000), „Регионализацијом до (ре) интеграције – Србија као регионална држава“, *Србија - држава региона*, Зборник радова са скупа одржаног у Новом Саду 10. септембра 2000. године, Веће за демократске промене у Србији, Београд.
- Степић, Миломир (2002), „Политичко-географски аспекти регионализације Србије“, *Гласник*, свеска LXXXII, бр. 1, Српско географско друштво, Београд.
- Степић, Миломир (2002), „Регионализација у функцији унутрашње политичко-територијалне реинтеграције Србије“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 112-113, Матица српска, Нови Сад.
- Степић, Миломир (2003), „Регион Београд – дистрикт главног града у регионализованој Србији“, *Београд и његов регион*, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Степић, Миломир; Драгићевић, Славољуб; Глигоријевић, Вера (2010) „Источна Србија – развојне перспективе у контексту савремених географских промена“, *Територијални аспекти развоја Србије и суседних земаља*, Географски факултет, Београд.
- Стефановски, Мирјана (2002), „Смутње са регионализмом“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 112-113, Матица српска, Нови Сад.
- Попис становништва, домаћинства и станова у Републици Србији 2011. (први резултати)*, Републички завод за статистику, Београд, 2011.
- Population and Housing Census in Kosovo, Preliminary Results*, Statistical Office of Kosovo, Pristina, 2011.
- Стратегија регионалног развоја Републике Србије за период од 2007. до 2012. године.* www.razvoj.gov/Strategije/SRRS/strategija_regionalnog_razvoja.pdf
- Устав Републике Србије.* (www.srbija.gov.rs/cinjenice_o_srbiji/ustav.php)

Resume

Separatism, disintegration and fragmentation are the processes that have endangered the territorial integrity of Serbia as a state. One of the principal causes of those processes is the inherited internal territorial structure of the so-called "second" Yugoslavia, retained up to date. That is why the internal administrative and territorial organisation of Serbia ought to be redefined. This is necessary not simply for the purpose of better organisation of governance or more balanced regional development, but for the survival of the state itself. From the viewpoint of Serbia's interests, the optimal option is neither unitarisation nor federalisation. It is regionalisation. Transformation of Serbia into a regional state would entail constitutional-legal as well as political-territorial restructuring, not at all breakup of the state. Only regionalisation conducted in accordance with the state's reintegration objective would serve the geopolitical interests of Serbia. Given the above said, formation of a small number of regions (4, 5 or 7) would not serve the purpose of reintegration. Serbia should be formed as a regional state consisting of thirteen regions and a constitutional-legal status that would prevent the regional centrifugality. Functional-gravitational principle should be the key principle in territorial shaping and delineating of the regions. The implementation of this principle would annihilate the proven disintegrative internal boundaries (those of provinces and counties). Moreover, it would enable the creation of new development axes along the future trans-European corridors in place of the existing political, economic and communicational barriers.

*Петар Матић**

РЕГИОНАЛИЗАМ И ТЕРИТОРИЈАЛНА ПОЛИТИКА У ЕВРОПИ**

Сажетак

Реафирмација регионализма и нова територијална политика у Европи током последње две декаде представљају једну од круцијалних компоненти европских интеграција. Такав тренд умногоме је подстакнут институционалним решењима која наглашавају улогу субвенционисаности и субнационалних територијалних јурисдикција у политичком систему ЕУ. Међутим, приступ структуралним фондовима који великим делом обухватају регионални и локални развој често су водили некритичким и фасадним захватима у изградњи региона. Ти облици административне деконцентрације власти нарочито су до изражаја дошли у транзиционим системима Централне и Источне Европе. Неуједначеност у институционалним решењима, од чисто административних до крајње аутономних регионалних структура усложњавају процес регионализације у ЕУ, а јачање регионалних идентитета које би, с једне стране требало да допринесе европеизацији, с друге отвара пут за регионалне сепаратизме и разградњу идеје о „једној Европи“.

Кључне речи: региони, регионализам, територијална политика, регионални капацитет, Европа, ЕУ, нова регионална географија, скала регионализма, територијални и релациони приступ.

* Институт за политичке студије, Београд.

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

У протеклим декадама и у контексту промена и прекомпозиције економских, политичких и друштвених односа на глобалном плану процеси децентрализације, регионализације и изградње регионалних институција и структура добијају на још израженијем значају. У таквом окружењу, европеизација, стварање европског идентитета и еволуција ЕУ као облика регионалне глобализације уз измештање одређеног опсега јавних послова на супранационални ниво, још удаљенији од грађана, отворили су простор за ревитализацију и јачање постојећих, као и за стварање и изградњу нових регионалних структура широм Европе. Територијална политика и нови облици регионалне децентрализације, уз подизање институционалних и политичких капацитета региона у условима њихових учесталијих интеракција на нивоу држава и међународних организација директно обликују и обележавају нове форме управљања, како на националном, тако и на глобалном плану.¹ Наведени процеси и општеприсутни тренд регионализације, међузависности и међудржавне сарадње отварају простор за институционалне промене и захвате, а регионална децентрализација и измештање одређеног опсега јавних послова на регионални ниво доприносе креирању позитивније развојне атмосфере.²

Термин регион поседује мноштво значења и димензија где би се у најопштијем смислу могле издвојити оне које су првенствено економске, друштвене, политичке, географске, демографске и функционалне.³ Вајринен тврди да је током протеклих декада дошло до значајнијег разликовања између физичког и функционалистичког схватања регионализма. Функционалистичко становиште посебно долази до изражаја са променом глобалних односа и новим односима на релацији глобалног, регионалног и локалног. У жижи истраживања функционалистичког приступа регионализму налазе се еко-

- 1 Greer, Scott L, „Introduction“, у Greer, Scott L, (Ed.), *Territory, Democracy and Justice: Regionalism and Federalism in Western Democracies*, Palgrave MacMillan, 2006, str. 2.
- 2 Шуљагић, Сања, „Друштвене и економске претпоставке регионалне институционализације“, Политичка ревија, Vol. 6, бр. 2-4, Београд, Институт за политичке студије, 2007, стр. 679-680.
- 3 Видети у Keating, Michael, „Is There a Regional Level of Government in Europe?“, у Le Gales, Patrick Lequesne, Cristian, (eds.), *Regions in Europe*, European Public Policy Series, Routledge, 1998, str. 8. Аутор наводи да се термин регион пре свега односи на и да захтева одређени простор који у себи садржи све горе наведене чиниоце и компоненте.

номски, културолошки и околишки фактори који воде стварању и променама унутар регионалних структура. Насупрот томе, физичко тумачење региона почива на традиционалном државоцентричном виђењу односа државе и региона.⁴

Етимолошко значење региона потиче од латинске речи *regio* која се односи на одређени простор веће површине, одн. Области или подручја са институционалном и политичком аутономијом у односу на централни, државни ниво.⁵ Услед одређеног степена аутономије (већег или мањег у зависности од уставних и законских решења), регионализам не подразумева искључиво административну децентрализацију и пренос надлежности од централних ка регионалним структурама, већ и постојање одређених функција које региони обављају самостално и без уплитања централних органа власти. У том контексту, процес регионализације поседује дуалну структуру, просторну (географску) и политичку компоненту, истовремено обухватајући сложена питања „територијалног инжењеринга“ и унутрашње организације државе.⁶

Међутим, у савременом схватању реч регион поседује више значења. Тако, реч регион се може односити на подручја која територијално надилазе постојеће границе држава. Тада се уобичајено ради о географском појму попут Централне Европе, Источне Европе и сл. У политичком и економском смислу међународни (међудржавни) регионализам може представљати облик економско-политичких интеграција између различитих државних субјеката и ентитета као што су ЕУ, Меркосур или АСЕАН. Међудржавни региони најчешће се дефинишу као скуп држава које обликују економска, безбедносна, политичка и културна међузависност и постојање заједничких интереса у тим областима.⁷

4 Väyrynen, Timo: "Regionalism: Old and New", *International Studies Review*, Vol. 5, No. 1, Blackwell Publishing, The International Studies Association, 2003, стр. 26.

5 Јовичић, Миодраг, „Регионализам“, у Матић, Милан, Подунавац, (ур), *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, 1993, стр. 964.

6 *Регионализација* је један од процеса (принципа) политичког „дизајнирања“ простора, те би појам и административно-политички омеђена област називана *регион* у овом случају били комплексније схваћени од функционално-економског, демографског или географског приступа“. Степић Миломир, „Политичко-географски аспекти регионализације Србије“, *Гласник српског географског друштва*. Vol. 82, бр. 1, Географски факултет, Универзитет у Београду, 2002, стр. 21.

7 Wunderlich, Jens-Uwe, *Regionalism, Globalisation and International Order*, As-

Територијални и релациони приступу регионализму

Током седамдесетих и осамдесетих година XX века дошло је до шире ревизије онога што би се могло назвати класичним приступом у регионалној географији. До тог тренутка, преовладавали су онтолошки и епистемолошки приступи и теорије у проучавању регионализма. Заокрет ка истраживању последица у формацији региона довео је до креирања теоријског правца у литератури означеног као „нова регионална географија“. Заговорници ове идеје верују да се региони могу „посматрати као комбинација, па чак и случајна последица друштвених интеракција на локалном нивоу и материјалних услова са широким процесима реструктурисања капитализма“⁸. У том смислу, релациони приступ почива на Лајбницовом становишту да су време и простор неодвојиви од материје, те да догађаји и промене који се материјализују одређују саму суштину и садржај времена и простора, а реструктурисање глобалних односа утиче и на регионе⁹, а неретко историјат и традиција заузимају централно место у регионализацији. О значају времена и историјских тековина у развоју региона говоре и наши истраживачи, па тако Милош Кнежевић у први план ставља историјски контекст који може водити изградњи али и растакању региона и регионалне свести.¹⁰ Развој и изградња региона може се описати као сложени и дуготрајни процес који може поседовати унапред задату, али и спонтану трајекторију и у коме су региони подложни сталним изменама и адаптацији на новонастале услове у унутрашњем и спољњем окружењу.

hgate Publishing Group, 2008, стр. 137.

8 Jonas, Andrew, A.G., „Region and Place: Regionalism in Question“, *Progress in Human Geography*, Vol. 36, No. 2, Sage Publications, 2012, стр. 264.

9 Weinert, Friedel, „Relationism and Relativity“, <http://www.staff.brad.ac.uk/fweinert/Relationism&Relativity.pdf>, приступљено, 03.07.2012, стр. 1.

10 „Проблем региона, као и остале политичке и неполитичке творевине, испољава се у времену и кроз време. Историјски узроци стварају и растварају регионе. Историјски разлози, такође, указују на оправданост или неоправданост регионалне свести и живота у региону“, Кнежевић, Милош: „Регионализам и геополитика“, Нови Сад, *Зборник матице српске за друштвене науке*, бр. 112-113, 2002, стр. 208.

Скала регионализма

У оквиру своје теорије регионализма, Верлих-Лак и Ван Лангенхоф пружају скалу регионализма и указују на пет елемената помоћу којих је могуће посматрати регионални развој и историјско-компаративне процесе регионализације. Као први и најзначајнији фактор истиче се простор где се регион одређује као јасно омеђена област у ширем окружењу, али која није нужно унутар границе националних држава, већ се може протезати и преко постојећих државних лимеса. Други чинилац односи се на трговинске и економске претпоставке међурегионалне сарадње. Из те сарадње развија се „комплекс региона“, где се регионалне интеракције одвијају на свим нивоима, од институционалних до појединачних, а утврђени друштвени обрасци бивају измењени новим облицима међурегионалне кооперације. Када наведене интеракције достигну такав интензитет да захтевају креирање регионалних норми и правила, стичу се услови за развој трећег чиниоца, који се означава као „регионално друштво“. Развој регионалног друштва прате критеријуми за креирање регионалних институција у којима учешће узимају и недржавни, одн. регионални субјекти и актери. Функционисање аутономних институција и имплементација регионалних правила протоком времена продубљује осећај регионалног идентитета, док друштвена мобилизација на регионалном нивоу форсира дух регионалне културе и заједништва. Последњи степен представља израстање регионалне државе, са хетерогеним карактером и различитостима регионалних ентитета, а дистрибуција економске и политичке моћи одвија се преко више нивоа у вертикалној организацији државне власти.¹¹

Уколико се погледају све горе поменуте фазе у развоју региона, и овде се уочава се да регионализација представља комплексан процес, који поред институционалне, захтева и сложенију друштвену димензију.

11 Warleich-Lack. Alex, Van Langenhove, Luk, „Introduction. Rethinking EU Studies: The Contribution of Comparative Regionalism“, *European Integration*, Vol. 32, No. 6. Routledge, Taylor & Frances Group, 2010, стр. 547.

Регионализам и „управљање на више нивоа“

Убрзани процес регионализације и „нова територијална политика“ у Европи највећим делом се могу образложити промоцијом „управљања на више нивоа“. Модел „управљања на више нивоа“, који се односи на структуралне и системске промене у ЕЗ и касније ЕУ подразумева процес континуираног преговарања и сарадње влада на различитим територијалним нивоима.¹² Међутим, различита искуства регионализације широм европског континента и унутар саме ЕУ потврђују становиште о непостојању униформног обрасца у изградњи региона, те да они по својим функцијама могу варирати од чисто административних до крајње аутономних територијалних јединица.¹³ Процес регионализације, дискусије и тумачења савременог регионализма, посебно оног у Европи, теку паралелно и великим делом се одвијају у „сенци“ ширих глобалних промена.¹⁴ У многим случајевима, процес изградње државе је текао еволутивним путем, „одоздо“, па су и централни органи власти постепено израстали фузијом локалних и регионалних институција. У другим ситуацијама, децентрализација и деволуција довели су до територијалне фрагментације и регионализације унитарних државних уређења. Иако регионализација и регионализам нису нови појмови, нови регионализам, за разлику од старог, у већој мери садржи политичку димензију и конотацију.¹⁵

Модел управљања на више нивоа развијен је у ЕУ, где је развој наднационалних институција попут Европске комисије, Савета министара, Парламента или Суда правде довео

12 Marks Gary, “Structural Policy in the European Community” у Sbragia, Alberta, (ed), *Euro Politics: Institutions and Policy-making in the “New” European Community*, Washington, Brookings Institution, 1992, стр. 191-224.

13 Видети рецимо у, Тодоровић Јелена „Регионализам: будућност Европске Уније?, *Политичка ревија*, 4/2008, Београд, Институт за политичке студије, 2008, стр. 1089.

14 Аврамовић, Зоран, „Регионализам и демократија (Регионализам као идеолошко средство десуверенизације)“, Социолошки преглед, Vol. XXXVI, No. 1-2, Београд, Институт друштвених наука, 2002, стр.

15 Стојановић, Ђорђе, „Источно-азијски регионализам; идеациони контекст“, *Политичка ревија*, Vol. 26, бр. 4/2010, Београд, Институт за политичке студије, 2010, стр. 192.

до ерозије моћи националних држава, па је тежиште реформи било усмерено на развој и јачање субнационалних јединица како у државама чланицама, тако и у оним у процесу придруживања. У таквим околностима, регионализам, увођење нових и јачање постојећих регионалних институција су означени као најпогоднији облик измештања процеса доношења одлука ка нижим инстанцама. Процес регионализације, у највећој је мери захватио оне системе у којима историјски и традиционални нису били заступљени диферентни облици регионализма.¹⁶ Зачетници теоријског концепта „управљања на више нивоа“ Лизбет Хјуг и Гери Маркс овај нови феномен у друштвеним наукама дефинишу као „систем континуираног преговарања институција на различитим територијалним нивоима“ и „дисперзију моћи у оквиру више јурисдикција“ у вертикалној организацији власти.¹⁷ Они говоре о измештању државне моћи са државног на наднационални ниво, али и њено померање ка регионалним структурама. Међутим, модел управљања на више нивоа не обухвата искључиво вертикалну компоненту, већ се испољава и по хоризонтални кроз сарадњу сродних институција на истом територијално-политичком нивоу.¹⁸ Заправо, управљање на више нивоа наликује федерализму, с том разликом што у федералним системима постоји прецизно и уставно дефинисана расподела надлежности између територијалних јурисдикција. Политички систем ЕУ карактеришу „порозне границе“ између институција у вертикалној организацији власти, али и проширени канали кроз које оне утичу једне на друге.¹⁹

Историјску прекретницу за развој регионализма у ЕУ, али и у ширем европском контексту представљала је 1988.

16 Bache, Ian, Flinders, Matthew, (eds.), *Multi-Level Governance*, Oxford University Press, New York, 2005, стр. VI.

17 Hooghe, Liesbet, Marks, Gary, *Multi-Level Governance and European Integration*, Rowman & Littlefield, Lanham, стр. XI.

18 Ови нивои остварују интеракцију међу собом на два начина: први, кроз различите нивое власти (вертикална димензија) и друго, са осталим релевантним актерима истог нивоа (хоризонтална димензија) Лане, Јан-Ерик, *Државно управљање: разматрање модела јавне управе и јавног управљања*, Београд, Службени гласник, Мегатренд универзитет, 2012, стр. 135.

19 DeBardeleben, Joan, Hurrelmann, Achim, „Introduction“, у DeBardeleben, Joan, Hurrelmann, Achim (eds), *Democratic Dilemmas of Multilevel Governance: Legitimacy, Representation and Accountability in the European Union*, New York, Palgrave MacMillan, 2007, стр. 3-4.

година, као једна од последњих припремних етапа за формирање јединственог тржишта, регионалну мобилизацију и креирање нових регионалних јединица, великим делом су заслужне промене које су довеле до реформи политике структуралних фондова (Structural Funds).²⁰ Наиме, поменутом ревизијом дотадашње регионалне политике, регионалне власти добиле су проширене могућности приступа структуралним фондовима у свим пројектним етапама, од њихове припреме, преко ревизије, до саме имплементације предвиђених активности.

Регионално представљање

Интегративни процеси широм света отворили су многобројна питања и дилеме а једна од круцијалних последица европских интеграција је умножавање канала путем којих субнационалне јединице делују у ширем окружењу.²¹ Форме регионалног представљања, формални и неформални облици њиховог удруживања и деловања у политици ЕУ допринели су подизању регионалних политичких и административних капацитета. Идеја европских региона датира из 20-тих година прошлог века, али су у околностима светске кризе и Светског рата који је уследио те тенденције замрле. Са промоцијом европског федерализма током 60-тих, дошло до њихове постепене реафирмације, да би с почетка 90-тих оне биле у потпуности актуелизоване. Још средином осамдесетих година, дошло је до отварања првих регионалних представништава, а од тада њихов број је константно растао. Већ 1984. у Бриселу су отворена представништва локалних власти из Немачке и Велике Британије. Јединствени Европски акт (Single European Act, SEA), додатно је проширио број надлежности ЕУ, које су се пре тога углавном спадале у домен локалних и регионалних власти (заштита животне средине, социјална политика, образовна политика итд.). То

20 Palmer, Rosanne, „European Integration and Intra-State Relations in Germany and the United Kingdom“ у Bourne, Angela K, (ed), *The EU and Territorial Politics within Member States: Conflict or Cooperation?*, Perspectives on European Politics and Society, Leiden-Boston, Brill, 2004, стр. 53.

21 Hooghe, Liesbet, Marks, Gary, „Europe with the Regions“ Channels of Regional Representation in the European Union“, *Publius*, Vol. 26, No. 1, *Federal Systems in Global Economy*, New York, Oxford University Press, 1996, стр. 73.

је довело до постепеног ширења поменутих структуралних фондова (Делоров извештај бр. 2.), што је навело регионалне власти из неких чланица (Каталонија, Баскија, Бретања и др.) да оформе своје канцеларије у главном граду ЕУ, како би региони могли остваривати свој утицај на дистрибуцију тих ресурса.²² Уговор из Маастрихта (Maastricht Treaty, 1992.) је означио прекретницу у регионалној политици и регионалном представљању унутар Европске уније кроз увођење субсидијарности као једног од базичних принципа ЕУ. Формирање Комитета региона (Committee of the Regions) 1994-те, као природног наставка Консултативног већа регионалних и локалних власти (Consultative Council of Regional and Local Authorities), отворило је нове димензије регионалног утицаја на кључне институционалне актере ЕУ. Премда је улога Комитета региона остала превасходно саветодавна, он је добио проширене могућности утицаја на одређене политике ЕУ.

Са придруживањем нових чланица након 2000-те, број регионалних представништава је рапидно растао. Иако су се региони у доскоро транзиционим системима још налазили у фази консолидације, они су постепено отварали своја одељења у Бриселу. Први су то учинили пољски региони, да након њих то учинили мађарски, словачки и чешки. У многим случајевима, регионално представљање чланица из Источне и централне Европе, одвија се преко колективних тела формираних од стране држава.

Иако је број субнационалних представништава у Бриселу достигао импозантну цифру од приближно 240, њихов утицај на политичке процесе је остао мали. Из тог разлога, неке развијеније чланице, попут Немачке, Аустрије, Шпаније и Белгије искористиле су могућност отворену још Уговором из Маастрихта којом у раду Савета министара, кључног тела Уније, учешће могу повремено узимати и представници регионалних егзекутива.²³

22 Huysseune, Michel & Jans, M. Theo, „Brussels as the Capital of the Europe of the Regions: Regional Offices as European Policy Actors“, *Brussels Studies*, Vol. 25, Iss. 16, The e-Journal for Academic Research on Brussels, стр. 2.

23 *Ibidem*, стр. 2.

Псеудо-регионализам

Институционалне и политичке реформе у земљама Централне и Источне Европе великим делом су биле условљене спољним факторима и придруживањем ЕУ. Из те шире слике не може се издвојити ни регионализација, а бројна искуства у изградњи региона на Западу Европе директно су утицала и на креирање региона у посткомунистичким политичким системима. Међутим, убрзана трансформација поменутих држава допринела је често некритичкој и неутемељеној примени појединих институционалних решења, па је процес регионализације често попримао обележја псеудо-регионализма.

У научној литератури која захвата проблематику регионализма, постоје многобројна тумачења појма псеудо-регионализам. Најчешће, псеудо-регионализам се схвата као „фасадни“ регионализам, који фиктивно егзистира у околностима политичке доминације централних институција.²⁴ Током последњих година, у условима придруживања и имплементације стандарда и начела ЕУ, многе земље некадашњег социјалистичког блока почеле су да у своје политичке системе уводе нову, регионалну инстанцу. Бројне промене које су довеле до стварања нових и реформи постојећих регионалних структура широм Централне и Источне Европе, суочило је истраживаче који се баве овом проблематиком са великим тешкоћама у интерпретацији наведених промена. Брзина и условљеност у примени нових институционалних решења често је узроковала проблеме у имплементацији институционалних решења на регионалном нивоу.

Један од изузетно добрих примера је политички систем Пољске. Територијално-административне и регионалне

24 Као најупечатљивији пример наводи се тростепени совјетски модел децентрализације, сачињен од локалних, окружних и регионалних структура. Овај систем је само стварао привид локалне и регионалне аутономије, где су институције на тим нивоима биле потчињене и функционисале искључиво као агенти политичких (комунистичких) централа. Видети у Jurado, Elena, „Regionalisation and the Eastward Enlargement of the European Union: A missed opportunity?, *Revista Internacional de los Estudios Vascos*, No. 3/2008, Tribune, 2008, стр. 109.

реформе које су се одиграле с почетка деведесетих биле су, с једне стране, усмерене на проширивање могућности приступа кохезионим и структуралним фондовима ЕУ. С друге стране, историјско искуство Пољске као дела Аустроугарске империје подељене на области и регионе произвело је својеврсни унутрашњи притисак за ревитализацију региона и нову регионалну политику. Улога Европске комисије у процесу регионализације Пољске била је двострука.

Прво, ЕК као кључни актер у преговорима са потенцијалним кандидатима за чланство може стопирати или успорити процес придруживања, уколико оцени да постоји неусклађеност са стандардима и принципима ЕУ. Када је реч о правном систему ЕУ, глава 21 *Asquis Communaire-a* под тима називом „Регионална политика и координација структуралних инструмената“ омогућава ЕК да захтева успостављање регионалних институција како би улагала средства у јачање мање развијених региона и развој њихових административних капацитета.²⁵

Други канал утицаја Комисије на регионализацију је располагање фондовима везаних за подршку регионима. Наиме, кроз програм PHARE ЕУ је до 2003. године уложила 461 милион евра у подизање како националних, тако и регионалних административних капацитета. Такође, један од захтева је партнерство међу властима на свим нивоима како би се регионални развојни планови остваривали и надгледали на адекватан начин.²⁶

Иако је у Пољској у протеклом периоду дошло до формирања региона, трансфер надлежности од централних ка нижим инстанцама по вертикали текао је искључиво ка локалним, општинским структурама. Систем вертикалне организације власти, по узору на француски, претежно централистички модел, говори да је у Пољској реч о облику псеудо-регионализма, које је превасходно искоришћен зарад лакшег приступа европским развојним фондовима. Накнадне козметичке измене у организацији региона нису допринеле побољшању њиховог положаја у односу на централну власт, па се у овом случају не може говорити о регионалној децен-

25 Ferry, Martin, "The EU and Recent Regional Reform in Poland", Europe – Asia Studies, Vol. 55, No. 7, Taylor & Frances Ltd, 2003, стр. 1099.

26 *Ibidem*, стр. 1099.

трализацији већ о чисто административној деконцентрацији, пошто децентрализација подразумева постојање изворних надлежности и функција. Тако се региони у Пољској могу обележити као управна подручја, а слични примери регионалне трансформације и у другим постраниционим и транзиционим системима Централне и Источне Европе показују да псеудо-регионализам није био ретка појава, те да су се у пракси јављале имитативне, фасадне и некритичке форме регионализма које не доприносе изградњи регионалне свести, културе и регионалног друштва у Европи.

Будућност регионализма у Европи

Проблем регионализма поред територијалне, поседује и функционалну природу. Уколико питање регионализма посматрамо из перспективе промена које су се одиграле у Европи током протекле две деценије, може се уочити да су реформски захвати и трансформација некада ауторитарних политичких система умногоме били усмерени на ревитализацију пређашњих и изградњу нових регионалних структура и институција. Међутим, не би требало изгубити из вида да је брзина тих промена често водила и некритичкој примени одређених решења, што се у области регионализма често извиперавало у различите форме псеудо-регионализма. Нова територијална политика у многим државама европског Запада, али и Истока била је усмерена на претежно административне реформе, без суштинске децентрализације и деволуције, а ти фасадни захвати нису битно допринели регионалном развоју.

С друге стране, принцип субвенционости, наглашен у кључним одредбама уговора о ЕУ, као и програми и конвенције других регионалних организација, попут Савета Европе, отворили су широк простор за међурегионалну и прекограничну сарадњу. Овим иницијативама ниже територијалне јединице, региони и локалне самоуправе, укључене су у процесе међурегионалне сарадње. Еврорегиони, којих данас има више од 70 чине једну од базичних компоненти кооперације у Европи. Ипак, сарадња унутар региона, као и међу њима, умногоме је опредељена њиховим институционалним организовањем и трансфером надлежности од централних

ка субнационалним јединицама. Прекогранична сарадња и одржавање друштвених, културних и економских веза функционише претежно на добровољној бази, у којима су превасходно ангажоване локалне заједнице.²⁷

Регионално умрежавање и атипични модел управљања на више нивоа усложњавају политичке процесе уводећи у институционални систем ЕУ недржавне актере, попут невладиних организација, полуприватних и приватних агенција и тела за мониторинг и сл. Неформални облици удруживања и комуникације међу њима, ванинституционални арнажмани и кооперација различитих инстанци у вертикалној организацији власти унутар ЕУ значајно су умањили транспарентност у деловању политичких институција.

Непостојање униформног обрасца у организацији региона и неуједначеност у њиховим политичко-административним капацитетима додатно отежавају процесе међурегионалне сарадње. С обзиром да се процес изградње региона превасходно налази у рукама држава-чланица, они по својим функцијама варирају до крајње аутономних до чисто административних територијалних јединица. Функционалне, али и економске и историјско-културне разлике међу њима,

Узимајући у обзир све наведене чиниоце, може се закључити да ће будућност регионализма у Европи умногоме бити опредељена даљим корацима у европским интеграцијама, те да нови и измењени облици регионалног утицаја на политику ЕУ могу допринети уједначавању и хомогенизацији регионалног развоја. С обзиром да аутономније регионе (нпр. Шпанија или Белгија) карактерише етничка или културна различитост у односу на окружење стиче се утисак да је регионализација Европе и даље заснована на идентитетској, а мање економској димензији. Подстицање локалних и регионалних идентитета неретко је, а посебно у европској пракси водило сепаратизму и разградњи националних држава.

Стимулисање процеса регионалне сарадње и формирање региона, како тврде Кепка и Марфи доприноси европеизацији пошто „еврорегиони покушавају да створе субрегионалне мостове који спајају људе: они стварају претпоставке

27 Akinwumi, Akinbola E, "Changing Spaces, Emergent Places: Transborder Regionalism in the „New Europe“, Political Geography, Vol. 25, Iss. 7, Elsevier Publishing, 2006, стр. 850.

за продубљивање европских интеграција.²⁸ Међутим, они с једне стране воде европеизацији, док с друге форсирање регионалних колективитета води разградњи идеје о „једној Европи“. Ублажавање или додатно продубљивање тих противречних и супротстављених тенденција могу битно одредити даљи развој регионализма, па и будућност интегративних процеса у Европи.

Petar Matic

*REGIONALISM AND TERRITORIAL POLITICS
IN EUROPE*

Summary

Reaffirmation of regionalism and the new territorial politics in Europe over the past two decades represent one of the crucial components of European integration. This trend is largely driven by institutional solutions that emphasize the role of subsidiary and sub-national territorial jurisdictions in the EU political system. However, access to structural funds, which largely involve regional and local development were often uncritical and has led to facade regional building. These forms of administrative devolution in particular have come to the fore in the transition systems of Central and Eastern Europe. Diversity of the institutional solutions, from purely administrative to highly autonomous regional structures complicates the EU regionalization process. Regional identities strengthening that, on one side, should contribute to the Europeanization, on the other, opens the new paths towards regional separatisms and “one Europe” idea degradation.

Key words: regions, regionalism, territorial politics, regional capacities, Europe, EU, new regional geography perspective, scale of regionalism, territorial and relational approaches, multi-level governance.

28 Кепка J, Murphy, A, „Euroregions in Comparative Perspective“, у Kaplan, D, Hakli, J, (eds.) Boundaries & Place, London, Rowman & Littlefield, 2002, стр. 50.

Литература

- Аврамовић, Зоран, „Регионализам и демократија (Регионализам као идеолошко средство десуверенизације)“, *Социолошки преглед*, Vol. XXXVI, No. 1-2, Београд, Институт друштвених наука, 2002.
- Кнежевић Милош, „Регионализам и геополитика“, Нови Сад, *Зборник матице српске за друштвене науке*, бр. 112-113, Матица српска, 2002.
- Лане, Јан-Ерик, *Државно управљање: разматрање модела јавне управе и јавног управљања*, Београд, Службени гласник, Мегатренд универзитет, 2012.
- Степић, Миломир, „Политичко-географски аспекти регионализације Србије“, *Гласник српског географског друштва*, Vol. 82, бр. 1, Географски факултет, Универзитет у Београду, 2002.
- Стојановић, Ђорђе, „Источно-азијски регионализам: идеациони контекст“, *Политичка ревија*, Vol. 26, бр. 4/2010, Београд, Институт за политичке студије, 2010.
- Тодоровић, Јелена, „Регионализам: будућност Европске Уније?“, *Политичка ревија*, 4/2008. Београд, Институт за политичке студије, 2008.
- Шуљагић, Сања, „Друштвене и економске претпоставке регионалне институционализације“, *Политичка ревија*, Vol. 6, бр. 2-4, Београд, Институт за политичке студије, 2007.
- Bache, Ian, Flinders, Matthew, (Eds.), *Multi-Level Governance*, Oxford University Press, New York, 2005.
- Bourne, Angela K. (Ed.), *The EU and Territorial Politics within Member States: Conflict or Cooperation?. Perspectives on European Politics and Society*, Leiden-Boston, Brill, 2004.
- Ferry, Martin, „The EU and Recent Regional Reform in Poland“, *Europe – Asia Studies*, Vol. 55, No.7, Taylor & Frances Ltd. 2003.
- Greer, Scott I, (ed), *Territory, Democracy and Justice: Regionalism and Federalism in Western Democracies*, Palgrave MacMillan, 2006.

- Hooghe, Liesbet, Marks, Gary, „Europe with the Regions“ Channels of Regional Representation in the European Union“, Publius, Vol. 26, No. 1, Federal Systems in Global Economy, New York, Oxford University Press, 1996.
- Hooghe, Liesbet, Marks, Gary, *Multi-Level Governance and European Integration*, Rowman&Littlefield, Lanham.
- Huysseune, Michel & Jans, M. Theo, „Brussels as the Capital of the Europe of the Regions: Regional Offices as European Policy Actors“, *Brussels Studies*, Vol. 25, Iss. 16, The e-Journal for Academic Research on Brussels
- Jonas, Andrew, A.G, „Region and Place: Regionalism in Question“, *Progress in Human Geography*, Vol. 36, No. 2, Sage Publications, 2012.
- Jurado, Elena, „Regionalisation and the Eastward Enlargement of the European Union: A missed opportunity?“, *Revista Internacional de los Estudios Vascos*, No. 3/2008. Tribune, 2008.
- Le Gales, Patrick, Lequesne, Christian, (eds), *Regions in Europe*, European Public Policy Series, Routledge, 1998.
- Матић, Милан, Подунавац, Милан (ур), *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, 1993.
- Sbragia, Alberta, (ed.), *Euro Politics: Institutions and Policy-making in the „New“ European Community*, Washington, Brookings Institution, 1992.
- Warleich-Lack, Alex, Van Langenhove, Luk, „Introduction. Rethinking EU Studies: The Contribution of Comparative Regionalism“, *European Integration*, Vol. 32, No. 6, Routledge, Taylor & Frances Group, 2010.
- Weinert, Friedel, „Relationism and Rwlativity“, <http://www.staff.brad.ac.uk/fweinert/Relationism&Relativity.pdf>
- Wunderlich, Jens-Uwe, *Regionalism, Globalisation and International Order*, Ashgate Publishing Group, 2008.

Resume

This paper discusses the issue of regionalism and the new territorial politics in Europe. Present the general trend of decentralization with emphasis on regionalization and full expression came to Europe during the past two decades. First parts include epistemological-theoretical determination of regionalism and its positioning in the context of broader changes in the global environment. Europeanization, the creation of European identity and the evolution of the EU as a regional form of globalization with a displacement range of public affairs at the supranational level, more distant from the citizens, opened the area to revitalize and strengthen existing and to create and build a new regional structures in Europe. It also deals with territorial and relational approaches in „new regionalism“ and „scale of regionalism. Mentioned theoretical paradigms describe regionalization as a complex and time consuming process that may have given in advance, but the spontaneous and the trajectory in which regions are subject to constant changes and adapt to new conditions in the inner and outer environment. The following section presents EU multi-level governance system in which regional and subnational structures are among crucial components. Final sections review forms of pseudo-regionalism in some East and Central Europe countries, as well as future of regional development in Europe.

Овај рад је примљен 8. августа 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 24. августа 2012. године.

*Александар Саша Гајић**

ПЕРСПЕКТИВЕ СРПСКО-РУСКИХ ОДНОСА У КОНТЕКСТУ САВРЕМЕНЕ СВЕТСКЕ КРИЗЕ**

Сажетак

Посматрајући добро познате културно историјске темеље (порекло, сродни језици, традиција источно-византијског православља) српско-руских односа кроз кратак пресек њиховог развоја у претходна два века, у раду се описују три актуелна стуба сарадње Србије и Русије: културно-политички, интересно спољнополитички и стратешко геоенергетски и геополитички. Указујући на бројне аналогije у историјским процесима два друштва што упућују на дубинску, судбинску и духовну повезаност рад надаље посматра перспективе српско-руских односа у контексту свеобухватности савремене светске кризе као кризе краја модерности, управо у развојном контексту и српског и руског друштва те њиховим досадашњим постоцијалистичким развојем.

Кључне речи: српско-руски односи, историјско савезништво, светска криза, модерност

Културно-историјски темељи српско-руских односа добро су знани: заједничко порекло и сродни језици са кореном у старословенском језику; идентична традиција источно-византијског православља што је, и поред територијалне одво-

* Институт за европске студије, Београд.

** Рад је настао у оквиру пројекта 179014 кога финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

јености два словенска народа, одржавала духовну и културно-колективну, идентитетску блискост; културна сарадња и изразито историјско савезништво.

Ван сваке сумње је да је империјална Русија, у свом ширењу утицаја према Средоземљу, то јест просторима којима је владало Османско царство, у односима према Србима и Балканским Словенима била руковођена сопственим стратешким интересима помешаним са идеолошким и верским светоназорима те осећањима. У оквиру њих она је, сасвим природно, сагледавала проблематику ондашњег „Источног питања“ – решавања судбине простора Османског царства око кога су се јагмиле све тадашње велике европске силе.¹ При томе је важно истаћи да су се руски реал-политички интереси у највећој мери подударали са национал-ослободилачким тежњама балканских хришћана, сигурно много више него интереси других великих сила на овом простору.²

Српско-руски односи, гледано у димензијама овог политичког савезништва, представљају, у највећој мери, позитиван пол руске „источне политике“. У њима је Русија, гледајући своје интересе и динамику у ондашњим односима моћи, у различитим фазама током целог 19. века одиграла веома битну улогу и стварању, јачању и ширењу модерне српске државе. У процесу који је почео још у 18. веку, Срби су се наметнули као етничка група на Балкану којима је Русија, укупно гледајући, давала приоритет у оквиру решавања „источног питања“, иако су за само контролисање пловидбе стратешки важним црноморским теснацима ту улогу, из геополитичких разлога, трајно требали да имају, пре свих – Бугари.³ Исто-

1 Василиј Поповић, *Источно питање: Историјски преглед борбе око опстанка Османлијске царевине у Леванту и на Балкану*, Београд, Геца Кон, 1928.

2 Видети Ulam Adam, „Nationalism, Pan Slavism, Communism“, *Russian Foreign Policy* (ed. Ivo Lederer), Yale University Press, Yale, 1964, стр. 39-69.

3 Довољно је нпр. само погледати ставове бугарских политичара и историографа и тамо затећи готово једногласне јадиковке о томе како су, упркос њиховом „већем геополитичком значају“; „браћа Руси“ готово увек фаворизовали Србе у односу на Бугаре, а (по њима) често и на сопствену штету. Такви ставови су пуни претеривања услед егзалтације националног сентимента, али су свакако корисни да се сучеле са ставовима српске политичке елите која истрајно (а неопревано) оптужује руску балканску политику за бугарофилију. Чини нам се да су ови ставови о „србофилији“ у највећој мери основани само када се тичу руског утицаја на црквено-школска питања крајем 19. века, као што је, рецимо, било давање султановог берата скопској

ријске прилике сведоче да утицаји ондашњих других великих сила никада не би допринели стварању самосталне српске државе, већ би једно подаништво само заменили другим. Са друге стране, Руси нису створили модерну српску државу (као што су то учинили Бугарима и Румунима, а у сарадњи са Британијом и Француском – и Грцима), али су одиграли значајну улогу у помоћи да је Срби само створе.

Историјско савезништво Србије и Русије

Још у периоду пре давања подршке обнављању српске државе почетком 19. века, Русија је имала претходну, изузетно значајну културну улогу на Балкану. Од времена Петра Великог, а нарочито након Свиштовског мира па све до подизања српских устанака, руски црквено-културни утицај био је пресудан за очување српског идентитета изложеног фанариотском деловању, посебно у времену након укидања Пећке патријаршије.

Историја српско-руских односа у 19. и 20. веку изразито је пријатељска и савезничка. Истина, у њој је било и успона и падова - што због спољних околности, што због грешака и заблуда обеју страна. Русија је у другој фази устанка свесрдно подржала Карађорђеву Србију, али је 1809. године несмотрено охрабрила офанзиву српских устаника на три фронта истовремено (и то на српско инсистирање, а без координације са руском војском у Влашкој),⁴ што се завршило катастрофом на Чегру. Но, 1810. и 1811. године Руси су директно допринели значајним српским војним успесима. Остављање Србије на цедилу миром са Турском у Букурешту 1812. године било је узроковано вишом силом (Наполеонова инвазија на Русију); руска политика препуштања устаника турској освети исправљена је одмах по променама околности на међународној сцени, са падом Наполеона и стварањем ткз. „Свете Алијансе“. Не само да су уступци Марашли паше дати Милошу Обреновићу били резултат и деловања руске дипломатије, већ је и потоњи темељ српске државности био ударен

епархији и потоњи избор просрпски оријентисаног митрополита Фирмилијана, чиме је Русија недвосмислено последила јачање српског утицаја на простору Македоније.

4 Више код Љушић Радош, *Војед Карађорђе, друга књига*, НИП Војска и НИП Дечије Новине, Београд и Горњи Милановац, 1995, стр. 10-16.

на бази руских војних победа над Турском у рату 1829. године. Српска национал-ослободилачка политика половином 19. века (нарочито она књаза Михајла) била је потпомогнута од стране Русије, мада неретко и обуздавана да не би, у по Русију неповољном тренутку, постала повод за отварање сукоба између великих сила. Последице неуспеха Србије у рату са Турском 1876. године биле су спречене прво руским инститорацијом на примирју, а потом ултиматумом и објавом рата Турској, чијим је исходом Србија од готово поражене стране постала не само победник, већ је и стекла статус међународно признате државе, додуше са недовољним проширењем и у неповољном положају. Но, узроци томе више су лежали у једнодушном противљењу европских сила Русији, него у самом руском ставу.⁵

Русија је, након династичке промене у Србији на почетку 20. века, одиграла кључну улогу обуздавања Србије од исхитрене конфронтације у „анексионој кризи“ (1908), тако само одгађајући војни сукоб кога је прижељкивао Беч. Неколико година касније, руска улога у споразумевању несложних балканских хришћанских држава у правцу стварања савеза за ослободилачки рат и протеривање вековног османског завојевача била је пресудна. Иза турског пораза 1912. године у Балканском рату стајала је руска дипломатија, а иза каснијег међу-балканског братоубилачког отимања о делове ослобођених територија услед различитог тумачења одредби међусобних споразума – стајале су националне сујете балканских народа потпириване управо од оних великих сила који су уз њихову помоћ тежиле да пониште руске спољнополитичке учинке.

Најсветлији пример руско-српског савезништва представља 1914. година. Тада је Русија, са циљем заштите и својих и српских интереса којима је претило да буду прегажени од стране Централних сила, неприпремљена ушла у Први светски рат. У њему је, потом, Русија претрпела огромне људске губитке и пропаст свог царства. У међуратном периоду, краљевина Југославија је, управо из солидарних разлога, била најсрданије уточиште беле емиграције из Совјетског Савеза и, истовремено, најтврђи поборник антибољшевичке

5 Потемкин В., *Историја дипломатије, Свеска друга*, Архив за правне и друштвене науке, Београд, 1949, стр. 34-36 и 49-52.

политике међу државама источног дела Европе. Ова тврдокорна политика је, међутим, делом уназадила међусобне односе српског народа и Русије под бољшевицима; таква спољна политика је покушала да, са српске стране прекасно, обнови односе са Русијом и надомести пропуштено тек уочи Другог светског рата и напада наци-фашиста на краљевину Југославију. Ипак, управо напад на Југославију померио је Хитлеров план почетка операције Барбароса за шест недеља. Ово „добијање времена“ се, нешто касније, током трајања битке за Москву, показало веома значајним за преокрет у рату на Источном фронту.

Коначни исход рата довео је до победе просовјетских партизанских герилаца. Они су преузели власт над Југославијом комбинујући англоамеричку и совјетску помоћ (која је, у задњим фазама рата, у виду дивизија Црвене Армије протутњала кроз Србију) и тако убрзали тријумф комунистичке опције на штету њених алтернатива. Но, идила „идеолошке и словенске“ сабраће била је кратка и завршила се већ 1948. године директним сукобом на релацији Београд-Москва. Након тога је друга, „Титова Југославија“ као номинално несврстана социјалистичка држава, почела да ужива не само симпатије већ и индиректну тајну и јавну подршку Запада. То је подразумевало и да она игра комплексну „двоструку игру“ на клацкалици хладноратовска међународне политике која је далеко више ишла у прилог противницима СССР-а него њој.

Потоњи слом комунизма и распад обе мултинационалне државе, и Совјетског Савеза и Југославије, поставио је и Србе и Русе у сличну ситуацију преиспитивања сопствених позиција у међународном животу, али и својих међусобних односа. У оба случаја, распад федералних држава оставио је значајан проценат оба њихова народа ван територија матичне републике, где су, потом, ескалирали међуетнички сукоби. Међутим, док је Русија - што због величине, што због огромних ресурса и наслеђених механизма из претходне епохе - делом успела да примири центрифугалне силе и постепено поново почне да јача свој утицај на простору некадашње федералне државе, Срби су, са далеко мањим капацитетима, прошли много горе: у ратовима за „југословенско наслеђе“ проглашени су за „парије“ међународне заједнице. Срби су, комбинацијом политичких и војних средстава, не

само сабијени или протерани са својих вековних станишта, већ су и, лукавом заменом теза, оглашени за кривце за распад земље коју су желели очувати, као и све сукобе који потом уследили. Налазећи се у незавидној ситуацији, Милошевићев режим је покушавао да пошто-пото прибави себи руску спољнополитичку подршку не марећи за ондашњу слабост руске државе и њено избегавање конфронтације са западним силама. Напад НАТО алијансе на СРЈ у пролеће 1999. године, и поред свега, имао је изразито јаку и отрежњујућу улогу на руско јавно мњење и спољнополитичко поимање прилика на Балкану. Зато је уследило дубоко преиспитивање вођења руске политике на Балкану која је до тада, својим спорадичним ангажманима, углавном тежила да се како-тако реafirмише као битан чинилац међународне заједнице, мада то суштински још увек није била.

Поступна обнова руске моћи чинило се да је прошла готово неопажено са петооктобарским променама и сменом Милошевићевог режима. Но, није било тако: уз руско посредовање извршен је не само миран трансфер власти у Београду, већ су Србији опроштени економски дугови из претходних периода. Такође, Србији је дата, скоро па „на реч“, довољна количина енергената да се прегура критични први период транзиције. Даље јачање Русије на међународној позорници очитовало се са интензивирањем међународне правно-политичке кризе око статуса Косова и Метохије. Тада је Руска Федерација у оквиру система УН одиграла улогу кључног савезника Србије у спречавању међународне легализације „отмице“ јужне српске покрајине супротно одредбама међународног права. Упркос интензивним напорима атланских ментора у корист признавања сепаратистичке самопрокламоване независности ткз. Косова - Русија се показала као доследни и непоколебљиви савезник српске спољнополитичке позиције по овом питању, све до данашњих дана.

Актуелне везе и судбинска повезаност Србије и Русије

Културна и политичка блискост српског и руског народа те њихових држава само је један од стубова, онај са темељем у описаној историјској сарадњи, на којима почива актуелна сарадња две словенске и православне државе. Друга два

стуба сарадње нису ништа мање битна. То су, као прво, на идентичним, преклапајућим интересима израсли ставови по питању односа у савременој међународној заједници. Они се, пре свега, тичу поштовања међународно-правних регулатива, начела суверености и неповредивости територијалног интегритета држава. У конкретној вредносној и интересној перспективи, идентичност спољнополитичких ставова огледа се у подршци Руске Федерације Републици Србији у систему УН (пре свега, у Савету Безбедности) по питању статуса српске јужне покрајине, Косова и Метохије. Она се, такође, види и у српској уздржаности наспрам ставова унутар ОЕБС-а по питању Јужне Осетије, али и у благонаклоности српског става према руској иницијативи о „Новом уговору о безбедности у Европи“. Другим речима, српска и руска страна на готово истоветан начин посматрају пожељне путеве даљег развоја међународних односа унутар међународног система који се развија у правцу мултиполарности. Као друго, у питању је и стратешка сарадња две земље о изградњи енергетских коридора између Руске Федерације и најразвијенијих земаља чланица ЕУ, односно - велики значај изградње гасовода „Јужни ток“ испод Црног мора и Балкана који би - управо преко Србије - требало да досегне ЕУ. Поред тога, трговинске везе и повлашћеност Србије на основу билатералног споразума који је ослобађају плаћања царина приликом увоза читавог низа роба на тржишта у Русији, представљају додатно погодно тле за даље побољшавање постојећих веза и продубљавање сарадње. Све ово су добро познате ствари не само Србији и Русији, већ и свим трећим странама, укључујући и оне које без добронамерности гледају на ове везе и уочавају и њихове потенцијале, али и ограничења и недостатке.⁶

Међутим, веза Србије и Русије није само културно-историјска и крвно-језичка, већ много дубља и вишедимензионална од оне која се да уочити унутар описаних и некадашњих, и садашњих односа. Она није само заснована на верској и етничкој блискости, није тек интересна у реалполитичким димензијама (са идејном спољнополитичком над-

6 Петровић Жарко, *Руско-српско стратешко партнерство: садржина и до-
машaj*, [http://www.isac-fund.org/download/Zarko_Petrovic-Rusko-srpsko_stra-
tesko_partnerstvo-sadrzina_i_domasaj.pdf](http://www.isac-fund.org/download/Zarko_Petrovic-Rusko-srpsko_stra-
tesko_partnerstvo-sadrzina_i_domasaj.pdf), скинуто 2.4.2012.

градњом), нити само потенцијално плодносна у стратешко-економском погледу. Она је духовна, судбински повезана.

Постоји читав низ најдубљих историјских сличности, упоредних, аналогних процеса и веза које се одвијају у српској и руској историји, односно историјском развоју њихових друштава због којих многи, а пре свега западни „атлантисти“, православне Србе идентификују и сматрају „малим Русима на Балкану“. Ове сличности не произлазе тек из постојећих изражених, раније описаних културно-историјских веза и облика сарадње, мада их дубински поспешују. Кренимо редом. Оба народа и обе земље су изразито континенталног типа, географски измештене од непосредног додира са топлим морима ка којима су константно биле усмерене њихове развојне тежње. Док Русија заузима централно, доминантно место у срцу („Хартленд“) евроазијске континенталне масе, са запада досежући европски, потконтинентални римокатоличко-протестантски свет а на југу и југоистоку оријентални свет средњеазијског ислама те далекоисточних цивилизација и њихових традиција, Србија, смештена у централном језгру Балканског полуострва („Србија као балкански Хартленд“)⁷ што повезује Средњу Европу и евроазијске степе са Средоземљем и Блиским истоком - у истом односу, али умањеном размеру, стоји према свету Запада (у својој средњоевропској варијанти) и свету ислама на свом доњем боку. Смештени у веома сличан однос према културно-цивилизацијски истим актерима, оба народа и државе баштине традицију телурократског типа централизоване државе и власти од своје цивилизацијске „родитељке“ – Источног Римског Царства, Византије, као и исту духовну оријентацију о којој се старају сестринске, помесне православне Цркве.

Читав низ сличности између геополитичког и цивилизацијског положаја, заједничког етно-лингвистичког порекла и исте духовног опредељења - доводио је до фасцинантних аналогја, готово до подударности у друштвеним процесима, у унутрашњим поделама и сабирањима, у историјским успонима и падовима који су се одвијали у обе земље. Зато су, према основној, грубој али тачној подели, државне творе-

7 Видети Степић Миломир, *У вртлогу балканизације*, Службени лист СРЈ, Београд, 2001, стр. 102-108.

вине оба народа имале шест историјски веома сличних фаза сопственог историјског развика.

Кијевски период био је први период руске државе када је она настала из својих раносредњовековних, родовско-племенских државоликих творевина и учврстила се у православљу као основи сопственог духовног идентитета. Уследио је период опадања које се претворило у период „татарског ропства“. Трећи период, онај који се тиче ослобађања од завојевачког јарма и почетка сабирања руских земаља, назива се „московским периодом“ када је центар државе померен на север. Наредни период, раздобље „Петровске Русије“ представљао је епоху јачања царства, са покушајима парирања и досезања снаге империјалних сила Запада, али и превазилажења сопствених, наслеђених структуралних недостатака. Пети је био „совјетски период“ (Совјетска Русија), започет, након револуционарног преврата, на социјалистичким идеолошким основама. Након урушавања ове идеологије и распада савезне државе, уследио је шести, актуелни период „постовјетске Русије“.

Први период српске историје је доба „немањих Србије“. У њему се на темељу претходних, раносредњовековних држава идентитетски (источно православље) и политички ујединила већина српских земаља на Балкану. Након двовековног узлета, са феудалном дезинтеграцијом и косовском погибијом, почиње други „посткосовски период“, који поступно прелази у раздобље „турског ропства“. „Карађорђевићевско-петровићки и обреновићевски период“ представља четврто раздобље српске историје. У модерној епохи, Срби, ослобађајући се вековног османлијског јарма, премештају седиште своје државе на север. Они теже да створе друштво европског типа те превазиђу наслеђену заосталост и институционалну разореност као последицу турске власти на Балкану. Овај период се завршава са „империјалном“ Југославијом, која, након револуције (која се није, као у руском случају, одиграла током Првог, већ током Другог светског рата), постаје социјалистичка земља. Шести, актуелни период представља епоху након пропасти Југославије као савезне државе и социјалистичке идеологије („постјугословенска“, „постсоцијалистичка“ Србија).

И савремене сличности између Србије и Русије, и у појединим дешавањима и ширим процесима, у савезницима, такмацима и непријатељима - су фасцинантне. Не личи ли Црна Гора, на чијем простору је настала прва српска средњовековна држава, са својим унутрашњим поделама становништва на декларисане Србе, „српске Црногорце“, „Црногорце који говоре српским језиком а верници су СПЦ“, „несрпске“ Црногорце у неколико подваријанти (од верски и културно неопредељених, до оних који теже Западу или унији са римокатолицима), али и својим положајем на југу и наслоњеношћу на топло море, на Украјину и „малоруско“ идентитетско питање? Не изгледа ли „најзападнија српска земља“ – Република Српска која у оквиру Босне и Херцеговине „одолева“ кљештима са севера, запада и југа, и при томе у многим сегментима очуваности друштва и повратка традицији неретко предњачи у односу на матичну државу, на Белорусију? На крају, не подсећају ли Косово и Метохија на југу, са својом угроженошћу брђанским (квази)исламским нарко-картелима што желе да уз помоћ страних утицаја створе „атлантистичку“ НАТО државу, на ситуацију на Кавказу и покушај стварања исламистичке „Ичкерије“?

Будући да се историјски развијају из исте духовно-културне матрице, а под углавном сличним спољним упливима - стање ствари и савремени процеси који теку и у „постовјетској Русији“ и „постјугословенској Србији“ имају велике сличности. Њихова срж данас лежи управо у постоцијалистичком идентитетском трагању те покушају друштвене обнове које лута између западних утицаја и преузимања његових рецепата уређења и друштвеног развоја са једне стране, и покушају повратка сопственим веродостојним традицијама са друге стране, као и тежњи као остварењу базичних националних интереса у њиховом пресеку. Различити исходи, различите оријентације и њихово смењивање, зависе пре свега од степена тренутног већинског опредељења, али и од сопствених потенцијала и резерви (ту лежи и основна разлика између две земље и народа). Из тих разлога се неке појаве и процеси (и позитивни и негативни) пре дешавају у једној него у другој држави.

Светска криза и српско-руска сарадња

Актуелна светска криза (2008-) није само финансијско-економска криза са глобалним донетима: није у питању тек криза економског либерализма која на велика врата води повратку државног, интервенционистичког капитализма. У питању је свеобухватна криза која означава дефинитивни завршетак епохе модерности. Криза је, дакле, истовремено и привредна, и културна, и социо-политичка и, вредносна, односно, у позадини, у свом темељу – духовна криза.⁸ Пет векова светске превођи цивилизације Запада се завршава. Њени модели функционисања, на свим нивоима, показују своје негативно налачје. У њима се огледа неспособност да изнађу квалитативне одговоре и трансформишу се у супротном, стабилишућем, антикризном смеру. Нису само све институције, сви облици организовања и функционисања модерног света у дубокој кризи и опадању. То су и начини мишљења и живљења у којима је обитавао модерни човек што се поуздавао у извесност потпуног и истинитог сазнања „овостраног света“ и сопствене креативне, иманентне људске моћи која се отргла од веза са традицијом и преко ње, оностраношћу, са светом духовности.

Кризно ширење са епицентром на Западу, у срцу капиталистичког система, на свом међународном пољу амбивалентно се односи према незауостављивим процесима прерастања униполарног света у мултиполарни – света са више равноправних регионалних центара свеукупне моћи између којих тек треба изградити систем равнотеже снага. Са једне стране - радикализација кризних дешавања кроз реално опадање моћи Запада убрзава ове процесе; са друге - она директно угрожава мултиполарност у настајању. Постојећи глобални центри моћи, свесни да је њихов утицај у релацијама са настајућим новим половима светског система у све израженијем слабљењу и опадању, теже да своје досадашње, стечене позиције надмоћи „ушанче“ кроз радикални „кризни менаџмент“, односно кроз преусмеравање, преливање и

8 Детаљније код: Гајић Александар, *Духовне основе светске кризе*, Конрас, Београд, 2011.

управљање кризним упливима на просторима где се уобличавају нова, регионална језгра моћи која поступно јачају. Савремена драматична регионална дешавања - серије ратова, државних преврата, монетарних и економских удара и социјалних превирања, од којих су „арапско пролеће“ и „криза еврозоне“ тек навећи и најочљивији процеси, говоре управо о ширењу кризе и покушају њеног преусмеравања уз помоћ радикалног кризног менаџмента.

Ширење кризе на институционално нестабилна, друштвено и привредно неопорављена постсоцијалистичка друштва, те кризни удари који се из центра капиталистичког система шире према полупериферијама, већ су саме по себи опасност за ова друштва и њихове међусобне везе. Тим више су то и покушаји „кризног менаџмента“, тј. преусмеравање и утицање на кризна преливања на ове просторе, поготово на простор Русије која, кроз постепени опоравак стиче све услове да прерасте у центалног балансера новонастајућег света мултиполарности - у реалну осовину настанака могуће шире евроазијске интеграције између њених региона. Самим тим, Русија представља и потенцијално највећу опасност за опадајуће центре глобалне моћи, тј. простор на кога би они најрадије преусмерили кризне импулсе и изливе... Србија, пак, као културно-цивилизацијски „једнородна“ Русији а смештена тик уз Запад, према средњоевропском Подунављу, ухваћена је у ковитлац двоструке, унутрашње (аутогенерисане) и спољне светске кризе. Она представља погодни полигон преко кога се може одиграти антикризно повезивање и „антикризна сарадња“ Русије са доминантним државама на европском потконтиненту, односно чланицама ЕУ.

Ситуација са светском кризом као завршном кризом модерности утолико је сложенија тиме што су, током највећег дела модерне епохе у протеклих неколико векова, и Србија и Русија тежили да створе, односно преуреде своје државе по узору на Запад. Гледајући западњачке институционалне и организационе изразе током периода надмоћи ових држава за време трајања модерне епохе, у претходних пет векова - земље словенског православља су преузимале и опонашале западне друштвене образце при моделовању сопственог друштва. Како су ови модели били опонашани и „калемљени“, а не плод унутрашњег друштвеног развоја, они су, поред тре-

нутног организационог јачања, имали и своје изразито негативне последице, својеврсно тамно друштвено наличје. „По-западњачење“ је доводило до најширих друштвених раскола, до отуђења великих делова друштвених елита које су уз увезене вредности и начине живота преузимале и туђу интересну перспективу. Све то је доводило до пораста друштвене неправде и дубоког сукоба са најширим слојевима сопственог народа. Подела на „западњаке“ и „словенофиле“ из руске модерне историје, у српском случају сигурно није имала тако дубоке размере - али је у културно-политичком смислу такође присутна, уз своје специфичности, и код Срба.

Дубина друштвеног раскола узрокованог насилном, неприлагођеном модернизацијом по западном моделу - у руском случају довела је до револуционарног преврата. Тако је на основу са запада асимиловане алтернативне идеолошке концепције – комунистичке идеологије, покушано стварање некапиталистичког система који ће превазићи све нарасле противуречности модерности. Иста ствар се, нешто касније, одиграла и у Србији.

Окретање социјалистичком идеолошком експерименту ради убрзаног друштвеног развоја који би избегао последице западне модерности лежало је у томе што је ова идеологија, са својим прокламованим циљевима, на први поглед изгледала погодном - што је одговарала основним тежњама и идеалима словенско-православног света. Биле су то тежње за оваплоћењем јеванђеоских идеала и врлина у социјалној сфери што би допринеле да друштвене везе и целокупно друштвено уређење постане угодно за достизање друштвене правде и солидарности поимане у најширем смислу. Ове вредности и тежње ка друштвеној „саборности“ биле су вековима подлога свих архаичних облика друштвеног организовања источноправославних Словена – од општинских већа, сеоских задруга и фамилија, до зборова и сабора које су биле дубоко угрожене „увезеним“ облицима западњачке модернизације. Стога, не треба да чуди психолошки дубока одбојност народа на истоку Европе према извештаченим формама и процедурама те на њима установљеним крутим хијерархијама које отуђују и поступно укидају суштинску везу између народа и власти чије „супстанцијално“ заједништво, по њиховом најдубљем осећању, треба да буде утемељено у врлинској

оностраности (Света Русија“, „Небеска Србија“). Негативно наличје овог отпора као реакције на утицаје западне модерности огледало се у својеврсном „немодерном нихилизму“ који је приграбио модерне идеолошке аргументе како би се кроз стихију супротставио отуђењу и друштвеној неправди што је уместо у обећани развој и бољитак, само продубљивала сиромаштво и друштвено пропадање. Но, „замка“ комунистичке алтернативне модерности лежала је што је и она, и то насилним мерама, хтела да превазиђе модеран капиталистички Запад уништавајући предмодерне традиције, њихов морал и религиозност. Када Шпенглер, посматрајући руску револуционарну стихијност (у којој види услове за развитак другог културно-историјског типа) у њој уочава „апокалиптичну побуну против антике“, мислећи под „антиком“ на идеалну али празну форму, он је, заправо, погодио у срж духовног проблема источно-православних Словена са „увезеним“ западним формама које не одговарају њиховим душевним и духовним стремљењима. У том погледу, ни век касније ништа се није променило.

Искуство историје претходног, двадесетог века, дакле, указује не само на погубност утопијских идеолошких стремљења (као модерних, секуларизованих замена за предмодерну духовност), већ и на оно што су ове идеологије са добрим циљем али на погрешне начине хтеле да спрече и одстране – опасност позападњачења и стварања „расколничких“ форми које постепено „убијају“ незападне народе, доводе их у потчињени, колонијални положај набеђене културне инфериорности, са похараним ресурсима, разореном привредама и међуљудским везама као остацима друштвеног ткива.

Основни проблем са којим се, током епохалне, разорне кризе краја модерности суочавају српско и руско друштво те њихове постојеће везе лежи у томе што су оба друштва, излазећи из једног неуспелог идеолошког експеримента, кренули назад, у „репризу“ опонашања оних културно-цивилизацијских модела и њихових односа чије су погубне последице и довеле до реакције што их је усмерила у правцу радикалног социјалног експеримента. Трагедија је тим већа што је, након

9 Шпенглер Освалд, *Пропаст запада*, књига 2, Кристали, Београд, 1990. Ово исто примећује и Николај Берђајев у делу *Руска идеја*, Просвета, Београд, 1987, стр. 86.

урушавања социјализма, отпочета транзиција која у овим друштвима убрзано враћа управо оне односе који су у данашње дане довели до епохалне светске кризе свеобухватних размера, у односе у којима се поступно али неминовно урушава досадашња надмоћ Запада.

Са тежњом очувања државе и континуитета власти, уз увођење форми представничке демократије вишепартијског типа и слободотржишног модела, источно-европске пост-социјалистичке државе покушавају да „понове“ идеолошку модернизацију у периоду краја модерне и развоја на њеним основама. Перцепција сопствених националних интереса уз пуко опонашање увезених западних организационих политичких и привредних модела, и то уз преузимања перспективе националне државе 19. века (називали ми ово „сувереном демократијом“ или другачије) - није погодна нити наспрам актуелне ситуације, нити одавно започетих глобалних процеса. Тако схваћена држава и њени интереси само тек делимично успоравају ново „криво срастање“ у виду понављања друштвеног раскола и отуђења елита те системског друштвеног урушавања.

Будући бројчано и ресурсно мања а геополитички и културно истурена, Србија је често раније и трагичније била изложена процесима који су последице актуелних духовно-историјских гибања, нарочито оних који стижу са Запада. Упркос деценијској неравноправној борби за очување виталних националних интереса у условима распада савезне државе, међуетничког рата и међународне интервенције (што је, без обзира на све то, била помешана са надама да се преузму ткз. „узорни“ модели западног друштвеног уређења), Србија се у првој деценији новог миленијума нашла у незавидној ситуацији. То је развејало убеђења у западну добронамерност и могућност било каквог стварног, а не само вербалног партнерства, као и углавном илузорне наде о могућности сопственог друштвеног бољитка на овим основама. У Србији се, не заборавимо то, након извршене војне агресије одиграла прва „обојена револуција“ која ће постати типски модел за њене копије на постовјетском простору. У Србији је, такође, извршена прототипска неуспешна реформа која се свела на пљачкашку приватизацију и претварање једне средње развијене државе у пуки деиндустријализовани простор

за пласирања увезене робе и извоз јефтиних сировина. Тако је Србија претворена у вазалну државу са компрадорском елитом, интересно и културолошки „позападњаченом“, која функционише као део структура неоколонијалне управе над сопственим становништво, над народом од кога је потпуно отуђена.

Ма колико трагична, српска савремена искуства могу другима бити драгоцене. Она дају очит пример свима који желе да извуку поуку како не треба чинити; она пружа призоре који развејавају илузорна предубеђења не само о добронамерности најмоћнијих сила Запада, већ и о могућности иоле дугорочнијег партнерског коегзистирања са западним глобалним центрима моћи и њихове спремности да на другој страни толеришу постојање иоле озбиљније државе и привреде. „Српски случај“, и нарочито садашње стање ствари у њој, посебно могу послужити као значајан пример Русији - јер и у њој теку исти процеси, под истим културним, политичким и духовно-историјским утицајем.

И поред свих историјских наслеђа, судбинске повезаности и бројних компаративних предности у везама и сарадњи Србије и Русије, садашњи тренутак је осенчен је једним трагичном раскораком. Србија, или барем онај њен бољи део што је преостао, на основу свог искуства и види и боље зна - али нема ни довољно снаге, ни довољно ресурса да то знање претвори у успешно деловање што може довести до суштинског преокрета, а насупрот сили која ју је притисла и окружила. Русија, још увек у недостатку таквог, пуног проживљеног искуства, иако јој расте снага (а у ресурсним потенцијалима никада није ни оскудевала) - не зна довољно и у потпуности не разуме. Она, на жалост, ствари углавном посматра краткорочно, интересно и при томе недовољно продубљено, нецеловито, све са прагматичним циљем добијања времена за свој пуни опоравак и жељени развој, макар и са неискреним партнерима и макар на незадовољавајућим, усвојеним основама. Но, тај, толико жељени историјски предак - убеђени смо - неће добити.

Онај део становништва Србије које гаји наду у помоћ „истородне Русије“ те бива разочаран његовим суштинским изостанком у односу на алармантно стање у коме се српско друштво и држава налазе, не схватају да Русији такође тре-

ба помоћи да види и схвати куда воде процеси који су у Србији испредњачили, како би се пренула и преоријентисала у времену у коме изостајање праве иницијативе и дубинске, епохалне трансформације значи не само стајање у месту, већ – понирање, пропадање.

Зар спознаја овога искуства мора сваки пут да се прекупо плати? Да ли до кључног преокрета мора увек да дође тек у одсутни, крајње драматични час, као у „смутним временима“ или 1812. године - када нахрупе кобне последице ранијег самозаваравања, одуговлачења и неадекватног реаговања? Пред одговорима на ова кључна питања стоје, упркос свему непоколебани - односи Србије и Русије, док се светска криза шири и не назире јој се крај...

Aleksandar Sasa Gajic

*PERSPECTIVES SERBIAN-RUSSIAN
RELATIONS IN THE CONTEXT OF THE
MODERN WORLD CRISIS*

Summary

By observing well known cultural and historical foundations (origin, close languages, Byzantine eastern-orthodox tradition) of Serb-Russian relations throughout previous two centuries, the paper gives description of three contemporary pillars of cooperation between Serbia and Russia: cultural-political, foreign-political and strategic – geoenergetical and geopolitical pillar of cooperation. Pointing on numerous analogies in historical processes between two societies which refers to substantial, “destined” and spiritual bindings, this work further observers perspectives of Serb-Russian relations in context of universality of contemporary crisis as the crisis which signalizes the end of modernity, while looking into dinamic of Serbian and Russian societies and their postsocialist development.

Key Words: Serb-Russian relations, historical alliance, world crisis, modernity

Литература

- Берђајев Николај, *Руска идеја*, Просвета, Београд, 1987.
- Гајић Александар, *Духовне основе светске кризе*, Конрас, Београд, 2011.
- Љушић Радош, *Вожд Карађорђе, друга књига*, НИП Војска и НИП Дечије Новине, Београд и Горњи Милановац, 1995.
- Петровић Жарко, *Руско-српско стратешко партнерство: садржина и домацај*, http://www.isac-fund.org/download/Zarko_Petrovic-Rusko-srpsko_stratesko_partnerstvo-sadrzina_i_domasaj.pdf
- Поповић Василиј, *Источно питање: Историјски преглед борбе око опстанка Османлијске царевина у Леванту и на Балкану*, Београд, Геца Кон, 1928.
- Потемкин В., *Историја дипломатије, свеска друга*, Архив за правне и друштвене науке, Београд, 1949.
- Степић Миломир, *У вртлогу балканизације*, Службени лист СРЈ, Београд, 2001.
- Шпенглер Освалд, *Пропаст запада, књига 2*, Кристали, Београд, 1990.
- Ulam Adam, „Nationalism, Pan Slavism, Communism”, *Russian Foreign Policy*, (ed. Ivo Lederer), Yale University Press, Yale, 1964.

Resume

The paper begins with insight look on well known cultural and historical foundations (origin, close languages, byzantine eastern-orthodox tradition) of Serb-Russian relations and its development throughout previous two centuries. Imperial Russia, spreading its influence toward Mediterrean (then ruled by Ottoman Empire) was guided by its strategic interests while building relations with Balkan Slavs, including Serbs among them. But, Russian strategic interests were mostly identical with national-liberation strivings of Balkan Christians, much more than interests of any other great power in this region. Serb-Russian relations, looking throughout dimensions of this political alliance, mostly represents positive pole of Russian “Eastern policy”.

Therefore, Russia, with its own interest, played significant role in creation and strengthening of modern Serbian state.

Contemporary situation is quite similar. There are three contemporary pillars of cooperation between Serbia and Russia: cultural-political, foreign-political and strategical – geoenergetical and geopolitical cooperation. The first is rooted in cultural similarities and historical cooperation, but other two are equally important: second pillar is based on their converging interests which are concerning relations in contemporary international community. The third, geoeconomical and geopolitical pillar, grows out of it – both sides have almost identical views on the paths of development of international relations which are evolving into multipolar world. Strategical cooperation on construction of energetic corridors in Balkan are also seen in this way.

But, foundations of Serb-Russian relations are much deeper and multidimensional than cultural-historical and ethno-linguistic closeness. They're not only based on close real-politic interests, religious and ethnical similarities, but more substantial, “destined” with its spiritual bindings. There are many important historical similarities and analogies in the processes and relations in both Serbian and Russian history of development of their societies. Therefore, there are some views that are seeing Orthodox Serbs as “little Russians” in Balkan. Both peoples and their states are continental – placed out of contact with the south, warm seas, they gave permanent effort to reach them. Russia occupies central position in Heartland of Eurasian landmass with catholic-protestant “world” in west, in European peninsula, and Muslim, Oriental “world” in south and southwest; Serbia is placed in the core of Balkan peninsulas landmass which links Central Europe with the Mediterranean and the Near East – in the same relations, but smaller proportions, it stands at Western and Muslim “worlds” as Russia on continental scale. Both peoples and its states had six periods of their historical development: formative, Kiev period, Tatars slavery, Moscovite period, period of Peters Russia, Soviet socialist period, post-socialist period (Russia); formative Nemanjics period, “postkosovian” period, Turkish slavery, “Karageorge’s Petrovic – Obrenovic” modern period, Yugoslav period and post-socialist period (Serbia). Similarities in wider processes and its specific events – allies, foes and rivals – are fascinating. Today, there are many analogies in post-socia-

list “quest for identity” and attempts of social renewal which are roaming between western influences and importing their structure and “recipes” of social development on one side, and the attempts to return to their own authentic traditions on the other side, combining it with aspirations for realization of their own basic national interests.

Furthermore, the paper observes the perspectives of Serb-Russian relations in context of universality of contemporary crisis as the crisis which signalizes the end of modernity, while looking into dynamics of Serbian and Russian societies and their post-socialist development. This situation is very complicated because both Serbia and Russia are trying to develop their own societies by coopting western modern models for few last centuries. Basic problem stands in the knowledge that both Serbs and Russians, leaving one unsuccessful, communist ideological “western imported” social experiment, took their direction back, into the re-run of copying modern western models and its institutional forms, while the epochal, destructive crisis of modernity is taking place with its epicenter in the West, with its unforeseeable consequences.

Овај рад је примљен 16. јула 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 24. августа 2012. године.

*Мирјана Радојичић**

КРАЈ ХЛАДНОГ РАТА, ВЕЛИКА СИЛА И ГЕОПОЛИТИКА ПРИРОДНИХ РЕСУРСА

– Прилози за једну студију случаја –

»Не крв за нафту«

Парола са
митинга противника
америчке спољне
политике према Бли-
ском и Средњем исто-
ку, који се одржавају
широм света

Сажетак

У тексту се полази од увида да су експоненцијални раст броја становника на Земљи, исцрпљеност природних ресурса, и борба за привилеговану позицију у дистрибуцији њиховог остатка, представљали кључне детерминанте геополитичке и геокономске стратегије једине актуалне велесиле на планети у постхладноратовском раздобљу њене спољне политике. На примеру ратова против Ирака и Авганистана, али и снажног инволвирања у догађања у арап-

* Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд.

** Рад је реализован у оквиру пројекта „Истраживање климатских промена и њиховог утицаја на животну средину: праћење утицаја, адаптација и ублажавање“ (43007), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развој Републике Србије у оквиру програма Интегрисаних и интердисциплинарних истраживања за период 2011-2014. године.

ском свету током 2011. године („арапско пролеће“) ауторка тестира своју хипотезу да је моралистички интониран дискурс којим су ови амерички спољно-политички акти у јавности били легитимизовани („борба против тероризма“, „успостављање поретка демократије“, „заштита угрожених људских права“) представљао, заправо, реторичку камуфлажу оних аутентичних, енергетско-интересних мотива са којима су им САД и њихове западно-европске савезнице прибегавале. Са сличним мотивима актуални глобални хегемон је, према налазима овог истраживања, упливицао и на догађања на просторима Косова и Метохије, која су окончана окупацијом, доцнијим сепарирањем од остатка српског државног организма, а потом и међународно-правним субјективизовањем ове некадашње српске покрајине. Закључни део текста је својеврстан пледоаје ауторке за нове и радикално другачије - обновљиве видове енергије, мање девастирајуће по човеково, животно важно, природно окружење, али као потенцијални разлози за ратне сукобе међу државама и њихову трку у наоружавању, и по изгледе за његов врсни опстанак на планети у једном непосреднијем и ургентнијем смислу те речи.

Кључне речи: геополитика, геоекономија, природни ресурси, велика сила, међународна политика, међународна етика

Борба за приступ, контролу и сигурно располагање природним ресурсима одвајкада је одређивала односе међу народима и државама, у првом реду оним најмоћнијим међу њима с једне, и онима који су се неравномерном просторном расподелом природних богатстава планете нашли у поседу њихових значајнијих делова, с друге стране. Исцрпљеност речених ресурса и настојање на привилегованој позицију у дистрибуцији њиховог остатка у околностима експоненцијалног раста броја становника на Земљи који на њега претендују, у више протеклих деценија су биле кључне детерминанте геополитичке и геоекономске стратегије и актуалне и још увек једине велесиле на планети и биће то, према основаним претпоставкама, и у временима која предстоје. Крај Хладног рата и пропаст биполарне структуре светске политичке моћи (“униполарни моменат” - Ch. Krauthammer)

учинили су САД још истрајнијим привржеником те стратегије, а *конзумеризам* као етаблирани стил живота њеног становништва (и бирачког тела! - “*the american way of life*”), усмеравао њене политичке елите ка одлуци да у бескомпромисној борби за његов енергетски *sine qua non* искористе сва расположива, деценијама уназад брижљиво развијана и усавршавана оружја. Утолико је моралистички интониран спољнополитички новогвор постхладноратовског глобаног хегемона са “људским правима”, “демократијом” и “борбом против тероризма” као својим носећим *топоима*, пре служио реторичкој камуфлажи, него истинитој репрезентацији оних старих и аутентичних, *економско-интересних* мотива његове спољне политике, у овом периоду само преусмерене ка новим, у дугој историји америчког спољно-политичког интервенционизма још војно непохођеним деловима планете.

Тако су се успостављање поретка демократије и владавине људских права угњетеног *ирачког* народа, односно уклањање диктаторског режима, који је, наводно, и у поседу оружја за масовно уништавање и у блиским везама с терористичком мрежом Ал-Каида, оптуженом за терористичке нападе на Њујорк и Вашингтон септембра 2001. године, од почетка до краја деведесетих уобличавали као основни елементи дискурсивне матрице образлагања и легитимизовања америчког једноиподеценијског спољно-политичког интервенисања у подручје Блиског истока и Персијског залива, које је кулминирало 2003. године, другим по реду у том раздобљу, ратом (“оружаном интервенцијом”) против Ирака. Ни агенти америчких и британских обавештајних служби, ни инспектори УН нису, међутим, могли пружити ниједан валидан доказ за поседовање проскрибованог оружја - кључну међу оптужбама упућеним режиму Садама Хусеина.¹ Штавише, као резултат ригорозних економских санкција ко-

1 „Централна обавештајна агенција не располаже подацима да је Ирак био ангажован у терористичким операцијама против Сједињених држава најмање деценију уназад, нити је, према налазима више њених обавештајца, председник Ирака Садам Хусеин обезбеђивао хемијско или биолошко оружје Ал-Каиди или сличним терористичким групама”, тврди Џејмс Рајзен (Risen, 2002: А 10). И иначе, од преко 8 000 регистрованих терористичких инцидената од 1968. године наовамо, мање од 60 њих указује на то да су терористи припремали нападе у којима би користили хемијске или биолошке агенсе, или да су намеравали да се домогну или израде сопствене нуклеарне направе. Cf. Hofman, 2000: 176.

је су му наметнуте још почетком првог Заливског рата, Ирак је уочи овог другог имао најслабију привреду и најслабију војну силу у региону. Ирачки војни издаци су били упола мањи од издатака Кувајта, у којем живи само 10 посто ирачког становништва, а били су много мањи и у поређењу са издацима осталих земаља Блиског истока.²

Упркос свим тим сазнањима, нападом на Ирак “свету је објављено да ће Вашингтон употребити силу по сопственом нахођењу; дебатни клуб их може ‘сустити’ и придружити се подухвату, или сносити последице које обично снађу оне који ‘нису са нама’, па су стога ‘на страни терориста’, како је председник дефинисао могуће опције” (Chomski, 2004: 32). С друге стране, о поседовању оружја за масовно уништавање држава попут Турске и Израела, постоји богата и веродостојна доказна грађа. Ипак, ни Турска ни Израел се нису нашли на тадашњем америчком списку држава чланица “осовине зла”, које ће у предстојећем периоду бити мета америчке интервенционистичке („превентивне“) спољне политике,³ списку формираном, очигледно, према критеријумима геополитичког, односно геоекономског опортунитета.⁴

САД – „пацијент на нафтној дијализи“

Оно што је у јавном, моралистички интонираном дискурсу америчких званичника овом приликом остајало нетематизовано, односно реторички камуфлирано, бивало је, међутим, као истински мотив америчке политике према Ираку, сасвим транспарентно у дискурсу америчких геополитичких реалиста. А језик бројки презентованих у њиховим документима, говорио је следеће. Ирак је у поседу других по величини нафтних резерви на свету, процењених на 112 милијарди барела.⁵ Још неиспитане залихе процењују се на додатних

2 Више о томе у: Чомски, 2007: 27.

3 Јер, „потврђивати моћ значи сваког могућег нападача предусрести, превентивни рат подићи до принципа политике” (Volkman-Schluk, 1977: 41).

4 О томе опширније у: Whomley, 2002. и Klusmeyer & Suhrke, 2003.

5 Америчким нафтним компанијама је одлуком Хусеиновог режима, низ година уназад био запречен приступ ирачкој нафти. Иако котирана испред Ирака у погледу нафтних резерви којима располаже, Саудијска Арабија је, због зависности од координације цена нафте у ОПЕК-овом картелу чији је члан, за САД још увек незанимљива као циљ “антитерористичке” кампање, иако је 15 од 19 терориста Ал Каиде, који си извели нападе на САД септембра 2001, као

220 милијарди барела. Ирак, такође, има и утврђених 110 билиона и додатних, још неиспитаних, 150 билиона кубних метара природног гаса.⁶ Пре првог рата у Заливу 1991. године, ирачка производња износила је 3,5 милиона барела, а сада је 1,7 милиона барела нафте дневно. Центар за глобалне енергетске студије (CGES) је процењивао да би, економски рехабилитован и ослобођен санкција, Ирак могао да повећа своје енергетске капацитете у року од 5-6 година на преко 8 милиона барела, па чак и да достигне 10 милиона барела, а теоретски и 12 милиона барела дневно и тако надмаши садашњу производњу у Саудијској Арабији. Огромно ирачко нафтно богатство Стејт Дипартмент је још 1945. године дефинисао као “запањујући извор стратешке моћи и једну од највећих материјалних вредности у историји света.”⁷ С друге стране, иако други по величини произвођач природног гаса и на трећем месту по производњи нафте, САД увозе око 10 милиона барела нафте дневно, односно 52 одсто своје укупне потрошње. За набавку овог енергента САД годишње троше око 56 милијарди долара и додатних 25 милијарди долара на оружану “одбрану” од блиско- и средње-источних земаља извозница нафте.⁸ Американци “немају ништа против ирачког народа, али наш начин живота зависи од 20 милиона ба-

и сам Осама Бин Ладен, пореклом из ове блиско-источне државе.

6 Cf. *Us Energy Information Administration, Country Analyses Briefs, Iraq*, mart 2002, наведено према: Iveković, 2003: 32.

7 Наведено према: Чомски, 2008: 16, курзив М.Р.

8 Иако унутар њених граница обитава само 5 одсто светске популације, Америка троши око 25 одсто укупних светских енергетских ресурса и више од половине свих сировинских материјала на планети. Према званичним подацима за 1990. годину, које је обелоданио *Worldwatch Institute*, само Стејт дипартмент је у административне и пропагандне сврхе утрошио 273 750 тона хартије за чију производњу је жртвовано 4 милиона и 700 хиљада стабала шумског богатства Земље. У посматраној години САД су по планети разбацале 290 милиона тона различитих отпадака. Уз све наведено, једна су од малобројних држава које нису ставиле свој потпис на *Протокол из Кјота* који је ступио на снагу почетком 2005. године, формулисан с циљем да ограничи емисију угљендиоксида и осталих гасова који у атмосфери производе ефекат „стаклене баште“ а чији емитер у мери од целих 22 одсто (угљендиоксид), односно 26 процената (остали гасни продукти сагоревања) су управо САД. ”Када политички лидери Америке говоре о потреби очувања светског поретка и стабилности, они реферирају на свет који почива на овој фундаменталној неједнакости. Стабилност за њих значи очување америчке привилегованости”, закључују Ајра Кецнелзон и Марк Кезелман (Katznelson & Kesselman, 1987: 326). Упоредити и: Tabb, 2001: 186.

рела дневно, а пола ове количине мора да се увезе. Ми смо као пацијент на нафтної дијализи. То је питање живота или смрти. Паметни људи – у Вашингтону - сви то знају, али то се у принципу не рекламира у оним емисијама које имају највише гледалаца”, признаје Федел Гајт, некадашњи технолог Mobile-a, а потом стручњак за инвестирање њујоршке брокерске фирме Finstock and co.⁹ Према предвиђањима Америчке администрације за информације о енергији (EIA) дневни увоз ће до 2020. године износити укупно 17 милиона барела, односно 65 одсто потрошње. Неки стручњаци процењују да са садашњим односом производње и потрошње у САД, домаће залихе нафте могу да потрају још само 10 година. “Фундаментална неравнотежа између понуде и потражње дефинише енергетску кризу наше нације. (...) Ова неравнотежа, уколико дозволимо да се настави, неизбежно ће подрити нашу економију, наш животни стандард и нашу безбедност. Али у нашој моћи је да то променимо” – овим речима завршава се документ Националне групе за развој енергетске политике, познатији као “Чејнијев извештај”,¹⁰ објављен у мају 2001. У Извештају се, такође, наглашава да ће блискоисточни произвођачи нафте “остати централне фигуре светске нафтне безбедности” (само Саудијска Арабија поседује најмање 25 одсто, а могуће је и преко 30 одсто, а Иран, Ирак, Кувајт и Уједињени Арапски Емирати по 8-11 процената светских залиха нафте) и да ће “Персијски залив бити главна мета америчке енергетске политике, али ће ангажовање САД бити глобално,¹¹ с посебним нагласком на већ постојеће, али и нове ре-

9 Наведено према: Vidal, 2004: 127, курзив М.Р.

10 Овај високи званичник тадашње америчке администрације био је, такође, и председник радне групе која је 16 месеци касније разрађивала документ о безбедносној стратегији САД. Иначе, пре него што су дошли на тадашње политичке положаје, и Џорџ Буш и Дик Чејни били су дубоко инволвиран у послове са нафтом.

11 Према мишљењу великог броја аналитичара и америчка “интервенција” у Авганистану, која је претходила оној у Ираку, имала је неспорну “нафтну” димензију, а неки од њих (Мерцори Кон, на пример, у: Kohn, 2002: 79-106.) је препознају и међу мотивима за агресију НАТО-а на СРЈ, као намеру очувања региона сигурним за транс-балкански нафтовод кроз Албанију и Македонију, што се могло постићи једино пацификовањем Космета, односно удовољавањем сепаратистичким аспирацијама његове већинске, не-српске популације. Ова ауторка подсећа и на чињеницу да је новембра 1999. године, Међународна кризна група поздравила директиву Бернара Кушнера, шефа мировних

гионе који ће имати велики утицај на глобални енергетски баланс.”¹² О овом последњем се детаљно говори у документу под речитим насловом Национална безбедносна стратегија САД, објављеном годину дана касније, као и у сурово искреном извештају о Пројекту за нови амерички век, објављеном у септембру 2000. године, у којем је изнет званични нацрт Стратегије. Стога је „то (предах и окретање главе од проблема) могуће у рубним крајевима света, попут великог дела Африке, али не и у региону Блиског и Средњег истока, где се повећана динамика сукоба, као и националне и верске противречности преплићу са највећим светским резервама нафте. Европљани могу себи приуштити деловање у оквиру својих могућности и способности, али САД се морају стално ангажовати“, закључује Херфрид Минклер (Minkler, интернет).

Оно за шта је у поменутом извештају процењено да је у домену америчке моћи да учини, без, како би Минклер рекао, „предах и окретања главе од проблема”, и учињено је, односно чињено протеклих петнаестак година, а финализовано 2003. године двомесечним ратом којим је оборен режим Садама Хусеина, а Ирак окупиран.¹³ Још увек привремени и,

снага Уједињених нација на Космету, да УНМИК преузме управу над свом покретном и непокретном имовином која је регистрована на име СРЈ или Републике Србије, и било којег од њихових органа, а која се налази на територији Косова, испостављајући косовским миротворцима и додатни захтев – да УНМИК или КФОР на брз и енергичан начин преузму управу над *комплексом рудника Тренча*. (Cf. Kohn, 2000: 330, курзив М.Р.) О осталим енергетским аспектима косметског случаја упоредити: Пономарјова, 2008.

12 Наведено према: Ивековић, 2003: 34.

13 САД су обезбедиле више од 80 одсто окупационих снага и у те сврхе у првој години окупације ангажовале више од 10, а у наредној и целих 18 одсто свог укупног војног особља. Остале чланице коалиције - све изузев Велике Британије - у Ирак су послале мање од 1 одсто свог војног персонала. Cf. Congressional Research Service and PISS, *The Military Balance* (various years), наведено према: Walt, 2005: 35. Судбина земаља „трећег света“ и у хладноратовском периоду је била предодређена геоекономским мотивима тада једног од два, а данас јединог велеактера међународних односа. Тако, познати амерички војни експерт, Том Џервази (Gervasy), још пре тридесетак година признаје: „Извори сировина имају кључни значај. (...) У било којем делу планете нас не брине толико очување регионалног мира колико онемогућавање приступа изворима сировина. (...) Наша наоружавања добила су фактички нов облик колонијализма, ширења нашег утицаја у потпуном складу са доктрином Никсона-Кисинџера, која предвиђа 'најам' других земаља када је то могуће, само зато да бисмо се борили њиховим рукама“ (Gervasy, 1981: 72).

разуме се, непотпуни биланс “трошкова” (углавном, дакако, само на страни пораженог) је следећи: у потпуности разорена најмноогољуднија земља арапског света, број цивилних жртава који никада неће бити са сигурношћу утврђен,¹⁴ економски дестабилизован цео регион и додатним надахнућем опскрбљене фундаменталистичке и екстремистичке снаге широм исламског света. Да је ово потоње било предвидљиво, сведочи податак да је Национални савет за поверљиве информације већ децембра 2004. године основано упозорио „да ће Ирак и остали евентуални конфликти у будућности олакшати и убрзати регрутовање, налажење терена за обуку, усавршавање техничких вештина и језичких знања нове класе терориста која ће се ’професионализовати’ и за коју ће политичко насиље постати циљ сам по себи“.¹⁵ Спремност врхунских планера да уђу у ризик поспешивања тероризма, подвлачи Ноам Чомски, не указује на то да је њих такав ток ствари обрадовао. „То само показује да спутавање тероризма за њих није имало такав приоритет као неки други циљеви, на пример, успостављање контроле над највећим енергетским ресурсом на свету“ (Chomsky, 2007: 135). У прилог овом увиду сведочи и Гор Видал (Vidal): “Када смо отишли у Авганистан да заузмемо и разоримо ту земљу, наш главноманујући генерал је био упитан колико ће потрајати док се не пронађе Осама бин Ладен. А генерал је изгледао прилично изненађено и рекао: ‘Па, нисмо ми због тога овде’” (Vi-

Уосталом, “за некога се може рећи да има моћ у мери у којој може да утиче да се други понашају у складу са његовим сопственим интенцијама” (Goldhamer & Shills, 1979: 171).

- 14 С друге стране, готово занемарљив број жртава међу америчким и британским војницима, бележио се веома педантно и систематично. Људски живот се, дакле, третира као неспорна вредност само када је реч о животу сопствених грађана. Животи оних, зарад чијих људских права се, наводно, и интервенише, третирају се, и у реторичком и у практичком смислу, као “коллатерална” и мање-више безначајна “штета”. Ако је, доиста, како је тврдио Гиденс, савремена либерална држава “држава без непријатеља”, то је, с правом упозорава Григорис Ананиадис, стога што одбија да их као такве призна. Cf. Giddens, 1998: 70. i Ananiadis, 2002: 15.
- 15 Наведено према: Chomsky, 2007: 135. Ако успех Америке у борби против исламског тероризма „претпоставља његово третирање на начин који неће антагонизовати и тренутне неекстремисте и који ће циљати државе његове спонзоре, а помно чувати добре односе са државама савезницама, од њега су САД још увек веома далеко и без јасне намере да ту раздаљину смање“ (Pillar, 2001: 220).

dal, 2004:137). Под, очигледно исправном, претпоставком да је стратегија Буша и Чејнија била усмерена само ка нафти, „њихова тактика – разарање војске, уништавање Баат режима, и коначни долазак Американаца, што је поспешило унутрашње миграције - тешко да је могла бити успешнија. Цена свега тога – неколико милијарди долара месечно плус пар стотина америчких жртава¹⁶ (њихов број ће се смањивати, а и иначе је упоредив са бројем жртава у саобраћајним несрећама изазваним повлачењем закона по којем возачи моторцикла морају да носе кацигу) - занемарљиви су у поређењу са 30 хиљада милијарди долара у нафтном богатству, које ће обезбедити америчку геополитичку надмоћ и јефтин бензин за гласаче”, запажа Џим Холт (Holt, 2007: 3). Коначно, моћ је замишљена „као инхерентно асиметрична и она која резултира у способности појединца или групе да стекне и очува корист од и примени казну на друге - корист која остаје након што се ограничења која јој они успостављају, узму у обзир“ (Blais, 1974: 47, курзив М. Р.). У случају о којем је реч, ту корист би требало да осигура *Нацрт закона о расподели зараде од ирачке нафте*, написан у САД за ирачки парламент, а који предвиђа да се целокупан тај посао преда у руке Западних нафтних компанија. Национална нафтна компанија Ирака би требало да задржи контролу над свега 17 од 80 постојећих бушотина, а остале ће – укључујући и оне које тек треба да буду формиране - у наредних 30 година бити под контролом страних корпорација, које неће бити обавезне да своју зарату инвестирају у ирачку привреду. “Те компаније ће моћи да премосте тренутну нестабилност Ирака тако што ће уговоре потписати одмах, док је ирачка влада најслабија, а онда сачекати најмање две година пре него што заиста дођу на терен“, разјашњава Џим Холт (Holt, 2007: 3).

Иначе, број америчких војника жртава терористичких напада широм Ирака које су извели углавном терористи из других исламских земаља, пола године након окончања рата премашивао је број страдалих у ратним операцијама. Једна висока званичница тадашње америчке администрације ту чињеницу је тумачила као резултат “ђаволовог савезништва између остатака Садамовог режима и терориста стра-

16 Процена се односи на период до 2007. године.

наца” који, прецизирао је Џорџ Буш, стижу из Ирана и Сирије, држава које су и пре почетка рата против Ирака биле маркиране као следеће мете “антитерористичке” кампање. У Бушовом, геополитички јасно конформираним ставу, као “ђаволови савезници” нису се помињали Турска, Египат, Јордан, Чеченија, или, пак, Албанија, о чијим логорима за обуку Ал-Каиде постоји мноштво врло уверљивих доказа.¹⁷

...

Уколико, истрајавајући на реализацији својих, у реал-политичком дискурсу јасно дефинисаних и позитивираних циљева, САД и успеју да у циљном региону етаблирају и стабилизују неку од политичко-културних вредности којима су оправдавале брутално економско и војно интервенисање у њега (демократске политичке процедуре, парламентарни систем власти,...), та чињеница има статус “коллатералне” добити, значајне само у мери у којој, евентуалним инсталирањем кооперативног, “савезничког” режима, доприноси реализацији оних примордијалних – *интересних* мотива за њихов ангажман у том делу света. А такви режими су *a priori* аболирани од оптужби за сва евентуална доцнија огрешења о вредности које актуална супер-сила јавно прокламује као *једине* мотиве свог ангажовања на њиховом инсталирању, и остају такви све док демонстрирају очекивану и жељену меру кооперативности и “савезништва”. Америчка спољна политика, примећују Ајра Кецнелзон и Марк Кезелман, претрпела је многе измене од Другог светског рата наовамо. Али, њени основни циљеви су остали исти: употребити сву америчку политичку, војну и економску моћ како би се успоставили и осигурали ‘пријатељски’ режими у другим земљама. А да ли је режим пријатељски или не, зависи искључиво од тога „да ли америчким корпорацијама омогућава да слободно делују унутар његових граница како би се домогли сировина и обезбедили себи привредне и инвестиционе шансе. Не треба губити из вида да су готово сви, Америци пријатељски режими у Трећем свету, реакционарни и репресивни:

17 Страни терористи у Ираку су, заправо, били појединци из читавог исламског света које је ЦИА низ година обучавала и издашно финансирала њихову борбу против Совјета у окупираном Авганистану. Више о томе у: Whomley, 2002.

демократске владе често не могу тако лако да омогуће да се националним ресурсима располаже на начин који ће фаворизовати интересе америчких корпорација и америчке владе“ (Katznelson & Kesselman, 1987: 349-350). Сличне критеријуме режимског „пријатељства“, америчка спољна политика је демонстрирала и у свом третирању географских простора Западног Балкана. Тако је, подсећа Гордон Бардош (Bardos), један од балканских љубимаца Вашингтона, сада покојни, био припадник нацистичке организације колаборациониста у 1940-им, љубитељ Ајатолаха Хомеинија 1980-их, домаћин Осаме бин Ладена 1990-их. С друге стране, „проведите каријеру пишући књиге у којима критикујете комунистички монопол на власт (у време док су комунисти на власти), или преводите де Токвила и *Федералистичке списе* на свој матерњи језик, и Вашингтон ће вас, уколико нисте кооперативни, прозвати реинкарнацијом Слободана Милошевића“ (Bardos, 2010, 19).¹⁸ А ако у државама нема друге могућности за конституцију ваљане власти, осим да је одобри светска суперсила, онда више и нема ваљане и поуздане власти, закључује Јован Бабић. Јер, за претпоставити је да ће такво одобрење „да се удели само ако за то постоји адекватан интерес, што онда повлачи да су све друге карактеристике те власти, осим њене подобности, изражене кроз послушност, ирелевантне: иста ствар ће моћи да се одобри или неодобри, или, чак, осуди, на основу одлуке оних који своје интересе могу да прикажу као сентименте који представљају критеријуме правде“ (Бабић, 2000: 380).

18 Некооперативност првог српског постмилошевићевског председника на коју Бардош реферира на овом месту састојала се, знамо је, у његовој неспремности на квијетистичко пристајање уз нелегалну сецесију дела српске државне територије, проглашене регионом од посебног америчког, између осталог, како смо утврдили, и геоекономског интереса, те стога и легитимног утицаја, односно политичкој невољности да да лични и институционални допринос унитаризацији Босне и Херцеговине, из америчке спољно-политичке визуре препознате као регион погодан за поравнавање историјских рачуна са муслиманском *светском* популацијом, на већини осталих тачака глобуса протеклих петнаестак година окротно жртвованом америчким државним, у првом реду енергетским интересима.

„Арапско пролеће 2011“ - у бојама старог,
„црног“ злата

У јесен 2011. године, према политичко-технолошком моделу готово истоветном ономе по коме је овладано Ираком, покорена је и Либија, а на место дотадашњег, у њој се почело са инсталирањем једног, по свему судећи, још конзервативнијег и опресивнијег, али, према очекивањима, спрам америчких енергетских интереса у том делу света много толерантнијег режима. Наиме, Либија, чланица ОПЕК-а, са највећим резервама нафте на афричком континенту, пре рата је производила дневно око 1,6 милиона барела течног горива. Године 2003., након укидања санкција које су јој биле наметнуте због одбијања да учествује у истрази “случаја Локерби”, дошло је до праве трке иностраних компанија за осигуравање концесија за експлоатацију њене нафте. Заинтересованост је је била толико велика да је либијска државна Национална нафтна корпорација могла успоставити строг систем експлоатације познат као ЕПСА-4. Он се, у најкраћем, састојао у томе да Либијцима остаје 90 посто зараде, иако Западне нафтне компаније морају либијској држави платити милионске таксе, дозволе за истраживање нових налазишта, ... Део профита од десетак процената, који су могли задржати, у таквим околностима је процењен као веома скроман. У тим чињеницама већина аналитичара проналази основни мотив за снажно инволвирање САД и њихових западно-европских савезница у либијско „арапско пролеће“,¹⁹ које је окончано свргавањем режима Моамера ел Гадафија и његовом бестијалном ликвидацијом,²⁰ те довођењем земље у ста-

19 Ова синтагма (алт. „арапско буђење“, „арапски устанци“) се у медијском дискурсу етаблирала као ознака за знатним делом и извана индуковане социјалне покрете у арапском (али и не-арапском) свету усмерене против тамошњих недемократских режима, који су започели крајем 2010. и наставили се током 2011. године.

20 Други важан мотив за НАТО „интервенцију“ у Либији препознаје се у Гадафијевој веома повољној понуди руском ГАСПРОМ-у да изгради гасовод кроз Средоземно море како би се обезбедила испорука либијског гаса Европи. То је, према алармантним Западним предвиђањима, могло довести до успостављања руског монопола на снабдевање старог континента овим драгоценим енергентом, што је морало бити спречено по сваку цену.

ње међуплеменских сукоба таквог интензитета какав није забележен од њеног настанка. Одмах након тога, главни извршни руководиоци Западних нафтних и гасних компанија похитали су ка Триполију како би, као и у ирачком случају, склопили економске аранжмане са “прелазном владом” док је иста најслабија, дакле у, по себе најповољнијим могућним пословним околностима.²¹

Након што је окончао посао у Либији, AFRICOM (United States Africa Command) ће, предвиђа Пол Крејг Робертс (Roberts), “заподенути кавгу са другим афричким земљама у којима *Кина* има инвестиције у енергетику и рударство. Обама је већ послао контингент америчке војске у Централну Африку, под маском гушења угандске 'Армије Божјег отпора', мини устанка против владајућег доживотног диктатора. Представник Републиканаца у Представничком дому, Џон Бејнер, већ је поздравио извесност још једног рата, изјављујући да слање америчких трупа у Централну Африку 'унапређује националне безбедносне интересе САД и њену спољну политику', а Републикански сенатор, Џејмс Инхоф, лиферовао је тоне моралистичког празнословља о спасавању 'угандске деце' (врло нетипична забринутост какву сенатор није показивао за децу Либије или Палестине, Ирака, Авганистана и Пакистана)“ (Roberts, интернет, курзив М.Р.).

У међувремену, „кавга“ је већ заподенута са још једном државом актером „арапског пролећа“ са нимало занемарљивим резервама „црног злата“. Наиме, Међународна агенција за атомску енергију (ИАЕА), која ради при УН, изјавила је, недуго након Гадафијевог смакнућа и привођења крају рата у Либији, да је на подручју Сирије открила досад непознати нуклеарни комплекс, у којем режим Башара ел Асада ради на производњи атомске бомбе. Он, наводно, сарађује са „оцем“ пакистанске нуклеарне бомбе, Абдулом Кадиром Каном, ко-

21 Занемарљиво малим количнама нафте којима располажу остале земље актери „арапског пролећа“ (Тунис, Египат, Јордан, Јемен,...) објашњава се релативно мала заинтересованост Евро-Америке за исходе социјалних немира у њима, па и отворена подршка неким од тамошњих диктаторских режима (Француске тунискоме, а Америке египатскоме). Уз то, Мубарак је, подсећа Мајкл Паренти (Parenti, 2011: 22) био све оно што Гадафи није – пријатељ Америке, који је отворио врата америчком капиталу, ММФ-у и Светској банци, извршио приватизацију државне имовине, пропагирао слободно тржиште,...

ји је некада, под окриљем ЦИА, радио на нуклеарном програму ове источно-азијске државе. Ту информацију су, иначе, у јавни простор лансирали медији под контролом америчке владе (CNN, VOA,...). Као центар за прављење атомског наоружања наведен је индустријски комплекс у граду Хасакау, до сада познат као фабрика за пређу памука, као таква потврђена у више извештаја инспектора ИАЕА-а. Своје садашње, битно другачије тврдње Агенција поткрепљује ставом Израела, који тврди да је 2007. бомбардовао један објекат на територији Сирије за који се сумњало да је плутонијумски реактор, а који по спољашњем дизајну неодољиво подсећа на комплекс који је сада сумњив! Џозеф Киринкионе (Circione, 2011: 32), амерички експерт за нуклеарно наоружање и некадашњи директор Карнегијеве задужбине за међународни мир тврди, међутим, да је бомбардовани објекат, заправо, био највећи депо за складиште конвенционалног оружја и да у њему није било никаквих трагова нуклеарном наоружању. Ирачки сценарио, рекло би се, има изгледа да у још једној држави арапског света добије своју практичну реализацију.

...

И вишегодишње америчко настојање да снажно утиче на унутрашње прилике у Ирану²², интензивирано захуктавањем „арапског пролећа“, реторички узев, ослањало се на пропаганду експлоатацију чињенице иранске истрајности на овладавању нуклеарном технологијом која, према претпоставкама америчког политичког естаблишмента, не би била коришћена у мирнодопске, већ у војне сврхе, те би као таква, представљала опасност по стабилност и мир у региону.²³ Објективним посматрачима, међутим, упозоравао је Ричард Фолк још пре почетка другог рата у Заливу, јасно је да су државе попут Ирака, Ирана и Северне Кореје далеко више

22 Иран је са око 3,7 милиона барела дневно, четврти по величини производјач сирове нафте у свету и други највећи извозник међу чланицама ОПЕК-а. Располаже, такође, највећим светским резервама гаса, које су још умногоме неискоришћене.

23 Историјског подсећања ради, једина држава у светском систему која је атомским разарањем Хиросиме и Нагасакија крајем II светског рата, продукте нуклеарне технологије до сада употребила у те проскрибоване, не-мирнодопске сврхе, су управо САД.

изложене претњи него што прете и да су њихова настојања да стекну неку способност застрашивања у пуној сагласности са оним типом аргументације који се сматрао валидним за државе током свеколике историје модерних међународних односа. “Да су се саме доминантне државе одрекле оружја за масовно уништавање или да су се држале својих обећања и обавеза да теже разоружању, онда би оспоравање подређеним државама да поседују таква средства застрашивања било далеко кредибилније” (Folk 2003: 44). Уместо тога, пет сталних чланица Савета безбедности УН и даље производе нуклеарно оружје, “суочене са релативно слабом моралном осудом других народа. Нуклеарне амбиције малих држава, пак, извргавају их срамоћењу, а често и сасвим опипљивим казнама од стране других држава” (Jo & Gartzke 2007: 12). Отуд, Мохамед ел Барадеја, некадашњег шефа Међународне агенције за атомску енергију, Сједињене државе подсећају на човека “који наставља да врти цигарету у устима док свима око себе говори да не смеју да пуше.”²⁴ Њена политика, закључује Стивен Волт (Walt) шаље јасну поруку да упркос ономе што њени лидери говоре, они истински верују да је поседовање што веће количине нуклеарног оружја веома пожељно. “Ако Америка сматра да је нуклеарно оружје есенцијално за њену сигурност, зашто бива изненађена када слабије и рањивије државе изведу истоветан закључак”, пита се Волт (2005: 239).²⁵ Сигурност на коју те слабије и рањивије државе претендују настојећи да се домогну нуклеарног оружја, она је које се САД највише и плаше - *економска* сигурност, коју треба да обезбеди право на експлоатацију и извоз расположивих енергената на начин који ће заштитити у првом реду економске интересе земље извознице и њеног

24 Cf. El-Baradei, Mohamed, Transcript of Remarks at the Council on Foreign Relations, May 14, 2004, наведено према : Walt, 2005: 238.

25 О разлозима за неприступање Споразуму о неширењу нуклеарног оружја, које ове друге државе наводе, више у: Goldblat, 1985. Рат у Ираку, као и америчка политика према Северној Кореји, сматра Пол Пилар, подучавају да уколико размишљате о томе да почнете са нуклеарним наоружавањем, треба да почнете што пре, како бисте обезбедили макар једну бомбу у свом подуму као средство одвраћања, пре него што САД или неко други употреби силу како би вас одстранио. “А актуална ситуација у Либији је лекција да се треба чврсто држати било којег нуклеарног оружја које сте већ успели да произведете” (Pillar, 2010: 15).

становништва. Тако перципирану сигурност би, сматра се, на најефикаснији начин обезбедио један моћан регионални нуклеарни лоби који би, према паничним упозорењима која стижу из британске владе, могао да се појави на Блиском и Средњем истоку, уколико иранским нуклеарним „стопама“ пођу и друге земље у региону, пре свих других за сада још увек „савезничке“ Турска и Саудијска Арабија.²⁶

*Уместо закључка:
за обновљиве видове енергије*

На људску историју би се, сугеришу поједини аутори,²⁷ понајпре могло гледати као на континуирани догађајни ток, који није вођен идејом о остваривању неког посебног политичког или идеолошког пројекта, него телеологијом биолошког одржања и надвладавања других, како би се контролисали расположиви животни ресурси на Земљи. А човеков јавни говор о тако усмераваној историји врсте којој припада, односно сопственом доприносу њеном невеселом току, би се могао ишчитавати као каталог мање или више успелих покушаја да се тај допринос остатку врсте прикаже у морално му прихватљивијем или бар мање неприхватљивом лику и тако пацификује његово опирање и евентуални бунт против истинске каквоће истога. Ако је томе тако, нада да би смена на месту глобалног хегемона, или, пак, сложеније реструктурирање светске политичке моћи у правцу њене биполарне или мултиполарне реконституције, у значајнијој мери редуковали опасности које проистичу из уочених чињеница, могла би се испоставити равном поверењу у оне млинове који, како би рекао Фројд (Freud), толико рђаво мељу да би, чека-

26 Када је реч о хемијском и биолошком оружју, тој „нуклеарној бомби сиротиње“ треба имати у виду да је управо америчка политика истрајно онемогућавала интернационални договор о потпуном уништењу арсенала отровне „хемије“. Упркос свечаним заклетвама председника Буша пред Скупштином ОУН септембра 1989. године, да ће у року од десет година САД уништити све залихе својих бојних отрова, Пентагон је наставио да гомила и усавршава хемијска оружја. У Женеви, за столом међународних преговора о забрани поседовања хемијских оружја, који трају безуспешно од 1972. године, представници САД су изнели предлог да армија САД задржи ‘два одсто’ хемијских оружја све док се и последња држава на свету не лиши последње залихе бојних отрова.’ Више о томе у: Hart & Clevestig, интернет

27 Cf. Савић, 2010: 28.

јући на брашно у њима произведено, човек могао умрети од глади.²⁸ У конкретном случају, и више од тога – нестати као врста у перманентним ратним надметањима за већ добрано исцрпљене а необновљиве изворе енергије на планети, којима „победнички“ приступ треба да осигура све бројније и разорније оружје у рукама оних који оскудевају у њима и очајничка потреба за истим таквим у складиштима оних који их поседују у изобиљу. Уместо узгајања те варљиве наде, продуктивнијим избором се чини технолошко настојање човечанства на новим и радикално другачијим - *обновљивим* видовима енергије, мање девастирајућим по човеково, животно важно природно окружење, али, као потенцијални разлог за ратне сукобе међу државама и њихову трку у наоружавању, и по изгледе за његов врсни опстанак на Земљи у једном непосреднијем и ургентнијем смислу те речи. Другачије речено, што пре енергију нафте, угља и природног гаса замени енергија ветра, воде и Сунчеве светлости као човеков свесни и промишљени избор, биће већи изгледи да онога који је још увек у прилици да бира, па и његових избора, уопште буде. А ако, и у мери у којој потрошња, на каквим год енергентима заснована, постане *средство*, уместо досадашњег *циља* његовог живота, биће и могућности да га буде на квалитетнији и *homo sapiens*-а достојнији начин.

28 Због високе стопе свог привредног раста и скромних резерви нафте којима располаже, Кина је већ у овом тренутку озбиљан ривал САД у борби за приступ њеним налазиштима, а с обзиром на пројекције њеног привредног раста који би до 2030. требало да се удвостручи, у непосредној будућности биће то у још већој мери. За Индију то у овом тренутку важи тек нешто мало мање. А у предвечерје ирачког рата, подсећа Александар Рај (Rahr, 2011: 12) и тадашњи шеф кремаљске администрације се погађао са руководством САД о учешћу руских компанија у предстојећој деоби нафтног „колача“, као што је, уз спорадичну амбиваленцију, актуално руско руководство подржало овогодишњу НАТО „интервенцију“ у Либији. И Европа која је, како предочава Џозеф Нај (Nay 2004: 236), у економском смислу „већ добро постављена за уравнотежење Сједињених Држава на транснационалној шховској плочи“ ће се за енергетско осигуравање свог достигнутог економског статуса, засигурно, борити све мање селективним средствима. Другим речима, интензитет те борбе ће, основано је претпоставити, све више зависити само од снаге и „поузданости“ тих средстава, односно оружја која се нађу на располагању овом, али и свим осталим актуалним, као и могућним будућим „великим играчима“ на сцени међународне политике.

Mirjana Radojicic

THE ENDING OF COLD WAR, GREAT
POWERS AND GEOPOLITICS
OF NATURAL RESOURCES

Summary

In this text the author starts from an insight that the exponential growth of inhabitants on Earth, the exploited natural resources and the struggle for a privileged position in the distribution of their remainder, used to present key determinants of geo-political and geo-economic strategy of the only actual superpower on the planet in the post-Cold War era of its foreign policy. Using the example of the wars against Iraq and Afghanistan, as well as the strong involvement in the events in the Arab world in 2011 (“Arab Spring”), she is testing her hypothesis that the moralistically-tuned discourse which legitimised these American foreign policy acts (“fighting terrorism”, “establishing order of democracy”, “protection of endangered human rights”) represented, in fact, a rhetoric camouflage of those authentic, energetically-interested motives which led the USA and their Western European allies towards them. Similar motives were what, according to the founding of this research, got the actual global hegemon involved in the events of the region of Kosovo and Metohija, which ended in occupation, followed by separation from the rest of the Serbian state organism, and then also by international-legal subjectivization of the former Serbian province. The concluding part of the text is sort of a plea for new and radically different – renewable energy sources, less devastating for human, vitally important, environment, yet as potential reasons for war conflicts among countries and their race for weapons, and also for his better chances to survive as a species on this planet in a more direct and more urgent sense of the word.

Key words: geopolitics, geoeconomics, natural resources, great power, international politics, international ethics.

Литература

- Brzezinski, Zbignev, K. (1997) *The Grand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives*, Basic Books, New York.
- Čomski, Noam (2007) *Imperijalne ambicije*, Rubikon, Novi Sad.
- Čomski, Noam (2008) *Intervencije*, Rubikon, Novi Sad.
- Folk, Ričard (2003) *Veliki teroristički rat*, IP „Filip Višnjić“, Beograd.
- Gervasy, Tomm (1981) *Arsenal of Democracy II. American Military Power in 1980's and the Origins of the New Cold War*, Grove Press, New York.
- Giddens, Anthoni (1998) *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*, Cambridge Polity Press, Cambridge.
- Goldblat, Josef (1985-ed.), *Non-proliferation: The Way and the Wherefore*, Taylor & Francis, London and Philadelphia.
- Goldhamer, H. and Shills, E. A. (1979) “Types of Power and Status“, *American Journal of Sociology*, no. 45, pp. 170–179.
- Hart John & Clevestig, Peter (1995) “Reducing Security Threats from Chemical and Biological Materials”, <http://www.sipriyearbook.org/view/9780199581122-gill/sipri-9780199581122-div1-93.xml>, pristupljeno 8.9.2011.
- Hofman, Brus (2000) *Terorizam iznutra*, Narodna knjiga, Beograd.
- Holt, Jim, „It’s the Oil“ (2007) *London Review of Book*, vol. 29, no. 20, pp. 3–4.
- Huntington, Samuel (1981) *American Politics: the Promise of Disharmony*, Cambridge, The Belknap Press of Harvard University Press, Massachusetts and London.
- Huntington, Samuel, P. (1996) *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon and Schuster, New York.
- Iveković, Ivan (2003) ”SAD, Irak i geopolitika nafte”, *Republika*, br. 308-309, str. 32–40.

- Jo, D. J. & Gartzke, E. (2007) "Determinations of Nuclear Weapons Proliferation", *Journal of Conflict Resolution*, no. 51, pp. 11–20.
- Katznelson, Ira & Kesselman, Mark (1987) *The Politics of Power*, Harcourt Brace Jovanovich, New York.
- Kohn, Marjorie (2002) „NATO bombing of Kosovo: Humanitarian Intervention or Crime Against Humanity?“ *International Journal for Semiotics of Law*, vol. 15 no.1, pp. 79–106.
- Klusmeyer, Douglas & Suhrke, Astri (2004) "Comprehending 'Evil': Challenges for Law and Policy", *Ethics and International Affairs*, vol. 16, no.1, pp. 27–42.
- Krauthammer, Charles (1990/91) „The Unipolar Moment“, *Foreign Affairs*, vol.70, no.1, pp. 23–33.
- Minkler, Herfrid (2009) „O Američkoj imperiji“, www.starisajt.nspm.rs/koment2006/2006_o_američkoj_imperiji.htm, pristupljeno 10.10. 2011.
- Naj, Džozef (2004) *Paradoks američke moći*, BMG, Beograd.
- Pillar, Paul, R. (2001) *Terrorism and U.S. Foreign Policy*, Brookings Institution Press, Washington D.C.
- Pillar, Paul, R. (2010) "Dictators Learn Their Lessons", *National Interest*, March 25, p. 8–9.
- Ponomarjova, Jelena (2008) „Kvazidržavost kao instrument hegemonije: slučaj Kosovo“, *Nova srpska politička misao*, vol. XVI, no.1-2, str. 105–120.
- Risen, James (2002) „Iraq-Terror Acts by Baghdad Have Waned, U.S. Aides Say“, *New York Times*, February 6, A 10
- Roberts, Paul Craig (2011) "The End of History: Now that the CIA's proxy army has murdered Gadhafi, what next for Libya?", www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=27205, pristupljeno 10.11.2011.
- Savić, Mile (2010) „Bezbednost i opstanak u modernom ogledalu“, u: V.Cvetković (prir.) *Rizik, moć, zaštita*, Službeni glasnik & Fakultet bezbednosti, Beograd, str. 19–36.

- Sobran, Joseph (1997) „The (New) Ugly American“, *America's Intervention in The Balkans*, The Lord Byron Foundation for Balkan Studies, London.
- Tabb, William, K. (2001) *Progressive Globalism-The Amoral Elephant: Globalization and the Struggle for Social Justice in the Twenty-First Century*, Montly Review Press, New York.
- Vidal, Gor (2004) *Rat iz snova*, Čarobna knjiga, Beograd.
- Volkman-Schluk, Karl Heinz (1977) *Politička filozofija*, Naprijed, Zagreb.
- Walt, Stephen (2005) *Taming american Power*, W.W. Norton and co, New York and London.
- Whomley, John (2002) “Bush’s Axis of Enemies”, *The Humanist*, vol. 62, no.1, pp. 13–18.

*Горан Николић**

УТИЦАЈ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ
НА РЕБАЛАНСИРАЊЕ
ГЛОБАЛНЕ МОЋИ
(Свет у другој деценији 21. века)

Сажетак

На почетку 21. века свет пролази кроз турбулентне геополитичке промене. Финансијска, а потом и економска, криза крајем 2000-их драматично поткопова постојеће глобалне обрасце моћи. Свет улази у неку врсту мултиполарног међународног система. На делу је дифузија глобалне моћи, њена прерасподела на капиларни начин. САД још увек има убедљиво највећу привреду, обим војне моћи у поређењу са оном код потенцијалних противника је неупоредиво већи, степен политичког утицаја у међународном систему је без преседана. Међутим, кинески војни издаци ће средином следеће деценије престићи америчке, економска моћ те земље ће још раније превазићи америчку, политички утицај САД ће остати снажан, али ни изблиза као данас.

Будући да је, барем формално, инаугурисана вишевекторска политика наше земље, тзв. ослањање на четири стуба светске моћи, промене на глобалној равни су од повећаног значаја за креаторе домаће политике.

Кључне речи: економска криза, глобална моћ, промене, САД, Кина, Русија, Србија.

* Институт за европске студије, Београд.

Глобална економска криза као катализатор геополитичких промена

Ребалансирање глобалне привреде, које траје више од деценије, и које се посебно убрзало након финансијско-економског потреса 2007/08. доводи у питање глобално лидерство САД. Сведоци смо слабљења релативног економског значаја ”Запада”, на рачун ”Истока” а текућа криза (тачније, анемични раст западних економија) убрзава овај процес. Економија није једини фактор који опредељује геополитичку констелацију, али је она дугорочно од највећег значаја. Будући да се драматично мења привредни значај глобалних политичких субјеката (држава) чини се да је извесно да ће светска економска криза крајем две-хиљадитих имати дугорочне геополитичке импликације.

Пројекције за наредне године указују на наставак тренда који траје од краја деведесетих. На табели 1. дате су тенденције (и процене) вредности укупног БДП за водеће индустријске земље као и земље БРИКС. Јасно је видљив тренд опадања удела прве и раста учешћа друге групе земаља у глобалном БДП. Наиме, шест водећих индустријализованих земаља 2000. чине близу 63% глобалног БДП, ове године око 45%, а процене говоре да ће 2017. њихово учешће у светском БДП износити нешто преко две петине. Пет земаља БРИКС са 8,4% 2000. данас су доспеле на преко петине глобалног БДП у текућим ценама, а 2017. њихов удео биће близу 24%.

Главни узрок кризе је премештање индустрије, која генерише четири петине светског извоза, са истока на запад и то у таквом обиму који је глобалне трговинске неравнотеже учинио неодрживим. Пребрза де-индустријализација развијених земаља у корист земаља у развоју (ЗУР) годинама је надомештавана растом удела финансијског сектора у БДП и последично снажним растом кредитирања које је подстицало потрошњу, односно услужне делатности (поред тога, и цене некретнина, акција и сировина, услед поплаве ликвидности су снажно надуване, да би с кризом почео њихов драматичан пад).¹

1 Лондонски Економист (2012a) је конструисао меру изгубљеног времена за

Табела 1.
БДП водећих индустријализованих земаља и земаља БРИКС (у милијардама текућих долара)

	1980	1990	2000	2008
Кина	202.458	390.279	1,198.477	4,519.951
Бразил	148.915	465.004	644.281	1,650.392
Француска	690.794	1,247.763	1,331.587	2,842.552
Немачка	826.142	1,547.026	1,891.934	3,640.727
Индија	181.416	323.527	476.350	1,251.367
Италија	470.040	1,142.440	1,107.248	2,318.162
Јапан	1,086.988	3,103.699	4,731.199	4,849.185
Русија	/	/	259.702	1,660.846
Ј. Африка	80.547	111.998	132.964	274.186
Британија	542.452	1,017.792	1,480.146	2,657.311
САД	2,788.150	5,800.525	9,951.475	14,291.550

	2011	2012	2013	2017
Кина	7,298.147	7,991.738	8,777.203	12,713.864
Бразил	2,492.908	2,449.760	2,520.621	3,267.904
Француска	2,776.324	2,712.026	2,786.975	3,197.995
Немачка	3,577.031	3,478.772	3,581.127	3,893.038
Индија	1,676.143	1,779.279	1,961.655	2,906.487
Италија	2,198.730	2,066.934	2,090.254	2,248.397
Јапан	5,869.471	5,980.997	6,060.834	6,695.692
Русија	1,850.401	2,021.896	2,310.820	3,105.810
Ј. Африка	408.074	419.925	438.854	549.228
Британија	2,417.570	2,452.689	2,577.739	3,167.533
САД	15,094.025	15,609.697	16,221.378	19,704.590

ИЗБОР: IMF, 2012. database (WORLD ECONOMIC OUTLOOK), www.imf.org (17 април 2012)

кризом погођене земље. Анализа се базира на седам показатеља (БДП по становнику, потрошња, берзе, плате, цене некретнина, иметак домаћинства, незапосленост). Број година колико је посматрана земља враћена уназад је просек изгубљених година по сваком од ових индикатора. По Економисту САД су се вратиле десет година уназад, у 2002. Нпр. у тој земљи БДП по становнику је био на вишем нивоу 2005 него данас, док је главни берзански индекс још увек испод нивоа 1999. Практично цео запад је тешко погођен кризом. Само шест од 34 индустријализоване земље имају БДП *per capita* виши 2011 него 2007. С друге стране, међу ЗУР само су 33 од укупно 150 у горој ситуацији биле 2011, него пре кризе (2007). Ту се истиче Кина, која је тако грабила напред да је она у односу на 2007 снажно напредовала. Наиме, њен БДП по становнику виши је за скоро половину.

Последица снажног платнобилансног суфицита Азије и дефицита земаља "северног Атлантика" је практична стагнација "развијених земаља" и драматичан успон ЗУР, посебно оних многољудних. Практична де-локализација привредне активности довела је до губитка радних места на западу уз истовремени рапидан раст запослености на истоку.² Овај процес пратио је и раст продуктивности ЗУР, што до тада није био случај у сличним ситуацијама (углавном су раније измештане радно интензивне активности са ниском додатом вредношћу). Посматрано криз призму финансија, а не реалног сектора, цео процес, односно прерасподела економске моћи, се одигравао тако што су ЗУР и водеће државе извознице нафте акумулирале огромне количине обвезница и других финансијских актива САД, и у мањој мери других "богатих земаља" (енормни пораст увоза САД и извоза Кине само је наличје те појаве; настали платнобилансни дефицит САД финансиран је продајом хартија од вредности, пре свега, азијским земљама). У срцу неравнотеже налазе се САД, са огромним фискалним и трговинским дефицитом и Кина са симетричним суфицитима, те је потребан незабележен ниво координације ове две земље да би дошло до "меког приземљавања".

Снажан успон Кине

После више од три деценије рекордног, готово непрекидног раста, кинеска економија благо успорава. Креатори економске политике наговештавају нешто ниже стопе раста производње (7,5% средњорочно), као и активну фискалну и обазриву монетарну политику током ове и, вероватно, наредне године. Ипак, подаци за прво тромесечје 2012 (раст од 8,1%), као и пројекције ММФ, указују да ће раст БДП остати висок (8,2% ове и 8,8% следеће године).³ Кина ће ове године расту глобалног БДП допринети са чак 34,9%, док ће контрибуција САД бити 11,3%. Фискални и монетарни стимуланси

2 Нпр. запосленост је у САД опала са 146 милиона 2007. на 139,9 милиона 2011. године (IMF, 2012).

3 Промет у малопродаји расте 15,2% на међугодишњем ниову у марту 2012, док се индустрија повећава темпом од 11,9% у истом месецу у односу на лане.

су подстакли тражњу и условили пад суфицита текућег рачуна платног биланса са 10,1% БДП 2007. на 2,8% 2011, док ће наредних година он стагнирати (IMF, 2012).

Пуно је референтних економиста који доводе у питање могућност Кине да одржи високе стопе раста у годинама које долазе, од којих неки чак сматрају да је "меко приземљење" већ почело. Светска банка процењује да ће очекивани пад цена некретнина успорити кинески раст наредних година. Основни разлози успеха Кине били су: реформска политика, повољно међународно окружење, као и адекватна демографска структура. Сви ти услови прете да се релативно брзо изгубе. Наизглед неисцрпна база јефтине радне снаге имаће врхунац у 2014, делом и због политике "једно дете". По неким проценама, велика понуда радне снаге је повећала раст БДП за 1,8 процентних поена на годишњем нивоу од краја 1970-их, али ће контракција радно способног становништва оборити раст за 0,7 процентних поена до 2030. Ослањање на извоз и контролисану валуту неће још дуго бити добитна комбинација ако потрошачи САД наставе тренд повећавања штедње. Кинески раст извоза, који у просеку износио 21% годишње у последњој деценији, извесно ће морати знатно да успори.⁴ Плате већ значајно расту, па се производња сели у Вијетнам и Пакистан, где су зараде на нивоу трећине кинеских. Штедња кинеских домаћинстава, која у просеку износи близу 30% прихода (у великој мери да се покрију медицински трошкови и да се обезбеди уштеђевина за старост), што је незамислив ниво за западне стандарде, мораће лагано да пада.

Чињеница је да је релативно лако да ЗУР остваре снажан економски раст увозећи и примењујући технологије из развијених земаља. Лангхаммер (2012) проблематизује проблем "*middle-income trap-a*", тј. стагнирања ЗУР које се на путу достизања нивоа БДП *per capita* на западу суоче са знатним падом стопа раста. У наредних неколико година Кина би се могла наћи у позицији где су бројне ЗУР биле "заробљене" (то је ниво од 10 000 до 12 200 америчких долара пц по куповној моћи, тачка када економски раст тежи да опада). У ствари, суштинско питање у Кини је да ли ће изван великих

4 ММФ процењује да од ове до 2017. просечни раст волумена извоза бити упола нижи: 10,3% годишње (IMF, 2012).

агломерација (Пекинг/Тиањин, Шангај, Гуангсхоу/Пеарл Ривер Делта), који су близу или у статусу високо развијених земаља, остатак земље остати у клопци (Кина је фактички подељена на велики број “економија”). Кључно је колико ће брзо провинције са ниским приходима достизати статус покрајина са високим дохотком. Процене из студије ОЕЦД (2011) о Кини указују на то да ће 2020. бити 13 реона са високим нивоом прихода, као и да би најраније 2030. готово све 33 провинције могле достићи тај статус. Међутим, проблеми су бројни, посебно старење популације. Лондонски Економист (2012) нас подсећа да је Британији било потребно 154 године да дуплира БДП *ppp* (по куповној моћи), почевши од 1700. САД су то урадиле за 53 године (од 1818.) а Кина за 12 година (током 80-их и 90-их година 20. века). Са БДП *ppp per capita* од 8400 долара 2011. Кини ће бити потребно седам година да опет дуплира ниво (већ ове године то је 9150 долара по куповној моћи), док ће САД, са 48100 долара то учинити тек 2035.

За глобалну позицију Кине, како и САД о великог значаја је положај њихових националних монета. Теза по којој ће долар изгубити улогу и важност “резервне валуте” често се подгрејава. Претходне године британски *Financial Times* је објавио да већина менаџера девизних резерви у светским централним банкама очекује да ће долар бити замењен “портфељем валута” у следећих 25 година. Идеја да ће злато заменити долар у великој мери је апсурдна, будући да га нема ни приближно довољно да покрије светске потребе за ликвидношћу, а уз то саме САД у својим националним резервама имају највише злата на свету.⁵ Незадовољство доларом у свету расте због непрекидне енормне емисије нових количина те валуте, пре свега услед повећања потрошње америчке владе. То изазива страх свих који чувају доларе од губитка његове куповне моћи, која је већ од почетка претходног века била енормна (од 1900 до данас долар је изгубио око 98 посто своје куповне моћи!). Без данашњег статуса долара Америка више не би могла да емитује неограничене количине новца ради извлачења из рецесија и не би могла тако мирно да иг-

5 У Форт Ноксу 2009. било је 8.133,5 тона злата, које је чинило 68,7 посто америчких државних резерви.

норише огромни јавни дуг. Разлог због ког се долар тако на широко користи, и због ког се већином светских роба тргује у доларима, лежи у томе што ниједно друго валутно подручје у свету нема толико дубока и ликвидна тржишта.

Први озбиљан изазивач долару после тридесетих био је евро, у коме је деноминован највећи део светских обвезница и у коме се држи 27% девизних резерви (на супрот три петине глобалних девизних резерви, које су у доларима). Међутим, да би стварна мултилатералност постојала и на валутном подручју потребна је још једна валута снаге евра. Као таква се није наметнула фунта, ни "швајцарац", нити јен. Чини се да тај "задатак" припада јуану (ренминбију). Кина, иако не још жели да своју монету учини потпуно конвертибилном, већ чини кораке у том правцу, поред осталог и официјелно се залажући за стварање нове глобалне валуте која би на крају заменила долар.

Иако је своју валуту везала за долар кинеска централна банка ипак дозвољава флукуације према америчком монети (и до 1% дневно). Кина на разне начине покушава да ојача улогу своје монете. Потписани су уговори о валутним своповима са Аустралијом, Турском, Емиратима, Монголијом и Малезијом. Кина са Русијом као и Јапаном има уговоре који олакшавају предузећима да користе националне валуте приликом плаћања. На састанку земаља БРИКС марта ове године договорено је да се размотри оснивање заједничке банке за развој, која би поспешила међусобну трговину и највише погодвали ширем прихватању кинеске валуте, односно њеној интернационализацији. Циљ је смањити зависност од долара и евра, али значајан напредак је удаљен око 10 година. Употреба локалних валута ће смањити трошкове размене трговинских учесника, за које се процењује да износе до 4% од обима трансакција.⁶

Потенцијална потцењеност јуана, која подстицајно делује на спољнотрговинску размену најмоогољудније земље предмет је честих оптужби од стране САД, ЕУ, па чак и Бразила. Захтев да се јачањем кинеске валуте (вештачки) висок суфицит обори и повећа потрошња и увоз Кине већ деценију је на столу. Кина, иако невољна да валуту препусти сти-

6 <http://en.rian.ru/columnists/20120329/172466498.html>

хији међународног финансијског тржишта, прави повремене уступке. Од 1997. до средине 2005. вредност јуана је била фиксирана (8,28 за долар), да би потом био уведен управљано флукутирајући курс и до јула 2008. (када је услед кризе опет фиксиран) јуан је снажно ојачао, на 6,83 за долар. Од јуна 2010 враћен је флексибилни режим, и кинеска валута је апресирала за 8,4% према долару (на 6,3 јуана за долар), закључно са априлом 2012. У последњих седам година јуан је номинално ојачао према долару за чак 31,4%. Највећи светски финансијски центри се, после одлуке Кине да олабави неке рестрикције на трговину јуаном (април 2012), утркују да задовоље повећану тражњу за том валутом. Можда најважнији мотив је очекивање да ће кинеска монета даље јачати те се трговање с њом сматра добрим бизнисом.

Главни проблем за Кину је бојазан да би конвертибилна валута брзо јачала и тако учинила добар део извоза ценовно неконкурентним, док би се увоз драматично повећао (слично се десило Јапану од осамдесетих). Већ сада је раст плата у Кини бржи него раст продуктивности. То би значило да би реалној ап्रेसијацији јуана (које је већа од номиналне због више инфлације у Кини од оне у САД, ЕУ или Јапану) могао да се ближи крај. Знатнији скок реалне вредности јуана би погодио кинеске извознике и присилио би их да производњу алоцирају у јефтинија места. Јачи јуан би, такође, смањио вредност кинеских девизних резерви. Повећало би се и интересовање за поседовање што више кинеске валуте у очекивању њене више вредности. С друге стране, уклањање ограничења за улагања Кинеза у иностранство би деловало у супротном смеру, смањујући вредност јуана због одлива капитала из земље.

Треба рећи да се потцењеност јуана значајно смањила последње скоро две године, за око 12% реално. Наиме, експанзивна фискална и монетарна политика условила је јачање домаће тражње (и инфлације) те се суфицит текућег рачуна платног биланса смањио за две трећине. У међувремену и амерички платнобиласни дефицит је двоструко смањен (на око 3% БДП), што је допринело да се ниво глобалне неравнотеже и притисак на Кину, као “валутног манипулатора”, смањи.

Јачање улоге Русије

После драматичне кризе у другој половини 1998. Русији успева да се економски стабилизује, добрим делом захваљући и растућим ценама нафте. Закључно са 2008. просечна стопа раста износила је око 6%. Економски опоравак посебно је био видљив кроз процват станоградње, пораст улагања у индустрију (посебно екстрактивну, али и ауто-индустрију), док је и по производњи пшенице Русије дошла међу водеће земље света. После избијања глобалне финансијске кризе економска активност у тој земљи нагло опада (током 2009. забележена је негативна стопа раста од 7,8%). После раста у 2010. и 2011. економија Русије је практично на преткризном нивоу. Проблем представља и то што је остварени раст последњих година, као и онај очекивани у наредним, далеко испод потенцијалног раста.

Подаци руске државне статистике показују да је у 2011. економска активност у Русији расла по стопи од 4,2%, док је просечна нето плата била 24 хиљаде рубаља или 600 евра. Раст руског БДП-а последица је високог увећања пољопривредне производње (16%), индустрија је расла 5,2%, а обим теретног транспорта 3,8%. Министарство економског развоја Русије смањило је почетком априла прогнозу раста БДП за 2012. са 3,7% на 3,4%, што је последица кризе у еврозони. Очекује се инфлација буде између 5% и 6%, док ће промет у малопродаји порастати за 6,3%. Процењени БДП по становнику износиће нешто преко 14 хиљада долара. Наиме, главни носиоци раста у 2011, као што су пост-кризни опоравак производног сектора и рапидан кредитни раст није реално поновити у 2012. Благо су оптимистичније процене ММФ-а, који је априла 2012 објавио пројекцију раста Русије од 4% у 2012. и 3,9% у 2013. ММФ сматра да је највећа претња за руску економију могући снажан пад цене енергената услед кризе у еврозони. Додатни канали утицаја кризе у еврозони на Русију су пад увозне тражње и редукација банкарских токова. Погоршање ситуације у еврозони би имало озбиљне последице по руску економију, иако је руска привреда у много бољој позицији да издржи шок него што је било у 2008. Чињеница

је да је руска економија врло осетљива на флукуације цена нафте, поред осталог и зато што пуњење буџета доминантно зависи од извоза енергената.

Покушаји да се оснивањем Евроазијске уније појача глобална економска улога Русије могу дати само ограничене резултате, као и формирање зоне слободне трговине са већином чланица ЗНД. Ипак, не треба потцењивати снажан раст размене Русије са Белорусијом и Казахстаном од средине 2010. од када функционише царинска унија између три земље.

Средња варијанта прогнозе (Федералне статистичке службе Русије) Росстат-а (2011) указује да ће популација Русије веома благо опадати у наредној деценији (на 141 милион 2020, са 142,9 по попису 2010, што је супротно већини иностраних прогноза, које баратају са цифрама знатно испод 140 милиона људи). Разлог за то је смањени негативни природни прираштај (од 1,3 до максимално 3,3 промила) и наставак имиграције, која би скоро неутралисала већи морталитет од наталитета. Међутим, главни економски проблем представља очекивано знатно старење популације и снажан апсолутни пад радно активне популације у наредним годинама. За сада је стопа незапослености од 6,5% (март 2012.) знатно испод просека ОЕЦД.⁷ У сваком случају, снажно јачање руске привреде даје значајан подстрек мулти-регионалном позиционирању те земље, јачању њених обдрамбених стратешких капацитета и дозвољава одређени ниво утицаја на креирање глобалне политике.

Опадање значаја западно-европских земаља, односно ЕУ

По ММФ овогодишња рецесија у еврозони биће нешто блажа од прогнозиране. Ревидирана је прогноза опоравка еврозоне за 2013, али је упозорено на нове ризике, поготово у вези са Шпанијом. По ММФ еврозона ће 2012. забележити негативан привредни раст од 0,3% БДП уместо 0,5%, колико је прогнозирано у јануару, док ће 2013. бити остварен раст БДП од 0,9% уместо раније предвиђених 0,8%. БДП бити

7 <http://www.economist.com/node/21553043>

смањен годишњом стопом од 0,5% у првој половини 2012, а затим ће почети да се опоравља. ММФ очекује да ће рецесија бити блага и краткотрајна. Блага контракција биће последица високих јавних дугова, односно тренутне фискалне консолидације (IMF, 2012).

Оно што краткорочно неће подстаћи раст је одлука лидера ЕУ, изузев британског и чешког, да почетком марта потпишу нови фискални пакт, којим се прописују нове строже мере за ограничавање нивоа консолидованог буџетског дефицита и јавног дуга.⁸ Очекивана блага рецесија и криза јавних дуга у региону отежаће могућност испуњавања ових циљева (нпр. стање у Шпанији указује да ће циљани дефицити буџета ове, а вероватно и наредне, године бити премашени). Ојачавање EFSF, на 700 милијарди евра тешко да ће бити довољно да убеди финансијска тржишта да је улагање у периферне земље ЕУ добра инвестиција. Лош показатељ је и раст стопе незапослености у еврозони која се повећала на 10,8% у фебруару 2012, што је највиши ниво у последњих скоро 15 година. Мере Европске централне банке, која је крајем фебруара покренула други пакет, опет од око 500 милијарди евра, позајмица банкама еврозоне, су добродошле али по свему судећи недовољне. Упумпавање новца од стране ЕЦБ омогућило је ниже трошкове позајмљивања земљама попут Шпаније и Италије, јер су банке користиле могућност да се задуже по стопи од 1% и онда купе обвезнице те две земље, по приносима већим од 5%, што је оборило принос који оне носе.⁹ Велико упумпавање новца од стране ЕЦБ је обновило страхове да би раст новчане масе могао бити сувише брз, што повећава ризик раста инфлације. Ипак, већина економиста сматра да су дефлаторни притисци због пада цена некретнина и раздуживања (*deleveraging*) од стране домаћинстава и финансијских институција тренутно већа опасност.

Са геополитичке тачке гледишта кључно је да ли ће економска криза учинити ЕУ мање спремном да подржава

8 Свакој земљи која до пролећа 2013. не ратификује споразум биће блокиран приступ средствима Европског стабилizacionог механизма (EMS-European Stability Mechanism), који ће ускоро заменити ESFS (*European Financial Stability Facility*).

9 Ради се јефтиним позајмицама (1%) на три године, које су помогле да се избегне банкарска криза, али још нису оживели кредитирање бизниса и домаћинствима.

спољнополитичке акције САД, за шта су постајали наговештаји током Другог ирачког рата (коме се ”Стара Европа” снажно успротивила). Да ли уосталом веће земље ЕУ имају стратегијску алтернативу тесним везама са САД? Повремене изостанак спољнополитичке или војне подршке Америци највише је последица бриге јавног мњења за животе војника, а не спремности за радикалну промену политичких односа на ”Северном Атлантику”, које спаја идентична цивилизација и сличан поглед на остатак света. Јасно је да земље попут Немачке или Француске имају интерес да успоставе блискије односе са Русијом или ”медитеранским ободом”, али удаљавање од САД, барем у наредних пола деценије, није ни на дневном реду. Условно други геополитички концепт, ширење ЕУ, успорен је само тренутно, будући да је проширење стратегијски интерес и водећих земаља ЕУ и САД.

ЕУ настоји да покушаје промене глобалног система управљања сведе на систематично кооптирање ”ревизионистичких” чинилаца (Кина, Русија, Иран...). Иако са дугорочно малим шансама за успех, ти покушаји имају добру страну што отварају стазе споразумне редефиниције путем глобалне нагодбе, нудећи рационални избор уместо изнуђености.

Индикативно је да транс-атлантски односи након 2003. функционишу искључиво на договорној бази, од тачке до тачке; аутоматизам је практично престао да постоји. Фокус САД на пацифички регион умањује заинтересованост за Европу, смањујући тиме и шансе за промену актуелне динамике. Финансијска криза је пружила савршен (можда и несвестан) изговор државама ЕУ да смање издатке за одбрану, тиме и за обавезе по НАТО савезништву, те да НАТО третирају само као војно средство, а не и као кључни политички форум. Пузајућа промена на релацији Вашингтон-Брисел се стога може посматрати као још један у низу покушаја еманципације самосталне спољне (и одбрамбене) политике ЕУ. Због тога је, између осталог, важна кохеренција у спољној политици, предвиђена и Лисабонским споразумом. Пуно тога ће зависити од спремности најмоћнијих држава чланица да допринесу формирању заједничког става. Редуковање спољне политике на економску добит, где предњаче Немачка, Шпанија и Британија, је можда и доказ да ЕУ (и земље чланице) немају већи ниво односа са појединим регионалним економским си-

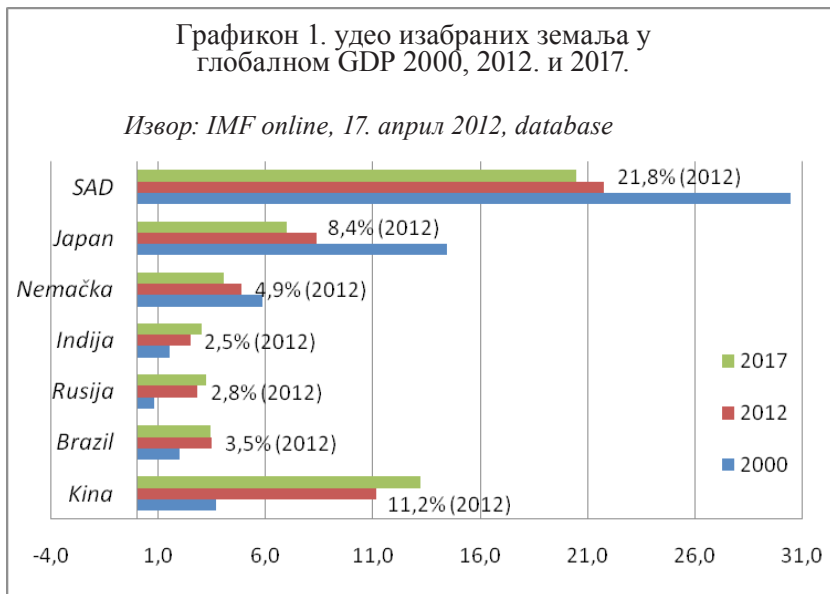
лама (и Кином) који одмичу од трговинске размене (Parelo-Plassner, 2011). ЕУ се нуди као искључиво економски партнер, који при том губи своју релативну економску моћ, чиме учествује у игри у којој је једино средство игре оно који му полако клизи из руку. Тиме штети једној од својих основних улога: прокламовању и имплементацији норми које сматра есенцијом свог постојања, али и вредним доприносом пожељном светском либералном поретку. Сведено на свет као тржиште идеја, ЕУ је у јединственој позицији да понуди визију решавања текућих проблема и начина управљања светом, а при том готово да нема негативни имиџ и не изазива одбојност као што то чине САД (Игрутиновић, 2012).

*Положај САД: Да ли је теза о америчком
оподању само мит?*

У последњих десет година просечни раст америчког БДП износио је само 1,6%, што је двоструко ниже у односу на раст у претходне две деценије. Истина, ММФ је благо подигао пројекцију раста за САД на 2,1% ове године и 2,4% следеће године, али то неће битије утицати на очајно стање америчких јавних финансија, јер ће ниво државног дуга и даље расти брже од БДП. Незапосленост благо пада али је и даље на веома високом нивоу за америчке стандарде (8,2% у марту 2012). Долар се од почетка кризе релативно добро држи, али само зато што је главни конкурент, евро, у још тежој ситуацији, док конвертибилне валуте мањих привреда по природи ствари не могу угрозити његов лидерски статус. Релативно опадање привреде САД, односно смањивање њеног удела у глобалном БДП посебно је изражено након 2000. и убрзано кризом 2008. (САД су 2000. чиниле нешто преко 30% светског БДП, док ММФ процењује да ће ове године тај удео бити 21,8%). Имајући у виду лоше економске перформансе највеће привреде света није била изненађујућа одлука Беле куће да након целе деценије ратовања Пентагону смањи буџет за 450 милијарди долара. Наиме, почетком 2012. Амерички председник објавио је војну стратегију којом је предвиђено повећавање броја војника у Азији, уз смањивање у Европи, уз пад укупног броја војника на 490 хиљада у идућих десет година. Кључ је смањење трошкова и пребацивање фо-

куса на Азијско-пацифичку регију.¹⁰ План је да се америчка војска више ослања на морнарицу, те ваздушну премоћ и да тако контролише стратешки кључне тачке широм света.

У ствари, нова одбрамбена стратегија је велики заокрет.¹¹ Наиме, *Смернице за нову одбрамбену стратегију (Defense Strategic Guidance)* су први корак САД ка прилагођавању долазећем крају Рах Американе (Layne, 2012). Практично Кини је послата јасна поруку да ће јој САД бити протувтежа на Пацифику. Наравно, Кина је оценила да је нова америчка војна доктрина, која тврди да су кинеске стратешке намере нејасне, „неоснована” и „непоуздана”. Кинески званичници су навели да модернизација кинеске одбране игра активну улогу у одржавању регионалног мира и безбедности и неће бити претња ни за једну земљу.

10 Иначе, америчке стратешке компаративне предности почивају на поморским и ваздушним снагама, а не на слању копнене војске да ратује у Евроазији. (постоје два стара правила војне доктрине САД: никада не нападај Русију и не ратуј у Азији). Очигледно стратегија примата ваздуха и мора сада је победила ону Мекиндрову (примат копна).

11 Ваља поменути да су војни експерти већ са падом Берлинског зида наговештавали усмеравање дипломатске и војне енергије САД ка Пацифику. Међутим, захваљујући Првом ирачком рату, сукобима у ех Југославији, интервенцији у Авганистану након 11.9. 2001. и Другом ирачком рату, то је одложено.

У суштини сведоци смо снажне смене глобалне моћи у међународној политици, што приморава већину глобалних стратега, пре свега америчких, да преиспитају улогу САД у свету. Доношење нове америчке стратегије мотивисано је са два разлога. Прво, САД су у релативном економском паду и суочиће се са озбиљним фискалном кризом до краја ове деценије. Релевантни показатељи стања САД су опадајући удео у светској производњи (видети Графикон 1.). Нова стратегија је покушај се обнови “дугорочна економска снага”. Практично сви водећи економски прогнозери се слажу да, мерено тржишним курсевима, кинески БДП премашује амерички крајем деценије. Мерено куповном снагом, то ће се десити за четири или пет година.¹² На крају ове деценије нето јавни дуг ће престићи ниво БДП, те ће се САД суочити са тешком фискалном кризом. Други мотив нове стратегије Пентагона је померање глобалног богатства и моћи из евро-атлантског света у Азију. Појавиле су се нове велике силе, пре свега, Кина, али и Индија, док су све важнију улогу, поред нуклеарне Русије, имају Бразил, Јапан, Турска, Кореја, Јужна Африка. Ове земље ће све више преузимати запажене улоге у међународној политици. Тренутно су све ове државе чланице тела за координацију глобалне економске политике: Г20. Дакле, после пост-хладноратовског „униполарног момента“, када су САД командовале глобалном сценом као једина преостала суперсила», улазимо у неку врсту мултиполарног међународног система. На делу је дифузија глобалне моћи, њена прерасподела на капиларни начин. Како ће растуће силе прихватити ту моћ, и како ће је употребити, остаје да се види. Сада још увек не постоје јасни индикатори који би нам прецизно указали на природу традиционално посматраног глобалног баланса моћи за деценију-две.

Чињеница је да САД још увек има убедљиво највећу привреду, обим војне моћи у поређењу са оном од потенцијалних противника је неупоредиво већи, степен политичког утицаја у међународном систему је без преседана. Међутим, кинески војни издаци ће око 2025. престићи америчке (војни издаци расту просечно 16% у последњих 20 година), економска моћ те земље ће још раније превазићи америчку, по-

12 Процењени кинески ГДП по куповној моћи 2012. (12 387 милијарди долара) чини четири петине америчког. Већ на прелазу из 2016. у 2017. Кина ће по том, најобухватнијем показатељу укупне економске активности, престићи САД, али ће по становнику и даље имати преко четири пута мању куповну моћ (IMF, 2012).

литички утицај САД ће остати снажан, али ни изблиза као данас. Од краја Корејског рата 1953, САД су, упркос поразу у Вијетнаму, стратешки доминирале у Индо-Пацифичком региону. Ситуација се мења како Кина, упоредо с растом економске снаге, увећава и војну моћ.¹³

Неки од водећих теоритичара међународних односа, као Роберт Каган, сматрају да постоји мит о америчком опадању. Каган (видети *Washington Post*, 2012; Merry, 2012; Etzioni, 2012) одбацује ставове оних који верују да амерички пад неће значајно угрозити либералну међународну структуру, твдећи и да је она у опасности. Каган указује да пад великих сила никада не иде брзо и да траје углавном деценијама (осим у ратовима). «Очување садашњег светског поретка захтева стално америчко лидерство и сталну америчку преданост. Одлука је у рукама Американаца. Пад је избор и није неизбежна судбина, барем не још.»- порука је Кагана.

Јасно је да Каган у ствари покушава да представи да је једино Америка способна и задужена да одржава либерални поредак, иако је вероватније да није угрожен либерални поредак као идеологија него само америчко вођство унутар њега. Делови либералне структуре у САД већ прихватају силе у настајању (и с тим повезану мултиполарност) и захтевају да оне прихвате слободну трговину, демократију, мултилатерално договарање... Merry (2012) оспорава тезе Кагана, потенцирајући да велике силе никада не праве избор да пропадне. Исто тако, тешко је тврдити да су дуги и неубудљиви ратови током последње две деценије помогли положају САД да буде озбиљна конкуренција Азији, посебно Кини, која се налази у драматичном успону.

Cohen (2012) сматра да пројектовање америчке моћи глобално мало значи ако САД има драматичне проблеме код куће. Он наводи да број дипломираних студената успорава, инфраструктура је у релативно лошем стању (*World Economic Forum*, стваља САД на 23. место), здравствени систем је у

13 Кинеска морнарица већ поседује носаче авиона и софистициране ракетне системе. Та земља не крије намеру да влада Јужним кинеским морем, богатим нафтом. Почетком 2012. Кина није дозволила америчким морнаричким пловилима да пристану у њеној луци. Кина је недавно свету представила свој први борбени авион са стелт (невидљивом) технологијом J-20. Кина има и добро утренирану и развијену мрежу хакера, која је у више наврата успела да уђе у америчке системе, што представља својеврсну опасност за САД. Спорна тачка између Кине и САД је и Тајван. Кина одбија да наметне Ирану нове санкције и противи се санкцијама и војној интервенцији у Сирији.

проблемима, док је неједнакост међу највишим у свету, слична Камеруну или Руанди. Чињеница је да САД има већи војни буџет практично него све друге земље заједно. Међутим, ако њени ученици нису добро образовани, ако је социјална мобилност ниска и даље стагнира, ако здравствени систем земље слабо функционише, онда та војна моћ није одржива. Национални економска конкурентност је неопходна због америчке националне безбедности, као, што је и број бродова у америчкој морнарици. Свака дискусија америчке националне безбедности која се фокусира искључиво на питању америчке моћи *vis-a-vis* других земаља, и игнорише стање у земљи је, *po Cohenu*, непотпуна.

У суштини, без окретања на Индо-Пацифик САД ризикују војни мултиполарни поредак који би произилазио из формирајућег економског и политичког мултиполарног поретка (Каплан, 2012). Чак 90% комерцијалне робе која путује са једног континента на други иде преко бродских контејнера, а половина тих материја по тонажи, и трећина по новачној вредности, иде кроз Јужно-кINESКО море, које повезује Индијски океан са западним Пацификом. Америчка морнарица и ваздухопловство, више него било ко други, држи те линије комуникације под контролом. Кина нема намеру да иде у рат са САД, али не жели да њена трговина буде ометана у време евентуалних криза. Кина жели неку врсту “финландизације” земаља широм југоисточне Азије, што би значило да намогољуднија земља жели да комбинацијом економске и војне моћи релативизује велики амерички утицај у Вијетнаму, Малезији, Филипинима, Сингапуру. Најмогољуднија држава помаже градњу лучких објеката дуж Индијског океана, на другој страни мореуза Малака, у Мјанмару, Шри Ланци, Бангладешу, Пакистану и Кенији. Ово је митивисано комерцијалним мотивима и раде приватне кинеске компаније, што не значи да то није стратешки државни интерес Кине.¹⁴

Криза је нагласила геоекономске слабости САД у форми великог дефицита платног биланса и слабог долара, док су ратови у Ираку и Афганистану и нуклеарни спорови са

14 Овде се може говорити о некој врсти “Кинеске Монроове доктрине”, при чему је за Кинезе Југоисточна Азија оно што је за САД била Латинска Америка. Кинези ће бити склони да тај простор гледају као на своје двориште након што су се западне земље (Холандија, Француска, Британија) повукле, а америчка моћ само повремено присутна.

Корејом и Ираном оголили проблеме геостратегијске снаге САД. Проблем представљају и потреба за новим изворима енергије, неповољна демографија и суочавање са „ратовима четврте генерације“.¹⁵ Јасно је САД имају потребу за неком врстом домаћег опоравка, што је последица високих трошкова четрдесетогодишњег хладног рата и потоњих војних интервенција (Брзезински, 2011).

*Глобалне геополитичке (и економске)
средњорочне перспективе и положај Србије*

Идеје о нужно насилним транзицијама моћи, у коме растуће силе (као данас Кина, односно земље БРИКС) свргавају са престола водеће силе (САД, донекле ЕУ...) креирајући нови поредак уз велики и насилни прасак су упитне. Наиме, данас функционише значајан број општеприхваћених и снажних међународних институција (ОУН, пре свих, али и ЕУ донекле) за које се може рећи да су имале релативно великог успеха у амортизовању латентних криза и регулисању односа међу државама, појачаних разгранатим системом међународног права. Неоспорна је растућа, до сада невиђена, комплексна међузависност света, испреплетеног трговинским везама, инвестицијама, готово безграничним протоком идеја и ставова, уз раст нетрадиционалних, не-вестфалских чинилаца попут НВО-а, неформалних интересних група, па и међународних терористичких организација. Постојећи поредак је тренутно више угрожен од стране слабих и пропалих држава, нестабилних режима и транснационалног криминала укључујући и тероризам, него од стране јаких, структурираних и артикулисаних држава. Територијална добит се не претвара аутоматски у укупну добит; исплативост рата зарад територија је веома упитна. Из овога такође следи да је чиста војна сила махом бескорисна у решавању сложених друштвених проблема, а да јој је употребна вредност сведена на претњу, тј. потенцијалну употребу (Игрутиновић, 2012).

Неки аутори сматрају да је уни-поларни свет и даље одржив и да ће као такав бити доминантан и у блиској бу-

15 То су ратови где су замагљене линије између рата и политике, војника и цивила; ратови у којима најмање један учесник није држава већ виолентни недржавни актер.

дућности (Brooks & Wohlforth, 2008). Биполарни свет би могао израсти као реприза Хладног рата (Кина уместо СССР-а). Теза о не-поларном свету у суштини представља отелотворење хаоса, у коме се америчка доминација замењује какофономом нејасних утицаја и анархичном поделом моћи између регионалних сила, моћних међународних корпорација, терористичких мрежа и паравојних формација. Већи ред се може наћи у тези о мулти-поларности, која предвиђа постојање више међусобно избалансираних центара моћи (Гнессото & Греви, 2006). Судбина мулти-поларног света ће зависити од тога да ли је структура довољно способна да утиче на амбиције појединих чинилаца.

Главни изазивач САД, пре свега економски, а у знатно мањој мери када је у питању мека и војна моћ, је Кина. Не треба посебно наглашавати да за остале велике силе није пожељан ни Сино-САД кондоминијум (Г2), нити њихова конфронтација, мада су оба сценарија мало вероватна (Саран, 2010). Оно што је заокупља пажњу економиста, али и геополитичара, будући да од економије дугорочно зависи и војна моћ, је како ће се у наредним годинама кретати поредак економија САД и Кине. Лондонски Економист (2011) у првом сценарију полази се од тога да ће просечни раст БДП Кине у овој деценији бити 7,75% (САД 2,5%), кинеска инфлација (односно дефлатор БДП) 4% (америчка 1,5%) и просечна годишња апресација јуана 3% (велики суфицит текућих плаћања Кине уз истовремени дефицит САД, тренутно по око 3% БДП, указује да ће јуан јачати према долару). У другом сценарију, Кина успорава; реални раст је просечно 5%, док све остало остаје непромењено. У првом случају Кина престиже САД 2018, у другом 2021.

Ипак, глобални инвеститори предвиђају окончање непопустивог јачања кинеске економије, при чему 45% њих очекује финансијску кризу у тој земљи за пет година. Резултати кварталног испитивања хиљаду инвеститора, брокера и аналитичара широм света говоре да 40% испитаника предвиђа кризу у Кини после 2016, док је свега 7% уверено да ће је та земља избећи. Забринутост је усмерена на опасност да инвестиције, које су у 2010. одскочиле близу 24%, не произведу празне стамбене блокове и ником потребне фабрике. Кина се, свакако, не може ослонити на инвестиције које доносе раст

од 8% сваке године довека, нити на врло високе, и стога неодрживе, стопе раста извоза.

Јасно је да ће економија у великој мери одредити геополитичку констелацију у настајању. По свему судећи, Азија ће остати најбрже растући регион у годинама до 2017. Наиме, економски фундаменти овог континента су и даље у добром стању. Нивои дугова (и државни и приватни) су ниски у поређењу са Западом, а већи део азијског банкарског сектора био је отпоран на утицај глобалне финансијске кризе. Светска трговинска организација процењује раст волумена међународне трговине у овој години на 3,7% и 5,6% у 2013. Ово је испод дугорочног тренда раста од 6% 1990-2008. Као и у финансијској кризи 2008-2009, од кључног значаја је да финансирање спољне трговине не буде угрожено, када се стрмоглави пад светског извоза негативно одразио на производњу, што би посебно могло да погоди Кину, која је глобализацију искористила на веома добар начин.

САД ће, скоро извесно, ове и наредне деценије остати водећа глобална сила и то захваљујући могућности да снажном дипломатијом и мрежом савезништава у свету углавном "прогурају" своје приоритете, војној супремацији и доминирајућем англосаксонском (евро-атлантском, јудео-хришћанском) културном обрасцу. САД ће остати технолошки супериорна, али мање ефикасна због коришћења асиметричних стратегија других. Европа ће наставити да буде фокусирана на себе, питањима као што је проширење ЕУ и санирање ефеката кризе. Снажан азијски регионализам вероватно ће средином следеће деценије имати глобалне импликације, подстичући тренд ка три трговинска и финансијска блока (Северна Америка, Европа и Источна Азија). У годинама пред нама могућа је појачана улога државе, посебно у економији, посебно код растућих сила. Кина и Русија (а у мањој мери и Бразил, Индија и поједине европске силе) биће све склоније да вуку потезе који су противни интересима САД, знајући са великом сигурношћу да за то неће сносити одређене, пре свега, економске или дипломатске последице. Дакле, "велика" игра се убрзава у другој деценији 21. века. Битан, али не пресудни, моменат ће бити на крају декаде или пак на почетку следеће, када ће Кина, то је све извесније, преузети место највеће светске привреде. Када је у питању извоз, по-

трошња енергије, продаја аутомобиле или индустријска производња Кина је већ неколико година светски број један.

Промене на геополитичкој позорници, које се рефлектују и кроз снажење групације брзорастућих многољудних економија (БРИКС) нису без последица за Србију. Међутим чини се да је њихов значај више геополитички него економски. Наиме, Србија се ослања на Русију и Кину, посебно у Савету безбедности ОУН, да би прогурала своје стратешке интересе, пре свега да би заштитила територијални суверенитет. Србија покушава да балансирањем своје политике, давајући знатно већи значај овим две земљама групације БРИКС, него што то чине земље региона, појача своју преговарачку позицију према Западу по неким стратешким политичким питањима. Колико су због тога европске интеграције успорене није лако рећи. Такође, да ли постоји алтернативна политика која би боље одражавала реалне интересе земље и њен дигнитет, такође није лако проценити.

Креатори српске дипломатије су, барем формално, инаугурисали вишевекторску политику наше земље, тзв. ослањање на четири стуба светске моћи. Услед тога промене на глобалној равни су од повећаног значаја за домаћу дипломатију. Оно што се, свакако, може закључити је да растући геоекономски значај земаља попут Кине и Русије, уз лагано опадање утицаја, још увек доминантног, запада у одређеној мери обликује спољну политику Србије (нпр. иницијативе у ОУН супротне имплицитним захтевима ЕУ). Истовремено, идеја приближавања ЕУ и даље доминира код већег дела парламентарне политичке елите као стратешки приоритет земље. Добијање статуса кандидата ограничава маневарски простор за спољну политику будући да се део ингеренција у тој области фактички сели у Брисел. Наиме, са добијањем статуса кандидата Србија преузела и обавезу да усклађује своју спољну политику са ЕУ, односно да се у што већој мери налазимо на истом курсу политике ЕУ према трећим земљама. Тако се Србија априла 2012. придружила државама које су увеле санкције Зимбабвеу и Обали Слоноваче. Србија је одлучила да примењује одлуке ЕУ о проширењу листа званичника ове две земље којима се ограничава право путовања и финансијских трансакција. Истина, Србија, као земља са статусом кандидата, нема

стриктну обавезу да подржи сваку одлуку европског врха. Са процесом европских интеграција, биће више притисака и захтева да се политика усклади с начелима ЕУ. Иначе, Србија је марта 2011 одлучила да уведе санкције Белорусији на захтев ЕУ, односно да Александру Лукашенку и његовим сарадницима забрани улазак у нашу земљу.

Када је у питању економски аспект сарадње са БРИКС размена са ових пет земаља чини релативно стабилан део укупне размене Србије. Удео ових земаља је релативно скроман када је у питању извоз (око 7%), док БРИКС земље чине значајан део увоза Србије (нешто преко петине). Чини се да постоји значајан простор за раст извоза у Русију. Недавно потписани стратешки међудржавни уговор Србије са Кином требало да омогући повећање, иначе минорног, извоза у најмогољуднију земљу света. Експанзија Кине на српско тржиште није никаква специфичност наше земље будући да Кина у скоро свим земљама света снажно повећава извоз последње две деценије. Размена са остале три земље БРИКС је врло мала и тешко је веровати да би се она, пре свега, због просторне дистанце, али и значајне подударности понуде, могла битије повећати.¹⁶

Када је у питању кретање капитала из земаља БРИКС Русија је најприсутнија на српском тржишту и одређене процене указују да реални обим руских инвестиција на нивоу од око милијарде евра. Скоро је извесно да ће доћи до даљег прилива руског капитала, како кроз инвестиције модернизацију НИС-а, тако и кроз улазак руског финансијског капитала кроз ширење банкарске и мреже осигурања. Највећа кинеска улагања у Србију су зајмови за мост Земун-Борча и термо-електрану у Костолцу. Постоје бројни наговештаји да би се руске и кинеске инвестиције могле мултипликовати наредних година.

16 Можда је изузетак Индија, која би могла постати нешто присутнија на српском тржишту и *vice-versa* (наиме, постоји простор за продор Индије у софтверским технологијама као и трајним потрошним робама, док би Србија, активнијим ангажманом могла вратити присутност на овом огромном тржишту). Тренутно је размена са Индијом релативно скромна, са великим дефицитом Србије. Спољна трговина са Бразилом и Јужноафричком Републиком чини мали део укупне размене и извоз у увоз у ове две земље углавном није прелазно 5 милиона долара претходних година.

Goran Nikolic

*IMPACT OF ECONOMIC CRISIS ON THE
REBALANCING OF GLOBAL POWER
(The World in the second decade
of the 21th century)*

Summary

At the beginning of the 21st century the world is going through a turbulent geopolitical change. The financial and then the economic crisis of the late 2000s dramatically undermine existing global forms of power. The world is entering into some kind of a multipolar international system. We are witnessing the diffusion of global power, its redistribution by the capillary method. The U.S. still has by far the largest economy, the magnitude of military power compared with that of potential adversaries is much greater, its level of political influence in the international system is unprecedented. However, China's military spending will surpass the United States', its economic power will surpass the United States' before that; the political influence of the U.S. will remain strong, but not nearly as strong as today.

Since, at least formally, multi-vector foreign policy of our country is inaugurated, the so called "reliance on the four pillars of world power", the changes on a global scale are of increasing importance for domestic policy makers as well.

Keywords: economic crisis, the global power, changes, U.S., China, Russia, Serbia.

Литература

- Brooks S & Wohlforth W 2008. *World out of Balance: International Relations and the Challenge of American Primacy*, Princeton, Princeton University Press, 2008.
- Brzezinski Z, 2011. "How to Stay Friends with China", *The New York Times*, January 3, 2011. http://www.nytimes.com/2011/01/03/opinion/03brzezinski.html?_r=1 (26.2.2012.)
- Cohen M, FEBRUARY 21, 2012. Rotting from the Inside Out, Foreign Policy online http://www.foreignpolicy.com/articles/2012/02/21/rotting_from_the_inside_out?page=0,1
- Etzioni A, 2012. The National Interest. March 21, 2012. *The World America Didn't Make*. <http://nationalinterest.org/commentary/world-america-didn't-make-6668>
- Gnessoto N & Grevi G, 2006. *The New Global Puzzle: What World for the EU in 2025?*, Paris, EU ISS, 2006.
- Игрутиновић М, 2012. Европска спољна политика на двоструком колосеку промена: утицај нових институционалних решења и питање актуелне глобалне улоге, *Право и друштво*, бр. 2/2012. Службени гласник, Београд.
- IMF, 2012, World Economic Outlook, "Outlook Slowly Improving but Remains Fragile", (IMF Survey, April 17, 2012.)
- IMF, World Economic Outlook Database, april 17, 2012.
- Kaplan R, 2012. America's Pacific Logic, April 4, 2012, STRATFOR. <http://www.stratfor.com/analysis/americas-pacific-logic-robert-d-kaplan#ixzz1rFsHTVFF>
- Langhammer R, 2012, China: Stagnation in the Catching Up Process? Kiel Institute Focus. <http://www.ifw-kiel.de/media/kiel-institute-focus> (1.3.2012.)
- Layne C, January 27, 2012. *The (Almost) Triumph of Offshore Balancing*. <http://nationalinterest.org/commentary/almost-triumph-offshore-balancing-6405?page=1>
- Merry R, February 8, 2012. *Understanding America's Fall*. National Interest online. <http://nationalinterest.org>

- org/commentary/understanding-americas-fall-6473 (28.2.2012.)
- OECD, 2011. China's Emergence as a Market Economy: Achievements and Challenges. OECD contribution to the China Development Forum 20-21 March 2011, Beijing. Edited by Richard Herd.
- Parello-Plassner J, Germany and China's new entente commerciale, 29 June 2011, http://ecfr.eu/content/entry/commentary_germany_and_chinas_new_entente_commerciale, 27.02.2012.
- Росстат, 2011. Изменение численности населения по вариантам прогноза. http://www.gks.ru/free_doc/new_site/population/demo/progn1.htm (18.4.2012.)
- Saran S, 2010. "Geopolitical Consequences of the Global Financial and Economic Crisis - A Reassessment after One Year", *India Habitat Centre, New Delhi*, April 26, 2010; <http://www.maritimeindia.org/pdfs/TheGeopliticalConsequences.pdf>
- The Economist, 2011. The dating game, Dec 27th 2011The Economist online. http://www.economist.com/blogs/dailychart/2010/12/save_date (28.12.2011)
- The Economist, 2012. Double your income!, Dec 7th 2011, 14:55 by The Economist online (McKinsey Global Institute; IMF average of growth forecasts for 2011-16).
- The Economist, 2012a. Rolling back the years. Feb 23rd 2012. The Economist online. <http://www.economist.com/comment/1278601> (28.2.2012)
- Washington Post, 2012. 02/14/2012. Opinions: Interview - Robert Kagan: The World America Made. http://www.washingtonpost.com/blogs/right-turn/post/robert-kagan-the-world-america-made/2012/02/13/gI-QARYQ7BR_blog.html

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

**КРИТИКА НЕОЛИБЕРАЛИЗМА И ТЕОРИЈЕ
ЉУДСКИХ ПРАВА**

Милош Кнежевић

СЛОБОДА У УСЛОВИМА РОВИТЕ МОЋИ..... 129-164

Милена Пешић

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ
И ИНТЕРКУЛТУРНИ ДИЈАЛОГ..... 165-197

Драгутин Аврамовић, Дарко Симовић

УНИВЕРЗАЛИЗАЦИЈА И/ИЛИ
ИДЕОЛОГИЗАЦИЈА ЉУДСКИХ ПРАВА? 199-220

*Милош Кнежевић**

СЛОБОДА У УСЛОВИМА РОВИТЕ МОЋИ**

– Памћење, ослобађање, слобода и заборав –

Сажетак

Слобода је непорецива људска и општествена потреба. Никада, наиме, нема толико довољно слободе да још увек не би могло бити бар мало слободније! Слобода народа претпоставља је слободу у народу, у модерном добу слободу међу грађанима у друштву – друштвене слободе и грађанске слободе. Либерализам је, заправо, стална интелектуална и морална упућеност на политичко досезање и остваривање личне и опште слободе у заједници. Слобода је безобални појам, а демократија вишесмислена тежња. Садашња и некадашња источноевропска друштва у транзицији увелико су политизована. Постављене су границе између пристojног и увредљивог, онога што се утискује у појам подобности или „коректности“. До недавно су владале идеолошке догме, сада превладава догма да више нема никакве идеологије. Земље Старог континента нашле су се, заправо, у двострукој и преплетеној транзицији: комунистички део на Истоку обрео се у ретроакцији, преласку из комунизма ка капитализму, док су „старе“ капиталистичке земље западног дела континента интензивирале формирање асоцијације држава под на-

* Сарадник Института за политичке студије и главни уредник часописа Национални интерес, Београд.

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

живом Европска унија. Криза европске економије изазвала је кризу европске политике и довела у питање на изглед јасне и трајне постулате европске идеологије. И баш зато што је Европа Уније на тесту кризе међу приврженицима се интензивирају очекивања од њеног институционалног средишта. Док једни у савременој глобалној и европској кризи уочавају почетак катастрофалног краја ЕУ, други у истим околностима проналазе антикризну шансу преживљавања и просперитета. Поремећаји су указали колико је економско тело ЕУ само апстрактно гледано хомогено и компактно, док му у економској стварности оптерећеној супротностима недостају кооперација, синхронизација и функционалност, а можда и солидарност неопходна за стварну међудржавну у међународну заједницу.

Кључне речи: слобода, ослобођење, либерализам, демократија, идентитет, коректност, конверзија, Србија, транзиција, Русија, Америка, ЕУ

Увод: Непорецива потреба ослобођења

У политичком животу се очитује непрекидно надметање за првенство у представљању и присвајању вредности слободе. Већина, ако не и сви актери у политичким процесима легитимише се као поборници узвишеног идеала слободе. Плаштом слободом се диче и неслободни и слободни. Слободари, тј. либерали су на извештан начин заточени вредношћу слободе. Слобода у екстремном потенцијалу појма, наравно, нема границе, па се и метафора менталног и интелектуалног *утамничења слободом*, може узети више као подстицајна стилска фигура него као синтагма која реферише реалан садржај. Ипак, и поред иронијског обрта, у њој је садржана бар мрвица парадокса односа слободе и неслободе.¹

Најтеже је, међутим, када је нејасно ко је заиста слободан а ко поробљен, ко ослобађа а ко поробљава, против кога је потребно устати и са ким се борити зарад ослобође-

1 Симон Веј је свесна парадокса не/слободе. Она слободу одређује овако: „Слобода је неопходна храна људске душе. У стварном значењу ријечи, слобода се састоји у могућности избора. Ради се, разумије се, о стварној могућности. У сваком заједничком животу избор ограничавају правила која намеће опћа добробит.“ Веј Симон, *Слобода и тлачење (и други есеји)*, поглавље „Слобода“, стр. 182, Напријед, Загреб, 1979.

ња? Ослободити се, наравно, али од кога се ослободити? У постмодерним условима структурне, рекло би се капиларне конфузије слободе и неслободе таква стања и токове сазнајне немоћи је одиста тешко разлучити. Одатле, они који ниучему не надилазе понижавајући статус робова гаје илузије да су слободни, док они који су можда и освојили понеке слободе, мисле да их уопште немају. Укратко и углавном, као да влада извесна дезоријентација коју само привидно отклања лепо сročена идеологија *људских слобода и права*.

Никада, наиме, нема толико довољно слободе да још увек не би могло бити бар мало слободније! Напослетку, ко се још неће сложити са почетним ставом да је слобода непо­рецива људска, друштвена и политичка вредност. Слобода је, заправо, критериолошки и аксиолошки аксиом, подједнако у друштву и у политици. Онако како је схваћена у европској историји и традицији, као етички идеал и политичка пракса, проширила се на цео свет. Ширење слободе – индивидуално и колективно ослобађање и еманципација – збивало се на разнолике начине.

Слобода народа претпостављала је *слободу у народу*, у модерном добу слободу међу грађанима у друштву – *друштвене слободе и грађанске слободе*. После Француске револуције слобода је постала неизбежна норма политичког живота, високо уздигнути идеал развоја, друштвености и заједнице.

Од почетака назирања велике, можда и ненадмашне вредности слободе било је видљиво да се слободе индивидуа и група разликују. Индивидуализација слободе у последња два века није вршена само појединачним напорима ослобођења угрожених појединаца него и путем нормативне заштите, институционализовањем и процедурализовањем. Тако се двадесетпрви век указао као време у коме индивидуална и колективна права на слободу досежу ниво неприкосновености. Нормативно апсолутизовање индивидуалних и колективних права и слобода произвело је, међутим, многе тешкоће у политичкој стварности.

Апсолутизовање језгра слободе

Слободни разбашкарени у слободи често забораве да су слободни, док поробљени не престају да се надају ослобођењу, имајући пре свега на уму и у жељама вредност оно-

га што им недостаје. И једни и други слободу имају у осећајима и мислима као нешто што садржи универзалну важност. Усредсређеност на слободу је *слободоумност* која се као упорна тежња обликује у *слободарство*. Може се рећи да учени, идеолошки и политички опредељени слободари су *либерали*, а њихови назори обликовани као *либерализам*.

Либерализам је, заправо, стална интелектуална и морална упућеност на политичко досезање и остваривање личне и опште слободе у заједници. Али, ни то као да није довољно јер либерализам, и поред прокламоване неспутаности становишта и спонтанитета акције, у извесној мери идеолошки и политички подлеже ексклузивизму и редуccionизму. О томе највише сведоче другачији корпуси идеја и идеала, идеолошки и теоријски ривали либералног концепта. Либерализам је у већини приказа духа времена, наиме, неизоставно контекстуиран као један од најважнијих од само неколико најшире распрострањених идеолошко/политичких назора модерног доба. Либерални инстинкти пропраћени су мањи или више убедљивим интелектуалним аргументацијама и интерпретацијама.

Примера има заиста много, зато је потребно издвојити само неке типичне. Британац Ендрју Хејвуд сматра да су кључне савремене идеологије: либерализам, конзервативизам, социјализам, национализам, анархизам, фашизам, феминизам, еколошизам и религијски фундаментализам.² Вил Кимлика у најважније теорије и идеологије убраја: утилитаризам, либертаријанизам, марксизам, комунитаризам, теорију грађанства, мултикултурализам и феминизам.³ Роберт Хајнеман истиче само три релевантне идеологије савременог доба: либерализам, марксизам и конзервативизам.⁴

Либерализам је у већини класификација идеја и идеала, те вредности савременог доба неизоставна идеологија и тео-

2 Видети: Хејвуд Ендрју, *Политичке идеологије*, посебно глава „Либерализам“, стр. 25-71, Завод за уџбенике, Београд, 2005.

3 Кимлика Вил, *Савремена политичка филозофија*, нарочито поглавља „Либерална једнакост“, стр. 68-120, и „Либертаријанизам“, стр. 120-189, Нова српска политичка мисао, Београд, 2009.

4 Хајнеман Роберт, *Увод у политичке науке*, део „Традиција западне мисли“, глава „Либерализам“, стр. 61-75, ЦИД, Погдорица, 2004.

рија, морални светоназор и начин живота. Но, чињеницом свеprisутности, није лишен противречности и оспоравања.

Либерализам и демократизам

Слобода је безобални појам а демократија вишесмислена тежња. Обе вредности, на први поглед, делују једноставно и примамљиво. Јасне осећаје вредности прате, међутим, сложена интелектуална домишљања и компликоване политичке конструкције. Ма како изгледало да једноставности садржаја нема шта да се дода или одузме, у политичкој стварности је сасвим другачије. Демократија као стање и идеал се, на пример, испољава у несагледивој разноврсности тежњи и делимичних остварења. Уз Роберта Дала и Ђовани Саторија, један од запажених теоретичара демократије Аренд Лајпхарт је установио демократску полиморфију, описавши чак четрдесетак што историјски забележених, што актуално делујућих демократских модела.⁵

Међу најзамршенијим проблемима је тежња свођења свеколике људске праксе, на политичке и економске облике слободе у либерализму. Либерализам је разноликим практичним и теоријски, те идеолошким и пропагандним варијацијама у другој половини прошлог века снажно запосео поље слободе; прво унутра најразвијенијег и најмоћнијег дела капиталистичког света, а по рушењу европског комунизма 90-их и у посткомунистичким земљама новог капитализма. Либерализам се, заправо, увио око стожерног појма као гипка светоназорна лијана око стаменог стабла слободе.⁶

Вишеструки тријумф језгра либерализма, у „ретро“ и „нео“, *readu made* и „пост“ формама,⁷ оличен је у тежњи ка апсолутизовању и тотализовању примарне енергије, тј. ширењу либералног унутарполитичког и спољнополитичког (империјалног и колонизаторског) западног искуства, зракасто на читав свет. Идеолошка и политичка експанзија либерализма у реновираним неолибералним облицима пропраћена је те-

5 Лајпхарт Аренд, *Модел демократије. Облици и учинак владе у тридесет шест земаља*, поглавље „Тридесет шест демократија“, стр. 106-116, Службени лист СЦГ, Београд - ЦИД, Погорица, 2003.

6 О томе: Греј Цон, *Либерализам*, поглавља „Либерална ера“, 43-55, и „Идеја слободе“, 79-85, ЦИД, Подгорица, 1999.

7 О томе: Греј Цон, наведено дело, поглавље „Постлиберализам“, стр. 119-134.

оријама либералне демократије, у виду либерализовања као (!) демократизовања. Тако се догодило да је савремени либерализам армиран демократијом у неразликујућој синонимској пренапрегнутости.

Мало ко се одважио да пажљиво промисли емпиријске и теоријске неподударности између демократије и либерализма и, евентуално, установи одступања парламентарне демократије западног типа од слободе, као и англосаксонског либерализма од демократизма, тј. демократије.⁸ Штавише, уобичајени либерални и продемократски дискурс, подједнако упућују на амалгамску стопљеност та два феномена, у којој либерализам може бити само демократски, а савремене демократије не могу опстати изван либерализма као политичког концепта живота.

Са синтетичког становишта срођених појава либерализма и демократизма, тј. демократије као да нема могућности да либерализам заобиђе или напусти демократско становиште и идеју и праксу слободе супротстави идеји и пракси демократије; или на изглед обрнуто - да се са продемократског становишта установи да демократија негира слободу, да владавини већине слобода није потребна.⁹

Обе емпиријске могућности су, уосталом, потврђене у прошлом и на почецима овога века, јер као што либерализам није једини признати поседник појма и појаве слободе, тако исто ни западне, углавном англосаксонске и америчке теорије демократије немају заувек дата и ексклузивна власничка овлашћења над комплексним демократским искуством у планетарним размерама.

8 То је пре свих и дубље од свих учинио најзначајнији европски филозоф политике и права у прошлом веку Карл Шмит. Видети: Шмит Карл, *Норма и одлука. Карл Шмит и његови критичари*, нарочито део „Духовно-повесни положај данашњег парламентаризма“, посебно глава „Претходна напомена (О супротностима парламентаризма и демократије)“, стр. 149-161, и „Демократија и парламентаризам“, стр. 164-171, хрестоматија, приредио Слободан Самарџић, „Филип Вишњић“, Београд, 2001.

9 Сумње у домете демократског устројства испољавао је и чувени филозоф економије Јозеф Шумпетер. Према Џону Пламенцу, Шумпетер је испољавао изразити скептицизам у односу могућности остварења аутентичне воље народа. Видети: Пламенац Џон, *Демократија и илузија*, део „Ревидирана демократска теорија“, глава „Шумпетерова концепција производње воље“, стр. 132-140, ЦИД, Подгорица, 2006.

Сенилни презентизам постпоретка

Ако се памти само данашњи дан а не и онај који му је претходио, неизбежно овладава заборав. Ако је истакнуто као важно да буде упамћено само оно што је дневно текуће и све оно што се тиче садашњости, прошлост се гура у запећак, историја потискује на маргину а „вечно“ садашњи час успиње на високи пиједестал врхунске важности. Наглашено *осадашњавање* (или осавремењавање) токова живота изазива самообмањујуће осећаје лакоће постојања.

Слично глумим људима који не чују своје кораке па им се чини да лебде изнад тла, тако и исто и *садашњици* губе репере ваљускајући се у омагљеним односима помешаних и укинутих временских димензија. Када садашњи тренутак неминовно прође њима се причињава као да је још ту, непрестао и само продужен. Тако прошлост никада не настаје јер изостаје претакање времена у бескрајно настављеној ововремености. Изгледа као да прошлости једноставно нема јер је облаже данашњи дан настао свакако после претходног, неважно којег, исто тако садашњег. Интелектуалну аргументацију помало хедонистичког *садашњизма* пружа *антиисторицизам*, најчешће у либералним приступима.¹⁰

И у новом транзиционом *контрапоретку* - који се после нестанка сваке Југославије испољио као јужнословенски *постпоредак* - такође се верује у делотворну моћ *идејности* и *идеација*, али и *идеализовања* и *идеологизовања* ослобађања и слободе. Вели се да је једна епоха коначно завршена а и да је наступила друга чије ће трајање бити бесконачно, да се налазимо у нарочитом времену после тачке раскида у коме је часовник навијен поново а сказалке поравнане на нулу.

Приповеда се још да је то време – „наше време“ – настало после нечега што је неповратно прошло и да је његова пресудна одредница управо то идеолошки дубоко исклесано „после“. На наивни упит „после чега?“, одговор гласи: „Ово после се односи на све, ово после је после свега!“

Али, то колико одлучно толико нејасно одређење да је нешто завршено започињањем нечег другог, нипошто не

10 Видети, на пример: Попер Карл, *Беда историцизма*, Дерета, Београд, 2009.

задовољава потребу одговора на поновољени прости упит - чега? Шта је све, између осталог, заклоњено и засењено етикетом *пост*? Шта се догађа као последица; после чега се збивамо и избивамо; у каквом „постпоретку“ живимо; шта је то много боље *после* од онога неваљалог *пре*?¹¹

И у првом и другом историјском случају – оном *пре* и оном *после* - разликовале су се идеје, идеологије и идеал-логије о стварности, у односу на сировинску основу изван и мимо прерађивачке индустрије тумачења идеја и идеала. Густе идеолошке магле, дакле, још увек прекривају сећање на стари и свакодневно „учитавање“, тј. упамћивање новог поретка. Штавише, све више се указује на селективну *политику сећања* у задатим координатама другачије *културе памћења*.¹²

Ни упамћивање и заборављање, по свему судећи, више нису спонтани и једноставни, као некад. Постмодерно доба искомликовало је форме индивидуалног и колективног, социјалног и политичког, те културно-историјског памћења. Није незаборавно баш све што је упамћено. Биолошка основа неуронског памћења преслојена је културним наносима. Египатска ауторка Алаида Осман позабавила се односом различитих облика и врста памћења у савременом добу. Тако је, рецимо, установила да постоје фазе и стања индивидуалног упамћивања и заборављања које се односе на трауму, прећуткивање, заборав и туговање.¹³ Уз то, препознала је и пет

11 Шта је све настало и после чега? После чега и због чега живимо? Зар смо уопште живи само зато што бивамо после нечега? Набројимо, без строго сређеног редоследа, хаотично „испостиране“ феномене: посткомунизам, постсоцијализам, постсамоуправљање, постауторитаризам, посттитоизам, посткардељизам, постутопизам, постмилошевићевство, постјугославизам (постјугословенство и постјугославија), постконфликтно друштво, постхероизам, постхуманизам, постдемократија, постнационализам, постисторија, постмодерна, пост-Европа... најзад: *постпостизам!* У постирању битно је магновење захвата којим се, спретном одређењу онога што се десило и, ваљда, прошло, потура префикс „после“ или „пост“, чиме се придаје карактер текућег тренутка. Проблем је, међутим, у томе што неке од „минулих“ појава уопште нису прошле, чему ваља додати и међусобно преклапање појава неједнаког интервала трајања. Тако, заправо, настаје темељна постистичка збрка.

12 О другачијим визурама прошлости и разумевању властите историје и историје других, видети чланак: Melucci Alberto, „Памћење, solidarnost, identitet“, poglavlje „Памћење и памћења“, str. 67-73, у зборнику *Identitet i politika*, urednik Furio Cerutti, Politika i kultura – Nakladno istraživački zavod, Zagreb, 2006.

13 О томе: Асман Алаида, *Дуга сенка прошлости. Култура сећања и политика*

врста стратегија потискивања које доводе до релативизовања и заборављања, у које је убројила: изједначавање, екстернализацију, брисање, ћутање и кривотворење.¹⁴

Форсирање реке памћења

Форсираним упамћивањем у виду упорног и досадног понављања до мучног утувљивања изабраних „садржаја“, обновљено и изновачено, међутим, убрзано застаревају. Време прегоревеа, а овремењени субјекти добијају опекотине неизлечивог антимијеморијског степена. Ништа више није довољно тренутно да би било апсолутно ново.¹⁵

Тренутак увек измиче а још увек је несавладано ту, зато су футуристички осећаји омагљени испарењима презентизма. Експерт за културу глобализације Томас Хилен Ериксен је пропитао бесмисленост збрзаног времена у постмодерном добу. Промисљајући на мноштву примера оно „што је кренуло наопачке“ Ериксен је изнео низ запажања о временском току који куљајући извире и увире. У временској стисци која је обузела ужурбани западни свет управо слободно и заробљено време, по његовом мишљењу, постају најдрагоценији људски ресурси.¹⁶

повести, глава „Како се сећамо“, стр. 113-145, XX век – Књижара Круг, Београд, 2011.

14 Наведено дело, глава „Пет стратегија потискивања“, стр. 217-233.

15 О томе: Кнежевић Милош, „Време и простор глобализације – силицијумско архе човечанства“, посебно глава „Убрзање – трка хрта и корњаче“, стр. 217-220, и „Неофилија – апсолутизам новог“, стр. 228-229, чланак у зборнику *Време глобализације*, ДКСГ, Београд, 2003.

16 Скраћена и поједностављена „златна правила“ о располагању временом наведена су у Ериксеновом раду овим редом: Када постоји вишак а не недостатак информација, способност да се сагледа целина опада сразмерно повећању количине информација; највећи ресурс кога нема довољно у информационој привреди јесте пажња других; највећи ресурс кога нема довољно за становнике информационог друштва јесу добри филтери; убрзање уклања растојање, простор и место; брзина је заразна; брзина ствара зависност; када време сецкамо на довољно мале комаде, оно престаје да постоји као трајање; оно што може да се уради брзо, ваља урадити брзо; губљење времена је врлина када не штети другима; полаганост се мора заштити; кашњења су камуфлирани благослови; сви избори искључују онолико колико укључују; нужно је смењивати полагано и брзо време; о већини ствари није потребно знати ништа. Видети: Ериксен Томас Хилан, *Тиранаја тренутка. Брзо и споро време у информационом друштву*, поглавље „Споро време сад!“ стр.

Политичка неофилија, међутим, често иде руку под руку са незрелом, јувеналном идеологијом и политиком. Ново је најкорисније и најбоље јер је тек рођено, па перспективама трајања далеко надилази старо, нарочито његово овековечење у посусталим геронтократским режимима. Зато је реформаторима и реформ-гњаваторима, али и транзиционим шок-терапеутима најупутније ослонити се на неискуство младих а амбициозних људи него на искусне актере који могу лако и брзо да препознају њихове скривене интересе и крајње науме. Одатле потиче транзиционо форсирање неискусних најмлађих кадрова, које се спушта до запрепашћујућих нивоа компромитујућег укључивања почетника, аматера и дилетаната у сложене политичке процесе. Падање старосног нивоа учесника у транзиционој политици до најнижих граница политичког пунолетства ствара детињасту и неозбиљну атмосферу у којој су „клинци“ гурнути на послове који далеко надилазе њихове способности, што се неизбежно одражава на све бројније политичке манипулације и промашаје.

О смишљеним идеолошким пројектима подетињења јавне сцене, између осталих, пише књижевни теоретичар и антрополог Мило Ломпар: „Зар актуелни процес инфантилизације јавне свести не представља титоистички рецидив? Јер, прави се рез унутар генерацијског континуитета, спречава се природно преношење искуства и сазнања из нараштаја у нараштај, да би се уклонили они који се опиру надолазећој идеологији... и да би се промовисали нараштаји који не-проблематично и без размишљања присвајају ту идеологију. Младост се појављује као саморазумљива вредност, што је темељ инфантилизације јавне свести, која омогућује да се политичка борба одвија на други начин од појединачног, разумног и аргументованог неслагања.“¹⁷

Млади људи су посебно подложени социјалним и културалним експериментима. Подстрекивањем мобилног и номадског, апатридског и азилантског менталитета уклања се било каква приврженост месту порекла. Разбија се у парампарчад родословни и емотивни појам завичаја. Уместо блискости и интима најдубљих идентитетских слојева ин-

193-212, Библиотека XX век – Књижара Круг, Београд, 2003.

17 Ломпар Мило, *Моралистички фрагменти*, глава „Титоизам и секуларно свештенство“, стр. 193, Нолит, Београд, 2009.

дивидуалне психе, обезнађеној индивидуи намиче се сјајкаста скрама свеприсутне истости, бездаљинске истоликости луталачких форми живота, ма где на континенту и планети. Нема лојалности било чему, нестала је. Овде или тамо, свеједно, и ту и тамо, све је исто, чак и после померања и пресељења, покретњаштвом се из истог дође на исто.¹⁸

Номадски образац тумарала погодује имачима (имаоцима), учесницима стабилних фракција капитала који су заинтересовани за присвајање и коришћење ресурса. Стога је и извршена идеолошка „асанација терена“, обимни „земљани радови“ и припрема премештања, сеоба и изгона становништва из свиклих пребивалишта. Нове услужне адресе радне снаге одређује циркулишући капитал, тј. текуће потребе за све мање плаћеним упосленицима.

Дисциплиновање, нормализовање и хармонизовање

Како је лепо бити нормалан и хармоничан, у складу са собом и са другима, са свиме у себи и око себе! Бити увек прибран и сређен, уредан и радан, уравнотежен и спокојан, зар то није најбољи избор, уколико постоји слобода избора? Ово правило важи за појединце али и за групе људи и људске заједнице.

Налог „нормализовања“ претпоставља неприхватљиву и неиздржљиву патолошку социјалну, економску и политичку ситуацију. Слично је и са захтевом за хармонизовањем који се заснива на ставу да је неко друштво, нација, верска група или држава дисфункционално и нехармонично. То што важи за унутардруштвене и унутардржавне односе, важи и за међународни и међудржавни план и тиче се мира.

Упркос налозима смиривања (дисциплиновања и пацификације), те „нормализовања“ и „хармонизовања“ међусобних односа у „региону“, раније завађене и сукобљене јужнословенске стране нису напустиле своје оделите и супротстављене базичне позиције које су оличавали сепаратни

18 Видети: Тагијеф Пјер-Андре, *Како одолети сталној покретљивости. Снажна демократија против техно-трговачке мондијализације*, посебно глава „Глобализација као месијанска утопија: демократизам као покретњаштво“, стр. 65-82, Издавачка књијарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 2010.

политички обрасци. Прилагођавајући се „новој реалности“ изменили су их само донекле. Првобитни етнонационални и мањинашки сепаратизми у међувремену су уобличени у нарочите *интегризме*, тј. *интегрализме* сваке осамостаљене републичке државе понаособ. Тако су секундарни етнонационални интегрализми новонасталих упрошћених јужнословенских држава заменили претходни примарни, интегрализам сложене југословенске државе.

С друге стране, догодила се гротескна инверзија; они који се нису помирили са „сепаратним интегрализмом“ новог типа, брзо су рedefинисани и инкриминисани као опаки „сепаратисти“. Ето апсурда: преживеле и проређене, некадашње и садашње интегралисте, елите у одвојеним јужнословенским републикама тумаче и оптужују као нове „реметиоце“ тешко успостављених етнонационалних „идила“ и издвајаче из једва проклијалих државица.

Хипо домети хиперполитике

Речено је колико је у неразвијеним и заосталим друштвима, које непрекидно опхрвавају сукоби израсли из фундаменталних противречности, политика оно што непрестано узнемирује и изнурује. У друштвима разједеним унутрашњим и спољашњим антагонизмима политика, заправо, збуњује и дезоријентише оном врстом погубних учинака који друштво и грађане уме да унизи и закује за дно тегобног и посрамљујућег живота. Уместо да усмерава у напорима превладавања кризе и развоја рђава политика доводи до застоја, појачавајући општи назадак и пропадање. У поремећеним и посвађаним друштвима одиоза према политици, као најпоқваренијој и најгорој сфери друштвености, надмашује могуће а непостигнуто поверење у појединачне политичке чиниоце.

Садашња и некадашња источноевропска друштва у транзицији увелико су политизована. Она су, заправо преполитизована, у њима владају *политички обрасци* у сваковрсним облицима транзиционе идеологије. Прелазак са једне социоекономске формације на другу у околностима посткомунизма пројектован је, покренут и извршен политичким средствима. Већина области друштвеног живота бива интен-

живно политизована, по свему судећи, до мере која досеже и надилази преполитизоване форме претходног нереалног, заправо сициоутопијског поретка.¹⁹

Остварење свечано прокламованих идеала ко зна ког по реду „Новог доба“ и „Новог живота“, после тачке раскида са „старим“, захтева велику политичку енергију и капиларну политизацију при којој ништа не остаје поштеђено пред одлучујућом политичком вољом. Чини се као да све постаје политика и све задобија политичке атрибуте. Као и у претходном периоду конституције друштва политичког монизма и нови плурални поредак је пресудно политички утемељен. Не само да је октобарска промена 2000. године извршена наглим преокретом него је и последично реформисање пресудно подржавано интензивним политичким деловањем. Некадашњи једнопартијски карактер власти само донекле је измењен *превишепартизмом* који је омогућио настанак својеврсног *коалиционог монизма*.²⁰

Границе штрчања

И у политичком плурализму задати су лимити штрчања. Постављене су, наиме, границе између пристојног и увредљивог, онога што се утискује у појам подобности или - „коректности“. Оно што неометано ради, функционише за надницу као део система, „коректно“ је у оквирима „позитивне“ или дозвољене слободе. Јер, слобода може бити двозначна, и позитивна и негативна. Либерални филозоф Исаија Берлин одредио је позитивну слободу овим речима: „Позитивно значење речи ‘слобода’ потиче из жеље појединца да буде свој сопствени господар. Желим да мој живот, и моје одлуке зависе до мене, а не од ових или оних спољашњих сила. Желим да будем оруђе своје, а не туђе воље. Желим да будем субјект; да ме покрећу моји разлози и свесни циљеви, а не спољашњи узроци. Желим да будем неко, а не нико; делат-

19 Видети „изневерени“ политички тестамент теоретичара система самоуправљања: Кардељ Едвард, *Правци развоја политичког система социјалистичког самоуправљања*, Комунист, Београд, 1977. или, од истог уатора *Слободни и удружени рад*, Радничка штампа, Београд, 1978.

20 Видети: Кнежевић Милош, *Подељена моћ. Огледи из политикологије превишепартизма*, глава „Коалиције у условима подељене моћи“, стр. 113-159, Нова српска политичка мисао, Београд, 2006.

но биће, које одлучује а не спроводи туђе одлуке; желим да усмеравам сам себе, а не да на мене делује спољашња природа или други људи као да сам ствар, животиња или роб, као да сам неспособан да играм судбину људског бића, то јест, да смишљам сопствене циљеве и планове и да их остварујем.“²¹

Да ли је „коректан човек“ и слободан човек у смислу жеља цитираног филозофа? Или је већ већ у чину позитивирања слободе садржана њена практична негација? Како год, Берлин увиђа и негативне аспекте појма и доживљаја слободе: „Обично се каже да је човек слободан у оној мери у којој нико не омета његову активност. Политичка слобода у том смислу јесте оно подручје у којем он може да делује неометано од других. Уколико ме други спречавају да радим оно што бих иначе могао да радим, утолико нисам слободан; а ако су то подручје други људи умањили испод извесног минимума, могу да кажем да живим под принудом, или, да сам поробљен.“²²

Слично Исаји Берлину и Рејмон Арон препознаје дихотомност слободе. По његовом мишљењу слободе се деле на стварне и формалне.²³

Аполитична коректност „тјунинга“

Коректност је, дабоме, индивидуално „евалуирана“ узорност и примерност, заправо примереност потребама делатно ефикасног механизма капитала. Коректно је, наравно, бити ревносни опслужилац разноврсних, реалних и виртуелних, фракција капитала, као и њихов господар. Коректно је, дакле, и имати и немати, само уколико са та два опречна статуса консензуално хармонизована типом својинских односа. Једино је јако некоректно и недозвољено прелазити Рубикон немања у правцу имања наглим и револуционраним путем. Довођење у питање функционисања система односа је ремећење и преступ; револт и побуна су деликти, а револуција некоректност у равни злочина.

21 Берлин Исаија, *Четири огледа о слободи*, део „Два схватања слободе“, глава „Појам ‘позитивне слободе’“, стр. 215, Нолит, Београд, 1992.

22 Берлин Исаија, наведено дело, глава „Појам ‘негативне слободе’“, стр. 204.

23 Видети: Aron Raymond, *An Essay on Freedom*, chapter „Formal freedoms and real freedoms“, pp. 49-100, Meridian Books. The World Publishing Company, New York and Cleveland, 1971.

Насупрот бунцијском уму, коректно је бити подешен према приликама, подударати се са токовима и уклапати у шири корпорацијски склоп интереса система. За такво стање оптималне адаптације, у менаџменту, тачније у социјалном инжењерингу је пронађен прикладан израз – *тјунинг*. Као приликом тражења таласних дужина при пријему радио или ТВ програма, тако исто у одређењу ефикасне социјалне функције ангажоване индивидуе важи правило тјунинга, или прилагођавања људског фактора сервисним, профитним и спекулативним функцијама капитала.

„Истјуниране“ персоне део су механизма који делује на корисној траси циркулације и оплодње капитала. Кибернетичко правило „златног“ подешавања уклопљено је у функционалистички приступ који је усвојио неолиберализам. Тјунинг је, наравно, аполитичан процес, чија основица и (бес)смисао указује на технолошки објективизам и вредносну неутралност. Тобоже, нема више класичне политике а поготову хиперполитике, у питању је само неполитичко или трансполитичко хармонизовање интереса путем придржавања прописаних техничких процедура.

Прилагођавање и промене имају, међутим, практична ограничења. Волунтаризам и арбитрерност у њиховој подлози могу да доведу до растварања идентитетног језгра и забасавања у беземљашки ћорсокак неодређене и непознате адресе властитог. У таквим случајевима распамећености и регресије на полиидентитетна или безидентитетна стања уз пластификовање аморфне колективне подсвести и несвести може да доведе до запањујућих исхода. Конверзија идентитета почиње од нације и вере а завршава се у најступиднијим детаљима свакодневног живота. *Образац преобраћања* наводи на погодности и добити из *педагогије преумљења* из свога у нешто друго и друкчије. Градитификација „преласка“ нуди се у садашњости, заправо неодложном и „последњем тренутку“ пристизање у *last minute* које гарантује „добар провод“ и заживотно спокојство. Прекогранична подвојеност се намирује самоодрицањем и налогом самозаборава.

Догма постидеолошког доба

Они изгубљени у маси, који су без идеја и идеала, крећу се ћорсокаком, путем који је најдужи јер никуда не води. Они не знају куда иду, ни како, ни докле, јер се самозадовољ-

но препуштају слепим жељама чија оправдања нису у смисленом животу него у одустанку од осмишљености. Њима се, као и онима који им препоручују такво стање таворења, чини као да у животу уопште нису потребне идеје, довољно је само утажавањље нагона и инстинкта, мимо било каквог срећеног „погледа на свет“. Маса је, наиме, постала роб карикрираног хедонизма у којима се идеје појављују као чисти расход, излишни трошак.

До недавно су владале идеолошке догме сада превладава догма да више нема никакве идеологије. Нови убеђивачи доказују и тврде да оно што они заступају као светоназор више није стара идеологија него нешто друго наишло после сваке идеологије, деидеологизовано у процесу, аидеологично у завршној менталној структури. У транзиционој стварности је, међутим, сасвим другачије стање од деидеолошких интенција и плаузибилног приказа стања неидеолошког прилагођавања. Неспремна на одумирање, жилава идеологија је само попримила нове задихане облике.

И поред упадљивог хиперполитизовања посткомунистичких друштава у транзицији пратио је извесни деполитизујући парадокс. У испољавању политичког омнипотенцијала „свеполитике“ тзв, реформских актера изгледало је као да веродостојне политике заправо и нема. Креатори политичке транзиције настојали су на концепту вредносне и животне саморазумљивости новог поретка који су оцртавали у скоро натуралним обрисима.

Порекло деполитизујућег и деидеологизујућег догмата налази се у позитивистичком и функционалистичком ставу који оповргава и одбацује нормативизам, есенцијализам и све оне видове метафизичке спекулативности који немају уверљиву потврду у стварности. Идеологија се, при таквом конвергентном становишту, утапа и нестаје у науци и техници. Ишчезавање идеологије дешава се у чињеничном свету, у сфери индикација и фактицитета ратосиљаној сваке нормативне жеље, тј. вредносних судова. Оно што остаје јесте пуки позитивитет каузално утврдљивих и доказаних факата.

Вајна природност нереволуционарне, тј. еволутивне политичке динамике осликана је у скицираним обрасцима политичке технике и технологије који су, тобоже, индиферентни, обестрашћени и процедурално објективни и неу-

трални. Тако саздана „неутралност“ политичког у условима конфликтне транзиције, у ствари, упућује на неутрализовање противречности и супротности у свету живота. Без обзира на настојања неутрализовања специфично политичког као конфликтног, темељне друштвене супротности остају непревазиђене чиме се перманентна криза не умањује него увећава.

У неолибералном политичком обрасцу се не рачуна озбиљно са „старом опозицијом“ из редова номенклатуре претходног режима. Зато су и проређени опоненти транзиционих реформи, у целини и деловима, убачени у концептуални оквир престабилисане неолибералне хармоније обнављања капитализма и тиме, наравно, учињени нешкодљивим.

Правоснажни и медијски проносни *обрасци политичке коректности* наводе на ред у пословању и рад на послу, смерност и повињавање унутар институција промењеног политичког система. Сваки искорак изван прописаних траса и координата „коректности“ унутрашње политике новог поретка сматра се поремећајем, субверзијом која настоји на „повратку на старо“.

Десуверенизовање нејаких држава

У поретцима који су током *Хладног рата* скупа оличавали *Слободни свет* идеолошко заговарање слобода и права, те њихов политичко заступање и правна заштита довели су до релативизовања друге велике појаве и појма у животу државе и међународним односима. *Суверен, сувереност и суверенизам*, који су у прошлом веку обележавали самосвојан живот националних држава на унутрашњем и међународном плану, последњих деценија су релативизовани до мере начелног оспоравања и угрожавања.²⁴

Сувереност је у очигледној кризи, тачније речено криза се огледа у урушавању суверености нација и држава на глобалном плану. Није комплексна криза само ограничила сувереност држава као основних субјеката међународног права спољашњим деловањем, већ се развила изнутра у њеном по-

24 О дубокој кризи суверенитета, видети: Фукујама Френсис, *Грађење државе. Управљање и светски поредак у 21. веку*, глава „Ерозија суверенитета“, стр. 109-112, „Филип Вишњић“, Београд, 2007.

литекономском бићу. Лимитирању суверености у међународним економским, политичким и војним односима односима претходило је преобликовање и лимитирање суверености у унутрашњим односима. Најпре су инфериоризоване и десувверенизоване пометене и слабе државе.²⁵

Не разумевају процес десувверенизовања држава и нација баш сви на исти начин. Има домаћих аутора неолибералне оријентације који поменути процес економског и политичког десувверенизовања држава на апсурдан начин третирају као заштиту националних интереса. Тако се, на пример, у зборнику *Глобализација и транзиција* (Београд, 2001) могу прочитати следећи редови: „Драстично исцрпљивање капацитета националне државе у економији, додуше, не мора подразумевати истовремено и исцрпљивање националних политика, односно измештање националних интереса на међународну арену. Снажни притисак економске глобализације на националну економску политику са захтевом за дерегулацију и приватизацију, формално ратификује губитак националне контроле над економијом, али се подлегање таквом притиску може квалификовати и као одбрана националних интереса и националног суверенитета.“²⁶

Необичан начин одбране суверенитета путем „подлегања“ националних и државних интереса и „губитка националне контроле над економијом“, заиста необичан? Очигледно да је један апсолутизам замењен другим, па се уместо потпуно слободног деловања државе у спровођењу националних и државних циљева, ушло у раздобље идеолошког оспоравања

25 О томе, опсежно: *Суверен и сувереност. Између појма, фикције и политичке емоције*, зборник, приредили Петар Бојанић и Иван Миленковић, Службени гласник, Београд, 2008. Посебно текстови: Хенис Вилхелм, „Растакање појма суверености“, стр. 138-153; Шу Хенри, „Ограничење суверености“, стр. 273-293; Краснер Стивен, „Подела суверености“, стр. 308-341, итд. Такође: Хинсли Френсис Хери, *Сувереност*, „Филип Вишњић“, Београд, 2001.

26 У наставку истог текста коаутори К. Јосифидис и З. Прекајац пишу: „Дати процес, у циљу губитка економске контроле од стране националне политичке заједнице, може бити испраћен снажном националистичком реториком и идеологијом, али може нежељено и даље да негује потенцијално дестабилизујућу ‘демократску илузију’ међу грађанима да је могућа и национална политика заштите од деловања тржишта.“, Јосифидис Коста, Прекајац Зора, „Глобализација и национална економија – угрожена сувереност или коегзистенција“, стр. 55-56, у зборнику *Глобализација и транзиција*, Институт друштвених наука - Центар за економска истраживања, Београд, 2001.

и практичног негирања самосвојности државне политике у апсолутном располагању правима и слободама грађана. Порекло критике и лимитирања деловања државе и ограничавање државних циљева и разлога поменутог типа налази се у теоријској и баштини неолиберализма.

Опозиција два концепта политике – тоталности бића државе на пољу одржавања њене апсолутне суверености – и тоталности људских права и слобода у спољашњем деловању либералне и неолибералне државе, и војних, политичких и економских савеза држава тог типа, изродила се у праксу мешања, интервенционизма и неоколонијализма на размеђу векова.²⁷

Класични тип националне државе је у вихору глобализације доспео у дубоку структурну кризу коју није могао да савлада постојећим и надиђе познатим средствима. Реална криза националне државе навела је и неке домаће ауторе - очигледно недовољно свесне конкретних историјских околности - да помисле како је свака идеја о националном карактеру феномена државности већ ствар неповратне прошлости. У игри апстракција глобалних процеса и поредака, и локалне динамике стварања и растварања глобално фрагментованог света, тим ауторима се учинило да је једина преостала могућност „цивилизовања“ и успешног преживљавања уклапање у глобалну политичку и тржишну архитектуру.²⁸

Значења неолиберализма

Не може се оспорити да економски видови глобализације, света схваћеног као големи производни, разменски и потрошни механизам, ничим ограничено светско тржиште,

27 О сагласности, односно контрадикцији слобода у унутрашњем и спољашњем поретку, и дејствовању држава на међународној сцени, размишљало се још у времену класичног либерализма. Тако, на пример, Џон Стујарт Мил пише о британском колонијалном управљању са становишта слободе. Видети: Џон Стујарт Мил, *Изабрани политички списи. Први свезак*, глава „О владавини слободне државе над колонијама“, стр. 175-189, Информатор – Факултет политичких наука, Загреб, 1988.

28 Већ цитирани коаутори Јосифидис и Прекајац сматрају да: „Постојеће националне институције, ма какве биле у прошлости, у текућим и будућим условима могу опстати једино као делови веће институционалне архитектуре, која их мора заменити у циљу очувања доприноса цивилизовању глобално интегрисане капиталистичке тржишне економије.“ Јосифидис Коста, Прекајац Зора, наведено дело, стр. 62.

не утичу на сужавање простора националним самодовољностима, аутаркизму и протекционизму на економом плану. Нови и другачији субјекти међународних односа, пре свих међународне политичке и финансијске институције, а онда и транснационалне корпорације заиста су прошириле и оснажиле поље свога деловања, ограничавајући при том апсолутни карактер независности и самосталности националних држава.

Предочено је, заправо, нарочито снажно деловало при крају детаната у атмосфери незавршеног хладног рата, а интензивирало се као развојна формација светског капиталистичког система, у првим наговештајима а потом и у слому комунизма. Супротно од дириговане планске привреде, са редукованим тржишним механизмима и комунистичким принципима дистрибутивне правде и социјалне солидарности, у надметању два система тријумфовао је онај неолиберални у британској верзији *тачеризма* и емеричкој *реганомици*.

Већ при првим знацима слома комунизма поставило се питање на који начин ће земље у којима је урушена комунистичка идеологија у политици посебно и начину живота уопште, прећи на нови и другачији систем односа? Реч је, да боме, о генералној идеји што „безболнијег“ преласка, то јест транзицији са систем на систем, која је своја идеолошка, политичка и, најзад, теоријска доказивања и оправдавања црпела углавном из асортимана либерализма у његовом обновљеном и поновљеном виду.

Може се рећи да савремени неолиберализам означава два идеалтипска стања:

- 1) Примарно стање и динамику повратка либералним вредностима и идеалима у политици, привреди и култури које се догодило 80-их година прошлог века у Великој Британији и САД, а онда, као друштвени модел и начин политекономског деловања проширило на читаву западну хемисферу, и;
- 2) секундарно усвајање неолибералног друштвеног модела и начина политекономског деловања и понашања у земљама источноевропског екскомунизима које су се нашле на трајекторији транзиције са система на систем.

Источноевропске земље које су тек изашле из политичког и идеолошког монизма, нису биле у способне да обнове пуну разноврсност грађанског света после тачке историјског прекида, будући да је временска удаљеност и структурна промена у закашњењу била толико опсежна да национална рестаурација на оригиналан и традиционалан начин једноставно није била могућа.

Немогућност консесуалног еволутивног преобликовања била је условљена уништењем погодне друштвене структуре, меморијских фондова и актера који би на живодајан начин могли да припомогну повратку у капитализма у „кућним оквирима“. Зато је на политички изнуђеној и идеолошки усиљеној матрици транзиција земаља Источне Европе са комунизма на капитализам уколотечена у пуном ослонцу на англосаксонски и англоамерички политекономски модел, неадаптиран источноевропским не/приликама. Друга страна поменуте неадаптираности односила се на потпуни склад транзиционих реформи у Источној Европи са евроамеричким интересима геополитичке експанзије и геоекономске доминације. Изнуђени и наметнути неолиберални модел транзиције наишао је и на теоријска оспоравања.²⁹

Вишеструки источноевропски транзит

У свему, а поготово у дубљем разумевању посткомунистичке транзиције, битан је европски контекст дешавања. Земље Старог континента нашле су се, заправо, у двострукој и преплетеној транзицији: комунистички део на Истоку обрео се у ретроакцији, преласку из комунизма ка капитализму, док су „старе“ капиталистичке земље западног дела континента интензивирале формирање асосијације држава под називом Европска унија. Обнављање капитализма на једном

29 И у српској политикологији, социологији и економској и правној теорији запажени су критичари неолиберализма. Као пример могу да послуже следеће књиге: Милошевић Зоран, *Куга неолиберализма. Оде економије до економије*, Слободна књига, Београд, 2000; Ракочевић, Живојин, *Геополитичко финансијски лавиринти. Прилог критици англосаксонске геополитике*, Самиздат, Београд, 2001; Комазец Слободан, *Глобална финансијска криза и економска криза у Србији. Узроци, дубина и могућности превазилажења*, посебно део „Слом социјалне полуге запослености и либералног модела капитализма“, стр. 44-51, Астерикс и Обелиск, Београд, 2010.

и стварање Уније на другоме делу континента обележили су епохалне промене.

Територијално артикулисање Запада у Европи Уније добило је форме продора и *ширења на Исток*, будући да су реалсоцијалистичке земље старе „братске заједнице“ похрлиле из супротног смера у ново „братско“ наручје континенталног и глобалног хегемона. Транзиција у тим земљама такође је била вишеструка, не само као социоекономска реституција капитализма на нижим развојним нивоима, него и као радикална промена савезничког и чланског амбијента, прелазак из једног војнополитичког и економског „табора“ (Варшавски уговор и СЕВ) у НАТО и ЕУ.

Те две транзиције, динамични и конфликтни преласци из једног у друго историјско стање, породили су дистинкцију између Старе и Нове Европе.³⁰

Иако су разлике постојале, тежило се новом јединству у сусрету до недавно супротстављених друштвених формација. Истовремено, дошло је корупције (кварења) универзалног појма Европе путем редукције њене простране и разноврсне појавности на само један и то на западу континента уређени део.

У европској међудржавној пракси блоковска подељеност је очас превладана самораспуштањем једног од два блока. Земље у две европске области више нису биле раздвојене већ у блиским интерактивним односима. Једно је изазвало друго; друго се ослањало на прво – први и други свет сусрели су се без коначног сучељења у преломном раздобљу. Тиме што је поништен источни геополитички савез изгледало је као да се континент Европа најзад уједињује у целисти.

Истовремено са разлагањем, тј. распадом Источног блока предовођеног Совјетским Савезом у фази Горбачовљеве „перестројке“, тачније речено „растројке“, текло је завршно уобличавање Западног блока на победничкој основи. Оно се, додуше, одвијало као саморазумљив процес у власном и извесно време неометаном извођењу евроамеричког победника. Није било ни најмањих примисли на партикуларни карактер евроамеричког интегративног геополитичког захвата. Бипо-

30 О томе: Кнежевић Милош, *Моћ Запада, Нова стара Европа I*, посебно део „Нова Европа“, стр. 211-274, Мали Немо, Панчево, 2005.

ларизам се преобразио у униполаризам, јер друге опонентске стране, једноставно, није било. Нова формула моћи представљана је као ослобађање а не као ницање нове хијерархије, дискриминације и доминације. „Слобода од“ приказивана је као „слобода за“; као ослобођење а не само као мање или више преобликовано покоравање.³¹

Совјетски ривал и противник је, уосталом, на неко време нестао са глобалне сцене. У конфузног облику јелџинистичког импровизоријума, големи ресурсни резидуум разградње пређашње државе указао се као неуверљиви, подређени а често и снисходљиви „партнер“. (Сетимо се само чувеног Андреја Козирјева!). Период растројне низвластице Русије, изопачене у сировинску базу и пљачкашки Елодрадо, западни идеолози руске катастрофе поздрављали су као „доказ демократизације“. Средишња фигура расула другог пола глобалне моћи је био Горбачовљев настављач Борис Јелџин окружен „породицом“, олигарсима и тајкунима.³²

Многи евроамериканци одушевљени пометњом на евроистоку, сматрали су да је Русија у будућности осуђена на јењавајући низ Јелџинових „бољарских“ реплика, изнедрених једна из друге по „бабушка принципу“, у све умањенијој величини и све мањој снази. Појавом и снажењем Владимира Путина то се ипак није догодило, што се показало као изузетно значајно за лидерску судбину дводелене Европе, а можда и вишеделног, тј. мулитполарног света.³³

31 На интерпретативном нивоу британац Адам Свифт сматра да је прављење разлике између „слободе за“ и „слободе против“ беспредметно јер је свака од њих уједно и оно друго што се само привидно чини супротним и различитим. Уз то, Свифт додаје тријадично односно својство слободе: 1) носиоца или субјекта слободе; 2) ограничење, уплитање или препреку; 3) циљ или сврху. Видети, детаљније: Свифт Адам, *Политичка филозофија. Водич за студенте и политичаре*, глава „Два појма слободе“, стр. 67, Клио, Београд, 2008.

32 Субјективну слику „смутног времена“ дао је управо Борис Јелџин у својим мемоарима *Председнички марафон*, БМГ, Београд, 2002.

33 Видети: Ђурић Винко, *Путинизам. Историја – теорија – пракса*, Институт за политичке студије, Београд, 2008. Исто тако: Кнежевић Милош, *Србија и Русија. Савремене геокономске и геополитичке дилеме*, поглавља „Погрешне процене Путина“, стр. 251-254, и „Путинов поучак“, стр. 273-276, Институт за политичке студије, Београд, 2009. Такође: Гајић Александар, „Пет година Путинове спољне политике“, http://www.nspm.org.yu/komentari%202005/2005/_gajic_putin.

Велика Европа - преобликовање Евро-Истока

И заиста, у првим фазама растројства, занемарени и потцењени, други и већи део Европе у геополитичкој распрострањености евроазијске Русије, забавио се послом преживљавања и самоодржања. Кобна дезинтеграција је заустављена на релативно нижим тачкама од просторног нивоа и величине претходне, уистину циновске федерације. По одвајању балтичких, кавкаских и средњеазијских република, те осамостаљења Белорусије и Украјине, створене су Руска Федерација (РФ), Заједница Независних Држава (ЗНД), а потом и шири војни савез земаља Шангајског споразума.³⁴

Геополитички рефлекс руске снаге у Европи и Азији није дефинитивно нестао. Русија, наиме, није „пребачена преко Урала“, нити је „изгурна из Европе“, већ се задржала и консолидовала на већој половини источног европског простора. Иако је оснажила свој азијски карактер, Русија није престала да буде европска земља, напротив истуичући уникатну двоконтиненталност цин воских размера ојачала је својеврсни карактер.³⁵

Руска сфера интереса није нестала у, како се показало, привременом вакуму моћи, само је редефинисана. Обновљени су облици геополитичке атракције, овога пута утемељени на приоритетима пре свега ресурсне геоекономије, нафте, гаса и минералних сировина, тј. енергетске геополитике у широком спектру „мекане моћи“.

Тиме што је после серије катастрофалних геополитичких удара ипак опстала и опоравила се, Русија је указала на

34 О томе, видети опсежно и информативно дело: Бабурнин Сергеј, *Свет империја. Територија државе и светски поредак*, нарочито део „Територијални смисао савремене државности“, посебно глава „Територијално регулисање постсовјетског простора“, поглавље „Фактичке границе Руске Федерације“, стр. 378-383, и део „Постсовјетска реинтеграција Русије, глава „Заједница Независних Држава“, стр. 432-435, Пресинг, Београд, 2009.

35 О томе на mudar и далековид начин пише руска историчарка Наталија Нарочицкаја. Видети: Нарочицкаја Наталија, *Русија и Туси у светској историји*, нарочито глава „Православље и либерализам“, стр. 415-426, затим део „Пројекат света трећег миленијума“, посебно глава „Демократска Русија и резултати узајманог деловања ‘новог’ и ‘старог’ мишљења“, стр. 455-474, и „Света атлантска империја“ на прагу трећег миленијума. Нова прерасподела света“, стр. 496-516, Српска књижевна задруга, Београд, 2008.

прастару европску дихотомију. Разлика између два европског дела из римских и византијских времена није превладана само је добила другачије историјске форме. Уз то, отворена је могућност стварања другог двоконтиненталног типа европске симбиозе, свакако другачијег од прекоморског, тј. евроатлантског карактера ЕУ.

У једном тренутку једног раздобља неким западним Европљанима се учинило као да би Европа била одиста велика само да је увећана за евроазијски ресурсни простор Русије. Они су проширену Европу схватили само као сировинско намирење ЕУ на Истоку. Такве идеје, међутим, нису нека нарочита новост, пошто су и у прошлости забележена освајачка настојања европског „проширења“ тог типа. Источни походи западноевропљана су се редовно завршавали катастрофално по походнике.³⁶

Голема Русија је превелика за Европу Уније! Савремена Русија у раздобљу путинизма је, наиме, наговестила стварање много веће и ресурсно потентније *Велике Европе*, од западних граница Руске Федерације према Европи Уније до Хабаровска и Курилских острва близу Јапана. Голема евроазијска екстензија Русије и њених коопераната и савезника савремену Европу Уније - кризне економије, ограничених ресурса и заустављеног ширења – ставила је у искошену париткуларну перспективу Америци савезничке *Мале Европе*, смештене на западном и централном делу европског полуострва Азије.

Напред речено је текући процес на глобалном хоризонту који, иако упадљиво видљив, у идеологизоване умове еврамана и американома (пентагонског и холивудског типа) доспева у расутим сазнајним зрнцима, сипљиво филтриран кроз густо сито вестернистичких предрасуда. Реалистични увиди доспевају са непродуктивним закашњењем, што евроентузијасте са сигурношћу гура ка великим па и шокантним изненађењима у не тако далекој будућности.

Неразабирање промене односа се посебно односи на лажне облике еврожудње и евроатлантске апетите зе-

36 Није неопходно задржати се само на Хитлеровом покушају освајања СССР-а, довољно је подсетити се Наполеоновог освајачког краха и пораза на руском прстору. Видети: Тарле Е., *Наполеонова најезда на Русију*, Државни издавачки завод Југославије, Београд, 1945.

маља кандидата за чланство у ЕУ. У такве земље у овом часу спада и Србија, захваљујући невеликом али преобладајно утицајном делу политичког естаблишмента. Тај део естаблишмента са идеолошким тешкоћама прати померања глобалних акцената геоекономских и геополитичких моћи, не примећујући при том стварање нових тактичких и стратешких савеза, продоре другачијих видова утицаја и прерасподелу снага и интереса. Један део политичке елите у Србији не само да је обузет него је, по свему судећи, и омађијан појавом Европске уније на капијама Балкана.

„Мала Европа“ у великој кризи

Тешко је стећи свест о стварности сопствене величине, нарочито када се мисли усредиштено у традицији грандиозности и помало егоистички, усредсређено на власити континент. Као да другог нема, као да других нема.

„Мала Европа“ је у никад већој кризи. Најмањи континент, додуше, још увек није у највећој могућој кризи, још не у застрашујућим обрису колапса, али су настали поремећаји сасвим довољни продубљивање недоумица око европске судбине и будућности, недоумица за које се сматрало да су одавно превладане. Криза европске економије изазвала је кризу европске политике, тј. политика и довела у питање на изглед јасне и трајне постулате европске идеологије.

И баш зато што је Европа Уније на тесту кризе међу приврженицима се интензивирају очекивања од њеног институционалног средишта. Док једни у савременој глобалној и европској кризи уочавају почетак катастрофалног краја ЕУ, други у истим околностима проналазе антикризну шансу преживљавања и просперитета. Ови други, наиме, у текућој кризи Европе препознају неисцрпне могућности централизације и концентрације моћи у средишним органима Уније која би, преносом и придавањем све већих надлежности, по њима, најзад требало да наликује класичној држави.

На укрштању путева евроскептичког „коначног краја“ и еврооптимистичког „новог почетка ЕУ“ и без знакова упозорења видљива је крупна идеолошка контрадикција „ендизма“ и „постизма“ у нео-формули. Она се односи на супротност између превлађујућег либералног модела ослобођеног на

анимозитет према јакој држави и на специфични неолиберални антиетатизам садржан у обновљеном становишту тзв. минималне државе, са једне стране, и порива за што чвршћу асоцијативну, нарочиту федералну, па чак и неоимперијално подржављење онога што је члански убројано у Бриселу и око Брисела.

На тој пароксистичкој раскрсници хтења и нехтења државе и недржаве читава бајколика прича о „постдржавности“, „постнационалности“ и „постимперијализму“ итд. пада у мутљаг емпиријског прагматизма реалне политике чији се практиканти, очигледно, не плаше дављења у вулгарним противречностима.

Противречности једновременог етатизма и антиетатизма се, дабоме, итекако одражавају на српску политичку сцену, мада нису довољно препознате и интелектуално рефлектоване у *европолошком дискурсу*.³⁷ Оне се огледају у тежњи дела политичке елите да се интеграцијом „утопи“ у европско биће, док се код интегратора не очитују ни наклоност ни спремност за скору интеграцију кандидата. Предоченом је потребно додати апсурдно одрицање од суверености и територијалног интегритета неких политичких чинилаца, зарад интегрисања у заједницу држава, међу којима се дословно ниједна нипокоју цену не одриче онога што као право дволично и охоло не признају Србији. Те земље своје становништво, територије и ресурсе, дакле, бране и штите ни не помишљајући на икакве уступке које, када је реч о Србији на Косову и Метохији, великодушно дарују једној националној мањини.

Исто онолико колико су за Европску унију у етаблираним круговима везана нереална очекивања, исто толико је распрострањено непознавање њеног историјског настанка, институционалне структуре и савремене улоге у унутраконтиненталним и међународним односима. Овдашња погрешна и узалудна очекивања не настају и не обнављају се само из непознавања него и из многих предрасуда, погрешних уверења и заблуда. Јер, Европа Уније не би требало да буде

37 На овом месту потребно је истаћи начелну разлику *проевропског* и *антиевропског дискурса* различитих степена политичког интензитета и разноликих реторичких варијација, од *европолошког дискурса* који се, потискивањем идеолошких страсти, усклађује са научним интенцијама.

само потенцијлано интегративна инстанца којој се молидбено обраћа и место где се парочаснички наводи само када постане новца. Да ли је тако?

Трошни темељ „заједнице новца“

Послератна идеја уједињавања Европе заснивала се на привредним потребама убрзане обнове и изградње опустошеног и разореног Старог континента. Уздизање посустале европске привреде из ратног пепела припомогао је Маршалов план. Ускоро су се догодила и прва привредна чуда, међу којима је оно немачко за време канцелара Лудвига Ерхарда било најупечатљивије. Потом је првобитна економска замисао добијала све јаче политичке замахе који су по окончању хладног рата кулминисали стварањем Европске уније. Визура финансијског и монетарног јединства није, међутим, никада напуштена. Штавише, у савременој ЕУ постоје снажана уверења да је она, у ствари, *новчана заједница!*

Евروزона није читава територија која обухвата све чланице ЕУ него само онај простор на коме важи валута *евро* као платежно средство. Сматра се да економска регулација заједничког тржишта и монете, а у перспективи и заједничке што би могло да значи и централизоване монетарне политике, најбрже води у пуно политичко јединство које оличава ЕУ као транснационална федерација националних држава. Такво становиште је у економском животу Уније на много начина релативизовано. Економска криза која је генерисана у финансијском сектору у Америци а потом, очекивано и законито, преливена у Европу, није указала само на неједнаку развијеност националних привреда појединих чланица ЕУ, него и на настанак нових политекономских хијерархија, типова дискриминације и експлоатације, инфериорности и заостајања, заправо, свега онога што је супротно хармоничном идеалу *мирољубиве европске надржаве благостања*.

Трауматични грч је већ у првом таласу кризе показао неуравнотежену крхкост европског економског организма. Поремећаји су указали колико је економско тело ЕУ само апстрактно гледано хомогено и компактно, док му у економској стварности оптерећеној супротностима недостају кооперација, синхронизација и функционалност, а можда и соли-

дарност неопходна за стварну међудржавну у међународну заједницу.

Обесхрабрујући застој

Криза је ненајављено и снажно закуцала на широка глобална врата и вратанца локалних економија. Многи неолиберали су и усред кризе наставили да дремају, неки су се ипак пренули и отпочели да промишљају нову ситуацију. Виспренији критичари и „ревидирци“ пољуљане неолибералне економске доктрине објавили су и прве теоријске дескрипције кризног шока.³⁸

С друге стране океана, у Европи Уније криза није изазвала само мање-више оправдано подозрење према нереалним чланским жељама држава кандидата него и обесхрабрујући застој у пријему нових земаља, уз све чешће захтеве за пропитивање социоекономског, културног и политичког квалитета појединих чланица. Епохални бонитет тих земаља доведен је у питање.

Дубока криза економске структуре, реалне економије и финансијског сектора у Европи испољила је, такође, стварне домете бриселске стратегије проширења на земље тзв. Западног Балкана. Истовремено глобална и европска рецесија су у пуној мери указале на бројне неприлагођености, заосталост и слабост транзиционих економија, што се посебно односи на Србију.³⁹

Привредно најјаче земље, попут Немачке и Француске, скоро аутоматски су посегле за очигледним аргументима финансијске моћи, као убедљивим политичким предлошком центристичке реконструкције Уније. Хоризонтални демократизам у међуодносу држава стављен је на пробу изразитијом улогом Немачке и Француске. Пре искушењем су се нашле изграђена институционална структура и уходане процедуре у Унији, пре свега, са становишта нарастајуће несразмере моћи и очекивања. Европска „општа ствар“ полеже под бре-

38 Видети, на пример: Кругман Пол, *Повратак економије депресије и светска криза 2008*. Хеликс, Смедерево, 2010; Оте Макс, *Слом долази. Нова светска економска криза и шта ви сада можете да учините*, Романов, Бања Лука - Бард-фин, Београд, 2009.

39 О томе: Грк Снежана „Деструктивна национална економија удаљава Србију од Европске уније“, стр. 103-126, *Национални интерес*, бр. 1, 2010.

меном партикуларних националних интереса који самоспас од кризе најпре виде у (егоистичким) потезима влада кризно угрожених земаља.

Показало се, наиме, да чврстина заједнице чланица директно зависи од постигнутог нивоа благостања. Европом и светом влада економетријска алхемија показатеља степена раста и развоја. Свуда је у првом плану бруто-национални доходак и показатељи снаге и слабости привреде. Када новца нема довољно, или када је новац „покварен“ и „отрован“ заједница је изопачена. Што је мање новца, то је мање истински заједничког у заједници. Када новца уопште нема – у рестриктивној пракси тако „стиснутог“ концепта - нема ни искрене заједнице.

У међусобном дужничко/поверилачком односу европских земаља остају само меркања и зазирања, прикривени застором манифеста и апела за јединством, декларацијама узајмане помоћи, уз најаве строге дисциплине и контроле поусталих и у дуговима огрезлих чланица. Јер, евро је у реалној опасности а тиме и достигнућа Европе Уније, првенствено схваћене као несупстанцијална, разменска и потрошна „заједница новца“.

Уместо закључка:

Избор пре избора – избор без избора

Све у свему, западни партикуларизам биполарне ере у новонасталој ситуацији краха противничког светоназора проносиран је као једини могући пут универзализовања „новог система вредности“ који се историјски потврдио не само као супериоран него и као једини историјски могућ. Један доскорашњи монизам заменио је други који се још увек самоприказује као плурализам избора. На том месту испостављања и одабира алтернатива уочљива је контрадикција „слободе“ наметања избора без истинског избора. Тај „безалтернативни избор“, или, „избор који нема праву алтернативу“, ни емпиријски ни логички, у ствари, није слободан избор већ прихватање од стране слабијег налога и заповести које му испоставља и прослеђује јачи и моћнији.

У геополитичком мозаику који је настао рушењем комунизма одиста слободног избора геополитичког положаја и

смера, заправо, није ни било. На делу је била изнуђена преоријентација и пријем нове улоге после пораза у блоковском сучељавању без ратног сукоба. Питање је, дакле, да ли геополитика надмоћних сила у одређеној историјској ситуацији уопште допушта избор слабим и разореним државама, или им у оквирима поменутог концепта „мекане моћи“ директно сервира безалтернативни спољнополитички мени који у сваком случају, хтели-не хтели, морају да прихвате?!⁴⁰

Шта се, у ствари, бирало? Епохална промена извршена је опозиционом акцијом на основу избора без стварног избора. Неповољни геоекономски положај, такође, није изабран, он је наслеђен и затечен, у њега се напросто запало. Шта онда у деловању „нема алтернативу“? Да ли је то коренито другачији вредносни систем, изнуђена спољнополитичка оријентација, ослонац на краткотрајне и дуготрајне пријатеље, уздање у „вечне савезнике“, улазак у западни војни савез, постепена интеграција у европску надржаву ЕУ? Ништа од тога или понешто од тога, или све заједно „у пакету“? Или је у питању само тренутно важећа „безалтернативна политика“ коалиције на власти која нема снажну алтернативу ни у опозицији својој искључивости?

У продемократским условима вишепартизма наметљива „безалтернативна политика“ је, међутим, лимитирана изборним циклусима и могућношћу губитка власти. Оно што је једном наметано нема вечити рок трајања. По истеку рока искрсавају пригушиване могућности, указују се до тада осенчене алтернативе. У том часу многи се зачуде како је уопште било могуће да неке другачије и много боље опције нису биле коришћене?

Разлога за прихватање наметаног било је довољно, чак исувише. Зар се идеолозима и теоретичарима евроамеричког тријумфа није учинило да су историјска дешавања заснована на дивергентном дуализму и ривалству различитих светоназора и система, најзад окончана?!

40 О томе: Кнежевић Милош, „Дилеме српске спољне политике. О „безалтернативној“ евроинтеграцији Србије“, *Национални интерес*, стр. 167-204, бр. 2, год. 6, вол. 8, 2010.

Као да су теорије конвергенције система из 70-их у верзијама Данијела Бела, Рејмона Арона и Мориса Дивержеа остварене на неочекиван начин.⁴¹ Једина и немала разлика односила се на тачку „сусрета“ која се, наиме, догодила тек после слома комунизма а не нарастајућом сличношћу и еволутивним стапањем система. Тек после транзиционе рестаурације капитализма у посткомунистичким земљама остварила се Дивержеова идеја о либерализацији Истока и социјализацији Запада.⁴² Али, ни ти процеси нису се десили у иделатипском виду јер се Запад и пре тачке источног слома подао неолибералном таласу који је био далеко од идеала социјализације, док је либерализација Истока на истој матрици довела до контраефеката постауторитарног дужничког ропства.

Мало је, али их ипак има, мислилаца на Западу који настоје да разумеју узроке не само економског и полтичког него и културног малаксавања западног света. Један од њих је и британски историчар Ерик Хобсбаум који у књизи *Ново столеће* указао неминовно узмицање западног глобалног примата.⁴³

Како год, сада је видљиво колико је чудан био есхатолошки занос који је до некоћ обузимао умове мислилаца, озбиљно уверених у громки крешендо хегелијански схваћене историје.⁴⁴ Наивност таквог схватања потицала је из приручног карактера „теорија“, у ствари, посткомунистичких бедекера којима је објашњавана евроамеричка глобална улога *sub speciae aeternitatis*. Није протекло превише времена да би се

41 Видети, познато дело: Bell Daniel, *The And of Ideology*, The Free Press of Glencoe, Illinois, 1960.

42 О томе: Duverger Maurice, *Introduction à la politique*, Gallimard, Paris, 1964.

43 Видети: Hobsbawm Eric, *The new Century. In Conversation with Antonio Polito*, chapter „The Decline of the Western Empire“, pp. 31-61, Abacus, London, 2000.

44 Видети, оригинално место Фукујамине финалистичке инспирације: Георг Вилхелм Фридрих Хегел, *Филозофија повијести*, Култура, Загреб, 1951. При самом крају књиге, на стр. 407. Хегел вели: „Довле је дошла свијест, а то су главни моменти форме, у којој се реализирао принцип слободе, јер свијетска повијест није ништа друго него развој слободе... Филозофија има посла само са сјајем идеје, која се зрцали у свијетској повијести. Из презасићености гигањима непосредне страсти у збиљи филозофија прелази на разматрање; њезин је интерес да спозна ток развоја идеја који се реализира, и то је идеја слободе, која постоји само као свијест слободе.“

показало оно што се ионако знало, да ништа није вечно под сунцем, па ни једном успостављена глобална доминација.

Milos Knezevic

*FREEDOM IN THE CONDITIONS
OF VOLATILE POWER*

– Memory, liberation, freedom and oblivion –

Summary

Freedom is an undeniable need of human kind. We cannot ever have enough freedom and this is the reason why we always wish for more! Freedom of the people assumes freedom within the people, and in modern age it assumes freedom within the citizens in the society – social and civic freedoms. Liberalism is in fact constant intellectual and moral tendency to achieve personal and general freedoms in society. Freedom is boundless concept and democracy is one multidimensional term. Present and former transition Eastern European societies are largely politicized. Boundaries between decent and offensive are set and the concepts of suitability and “correctness” are determined. Ideological dogmas were prevailing until recently and today the dogma that prevails is the dogma that there are no more ideologies. The countries of the Old Continent found themselves in the state of double and complicated transition: the communist part on the East found himself in retroaction and in the transition from communism to capitalism, while the “old” capitalistic countries of the western part of the continent intensified formation of association of countries named the European Union. The crisis of European economies has caused a crisis in European politics and questioned the principles of European ideology. The crisis within the European Union intensifies expectations of followers from its institutional center. While some scholars in the contemporary global and European crisis recognize the disastrous beginning of the end of the EU, the others believes that it has a chance for survival and prosperity. These disorders have shown how the economic body of the EU can be only abstractly seen as homogeneous and compact body, while in the economic reality it is suffering from the lack of cooperation, synchronization, functionality, and perhaps

solidarity that is necessary for the effective inter-state and international community.

Key words: freedom, liberation, liberalism, democracy, identity, correctness, conversion, Serbia, transition, Russia, America, the EU

Литература

- Брдар Милан, *Српска транзициона Илијада. Апорије демократског преображаја Србије у геополитичком контексту*, Стилос, Нови Сад, 2007.
- Бурдије Пјер, *Сигнална светла. Прилози за отпор неолибералној инвазији*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999.
- Валерштајн Емануел, *После либерализма*, Службени гласник, Београд, 2005.
- Видојевић Зоран, *Сумрак демократије*, Службени гласник, Београд, 2010.
- Влајки Емил, *Увод у политику постмодернизма*, Факултет за политичке и друштвене науке, Бања Лука, 2006.
- Време глобализације*, зборник, уредник Милош Кнежевић, ДКСГ, Београд, 2001.
- Дракер Петер, *Посткапиталистичко друштво*, Грмеч, Београд, 1995.
- Клајн Наоми *Доктрина шока. Процвет капитализма катастрофе*, Самиздат Б 92, Београд, 2009.
- Кнежевић Милош, *Евроскептицизам*, Заслон, Београд, 2008.
- Кнежевић Милош, *Мозаик геополитике. Идентитет – транзиција – српско питање*, Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Кнежевић Милош, *Парадигма распада. Разлагање државе у огледалу узрочности*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Комазец Слободан, *Глобална финансијска криза и економска криза у Србији. Узроци, дубина и могућности превазилажења*, Астерикс и Обелиск, Београд, мај 2010.
- Кругман Пол, *Повратак економије депресије и светска криза 2008*. Хеликс, Смедерево, 2010.

- Купер Роберт, *Распад нација, Поредак и хаос у 21. веку*, „Филип Вишњић“, Београд, 2007.
- Кумлица Will, *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*, Clarendon Press, Oxford University Press, New York, 1995.
- Лајпхарт Аренд, *Модели демократије*, Службени лист СЦГ - ЦИД, Подгорица, 2003.
- Ломпар Мило, *Моралистички фрагменти*, Нолит, Београд, 2009.
- Марковић Михаило, *Друштвена мисао на граници миленијума*, Јавно предузеће Службени лист СРЈ, Београд, 1999.
- Митровић Љубиша, *Транзиција у периферни капитализам. Огледи из социологије глобалних и регионалних промена*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Оте Макс, *Слом долази. Нова светска економска криза и шта ви сада можете да учините*, Романов, Бања Лука - Бард-фин, Београд, 2009.
- Офе Клаус, *Модерност и држава. Исток, Запад*, „Филип Вишњић“, Београд, 1999.
- Самарџић Слободан, *Градња и разградња државе. Србија у суочењу са Европом од октобра 2000*, „Филип Вишњић“, Београд, 2008.
- Светска власт*, зборник, приредили Петар Бојанић и Јован Бабић, Службени гласник, Београд, 2008.
- Сол Ралстон Џон, *Пропаст глобализма и преобликовање света*, Архипелаг, Београд, 2011.
- Стиглиц Дозеф, *Успјех глобализације. Нови кораџи до праведнога свијета*, Алгоритам, Загреб, 2009.
- Фукујама Френсис, *Грађење државе. Управљање и светски поредак у 21. веку*, „Филип Вишњић“, Београд, 2007.
- Хабермас Јирген, *Постнационална констелација*, Откровење, Београд, 2002.
- Хинсли Френсис Хери, *Сувереност*, „Филип Вишњић“, Београд, 2001.
- Цирн Михаел, *Управљање са оне стране националне државе*, „Филип Вишњић“, Београд, 2003.

Resume

In the political life continuously competition for primacy in the representation and usurpation of freedom it is expected. Most of the political actors are legitimized as followers and advocates of a lofty ideal of freedom. Freedom in the extreme notion of this term has no limits. Individualization of freedom in the last two centuries is not carry out only by an individual effort of the liberation of vulnerable individuals but also through normative protection, institutionalization and procedures. Free people often forget that they are free, and the enslaved ones often cease to hope for liberation, bearing in their minds the wishes of the values of the things they missed. One of the most complex problems is the tendency of reducing all human practice to the political and economic freedoms within the liberalism. We could say that contemporary neoliberalism is characterized by two ideal-type situation: the primary balance and dynamics of the return of liberal values and ideals in politics, economy and culture that happened in the eighties in the UK and U.S. from where it was extended to the rest of the Western Hemisphere; and secondary adoption of neoliberal social model and the ways of political and economic actions in the Eastern European countries that were characterized by the transition from one system to another. "Little Europe" was never in a greater crisis. The smallest continent however is not yet in a greatest possible crisis, but these disorders should be enough for deepening the concern about the fate ant future of Europe, and for these concerns many scholars thought that they are resolved years ago.

Овај рад је примљен 26. јула 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 24. августа 2012. године.

*Милена Пешић**

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ И ИНТЕРКУЛТУРНИ ДИЈАЛОГ**

Сажетак

Културолошки и културно-политички аспекти феномена националног идентитета, представљају основни предмет овог истраживања. Успостављање интерпретативних релација између културе/културног идентитета и националног идентитета има за циљ фокусирање на његове позитивне функције. С циљем издвајања онога што овај феномен чини друштвено продуктивним обликом социјалне идентификације од оног негативног што има своје исходиште другим феноменима, односно ширем друштвеном, а пре свега политичком контексту, остварен је и осврт на деструктивне последице политичке/идеолошке инструментализације идентитетског дискурса. Будући да се у литератури неретко управо културна и етничка димензија националног идентитета узимају као спорне, у смислу опасности које носе есенцијалистичка тумачења, односно инструментализације од стране политичких стратегија, овакав поглед значи и могућност потпунијег разумевања феномена. Успостављањем овако постављених интерпретативних релација између националног идентитета и интеркултурног дијалога могуће је остварити увид у оно по чему национални идентитет и интеркултурни дијалог могу бити компатибилни; а једна

* Институт за политичке студије, Београд.

** Рад је реализован у оквиру пројекта 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

од водећих идеја овог рада управо и јесте та да национални идентитет, као продуктиван вид социјалне идентификације и друштвеноисторијски конструкт, није инкопатибилан с процесима међународних интеграција, односно са интеркултурним дијалогом као њиховом релевантном социокултурном претпоставком.

Кључне речи: национални идентитет, друштвени конструкт, култура, политика, национални капацитети, интеркултурни дијалог, демократија, традиција, модернизација међународне интеграције

Уводна одређења

Тежиште истраживања овог рада је на културолошким аспектима феномена националног идентитета, прецизније на испитивању релација између културе/културног идентитета и националног идентитета с циљем издвајања позитивних функција које га одређују као друштвено продуктиван облик социјалне идентификације. Осврт на деструктивне последице политичке/идеолошке инструментализације идентитетског дискурса остварен је у мери у којој то захтева одвајање културолошке равни феномена националног идентитета од оног што инструментализује политичка стратегија. Културна и етничка димензија националног идентитета у фокусу су овог истраживања из два разлога: зато што се руководимо тезом да као што се политички феномени не могу редуковати на њихове политичко-културне аспекте, тако и одсуство увида у те аспекте значи непотпуност у разумевању феномена.¹; и зато што се у литератури често управо културна и етничка димензија националног идентитета, насупрот неспорној грађанско-политичкој димензији,² сматрају проблематичним, у смислу есенцијалистичких тумачења бременитих опасностима од политичких инструментализација, као исходишта међуетничких тензија/сукоба.

Смисао овог опсервирања састоји се у утврђивању релација између националног идентитета као колективног кул-

1 Уп. Радојчић, М., „Политичка култура као фактор разумевања друштвених промена“, *Филозофија и друштво*, 1996, бр. 9-10, стр. 185-192.

2 Базић, Ј., „Национални идентитет у процесу политичке социјализације“, *Српска политичка мисао*, 4/2011, 335- 354, Београд, стр. 336-337.

турног идентитета (идентификација са симболичким системима сопствене културе) и интеркултурног дијалога, као културолошке претпоставке процеса међународних интеграција. Како ћемо у овом раду настојати да покажемо, изван контекста политичке и идеолошке злоупотребе, национални идентитет као продуктиван вид социјалне идентификације и друштвеноисторијски конструкт, није инкопатибилан с процесима међународних интеграција, односно са интеркултурним дијалогом као њиховом релевантном социокултурном претпоставком.

Национални идентитет најчешће се одређује као свест о припадности одређеној нацији утемељена на уверењу о постојању „низа заједничких, објективних и субјективних, културних и социјалних, стварних и симболичких карактеристика, које уједно представљају и њене специфичне разлике“.³ Иако се као објективне заједничке одлике припадника нације често наводе и оне културне, национални и културни идентитет нису подударни.

Стављајући акценат на симболичко-културне атрибуте етничког идентитета,⁴ Ентони Смит га је на неки начин поставио и у саме културолошке основе нације. Међу издвојеним обележјима етничког и националног идентитета које аутор наводи, подударни су управо атрибуты претежно културне и историјске садржине и изразито субјективне природе. Као атрибуте етничког идентитета аутор наводи: колективно, *властито име; мит о заједничким прецима; заједничка историјска сећања* („култура сећања“ је примарна а не историјске чињенице); *један или више диференцирајућих елемената заједничке културе (језик, вера, обичаји, институције...); повезаност са одређеном „домовином“* – духовна приврженост и носталгија (митско и субјективно својство територијалне привржености); *осећање солидарности код значајних делова популације*.⁵ А битна обележја националног идентитета су по њему: *историјска територија, односно домовина; заједнички митови и историјска сећања; заједничка*

3 Павловић, М., „Глобализација и регионални културни идентитет“, *Појмовно-методолошки оквир проучавања етничког идентитета Срба у Батањи*, Београд, 1991, стр. 211.

4 Смит, А., *Национални идентитет*, Библиотека XX век, Београд, 1998, стр. 39.

5 Смит, А., нав. дело, стр. 39- 41.

масовна јавна култура; заједничка законска права и дужности припадника нације; заједничка економија с територијалном мобилношћу припадника нације.⁶

Проблем у вези са Смитовим одређењима обележја етничког/националног идентитета састоји се у ограничењима која носи „смештање институција и стваралаштва групе у самодовољно утврђену листу културних црта схваћених на неисторијски начин“; јер такав резон води у схватање које у културној промени види само осиромашење и погоршање. А у основи је погрешна свака концепција која у изолованости види принцип настанка и одржавања колективних идентитета, јер такво гледиште „згушњава друштвену реалност групе засноване на изолованости и њено културно изграђивање“. Стварност је да сва друштва/ нације/културе одржавају сталне, мање или више интензивне, односе са својим окружењем.⁷ Како нас подсећа Формозо, „акултурација није феномен од којег се може побећи“. ⁸ У том смислу Смитовом схватању може се приговорити, како истиче Сандра Раденовић, занемаривање једне од суштинских димензија идентитета (како индивидуалног тако и социјалног) а то је релација према „другоме“/другима, као и одсуство разматрања његове историјске природе, променљивости и релативности у односу на контекст и/или друге социјалне идентитете, што његов приступ у великој мери карактерише као статички. Јер, наведене компоненте националног идентитета нису ентитети *sui generis*, већ се, напротив, конструишу у релацији према другоме/ другима и у одређеном социокултурном/ историјском контексту.⁹

Ако појемо од поставки Загорке Голубовић да „ако је је култура ‘граматика друштвеног живота‘ (Harris), онда је

6 Нацију Смит одређује као именовану људску популацију „са заједничком историјском територијом, заједничким митовима и историјским сећањима, заједничком масовном јавном културом, заједничком економијом и заједничким законским правима и дужностима свих припадника. Смит, нав. дело, стр. 29-30; Уп. Голубивић, З., *Ја и Други: антрополошка истраживања индивидуалног и колективног идентитета*, Република, Београд, 1999, стр. 76.

7 Формозо, Б., „Расправе о етницитету“, *Идентитет(и)*, 295-312, Слио, Београд, 2009, стр. 295-297.

8 Формозо, Б., нав. дело, стр. 297-298.

9 Раденовић, С., „Национални идентитет, етницитет, (критичка) култура сећања“, *Филозофија и друштво*, 3/2, 2006, 220-237, Београд, стр. 226.

успостављање културног идентитета *condition sine qua non* не само свих форми колективног већ и персоналног идентитета“, можемо се сложити и с њеном тезом да су институције без идентификације појединаца са „симболичким универзумом“ културе који им лежи у основи, пуки инструмент, „организациона схема за функционисање стандардизованог понашања.“¹⁰ Културни идентитет који се упоставља јесте то на основу чега институционализација као схематизација и стандардизација функционише као друштвени феномен. У том смислу национални капацитети идентификацијских образаца и шире, демократских политичких институција у друштву, показују своју продуктивну страну, кроз идентификацију грађана са културним, симболичким димензијама националног идентитета који би без истих био само пука правно-политичка норма.

Национални идентитет и критичка култура сећања

У литератури се неретко сусрећемо с тезом да нације израстају на основама одређеног, затеченог етничког реалитета, а исто тако и са оспоравањем било каквих континуитета између нација и етнија. Оно што је овде важније од разрешења ове теоријске дилеме јесте чињеница да тај етнички реалитет „може симболичко-митолошки подупрети осећање етничко-националног континуитета који, међутим, не мора да представља и стварни континуитет.“¹¹ Јер, како истиче Смит, стварање „кохерентне митологије и симболике једне историјске и културне заједнице“, на основу расположивих културних компоненти, представља важан услов опстанка и јединства нације, независно од тога колико су етничке везе биле јасне или исконструисане.¹² То је у основи један од важних разлога због којих сам појам етничког идентитета представља стални извор контроверзи како у научним тако и у политичким расправама, посебно када се он доводи у везу са културом, поистовећује са културним или верским иден-

10 Голубовић, З., нав. дело, стр. 35.

11 Жунић, Д., *Национализам и књижевност*, <http://rss.archives.ceu.hu/archives/00001127/01/133.pdf>, стр. 9.

12 Смит, Е., нав. дело, стр. 71.

титетом, односно када се тим поистовећивањима политички манипулише.

Путиња (F. Poutignat) и Стреф-Фенар (J. Streiff-Fenart) развили су становиште које пружа критеријум којим се етницитет специфично разликује од осталих категорија колективног идентитета, а то је његово оријентисање према прошлости. Реч је „о прошлости коју колективно памћење етничке групе преноси и интерпретира на селективан начин, те одређене личности и догађаје трансформише у сигнификантске симболе етницитета“. Дакле, како упућују поменути аутори, „иако нису супстанцијалне реалности, које вечито постоје, етничке групе се образују и одржавају само тако што се напајају у наталоженој историји.“¹³

Позивање на „примену историјских поука“ у јавним дискурсима важно је са становишта давања одређеног смисла садашњости, уливања сигурности и пружања оријентације. На тај начин снажи се свест о заједништву, развијају идеје и вредности важне за опстанак колектива, учествује се у нечему што има „виши смисао“, у „историјском трајању“ као континуитету „славних тренутака нације“.¹⁴

С обзиром на „симболичко-културни критеријум“ (Е. Смит) и „историјски критеријум“ (оријентисање етницитета према прошлости) (Путиња, Стреф-Фенар) како истиче Сандра Раденовић, као сегмент културног идентитета може се издвојити домен *културе сећања* нације; њу чине заједнички митови и историјска сећања, као и начини/механизми друштвеног преношења знања о прошлости, културе, „измишљања, обраде, одржавања, коришћења, потискивања, заборављања и преиначавања прошлости“. То су индивидуалне и колективне конструкције/слике прошлости које учествују у тумачењу садашњости и стварању визије будућности, али и учвршћују националне идентитете.¹⁵

13 Путиња и Стреф-Фенар издвојили су следеће кључне проблеме везане за етницитет: „1) проблем категоријалног атрибуирања којим актери себе идентификују и бивају идентификовани од стране других; 2) проблем граница одређене групе које служе као основа за дихотомизацију ми/они; 3) проблем фиксирања идентитетских симбола који заснивају веровање у заједничко порекло; 4) проблем значаја који задобија целина процеса којима етничке црте бивају истакнуте у друштвеној интеракцији.“ (Путиња, Стреф-Фенар, нав. према Раденовић, С., нав. дело, стр. 230-231)

14 Ђерић, Г., *Пр(а)во лице множине*, Београд, 2005, стр. 154, 157.

15 Раденовић, С., нав. дело, стр. 232.

Насупрот колективном памћењу, које представља „мозаик изабраних садржаја значајних за опстанак и интеграцију групе, те за очување њеног групног идентитета“, и које је динамичко и реконструктивно, будући да су потребе које задовољава променљиве, критичка или алтернативна култура сећања „тежи да се не ограничи само на распознавање разноврсних симболичких структура у оквиру појединачне и групне обраде прошлости, већ увек узима у обзир интересну, идеолошку, политичку и личну условљеност ових сложених процеса“. За њу је примарно питање зашто се и како памти, односно како се прошлост тумачи, јер уз материјалне остатке прошлости, симболе и значења узима у разматрање и идеологије, митове, предрасуде и стереотипије присутне у „актуалној употреби прошлости“. ¹⁶

Колективно памћење и култура сећања представљају део „културног апарата који гради смисао“, те стога не исказују само прошлост, већ обликују садашњост. Наиме, прошлост има важну улогу у склопу самовиђења индивидуа и група: слике прошлости редукују непрегледност минулих збивања, раздвајају важне од неважних дешавања, успостављају критеријуме традиције и формирања и одржавања идентитета за (нове) генерације, те постају емотивна основа поређења садашњег и прошлог стања, као и подстицај буђења осећања (не)задовољства садашњицом који гради пожељну/е визију/е будућег стања“. ¹⁷

Колико је важна критичка димензија културе сећања као саставног дела културног идентитета упућује и чињеница да је стални чинилац међуетничке напетости, а по Смиту чак и узрок етничког насиља (један од бројних) управо неравномерна расподела „етносторије“. Етноисторија може бити „важан извор културне моћи и жижа културне политизације“ уколико се одликује богатством и „аутентичношћу“. Заједнице таквих историја имају „такмичарску предност“ над другима где је ова оскудна или „сумњива“. Недостатак дуге, богате, непрекидне етноисторије надокнађује се неретко „културним ратовима“ у којима се филологија, антропологија и археологија користе за „утврђивање неизвесних ге-

16 Раденовић, С., нав. дело стр. 233.

17 Раденовић, С., стр. 234.

неалогича, укоревивање популација на домаћим теренима, документовање њихових особених црта, те за анектирање ранијих цивилизација¹⁸

Феномен који је Кристоф Цефрелот назвао „стратешки синкретизам“ састоји се у поступку којим се самодетинисање остварује у односу на другог, позајмљивањем од њега оне највредније и најефикасније културне особине.¹⁹

Како то Смит уопштава: „културно такмичење потхрањивано неравномерном расподелом етносторије погонска је снага у широко распрострањеним процесима вернакуларне мобилизације и културне политизације.“ Имајући то у виду, као и искуства последњих ратова на нашим просторима, можемо констатовати видовитост Смитове прогнозе према којој „с обзиром на број етничких заједница и категорија које се могу мобилисати поновним налажењем чак и неразговорних етноисторија, мали су изгледи да се културни ратови етница и нација окончају а национализам истисне.“²⁰

Национални идентитет и култура

Према најопштијем и уобичајеном савременом одређењу, нација се дефинише као „људска група углавном доста широка коју карактерише свест о јединству (историјском, друштвеном, културном) и жеља да се живи заједно“.²¹ Културно јединство нације, међутим, представља појам чије тумачење прате оштре контроверзе.

Појам „идентитет“ удружен са појмом „култура“ доживео је савремени научни и медијски успех. Како истиче Жан-Клод Руано-Борбалан, овај успех концепта потиче од чињенице да је концепт културног идентитета омогућио „да се наругамо старој расној теорији антрополога, која је подвргла колонизирани народе неограниченој доминацији“.²² Данашња употреба појма идентитета удруженог с појмом култу-

18 Смит, Е., нав. дело, стр. 352-354.

19 Бајар, Ж., „Имагинарно у идентитетској афирмацији“, *Идентитет(у)*, 384-391, Слџ, Београд, 2009, стр. 387-388.

20 Смит, Е., нав. дело, стр. 352-354.

21 Тијес, А. М., „Културна производња европских нација“, *Идентитет(у)*, 332-344 Слџ, Београд, 2009, стр. 333.

22 Руано-Борбалан, Ж., „Идентитет, ресурс за акцију“ *Идентитет(у)*, 419-424, Слџ, Београд, 2009, стр. 423-424.

ра је, међутим, у најмању руку двосмислена, а за неке ауторе и проблематична. У контексту одбране права угњетених, мањина, како наводи Борбалан, овај концепт „истовремено служи и да овековечи диференцијализам који није далеко од идеје о раси и може да подржи све национализме, ксенофобизме и етноцентризме.“²³ Упркос чињеници да појам културног идентитета може да конвергира са идејама интеркултурног дијалога, остаје негативни значењски потенцијал који се везује за екстреме поимања јединства националне културе, а са њим контроверзе у тумачењу.²⁴

Успостављање везе између културе и (националног/етничког) идентитета не мора нужно да значи усвајање концепта потупуне и безусловне културне хомогенизације и културног идентитета као окамањеног скупа културних обележја. Како истиче Антоњина Клосковска, хомогеност културе у односу на сваку од њених основних карактеристика представља увек само оквир „унутар којег се налази спектар разноврсних нијанси које одговарају индивидуалним варијантама реализације норми и културних образаца“.²⁵

У великим и сложеним друштвима, „и поред прецизно одређене политичке организације и граница, могу да постоје многе енклаве друштвених група и кругова који се одликују различитим варијантама културних обележја, а то је могуће пре свега у односу на језик, уметност, идеологију, веровања и науку“. Обимност друштва и сложеност његове структуре повлаче собом и његову хетерогеност с обзиром на одређене карактеристике његове „глобалне културе“. Јер, гранично поље одлика и културних утицаја који се међусобно мешају простире се преко формалних граница. Међутим, бројна антрополошка истраживања описаног карактера ипак дозвољавају да се утврди „тенденција заједничког појављивања

23 Руано-Борбалан, Ж., нав. дело, стр. 424.

24 О редукцијама мултикултуралистичког дискурса везаним за проблем културног идентитета опширније у Пешић, М., Новаковић, А., „Проблем идентитета и мултикултурализам“, *Српска политичка мисао*, 2/2010, стр. 141-164.

25 Седам основних елемената културе, по Антоњини Клосковској су: економска организација; политичка организованост, структура локалне заједнице; језик; фолклор и уметност, идеологија и веровања; и наука. (Клосковска, А., *Социологија културе*, Чигоја штампа, Београд, 2009, стр. 59)

неких културних одлика које или подлежу дифузији или се формирају у иманентном процесу развоја“.²⁶

Култура није ни примордијалистички „збир ванвременских одлика“ нити је „инертни ресурс“ на шта је у основи своде инструменталисти. Она јесте иманентно променљива, зато што постоји и функционише у условима перманентне акултурације, али према најчешће ограниченим могућностима и истовремено је процесуална и системска (отворени систем).²⁷

Постоји огромна различитост култура са гледишта могућности које њихова симболичка сфера оставља индивидуалним изборима и инвенцији појединаца који не затечене обрасце и норме своје културе реализују, мењају, одбацују, замењују другим који постају нове колективне представе. У тим процесима формирања културних индивидуалности посебности водећу улогу имају симболичка култура и друштвене интеракције. Сложеност друштва, разноврсност индивидуалних улога, бројност контаката подстичу, наравно, културне новине и мењање образаца.²⁸ Дакле, за разлику од етничког идентитета као неке врсте социо-културног „гена“, који добија снагу органске везе, национални идентитет је културно и политичко повезивање чланова које уједињује чланство у датој политичкој заједници као целини на основу прихваћених друштвених вредности и симбола, али на основу могућег избора, обезбеђујући интеграцију у једну супериорнију заједницу.²⁹

Осећање припадања нацији као културно-политичкој заједници друге је врсте него етничка припадност. Појединац јој припада јер усваја њене вредности и прихвата њене институције и норме, које може и критички преиспитивати; може да бира своју националност, и зато што није реч о безусловној идентификацији, па модерна нација нема моћ над појединцем какву има етничка група. У питању је разлика је између затвореног и отвореног идентитета, као разлика између припадности као нужности и припадности као избора. Постоје чак становишта по којима се развој индивидуално-

26 Клосковска, А., нав. дело, стр. 59-61.

27 Формозо, Б., нав. дело, стр. 307.

28 Клосковска, А., нав. дело, стр. 201.

29 Голубовић, З., нав. дело, стр. 79.

сти сагледава као процес еманципације појединаца у односу на властиту културу до оне тачке када се она за њега више не подразумева аутоматски, већ се он мора с њом идентификовати. Идентитет се, тако, односи на појединца, а преношење идентитета на групе схвата се метафорички.³⁰ Припадност модерној нацији не значи аутоматску примарност националне идентификације; појединац себе доживљава вишеструко: и професионално и класно и конфесионално, укључујући и доживљај да је грађанин света. У том склопу национална припадност не мора имати првенство. Стога је грађански национални идентитет богатији, јер није редукован на једну димензију, „јер путем националног идентитета не долази изравно ни до интегритета личности ни до социјалног интегритета“.³¹

Идентитет појединца неспорно има културне корене. Културни идентитет има своју објективну и субјективну димензију. Објективна димензија подразумева могућност сврставања појединаца према различитим културама (при чему су могући и бикултурални идентитети односно плурални културни идентитети) у том смислу што је културни идентитет/ припадност „емпиријска, односно дескриптивна категорија, ни у ком случају нормативна, односно дедуктивна“. Објективно културно обележје појединца особина је која се опажа споља и која настаје као последица фактора као што су држављанство, породично и регионално порекло, и која је независна од процене њеног носиоца. Уз овакво тумачење, под културалним идентитетом подразумева се и то, „да индивидуа саму себе приписује једној културној групи и да схвата себе као и своје делатности, веровања, животне планове у складу с том групом.“³² Ту смо већ на терену субјективне димензије културне/националне припадности. Концепт субјективног замишљања као основе националних идентификација Бенедикт Андерсон је продубљивањем културних корена на-

30 Дундаш, Б, „Културе идентитет. О њиховом проблематичном односу“, у *Зборник радова IV међународни интердисциплинарни симпозијум* (ур. Љ. Суботић), стр. 159-170; Филозофски факултет у Новом Саду, Нови Сад, 2006.

31 Голубовић, З., нав. дело, стр. 75, 78.

32 Britz, према Дундаш, Б, „Културе идентитет. О њиховом проблематичном односу“, у *Зборник радова IV међународни интердисциплинарни симпозијум* (ур. Љ. Суботић), стр. 159-170; Филозофски факултет у Новом Саду, Нови Сад, 2006.

ционализма поставио у само средиште разумевања феномена националног идентитета и нације схваћене као замишљене политичке заједнице, инхерентно ограничене и суверене.³³

Замишљање нације је стваран (иако делом субјективан) друштвени процес којим настаје својеврсна заједница. Нације су замишљене заједнице јер њихове припаднике не повезује међусобно познанство, већ систем представа о њиховом заједништву који живи у сваком од њих. Нације и национализми представљају тако „реалне феномене чија се производња врши на имагинрном плану“.³⁴ Ако је нација „замишљена политичка заједница“, онда је култура инструмент и медијум те имагинације.³⁵ Иако осећање културне посебности не представља нужан услов очувања одлика својствених одређеној култури, оно се ипак сматра важним фактором трајности и изразитог одвајања „културно једнородних група“. Знањецки је принципу посебности који су прихватили сви чланови приписивао основну функцији дефинисања „друштвених јединица културног карактера“; принцип издвајања тих група је „заједништво прихваћених вредности“.³⁶ Друштвене вредности представљају једно од важних подручја

33 Андерсон Б., *Нација, замишљена заједница*, Плато, Београд 1998, стр. 17.

34 Замишљање нације не треба мешати са измишљањем, лажношћу, како то по Андерсону чини Гелнер, истичући да се национализам лажно представља, што упућује на то да постоје „истинске“ заједнице „које можемо супротставити нацијама, на штету ових других“. (Андерсон, нав. дело стр. 18.) Концепт „замишљања нације“ омогућава да се избегне „есенцијалистичко и онтолошко квалификовање ‘суштине’ нације“, јер нације не поседују своју суштину по природи (антиесенцијалистичко одређење) нити постоје по природи (антионтолошки сегмент одређења)“ (Новаковић, А., Новаковић, А. (2009) „Замишљеност или измишљеност нације“, *Политичка ревија*, 4/2009, 187-198, Београд, стр. 189, 191) Тиме се избегава и сврставање „за“ и „против“ национализма, а с њим и нужне редукције које прате овакве приступе феномену.

35 Дундаш, Б., „Културе идентитет. О њиховом проблематичном односу“, у *Зборник радова IV међународни интердисциплинарни симпозијум* (ур. Љ. Суботић), стр. 159-170; Филозофски факултет у Новом Саду, Нови Сад, 2006.

36 На трагу ове идеје о јединству заједничких вредности, Дејвид Милер заједничку јавну културу схвата као базичну претпоставку националног идентитета. За њега брига за кохерентност и интегритет националне културе има и историјску димензију, а кад је тако, како истиче Кевин Робинс, она се претвара у преокупацију наслеђем и континуитетом. (Робинс, К., „Ка Лондону: граду изван нације“, *Студије културе* (ур. Ђорђевић, Ј.), 586-604, стр. 589-590, Службени гласник, Београд, 2008); Клосковска, А., *Социологија културе*, стр. 62, Чигоја штампа, Београд, 2005;

културног идентитета, јер чине главни референтни оквир за целокупно мишљење и понашање појединаца.³⁷ Флоријан Знањецки постулирао је „друштвени аксионормативни систем“ који чине „обрасци вредности и норме понашања као основе постојања и уједињавања свих културних феномена, као њихов заједнички принцип“. Као елемент заједничког симболичког система, вредности „одређују начине оријентације делатних људи према предметима и класама предмета“, пружајући принципе вршења избора³⁸ у оквиру алтернатива разних оријентација које се појављују у датој ситуацији, што по Парсонсу представља суштину друштвених процеса.³⁹

Схватање националне културе као непроменљиве стереотипне матрице која затвара друштвене групе у некакав статички оклоп, представља, међутим, једну је од двеју неприхватљивих крајности у њеног тумачења, јер „стварање култа које тражи непроменљивост културних облика, први је облик њихове супстанцијализације“. А већина творевина које се уобичајено називају нацијама садржи разне мешавине најразичитијих културних атрибута и не могу се сводити на неколико обележја. Не постоје „чисте културе“. Многа појединачна културна обележја надилазе границе и не могу се – или се могу само привидно ограничити према политичким категоријама (нпр. разликовање српског и хрватског језика, или низоземског и фламанског).⁴⁰ Међутим, као што је тачно да култура не може послужити за класификовање људи на нације, тачно је и то да је нација одређена културом и то у више смислова те речи.

За опсервирање карактера сталности националних идентификација утемељеног у култури, појам „културни образац“ (pattern of culture)⁴¹ показује се функционалним,

37 Голубовић, З., нав. дело, стр. 35-36.

38 Парсонс аналитички издваја „три механизма токова тих процеса: по мотивационој оријентацији, по оријентацији на вредности и на културне образце.“ (Клосковска, А., нав. дело, стр. 113)

39 Да би се одредио узајамни однос семиотичког и аксиолошког критеријума симболичке културе, потребна је релација са појмом значења. Међутим, како истиче Клосковска, оба аутора нејасно формулишу проблем повезаности вредности са сфером знакова и симбола. (Клосковска, А., нав. дело, стр. 114-115)

40 Камијери К., „Културне стратегије или хиљаду начина прилагођавања“, *Идентитет(у)*, 105-113, Слио, Београд 2009, стр. 108.

41 Рут Бенедикт, *Обрасци културе*, Просвета, Београд, 1976.

уз све условности његове савремене употребе. Наиме, као централни појам у тумачењу феномена интеграције културе, културни образац је у савременим приступима неретко оспораван. Тако је схватање америчке културалистичке струје која културне обрасце одређује као „културне моделе који обликују начине живота и начине представљања чланова неког друштва“ одбачено, јер је у основи сводило културе на непроменљиве функције друштвених колективитета.⁴² Описе културних целина створених по хармоничном образцу, са јасно одређеним границама треба, међутим, схватити не као реконструкцију стварности, већ пре као „арбитрарне конструкције“ истраживача, корисне за описивање и разумевање културне интеграције и њених карактеристичних obeлежја.⁴³

Подсетимо се Парсонсовог одређења по којем је главна функција културе као друштвеног подсистема одржавање обрасца и граница система својствених датом друштву.⁴⁴ Уз сав опрез према системским приступима и њиховим уједначавањима, неспорно је да култура врши такве функције, али под условом да друштвено-културне системе схватимо као отворене, само релативно изоловане, у интеракцији са ситуационим контекстом, као и то да су процесуалног карактера, односно да подлежу унутрашњим променама. Јер културе се додирују на својим периферијама и подлежу, кроз међусобне утицаје, процесима дифузије. „И фактор иманентних историјских преображаја, као и променљивост граница подједнако узрокују да интеграција ниједне културе није непроменљиво и апсолутно стање“.⁴⁵ Осим тога, појам колективног културног идентитета не претпоставља нужно једнообразност културних елемената током генерација, већ „осећање континуитета из генерације у генерацију дате културне популационе јединице“, утемељено на „основном ткиву културних елемената“.⁴⁶

42 Борбалан, Ж. К., „Изградња идентитета“, *Идентитет(и)*, 5-17, Клио, Београд, 2009, стр. 12.

43 Клоковска, А., нав. дело, 61.

44 Парсонс, Т., *Модерна друштва*, Градина, Ниш, 1992.

45 Клоковска, А., нав. дело, стр. 52.

46 То основно ткиво културних елемената састоји се од тзв. „културе сећања“, од представа о „колективној судбини“ дате културне популационе јединице и њене културе; на темељним обрасцима мита, симбола и вредности који

Савремена промишљања феномена колективности уважавају чињеницу да појединци одржавају бројне и разноврсне, врло променљиве везе са својим заједницама и својим веровањима. Стицање културног идентитета, који традиционално обележава хомогеније заједнице данас изгледа још отвореније.⁴⁷ У модерном свету екстремне плурализације вредности, социоекономске и социокултуралне кризе, међутим, без културног обрасца као носиоца вредности тешко је створити стабилан идентитет и оријентације у животу. При том, стабилан идентитет значи динамичан а не статичан идентитет.

Култура као „симболички универзум“ пружа појединцима, за адаптацију неопходан референтни оквир, својим значењима, вредностима и правилима; а културни идентитет даје им нешто својеврсно, што је специфична одлика људске врсте и то „на двоструки начин: као „генеричка култура“, односно као начин на који су људска бића организована, и као „диференцијална култура“, тј. као историјска спецификација прве и својеврсна интерпретација општег (људског) начина живота. Као интерпретација дате друштвене реалности, култура омогућује конкретније ситуирање индивидуа у социјални контекст, јер пружа могућност разумевања специфичних значења која се разликују од културе до културе и дају једној популацији својеврност, а не само заједнички оквир“.⁴⁸ У том смислу, културни стереотипи имају важну улогу у остваривању културног идентитета. Они функционишу као „системи нормативних постулата“, односно „структуре перцепције/интерпретације света“, „у смислу серија замисли које су схематизоване путем социјализације и образовања“.⁴⁹ Основу тог процеса чини способност симболизације и разумевања

спајају узастопне генерације припадника популационе јединице, одвајајући их од „неприпадника“, око којих се учвршћују црте културне диференцијације. Смит, Е., нав. дело, стр. 46-47; 227-228.

47 Руано-Борбалан, Ж., „Изградња идентитета“, *Идентитет(и)*“, 5-17, стр. 12, Сlio, Београд, 2009.

48 Голубовић, З., нав. дело, стр. 33.

49 Nuttin, J, 1980, према Голубовић, З., нав. дело, стр. 33. О смислу и значају стереотипа у дискусијама нације опширније у „Национални идентитет у дискурзивној пракси: једно промишљање у мултидисциплинарном кључу“, *Политичка ревија*, 2/2012, 1-27, Београд се учвршћују црте културне диференцијације. Смит, Е., нав. дело, стр. 46-47; 227-228.

значања унутар заједничког оквира интерпретације света и понашања. Појединци доживљавају свет разумевајући на одређени начин, што је својеврсна „интерпретација у интер-субјективној размени са другима“.⁵⁰

Ревитализација културног идентитета и нагласак на властитој култури представља делом и реакцију на утицај других култура, средство стварања друштвене кохезије, афирмације властитог идентитета и повезаности с припадницима исте културе, што за последицу може имати опадање толеранције/отворености према другим културама и њиховим носиоцима. То међутим не значи да је свака афирмација културног идентитета нације део националистичког дискурса. Напротив, имајући у виду сложености позитивних функција националног идентитета, а посебно његове културне и етничке димензије, можемо га сматрати продуктивним обликом социјалне идентификације.

Позитивне функције националног идентитета толико су неупитне у науци да око њиховог схватања готово да постоји консензус између „традиционалиста“ и „модерниста“. Национални идентитет на спољашњем плану одређује/обезбеђује „друштвени, економски и политички простор у коме припадници нације егзистирају“; на унутрашњем плану његове функције се огледају у процесима социјализације појединаца за држављанина и грађанина дотичне нације; кроз репартоар заједничких вредности, симбола и традиција који ствара споне, претпоставке за „сарадњу супротстављених социјалних слојева и њихово прихватање заједничких вредности и традиција, односно јединствено колективно самодифинисање“.⁵¹ Ентони Смит издвојио је, као спољашње функције националног идентитета: територијалну, економску и правно-политичку функцију легитимисања законских

50 Стварање значења „подразумева ситуирање израза и догађаја у структуриране оквири који се повезују са оним што нам је познато и који омогућују наше сналажење у свом сопственом свету. Разумевање значења зависи од тога како ће их разумети други са којима живимо у истој култури, а то је примарни предуслов људске солидарности, како истиче Загорка Голубовић. Култура и индивидуалност учествују узајамно у стварању значења, „јер схватити значење (to grasp a meaning) и препознати се у том чину ствара основу да би људска бића живела заједно у симболички регулисаном систему.“ (Brunner, J., према, Голубовић, З., стр. 34)

51 Цветковић, В. Н., „Национални идентитет и реконструкција институција у Србији (идеологије, образовање, медији)“, *Филозофија и друштво*, XIX-XX, 2002, 51-75, стр. 53; Београд; Уп. Смит, Е, нав. дело, стр. 32-34.

права и дужности, правних институција које одражавају специфичне вредности и особине нације, традицију и обичаје; и унутрашње функције националног идентитета: етничку и културну које поретпостављају: остваривање друштвених спона међу припадницима нације посредством репертоара заједничких вредности, симбола и традиција; социјализацију припадника нације као држављана и грађана која се постиже стандардизованим системима масовног образовања; и лоцирање и одређивање појединачних идентитета „кроз призму колективне личности и њене особене културе“, односно посредством националног идентитета.⁵²

Национални идентитет и политичка стратегија

У овом делу рада полазимо од тезе о неприхватљивости истраживачких приступа који позивање на идентитет или културу сагледавају искључиво га свводећи на „израз идентитетских стратегија, одбране од владајућих или искључених друштвених група,⁵³ или на „политичку стратегију“. Политички простор савремених демократија последњих двадесетак година опседнут је идентитетским дискусијама. Идентитетска стратегија представља, за појединце као и за организације или заједнице, један од важних извора политичке акције, развијајући се у све афирмисанијем демократском простору.⁵⁴ Идентитетски дискурс функционише данас и у научном и у политичком и у уметничком регистру. По Борбалану, међутим „идентитетски говор“ има свој систем анализе догађаја који омогућава да изаберемо пријатеље и разликујемо своје непријатеље. Он омогућава начин да се пронађу одговорни“. Тако постављен, идентитетски дискурс заиста и јесте „стратешко средство за оспоравање или освајање власти“⁵⁵, премда то није у својој основи.

То што у многим регионима света национални и етнички идентитет „дејствују“ као инструменти за освајање

52 Смит, Е, нав. дело, стр. 34; Уп. Раденовић, С., нав. дело, стр. 226.

53 Руано-Борбалан, Ж., „Идентитет, ресурс за акцију“, *Идентитет(и)*, *Clio* Београд 2009, стр. 424.

54 Руано-Борбалан, Ж., „Изградња идентитета“ *Идентитет(и)*, *Clio*, Београд 2009, стр. 14.

55 Руано-Борбалан, нав. дело, стр. 421-422.

власти могуће је због њихове манипулативности која делом проистиче из „великог емоционалног легитимитета“⁵⁶ који уживају, а делом је утемељена у „системима политичке социјализације који уз основне вредности либералне демократије у грађане од малих ногу „усађују“ и лојалност нацији/домовини као вредност. Карактер ове лојалности у великој мери зависиће од тога да ли је политичка култура датог друштва инклинира ауторитарном или демократском обрасцу. Политичка социјализација обухвата „целину свих процеса путем којих се превалентне политичке норме политичке културе датог друштва стичу, одржавају и мењају.“⁵⁷ Како истиче Јован Базић, политичку социјализацију треба сагледавати у контексту политичке културе „која се преноси с једне генерације на другу, трансформише у складу са променом социјано-политичких услова.“⁵⁸

Национална припадност може се у основи тумачити с једне стране као потреба за сигурношћу и заштитом коју искоришћава идеологија: „парола о националном идентитету убацује сигурност на мјесто сигурности протурјечног перципирања стварности“⁵⁹; с друге стране може се фокусирати на позитивну функцију националног идентитета као реакције на друштвену дезорганизацију с циљем реинтеграције појединца у „мање аномијске и отуђујуће“ друштвене заједнице него што је глобално друштво; насупрот национализму који ствара само привидну реинтеграцију затварајући појединце у „апсолутизоване оквире своје нације“, делујући као „редукционистичка идеологија“.⁶⁰

Како год приступали проблему манипулности националне идентификације, увек је на грађанима коначни избор

56 Нација и национални идентитет побуђују снажан осјећај привржености. Разлог за то лежи по Андерсону, с једне стране у томе што се, без обзира на стварну неједнакост, нација увек поима као као снажно хоризонтално другарство/братство; а с друге стране зато што је нација „световни начин да се судбина претвори у континуитет, да се случају да смисао, „успостављањем везе између мртвих и још нерођених покољења мистеријом регенерације“; а по аутору, „ мало је ствари било (и још јест) погодније у ту сврху од идеје нације“ (Андерсон, Б., нав. дело, стр. 22)

57 Подунавац, М., према Базић, Ј., нав. дело, стр. 340.

58 Базић, Ј., нав. дело, стр. 340.

59 Claussen, према Кодрић, С., „Идеологија националног идентитета и националне културе“, у зборнику У част Пера Јакобсена, (ур. Ајдачић, Д., Лазаревић Ди Ђакомо, П.), 225-239, Београд

60 Парсонс, Т., нав. према Голубовић, З., нав. дело, стр. 87.

да ли ће политичко предузетништво своје владе схватити/прихватити или не као национални интерес. Свака политичка елита тежиће стварању и ширењу представа националног/колективног идентитета које су у складу са њиховим политичким циљевима. Уколико се оствари идентификација дате политичке агенде и националног интереса, захтевана послушност више не изгледа као пуко подређивање интересима власти. Овакво виђење у извесној мери ипак је инструменталистичка редукција која грађење колективних идентитета своди на политичке циљеве не бавећи се природом интеракција од којих зависи њихово спровођење, као и неутралишућим дејством супротних сила које чак могу да доведу до супротног ефекта. У јавној сфери, као сфери отворености у којој се води стална борба раличитих дискурса за престиж у означавању друштвене стварности и њених феномена па и различитих идентитета који се у њој афирмишу, манипулативни обрасци националне идентификације улазе у конкурентске односе (више или мање равноправне зависно од остварене демократичности јавног домена) са другим образцима. Уз, то, што је посебно важно, инструменталисти културу свде на „инертну могућност, „ресурс“ из кога би група/странка/власт по сопственој вољи црпеле своје амблеме“, ⁶¹ остављајући по страни осећања, норме и вредности који се трансгенерацијски преносе процесима социјализације и усвајају великим делом несвесно.

Једну од најекстремнијих редукција у истраживачком приступу представља она која у сваком успостављању веза између националног и културног идентитета види политички предумишљај њихове злоупотребе. „С обзиром да увјерење о постојању културног идентитета конструирају политичари, они су одговорни за све конфликте који настану због позивања на културни идентитет“(...) „доказано је, наиме, „да су политике идентитета конструисане од стране заинтересираних политичких актера, да служе доласку на власт односно одржавању на власти елита и да због конкурентског односа често воде у политичку нестабилност па и у оружани конфликт.“⁶² Оно што је овде спорно јесте то пои-

61 Формозо Б., „Расправе о етницитету“, *Идентитет(у), Clío*, Београд 2009, стр. 300.

62 Кордић, С., нав. дело, стр. 232.

стовећивање негативног екстрема испољавања и злоупотребе феномена и самог феномена. Тако је по Бајару, „афирмација неког културног идентитета увек (...) сама по себи могући извор сукоба, па чак и тоталитаризма.“ Једна култура замишљена као „аутентична“ дефинише се као супротност суседним културама, које се схватају као радикално другачије; та претпоставка неидентичности једнака је по аутору принципу искључивости, чији је логички закључак операција етничкогчишћења. Међукултурна размена доживљава се онда као претња „аутентичности“ културног идентитета на који се позива.“ Један од негативних трендова у савременом промиљању феномена националног идентитета представља управо оваква врста неприхватљивих редукција.⁶³

Етнополитички ентитети као новија творевина, представљају по Бајару „плод инжењеринга за стварање идентитета“⁶⁴; он је настојао да покаже како верске, језичке, етничке разлике, али и солидарност постоје у снажном облику само онда када се употребљавају с политичким циљевима. Заправо, значај који ове разлике добијају интензивира се у временима нестабилности, друштвених и политичких промена, односно онда када је потребан „други“ као „непријатељ“, како би се у „атмосфери угрожености“ лакше придобила подршка припадника заједнице. С тим циљем активира се етнички идентитет који „одређује симболичку конструкцију културне разлике и дихотомозацију других као странаца. Етнички идентитет представља „аутентични групни идентитет“ који врши своје „природне“ функције све док не постане база политике и идеологије и прерасте у етнонационализам; када постаје моћно оружје политичара који врше политичку мобилизацију „користећи етничке категорије као референтне тачке за политички идентитет.“⁶⁵ Путиња тако истиче разлику између „етницитета као антрополошке/социолошке категорије и национализма као политичког програма“, при чему се тај програм да би се остварио поистовећује

63 Бајар, Ж., нав. дело, стр. 389.

64 Руано-Борбалан, Ж., „Култура, вредности, све постмодерне?“, *Идентитет(и)*, Слио, Београд 2009, стр. 326.

65 Голубовић, З., нав. дело, стр. 77.

са етицитетом (етноцентризам) и тако прибавља колективно осећање идентитета.⁶⁶

Будући да је неодвојив од појма културне заједнице (групе која дели препознатљиве културне вредности), културни идентитет представља извориште опасности од поистовећивања културне заједнице са етничком и религијском „јер се у том случају – као што искуства показују – културни плурализам преводи у етнички и религијски плурализам који неизбежно добија политичку димензију и води конфлик-тима.“⁶⁷ Стварање и снажење културних идентитета, подвргнуто политичким процесима, посебно борбом за власт, ослања се на постојеће традиције, неретко на верску. Многи савремени међуетнички сукоби почивају на радикализацији идентитета, праћеној инструментализацијом верских, етничких или других традиција.⁶⁸

Традиција представља „незаобилазни феномен у односу на који се поларизују идеје о националном идентитету“. Иако термин који означава пренос укупних знања о свету и човеку, традиција се користи и у другачијим значењима, а проблем настаје како „због његове различите и неуједначене употребе тако и због недефинисања начина приступања овом феномену“. Од најопштијег значења „преношења културе са генерације на генерацију, односно укупног културно-историјског и материјалног предања, преко елемената тог предања који имају реални или фиктивни историјски континуитет, и инструментализације тих елемената као пожељних видова историјске прошлости, до разумевања традиције као неприкосновеног концепта моралног поступања, и на крају до негативних одређења овог појма, у смислу назадних, ретроградних културних садржаја, који упућују на статичност, непотребни баласт, отпор променама, кочнице модернизације, интерграције“ значења традиције се зависно од позиције актера у јавном животу и саморазумевања крећу углавном у овом распону.⁶⁹

На крају можемо закључити да је у системима националне идентификације неспорно постојање конфронтирајуће

66 Голубовић, З., нав. дело, стр. 90.

67 Жунић, Д., нав. дело, стр. 16.

68 Руано-Борбалан, Ж., нав. дело, стр. 326.

69 Ђерић, Г., нав. дело, стр. 171.

супротности између традиционализма и модернизације, али да јесте спорно када се и сама традиција и етноси као њени носиоци, тумаче у контрасту са савременошћу и модернизацијом. Јер, „процес успостављања и развоја националног идентитета претпоставља стално преиспитивање културних вредности па је зато често на видуку сукоб између традиције и иновације“.⁷⁰

*Интеркултурни дијалог: отварање према
„другости“/различитости*

Један од значајних помака у третирању репрезентације идентитета које је донео мултикултурализам представља истицање у први план проблема комуникације идентитета (и култура). У том смислу наглашава се да јавна сфера „не може да буде домен апстраховања од појавних форми различитих културних идентитета“, већ напротив треба да постане медијум њихове комуникације и афирмације, како би отвореношћу своје комуникационе структуре омогућила појаву различитости.⁷¹

Основно полазиште, базирано на промишљању и уважавању мултикултуралности савремених друштава, је следеће: ако су, према класичном либералном учењу, сви људи у својим правима рођени једнаки, такве морају бити и њихове културе, с обзиром на то да су оне, најпре, једнако вредне, а потом и кључне за обликовање идентитета појединаца. Критеријуми једне културе не смеју се примењивати у вредновању и оцењивању других култура, од којих свака за себе твори „посебан ентитет с властитим вредносно-нормативним склопом“. Зато је најважније свим културама осигурати исте друштвене и културне могућности развоја унутар друштвене заједнице и свака пракса која је у супротности с овим принципима нелегитимна је и израз је етноцентризма.⁷² Ова нормативна полазишта мултикултурализма упућују на велики значај који у савременим плуралистичким друштва-

70 Базић, Ј., нав. дело, стр. 33б.

71 Лошонц А., „Културна плуралност, различитости или пракса прихватања“, *Нова српска политичка мисао*, вол. VIII, бр. 1-4, 7-25, . Београд, 2001, стр. 14-15.

72 Пузић, С., нав. дело, стр. 64.

ма има интеркултурна комуникација, на шта посебно указује и развој интердисциплинарних теоријских приступа под овим именом.⁷³

Идеја интеркултурне комуникације претпоставља пре свега један шире схваћен концепт културе, и савремено разумевање исте. Шире схватање појма културе подразумева „осим видљивих објективација (артефакти, радње, понашање) и невидљиве субјективације: вредности и норме, ставове и представе, идеје, начине размишљања и матрице перцепције“.⁷⁴ Савремени поглед на културу не разумева је више као стабилну, непроменљиву целину знања, веровања, обичаја и вредности одређене заједнице. А управо тај концепт културе као затвореног система омогућавао је приступ у коме су се културе међусобно поредиле и вредновале. Међутим, овај концепт доживео је бројне критике још на почетку 20. века. Култура се у савременим приступима поима као флуидна, динамичка, променљива категорија, као процес.⁷⁵

Насупрот ставу сврставања култура на основу неке скале вредности, антропологија је понудила основе релативизма: „с једне стране свака култура је усмерена „на саму себе“, односно себе схвата у односу на модел од кога потиче, а с друге стране ниједан модел не може се посматрати на основу неког другог“. Мера за културу, дакле, не постоји. „Култура није непроменљива стереотипна матрица која затвара групе у неки статички, невидљиви оклоп. Културе се мењају а појединци усвајају за себе различите „културне стратегије.“⁷⁶ Према ситуационистичком гледишту, „системи колективног значаја се праве према потребама људи, чији је удео променљивости велики у интеракцији са околинама које се и саме мењају и мењају проблеме са којима се суочавају. Културе су тако историјске еволутивне творевине (што релативизује појам „културе порекла“) и које, осим тога, много дугују узајамном прожимању.“⁷⁷

Сусрети међу културама не полазе од нулте тачке, већ су, напротив, несвесно одређени ранијим контактима или

73 Опширније у Рот, К., *Слике у главама*, Београд, 2000.

74 Рот, К., нав. дело, стр. 309.

75 Rapport, N., Overing J., „Culture“, in: *Social and Cultural Anthropology: The Key Concepts*, Routledge, London, pp. 92–102, 2000, стр. 94-95.

76 Камиљери, К., нав. дело, стр. 105.

77 Камиљери, К., нав. дело, стр. 106.

историјским искуствима са другом културом, сачуваним у колективном памћењу. Сваки културни контакт одређен је и сопственим и пренесеним искуствима који су добили свој израз у специфичним представама о „другом“.⁷⁸ Неретко, те представе су оптерећене етничким стереотипима.

Зато би интеркултурна комуникација, која треба да пружи теоријску подршку разумевању међу заједницама и дијалогу међу културама требало да се, с једне стране, бави „навикама у перцепцији и схемама тумачења, настанком стереотипа и њиховом употребом, док с друге у свакој култури мора да издвоји средишње вредности и норме, појмове и представе о свету, стандарде и матрице“.⁷⁹

Историја је показала да је произвођење „другости“ много пута опробано и потврђено средство за конструисање идентитета, у „условима угрожености“ када други постаје „непријатељ“ он постаје и катализатор идентитета, јер тада у самоодређењу разлике у односу на „другог“ добијају примат.⁸⁰

Проблем различитости једно је од великих питања која је мултикултурализам покренуо. Уз демократску идеју о заједништву истоветних, односно заједништва на основу оних карактеристика које сви делимо, по којима смо једнаки, мултикултурализам уводи у друштвено поље „дисоцијативне моменте“, дистинктивне идентитете, заправо, заједништво култура на основу онога што није заједничко, што не делимо. „Реч је о различитим искуствима и различитој историчности; мноштву испреплетених пресецајућих животних форми са прелазима, чвориштима, конфликтним зонама али и могућностима превођења“. У основи је реч о контрадикторном захтеву: обезбедити поштовање културних разлика,

78 Искуства културног плурализма савремених друштава утичу на уобличавање једне нове културне политике различитости коју прате и нове „форме интелектуалне свести“, које афирмишу: „разбијање монолитног и хомогеног у име разноликог, мноштвеног и хетерогеног; одбацивање апстрактног, општег и универзалног, због конкретног, специфичног и посебног“; њима су својствене историзација, контекстуализација и плурализација, окретање ка неизвесном, привременом, променљивом, експерименталном, покретном и мењајућем“ (Вест, К., нав. дело, стр. 242); Рот, К., нав. дело, стр. 270.

79 Рот, К., нав. дело, стр. 310.

80 Ђурић, Ј., „Идентитет и интеркултуралност – Србија као место прожимања Балкана и (Средње) Европе“, стр. 223.

али у оквиру система понашања који омогућују њихово превазилажење.⁸¹ Разумети другог као сличног, и сходно томе као једнаког, али и као различитог; као субјекта права које је истоветно с нашим, али и с различитошћу у односу на нас која ужива јавно признање.⁸²

За разлику од мултикултурализма који подразумева мање или више независну коегзистенцију култура, интеркултуралност је појам који треба да се потврди „у акцији остваривања узајамности равноправног прожимања и пуноправне размене свих култура које долазе у додир“. Под условом да овај концепт интеркултуралности буде реално подржан – политичким и економским чиниоцима, он би могао да буде подлога за „интегративну реконструкцију идентитета, што би значило да би могао да допусти да у њему дође до прожимања и преламања различитих култура кроз различите слојеве индивидуалних и колективних идентитета“. ⁸³ А у условима сталних промена и растуће социјалне рефлексивности могу се одржати само културе способне за рефлексивну самотрансформацију. У том смислу мултикултуралистички пројекат заштите мањинских култура правним мерама заиста личи на заштиту култура као „угрожених врста“; подразумевајући колективна права и обавезе, он одузима култури њену виталност, а појединце спутава у критичком промишљању/избору идентитета; а како истиче Јирген Хабермас, само културе које пристају на демократски дијалог завређују право на признање, а само оне способне за рефлексивну трансформацију кроз учешће у дискурзивним праксама савремених мултикултурних друштава добијају могућност за опстајање.⁸⁴

Државе развијеног Запада током друге половине 20. века посветиле су озбиљну пажњу теоријским и практичним питањима унутрашњих међукултурних односа, разрађујући стратегије и технике успостављања међукултурне комуникације унутар сопствених заједница, будући да се она показала

81 Камилјери К., „Културе и стратегије, или хиљаду начина прилагођавања“, у *Идентитет(у)*, стр. 112.

82 Лошонц, А., нав. дело, стр. 13-14.

83 Ђурић, Ј., нав. дело стр. 229.

84 Пузић, С. (2004), „Мултикултурализам и изазови посттрадиционалне плурализације“, *Политичка мисао*, вол. XLI, бр. 4, стр. 59–71, Загреб, стр. 64.

као важан услов одржавања друштвене стабилности. Свест о нужности очувања разноврсности културних модела сменила је бојазан од губитка културног идентитета, будући да је постало јасно да се сваки културни модел означен као национални састоји од различитих културних модела, „унутар којих се могу развити ниже локалне варијанте, све до појединачних, индивидуалних интерпретација реалних појединаца као носилаца/интерпретената културе.“⁸⁵

Опстанак различитих културних модела „у ширем територијалном, националном или глобалном окружењу могућ је, дакле, само ако постоји ефикасан механизам за превазилажење културних сукоба“.⁸⁶ Један од њих је свакако интеркултурни дијалог схваћен као „модел управљања културном разноликошћу“.⁸⁷

Стварна комуникација између припадника различитих култура представља велики изазов. Култура утиче на ефектно међукултурно разумевање на три основна начина: као „когнитивно ограничење/збуњеност“; у питању су оквири односа или погледи као позадина у коју и са којом се нове информације упоређују и уграђују;“ као „ограничења у понашању“, у том смислу да свака култура има своја правила о прописаном понашању која утичу на вербалну и невербалну комуникацију; и „емотивно ограничење“ као производ разлика у начинима испољавања емоција. Културни конфликти последица су разлика у вредностима и нормама понашања људи из различитих културних модела.⁸⁸

Питање вредности има централну улогу будући да се заједнички именитељ сваког идентитета налази на основу одговарајућих заједничких вредности. Управо зато, у основи интелектуалног дијалога као модела за управљање културном разноликошћу стоје „заједничке основне вредности, поштовање заједничког наслеђа и културне разноликости, као и уважавање достојанства сваког појединца“; у овом

85 Гавриловић, Љ., „Меклуан и сан о Златном добу шљиве“, *Нова српска политичка мисао*, вол. VIII, бр. 1-4, стр. 7-25, Београд, стр. 125.

86 Исто

87 Бела књига о интеркултурном дијалогу, Савет Европе, Стразбур, 2008, http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/Source/Pub_White_Paper/WhitePaper_ID_SerbianVersion.pdf,

88 Гавриловић, Љ., нав. дело, стр. 128-129.

смислу интеркултурни дијалог има важну улогу у спречавању да етничке, верске, језичке и културне разлике/поделе постану основа затварања према „другом“ и другачијем; он треба истовремено да уважи различитост и подржи социјалну кохезију схваћену као „способност друштва да обезбеди добробит свим својим члановима уз минимално истицање различитости и без поларизације“ Корпус људских права потврђује „да су сви људи једнаки, али и на јединствен начин посебни. Асимилација одређеним ентитетом без признавања разноликости значила би хомогенизацију и губитак виталности, док би разноликост без заједништва и солидарности онемогућила обострано поштовање и социјалну инклузију“.⁸⁹

Декларација о културним правима одређује културни идентитет као „јединство елемената по којима се једна личност или група самоодређује, представља и чини препознатљивом; културни идентитет подразумева слободу и дигнитет личности, истовремено и њену инкорпорираност у разнолике културне процесе, посебне и опште, историјске и окренуте будућности“.⁹⁰

Плурализам савремених друштава чини „истинско прихватање и уважавање разноликости и динамике културних традиција, етничког и културног идентитета, верских схватања, уметничких, књижевних и социоекономских идеја и појмова“ као основна претпоставка хармоничне сарадње и социјалне кохезије унутар савремених мултикултуралних друштава.

Закључак

Нестајање традиционалних културних идентитета оставља појединце без оквира културе на коју су навикли, што свакако представља неки облик удара на идентитетску формулу, утолико више што постоји бојазан да „прекидање дуготрајних културних циклуса, чија је улога да повезују смисао садашњости с прошлошћу и будућношћу идентитета“, може да значи свођење колективних идентитета на „функције у технологији владања“. Међутим, идентитети, као што знамо, нису монолитни и статични већ се састоје из

89 Бела књига о интеркултурном дијалогу, стр. 2, 7, 8

90 Жунић, Д., нав. дело, стр. 16.

„многих повезаних, изукрштаних, или преклапајућих слојева, на које можемо утицати који, иако су потенцијално дати, могу да буду мењани, напуштани и изгубљени, наметнути и отети“ и поново (ре)конструисани.⁹¹

Национални идентитет није инкопатибилан са идејама и праксама интеркултурног дијалога, а не мора нужно бити ни у колизији са процесима модернизације, јер та релација зависи од укупног односа друштва према модернизацијским процесима, од његове политичке културе (ауторитарна или демократска у основи) од дискурса националне репрезентације који доминирају у јавној сфери, односно од њеног карактера. Уважавање културног плурализма и фрагментарности као одлика савремених друштава упућује на важност отворености јавне сфере за различите „гласове“, идентитете, интересе, културе, као сфере сталних промена које доносе комуникативне праксе, како у односу снага међу владајућим и конкурентским дискурсима, тако и у смислу идентитета који се у њој промовишу и трансформишу.

Када је у друштву на снази ретрадиционализација, јасно је да ће системи националне идентификације попримати ретроградне форме интерпретације. Али ни традиција и континуитети националне идентификације по себи, схваћени овде кроз принцип сталности унутар промена, не подразумевају нужно културну хомогенизацију као идентитетско затварање и окамењивање дистинктивних културних обележја. Реафирмација националног идентитета карактеристична за времена великих друштвених и политичких промена и идентитетске нестабилности не мора нужно значити ретрибализацију; као што ни његове реформулације, које би га учиниле примереним и продуктивним у времену „постнационалних“ културних и политичких интеграција не значе његово оспоравање. Вредности на којима почивају све нације, као и њихове уније, исте су оне демократске вредности слободe и права појединаца, друштва једнаких шанси, грађанских слобода, одговорности и солидарности, владавине права. Појаве радикализације идентитетских дискурса и њихове идеолошке и политичке манипулације не могу утемељити оспоравање националног идентитета као продуктивног вида

91 Ђурић, Ј., нав. дело, стр. 229.

социјалне идентификација, нити приписивање истом анти-модернизацијског и антиинтеграцијског карактера.

Milena Pestic

*NATIONAL IDENTITY
AND INTERCULTURAL DIALOGUE*

Summary

The focus of this paper is on the cultural aspects of the phenomenon of national identity, namely the research of relations between culture / cultural identity and national identity with the aim of separation of positive features that define it as a socially productive form of social identification. Review of the destructive consequences of the political / ideological instrumentalization of identity discourse has been made to the extent it requires the separation of social and productive dimensions of the phenomenon of national identity from what instrumentation political strategy. The cultural and ethnic dimensions of national identity in the focus of this study because the literature often exactly cultural and ethnic dimensions of national identity are considered problematic in terms of essentialist interpretations breeding dangers of political instrumentalization. The meaning of this observation lies in establishing such interpretative relationship between national identity and intercultural dialogue which accentuated the thing they can be compatible confirm the thesis of this work leading to a national identity as a productive form of social identification and socio-historical construct, not incompatible with the processes of international integration and the intercultural dialogue as it's relevant socio-cultural assumption.

Key words: national identity, a social construct, culture, politics, national capacities, intercultural dialogue, democracy, tradition, modernization, international integration

Литература

- Андерсон Б. (1998) *Нација, заммиљена заједница*, Плато, Београд
- Базић, Ј., (2011), „Национални идентитет у процесу политичке социјализације“, *Српска политичка мисао*, 4/2011, Београд
- Бајар, Ж. Ф. (2009) „Имагинарно у идентитетској афирмацији“, *Идентитет(у)*, Clío, Београд, стр. 384-391.
- Бела књига о интеркултурном дијалогу, Савет Европе, Стразбур, 2008, http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/Source/Pub_White_Paper/WhitePaper_ID_SerbianVersion.pdf
- Бер, В. (2001), *Увод у социјални конструкционизам*, Београд
- Голубовић, З. (1999), *Ја и други. Антрополошка истраживања индивидуалног и колективног идентитета*, Република, Београд
- Вест, К. (2008), „Нова културна политика различитости“, *Студије културе*, (прир. Ђорђевић, Ј.), стр. 423-435, Службени гласник, Београд
- Ђерић, Г. (2005), *Пр(а)во лице мноијсине*, Београд
- Жунић, Д. *Национализам и књижевност* <http://rss.archives.ceu.hu/archive/00001127/01/133.pdf>
- Камијери К. (2009) „Културе и стратегије или хиљаду начина прилагођавања“, *Идентитет(у)*, Clío, Београд 105-113.
- Кодрић, С., (2010) „Идеологија националног идентитета и националне културе“, у зборнику У част Пера Јакобсена, (ур. Ајдачић, Д., Лазаревић Ди Ђакомо, П.), 225-239, Београд
- Connel S, Hartman, D., (1998) *Ethnicity and Race, Making Identities in Changing World*, Pine Forge Press Sage Publications, London
- Лшонц А. (2001), „Културна плуралност, различитости или пракса прихватања“, *Нова српска политичка мисао*, вол. VIII, бр. 1-4, стр. 7-25, Београд

- Недељковић, С. (2007), *Част, крв и сузе. Огледи из антропологије етничитета и национализма*. Београд
- Прелић, М. (2008), *(Н)и овде, (н)и тамо: етнички идентитет Срба у Мађарској на крају XX века*, Посебна издања ЕИ САНУ 64, Београд
- Rapport, N., Overing J. (2000), „Culture“, in: *Social and Cultural Anthropology: The Key Concepts*, Routledge, London, pp. 92–102.
- Радојчић, М. (1996) „Политичка култура као фактор разумевања друштвених промена“, *Филозофија и друштво*, бр.9-10, стр. 185-192, Београд
- Руано-Борбалан, Ж. (2009) „Идентитет, ресурс за акцију“ *Идентитет(и)*, Слио, Београд, стр. 419-424.
- Павловић. М. (1991), „Глобализација и регионални културни идентитет“, *Појмовно-методолошки оквир проучавања етничког идентитета Срба у Батањи*, Београд
- Пузић, С. (2004) „Мултикултурализам и изазови посттрадиционалне плурализације“, *Политичка мисао*, вол. XLI, бр. 4, стр. 59–71, Zagreb
- Раденовић, С., (2006) „Национални идентитет, етничитет, (критичка) култура сећања“, *Филозофија и друштво*, 3/2, 2006, 220-237, Београд
- Рот, К. (2000), *Слике у Главама*, Београд
- Робинс К. (2008) „Ка Лондону: граду изван нације“, *Студије културе*, (прир. Ђорђевић, Ј), Службени гласник, Београд
- Смит, Е., (1998), *Национални идентитет*, Библиотека XX век, Београд
- Тијес А.М. (2009) „Културна производња европских нација“, *Идентитет(и)*, Слио, Београд
- Формозе, Б. (2009) „Расправе о етничитету“, *Идентитет(и)*, 295-312, Слио, Београд
- Халперн К, Руано-Борбалан К., прир. (2009), *Идентитет(и)*, Слио, Београд

Resume

The focus of this paper is on the cultural aspects of the phenomenon of national identity, namely the research of relations between culture / cultural identity and national identity with the aim of separation of positive features that define it as a socially productive form of social identification. Review of the destructive consequences of the political / ideological instrumentalization of identity discourse has been made to the extent it requires the separation of social and productive dimensions of the phenomenon of national identity from what instrumentation political strategy. The cultural and ethnic dimensions of national identity in the focus of this research for two reasons: because they are guided by the theory that such a political phenomena are reduced to their political and cultural aspects, and the lack of insight into those aspects of meaning in understanding the phenomenon of incompleteness, and because the literature often exactly cultural and ethnic dimensions of national identity, as opposed to indisputable civic and political dimension, qualifies as problematic in terms of essentialist interpretations, breeding dangers of political instrumentalization, as the origin of interethnic tensions / conflicts.

The meaning of this observation lies in establishing such interpretative relationship between national identity and intercultural dialogue which accentuated the thing they can be compatible. National identity is viewed here primarily through collective cultural identity (identification with the symbolic systems sopstevne culture) or as socio/historical construct, and associally productive form of social identification. Intercultural dialogue is understood as a socio-cultural assumption of international integration process, but also as a model for managing cultural diversity.

The cultural identity of a nation that establishes the social interaction and an identity of an individual formula is the one based on the uniqueness of the institutional spheres of functioning as a social phenomenon, that becomes more than the reduced it on institutionalization and standardization, through the identification of citizens with its cultural foundations. In this sense, national capacities and wider forms of identification, democra-

tic political institutions in society, manifested its productive side, through the identification of citizens with cultural, symbolic dimensions of national identity, without which he would be merely a legal and political norms.

National identity is not incompatible with ideas and practices of intercultural dialogue, and not necessarily be in conflict with the processes of modernization, because that relation depends on the total relationship of society to the modernization process, and of its political culture (authoritarian or democratic in basis) of the discourse of national team that dominate the public sphere, that of her character. Respect for cultural pluralism and fragmentation as a feature of modern societies indicates the importance of open public sphere in different "voices", identities, interests, culture, as a sphere of constant changes made by communicative practices, as the balance of power among the ruling and competing discourses, and in terms of identity that it promotes and transform.

Овај рад је примљен 6. августа 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 24. августа 2012. године.

*Драгутин Аврамовић**
*Дарко Симовић***

УНИВЕРЗАЛИЗАЦИЈА И/ИЛИ ИДЕОЛОГИЗАЦИЈА ЉУДСКИХ ПРАВА?***

Сажетак

У овом раду аутори анализирају преображаје људских права у савременом друштву, који представљају последицу испреплетаности права и морала. Људска права, која су израсла из племените идеје природних права, данас све више постају средство вођења светске политике, са скривеним тоталитарним тенденцијама. Под изговором универзализације људских права и ширења концепта „добре владавине“ води се највећи број ратова данашњице. Идеолошки карактер људских права, који се огледа у једносмерном разумевању и ширењу идеје „доброг“ живота, је потпуно приметан, а понекад и огољен. Након анализе и критике неселективног преузимања и вредносног пуњења појма људских права у Уставу Републике Србије, аутори заступају становиште моралног (вредносног) релативизма у односу на људска права, које би најбоље одговарало савременим плуралистичким друштвима.

* Доцент Правног Факултета Универзитета у Новом Саду.

** Ванредни професор Криминалистичко-полицијске академије у Београду.

*** Овај рад је резултат научноистраживачког пројекта под називом *Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција*. Пројекат финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (бр. 179045), а реализује га Криминалистичко-полицијска академија у Београду (2011–2014).

Кључне речи: Људска права, владавина права, универзализација, идеологизација, вредносни плурализам, Устав Републике Србије.

*Од идеје природних права до људских права
као идеологизованих моралних стандарда*

Људска права несумњиво представљају *conditio sine qua non* правне државе. За присталице материјалног појма правне државе – пре свега теоретичаре природног права, људска права су апсолутна и вечна, а основна функција државе је да их заштити. Често се корени и зачеци људских права траже још у античкој пракси и филозофији, нарочито у пракси атинског полиса где су, премда само слободним људима, били загарантовани правна једнакост (*isonomia*) и слобода говора (*isegoria*) и низ других права која савремени аутори, често неоправдано, препознају као „људска права“. Модерном схватању људских права у великој мери су допринели западни политички филозофи у 17. и 18. веку, а на првом месту Џон Лок, који је кроз „Две расправе о влади“ темељно разрадио концепт универзалних „природних права“ која важе за све људе и сва времена. Данас то учење у великој мери постаје инструментализовано, а људска права, као наследници природних права, средство обезбеђивања легитимитета за употребу силе у светској политици.¹ „Упркос праву, жеља је уметник смештен у позадини, који се скривен од погледа креће дуж друштвеног и правног система. Она данас прима заслужено признање први пут, јер слеђење жеље постаје организациони принцип западних постмодерних друштава. Њено име су људска права“.²

Реторици људских права, на којима у великој мери почива доктрина правне државе и владавине права, често ишчезава разлика између права и морала, што несумњиво указује на скривене тоталитарне тенденције.³ Испреплетеност

1 Вид. Браунли, Ј., „Политика људских права у односу на владавину права“, *Анали Правног факултета у Београду*, 4/2009, 14-15.

2 Дузинас, К., *Људска права и империја*, Београд, 2009, 63.

3 “То значи да разумијевање људских права, које је превладало на Западу након Другог свјетског рата, и само има тоталитарне конотације. Оно, наиме, поткопава разлику између легалности и моралности, која је конститутивна за либералну правну државу. Заправо, наметање универзалности за-

права и морала, као и напетост између стварног и идеалног, карактерише институт људских права и даје им двосмислено значење, што користи државама западног света које почивају на овим темељима. Отвара се могућност *ad hoc* тумачења у појединачним случајевима, а то неминовно води арбитрерности и злоупотребама у политици. Тако, на пример, Волцер, ватрени заступник комунитаризма, коме је недавно додељен почасни докторат Универзитета у Београду уз бројне полемике у научној јавности, не правећи јасну диференцијацију између права и морала, НАТО „интервенцију“ на Косову карактерише као праведни рат.⁴ Место људским правима која нису доживела прецизну конституционализацију остаје у домену политичке филозофије. „Формална својства легалитета јесу оно по чему се право разликује од морала. Из тог угла гледано, коректан одговор на опасност од непосредне морализације политике не састоји се у чишћењу политике од сваког моралног садржаја, већ у трансформацији морала у систем позитивних закона, којем су својствене легалне процедуре за њихово доношење и примену. Увођењем људских права у позитивно право на овакав начин одржава се разлика између права и оних елемената морала који нису подложни правној регулацији, тачније, избегава се моралистички фундаментализам политике људских права, односно морализација политике којом се нужно у игру уводе двоструки аршини приликом доношења одлука о међународним и унутрашњим конфликтима“.⁵ У данашње време људска права идеологизацијом постепено губе правни значај и све више постају неодређени и нејасни морални постулати који омогућавају и

падне концепције људских права одражава само победу америчког месијанизма демократије у нашем столећу. Чињеница да смо се у већини западних земаља приближили позицији америчког месијанизма, не може надомјестити критику тога”, Бекер, В., “Правна држава и људска права”, *Политичка мисао*, 34, 1997/4, 75.

4 “НАТО интервенција на Косову назива се агресивним ратом, али већина посматрача признаје њену моралну легитимацију. Речено ми је да је немачки филозоф и друштвени теоретичар, Јирген Хабермас, ову интервенцију описао као ‘нелегалну, али морално оправдану’. Када се ова два суда упореде, нелегалност бледи. Морално значење агресивне захтева да постоји заједнички живот који се одвија на том комаду територије, који дата држава штити, а држава која напада угрожава. Одмах се може видети да се интервенција на Косову уклапа у дефиницију агресивне УН, али не и морално значење те интервенције”, Волцер, М., “Злочин агресивног рата”, *Морал и прљаве руке*, Београд, 2010, 130.

5 *Ibid.*, из предговора С. Дивјака, 13.

легитимишу вођење политике новог светског поретка.⁶ Велики број или чак већина ратова данашњице се воде у име људских права и ширења демократије.⁷ Тако, на пример Ролс, дефинишући осам традиционалних принципа правде слободних и демократских народа, наглашава да четврти принцип, који се односи на не-интервенцију, „иако је погодан за друштво добро уређених народа, он се не може применити када се ради о друштву неуређених народа у којима су ратови и озбиљна кршења људских права ендемична појава“.⁸

*Деинституционализовање људских права
- измештање људских права на терен
идеологизованог морала*

Основна идеја људских права, већ од самог зачетка идеје у антици,⁹ преко зачетака конституционализације у окриљима Америчке и Француске револуције, била је тежња за ограничавањем неспутане власти суверена. На идеалима Револуције израстају и три генерације људских права. Разлике између прве (индивидуалне слободе) и друге (једнакост) корпе људских права постају основа касније наступелог идеолошког хладног рата на релацији либерализам-социјализам. Модерна епоха, након победе западног света у хладном рату, носи са собом и промену циља и улоге људских права, која често постају манипулативно средство за потврђивање државног легитимитета.¹⁰ Мерило цивилизованости једне државе

6 Вид. више: Јовановић, М., Крстић, И., „Људска права у XXI веку: између кризе и новог почетка“, *Анали Правног факултета у Београду*, 4/2009, 9.

7 „Људска права су идеологија са моралним набојем. За њих се претпоставља да су изнад политике, неутрални, рационални, природни дискурс, пракса и *морални адут* којим се конфликти окончавају. После *краја идеологија*, универзално позивање на морална права учинило је од њих алтернативу различитим идеолошким *измима* или фасаду за њих. Тај термин се употребљава као синоним за либерализам, тржишни капитализам, индивидуализам“, *ibid.*, 33.

8 Ролс, Џ., *Право народа*, Београд, 2003, 54.

9 О истоветности идеје људских права и природних права вид. Донели, Ј., „Људска права као природна права“, *Правни живот*, 12/1996.

10 „САД и у томе наступају као наследник великих империја које су као централни аргумент легитимности своје владавине истицале обавезу да буду гарант мира на великом простору – само што се тај мир, у случају демократске империје, мери степеном успостављања и одржавања људских права. Сједињене државе преузеле су на себе улогу некадашњих империја, које су

постаје степен кодификованости и заштите људских права. Али, ту важи једно чудно правило, које намеће закључак да што се више права нормира и примењује, то се ствара већи притисак на адекватније поступање и третман.¹¹ Мада и тада, без обзира на примерено/непримерено нормативно уобличење, кључно питање остаје остварење овог догматско-вредносног садржаја владавине права и правне државе. Пропагирање људских права тежи да се прикаже као аполитичка идеја, мада је у пракси идеолошко чишћење идеје људских права, као и владавине права, практично немогуће, исто колико и принцип да сви људи поседују универзална једнака права. Један број аутора сматра да свако стање људских права пре настанка светске државе не може претендовати на то да има универзално важење, већ да се ту ради о постулираној, а не о стварној универзалности. С обзиром на непостојање светске државе, они тврде да ћемо још дуго живети у светлу партикуларно-моралног прихватања основних права.¹² Људска права у великој мери прикривају јаз који постоји на релацији идеално – стварно односно на релацији правда – закон. Тако се могу срести и размишљања о томе да људска права представљају фикцију, а да се веровање у људска права може изједначити са веровањем у вештице и једнороге.¹³

Данашњи свет се показује као позорница великих неједнакости, имајући у виду државе западног света у односу на земље трећег света. Заправо, сама основа либерализма је контрадикторна. Уколико сви људи имају једнака права, онда је неодржив капиталистички модел који је сам базиран

себе доживљавале као средство ширења цивилизације“, Минклер, Х., *Империје – Логика владавине светом од старог Рима до Сједињених Држава*, Београд, 2009, 115.

11 На неки начин то је антиципирао и Тацит у својој чувеној мисли *Corruptissima res publica, plurimae leges* (Анали, 3, 27).

12 Тако Бекер истиче: “Стога је могуће говорити о универзалној важности људских права само ако их се интерпретира као легално важеће. У смислу универзалног важења, легално важење је могуће само у свјетској држави. То, пак, значи да управо за националне правне државе не постоји универзално важење људских права, јер, као што је већ речено, универзално важење може постојати само у оквирима свјетске правне државе. Додуше, из свакога етичко-моралног заступања људских права произлази обавеза да се створи таква свјетска држава, то значи успостављање јединственог правног поретка у цијелом свијету, и то према мјерилима појма правне државе”, Бекер, В., *op. cit.*, 74.

13 MacIntyre, A., *After Virtue – A Study in Moral Theory*, Indiana, 2007, 69-70.

на стварању неједнакости. Речима Робинсонове: „Шта више, својим фокусирањем на индивидуална права и формалну једнакост, либерализам тражи привилеговану моралну позицију, прикривајући обим у коме та иста ‘права’ могу довести до неједнакости и друштвене изолованости“.¹⁴ Отуд не чуди запажање Арчибугија да западне демократије често имају предрасуде и примењују неједнаке критеријуме у погледу људских права.¹⁵ Он узима за пример три такве водеће државе, Велику Британију, Америку и Француску, као земље у којима су настале велике декларације о људским правима и које прилично доследно поштују људска права у свом унутрашњем праву,¹⁶ али не примењују исте принципе рецимо у Индији, према америчким староседеоцима у Северној или Јужној Америци или према Алжиру. Демократија код куће не представља гаранцију да ће се једна држава понашати у складу са демократским принципима и на међународном плану.¹⁷ Наметање универзалности западне концепције људских права, у којој је разлика између моралности и легалности поткопана идеолошким тоновима (али и прагматичним потребама), је у великој мери резултат победе у хладноратовском сукобу и тријумфа америчког типа владавине права, који у многим аспектима показује тоталитарне тенденције.¹⁸

14 Robinson, F., „Globalizing Liberalism? Morality and legitimacy in a liberal global order“, *Politics and Globalization* (ed. Shaw, M.), London - New York, 1999, 154.

15 Archibugi, D., „The Politics of Cosmopolitical Democracy“, *Governing for the Environment* (ed. Gleeson, B., Low, N.), New York, 2001, 203. Истог мишљења је и Игњатијеф: “Од времена када је Елеонора Рузвелт председавала комисијом која је донела Универзалну декларацију, Америка промовише норме људских права по целом свету, при том се, међутим, опирајући идеји да ове норме треба да се примењују и на америчке грађане и америчке институције”, Игњатијеф, М., *Људска права као политика и идолопоклонство*, Београд, 2006, 39. Аутор, као пример нарочито истиче оклевање Америке у погледу укидања смртне казне, *ibid.*, 40.

16 Мада би се и то могло довести у питање ако се имају у виду поменути развој догађаја у САД после 11. септембра 2001. године или неколико спорних одлука Француске током 2010. године, као што је забрана ношења муслиманског вела на јавним местима или протеривање Рома. Вредно је поменути и чињеницу да *Amnesty International* у својим извештајима назива амерички камп Гвантанамо „скандалом људских права“. Вид. детаљније: Аврамовић, Д., „Кад ванредно стање постаје редовно – Америка после 11. септембра 2001. као парадигма“, *Правни живот*, 14/2008.

17 Archibugi, D., *op. cit.*, 203.

18 “Људска права се доживљавају као израз лукавства западњачког ума: неспособан да и даље доминира светом путем директне империјалне владавине, западњачки ум своју вољу за моћ прерушава у непристрасан, универзали-

Универзалност људских права схваћених на овакав начин критикује Дејвид Кинли (*David Kinley*), тврдећи да се та идеја заснива на погрешној концепцији да се природа, обим и облик људских права на изврстан начин могу идентификовати. Јер, тек када се они тачно одреде, може се имати оно што би било универзално. Он одбија критику да се тиме пориче универзализам, а промовише културни релативизам, већ сматра да је управо обрнуто. Треба обезбедити основу на којој се може конструисати потпуније разумевање значаја људских права за сва људска бића, не као “концептуална лудачка кошуља” која мора одговарати свакоме од нас, већ пре као одећа која је још увек у процесу кројења. Мора се препознати да различитост културних перспектива нужно доприноси и њиховом дизајну и њиховом штофу, а поготово да таква инклузивност мора постојати у значајном степену уколико универзална примена људских права треба да буде подржана њеним универзалним пореклом.¹⁹ Са друге стране, присутни су тонови који на неубичајено отворен начин приказују идеолошко-инструментални карактер људских права. „На промоцији своје књиге *Велика шаховска табла* у Паризу, Бжежински је изјавио: ‘Ја сам разрадио доктрину (људских права – прим. Предраг Симић) као најбољи начин да се дестабилизује Совјетски савез. И то је успело’“.²⁰ На тај начин борба за људска права се у пуном светлу показује као идеолошка борба, која помаже гурању модерних држава ка либералној демократији. Зато Хелд с правом упозорава: „Пре свега, скепса и оспоравање вредности идеја као што су људска права често су повезани са лошим искуством хегемоније Запада... Мора се правити разлика између оних концепција права и аутономије које прикривају или служе као темељ по-

зујући језик људских права и настоји да наметне сопствену уску агенду на мноштво светских култура које заправо не деле западњачку концепцију индивидуалности, самосвојности, делатне способности и слободе”, Игњатијеф, М., *op. cit.*, 71.

19 Kinley, D., “Human Rights, Globalization and The Rule of Law: Friends, Foes or Family?”, *UCLA Journal of International Law & Foreign Affairs*, 239 (2002), 253. Вид. и Kinley, D., “The universalizing of human rights and economic globalization”, *Globalisation and the Rule of Law*, (ed. Zifcak, S.), London - New York, 2005, 104-105.

20 Цит. према Ђурковић, М., *Поредак, морал и људска права*, Београд, 2001, 17, из делова књиге Предрага Симића, *Пут у Рамбује*, наведених у недељнику НИН, бр. 2578.

себним интересима и системима моћи, од оних концепција које изричито теже томе да установе колико су интереси који се заступају одиста општег карактера, као и да се моћ (била она политичка, економска или културна) учини одговорном грађанима“.²¹

Доктрина владавине права, као и самих људских права, због тога, мора на изванредан начин да буде издигнута изнад политике. Није могуће, као и у праву уопште, тумачити одређени идеал као универзално применљив са задатом садржином. С правом указује Мичел Розенфелд (*Michel Rosenfeld*) да у сваком плуралистичком друштву са различитим концепцијама доброг, може настати озбиљно непостојање сагласности о томе шта треба да се убраја у основна права, као и у погледу тога шта чини допуштена средства да се учврсте таква правна очекивања. Што су већа неслагања око ова два питања, то ће се постојеће правне норме више сагледавати кроз одређену функцију у политици, него као институционализовање владавине права.²² Увек је у одређеној мери потребно разумети и узимати у обзир детерминисаност појединих института друштвеном и културолошком стварношћу.²³ Због тога, и заједничко веровање у људска права мора да буде у сагласности са различитим схватањима „доброг живота“, односно да се прихвати императив моралног рела-

21 Хелд, Д., *Демократија и глобални поредак*, Београд 1997, 327.

22 Rosenfeld, M., “The Rule of Law, and the Legitimacy of Constitutional Democracy”, *Cardozo Law School, Jacob Burns Institute for Advanced Legal Studies*, March 2001, *Working Paper Series*, No. 36, 63. Слично запажање о непостојању универзално применљивих политичких идеала и њиховој историјској условљености, износи пре скоро пуног века и Бернс, С.Д., *Политички идеали*, Београд, 1937, VI, 11.

23 „То значи да садржина права не само што може да буде бескрајно различита, него то и мора да буде. Као што лекар не преписује свим болесницима исти лек, него своје лекове прилагођава пацијентовом стању, тако ни право не може свуда проглашавати исте одредбе, него их мора исто тако прилагођавати стању народа, његовом културном ступњу, потребама времена, или тачније, то није само пуко требање, него историјска чињеница, која се увек и свуда нужно појављује. Идеја да право у основи свуда мора бити исто није нимало боља од тврдње да лекарев третман код свих болесника мора бити исти – универзално право за све људе и сва времена налази се у истом реду са универзалним рецептом за све болеснике, то је онај камен мудрости који се увек налази на располагању за тражење, а за којим у стварности могу почи да га траже само будале, а не мудраци“, Јеринг, Р., *Циљ у праву*, Подгорица, 1998, 193. Вид. и Паиц, З., *Политика идентитета: култура као нова идеологија*, Загреб, 2005.

тивизма.²⁴ Јер, чак и између припадника тзв. цивилизованих нација не постоји универзални консензус о томе која су права и слободе фундаментална.²⁵ Треба допустити различитим цивилизацијама или религијама различита тумачења „добра“, а успоставити консензус око онога што је лоше *per se*. На тој линији размишљања стоји Џозеф Раз (*Joseph Raz*), који се снажно залаже за идеју компетитивне плуралистичке моралности (*competitive pluralistic morality*). Наиме, овај аутор тврди да је плурализам компетитивних вредности у складу са начелом аутономије и толеранције, по принципу „живи и пусти друге да живе“.²⁶ Раз закључује да су животи појединаца њихова ствар, те да могу бити морални или неморални, достојни дивљења или безначајни, али и када су неморални не треба да се тичу никога (па чак ни државе), већ само онога који живи тај живот.²⁷ Насупрот увреженом становишту о универзалности људских права, Раз опомиње да људска права нису апсолутна, већ да њихово праведно тумачење и примена захтевају сензитиван приступ према културном диверзитету и према важности другачијих исхода.²⁸ Речима Игњатијефа: „Западни активисти борбе за људска права немају право да измене обичаје традиционалне културе, уколико примена тих обичаја наилази на одобравање од стране њених припадника. Људска права су универзална не у смислу локалног језика културне прескрипције, већ у смислу језика којим се дају морална овлашћења. Њихова улога се не огледа у дефинисању садржаја културе већ у настојању да се сви делатници изједначе у правима тако да могу слободно да обликују њен садржај“.²⁹ Чак се и теорија правних трансплантата

24 Како сугерише Харман: “Морално исправно и погрешно (добро и лоше, правда и неправда, врлина и мана, итд.) су увек релативни зависно од избора моралног оквира. Оно што је морално исправно у једном моралном оквиру, може бити морално погрешно у другачијем моралном оквиру. А ни један морални оквир није објективно привилегован као једина истинита моралност”, Harman, G., “Moral Relativism”, *Moral Relativism and Moral Objectivity*, (ed. Harman, G., Thomson, J.), Oxford, 1996, 3.

25 Вид. Bingham, T., *The Rule of Law*, London, 2011, 68.

26 Raz, J., *The Morality of Freedom*, Oxford, 1986, 406.

27 *Ibid.*, 143.

28 Вид. Raz, J., „Human Rights in the Emerging World Order“, *Transnational Legal Theory*, 1/2010, 47.

29 Игњатијеф, М., *op. cit.*, 79. Због тога, овај аутор и закључује да људска права нису универзални кредо глобалног друштва, већ „заједнички речник од ко-

базира на једној од главних теза која указује на то да приликом „трансплантације“ неког правног института често долази до њихове модификације под утицајем климе, економских услова, верских погледа или чак случајности.³⁰ Даље, процес правне акултурације, како истиче Карбоније, није могућ без извесног прилагођавања средини у коју се правни институт преноси.³¹

Тежња ка универзализацији владавине права, људских права, „добре“ владавине, у својој бити, као што је већ речено, поседује елементе тоталитарних тенденција,³² дајући довољно оправдану и довољно објективно утемељену предност једној политици односно једној идеологији. Чини се да овакве претензије карактерише пре свега *квазиуниверзалност*. Скривајући се иза универзалног морала, западни, у основи националистички оријентисан систем вредности, како запажа Волцер, проналази начине инфилтрирања и *modus vivendi* у великом броју држава широм света.³³ Ни државе које почивају на јаким традиционалним основама нису имуне на често по њих деструктивне утицаје. Савремена Грчка би могла послужити као пример неуспеле „трансплантације“. Држава која је колевка античке филозофије и демократије је данас принуђена да промени сопствену традиционалну, историј-

јег могу да почну наше расправе, огољени људски минимум у којем се могу укоренити различите идеје људског напретка“, *ibid.*, 94.

- 30 О карактеристикама и условима под којима се остварују правне позајмице вид. више Вотсон, А., *Правни транспланти – приступ упоредном праву*, Београд, 2000.
- 31 „Ако је све детерминисано друштвеном средином, нема пресађивања изван друштвене средине које не би било авантура и које не би, у сваком случају, морало имати као резултат деформацију пресађеног елемента“, Карбоније. Ж., *Правна социологија*, Сремски Карловци - Нови Сад - Титоград, 1992, 197.
- 32 На том фону Волин истиче: „Суперсила представља тежњу ка тоталности која се заснива на двовековној традицији либерализма и демократије. Она је нацизам постављен на главу, ‘обрнути тоталитаризам’. Мада Суперсила тежи тоталности, њу не покреће идеологија ‘господарске расе’ (*Herrenvolk*) већ економски интереси, не покрећу је ‘идеални’ већ материјални интереси“, Волин, Ш., *Политика и визија*, Београд, 2007, 745.
- 33 „Али у модерном добу су нације стекле и учврстиле империје, тако да је идеологија империјализма националистичка по своме карактеру, јер нас позива да признамо (и одобрим) нацију која има мисију. Слобода је примарни циљ антиимперијалног револта; империјалне нације претендују на нешто више – на цивилизацију, просвећеност, модерност, демократију, комунизам итд.“, Волцер, М., „Нација и универзум“, *Морал и прљаве руке*, 232.

ски утемељену концепцију “добра” (што, дакако, не значи засновану на темељима античке, него и потоње вишевековне традиције и система вредности), што неминовно доводи до великог незадовољства и немогућности сналажења грађана у новом западном систему вредности и, уместо у добробит, уводи у једну од најтежих криза у њеној историји.

*Конституционализација људских права у
светлости њихове универзализације:
пример Републике Србије*

Telle-quelle прихватање пласираних, а додуше понекад и наметнутих „решења“ нормирања људских права, у последње време као да постаје помодно.³⁴ Просто пресађивање једне, универзалне концепције људских права, није се показало као претерано успешно у многим друштвима у транзицији, па ни у Републици Србији. Овде ће се то илустровати са само неколико примера који осликавају непотребно и прекомерно идеолошко пуњење људских права у Уставу Србије.³⁵

Умножавањем броја људских права, којима је Устав Србије из 2006. године посветио чак више од једне трећине уставног текста, уставописац као да је желео да импресионира међународну јавност и тиме, бар декларативно, сврста Републику Србију у ред неспорних либерално демократских држава.³⁶ Велики број одредби које се тичу материје људских права, дакако није гаранција да ће та права бити и поштована. Компаративно посматрано, уставотворци остављају далеко мање простора материји људских права. Само на пољу европског конституционализма веома поучни могу бити примери Данске и Холандије чија уставна решења у најве-

34 О уласку у „моду“ људских права у данашње време вид. више: Петров, В., „Устав и људска права данас – јесу ли људска права најважнији део устава?, *Уставне и међународноправне гаранције људских права* (ур. З. Радивојевић), Ниш, 2008, 310.

35 О људским правима у Уставу Републике Србије из 1990. године вид. више: Симовић, Д., „Писани и живи устав за време важења Устава Републике Србије из 1990.“, *Два века српске уставности*, (ур. А. Фира, Р. Марковић), Београд, 2010.

36 Тренд умножавања механизма заштите људских права је такође захватио Републику Србију. Вид. више: Марковић, Ч., Југовић, С., „Специјализовани омбудсмани у Републици Србији“, *НБП – журнал за криминалистику и право*, 1/2012.

хој мери датирају још из 19. века. Наиме, део седми Устава Данске посвећен индивидуалним правима и након последње уставне ревизије из 1953. године садржи само 15 чланова (чл. 71-85), док први одељак Устава Холандије посвећен основним правима, без обзира на скорашњу уставну ревизију из 2002. године, садржи само 23 члана.³⁷ Уколико би неко приметио да су поменути уставни стари више деценија и према томе закључио да постоји све израженија тенденција проширивања круга уставом зајемчених људских права, поменимо Устав Финске из 2000. године, чији одељак посвећен основним правима и слободама броји свега 18 чланова (чл. 6-23). Дакле, тренду предимензионираног конституционализовања људских права нису се приклониле све државе, већ само оне чија се демократичност у међународној заједници доводи у питање и које, више или мање успешно, трагају за својим уставним идентитетом. Међутим, како је досадашње искуство указало, само проширивање листе људских права може бити јалов посао. Нужно је утврдити да ли конституционализован каталог људских права одговара друштвеној и политичкој стварности, односно да ли су уставом зајемчена људска права реално остварива. Једино уколико постоји консензус око елементарних вредности у друштву, може се оправдано очекивати да ће нормирана људска права уистину бити и заштићена.

Значајна новина коју, попут Повеље о људским и мањинским правима и грађанским слободама из 2003. године (у даљем тексту „Повеља“), предвиђа нови устав Србије у основним начелима је да се људска и мањинска права непосредно примењују без обзира на то да ли су зајемчена Уставом или општеприхваћеним правилима међународног права, потврђеним међународним уговорима и законима (чл. 18).³⁸ Међутим, након тога, уставописац додаје да се законом може прописати начин остваривања ових права када је то Уставом изричито предвиђено, што није спорно, или када је то неоп-

37 Вид. ближе: Симовић, Д., „Људска права у Уставу Србије од 2006. – критичка анализа“, *Уставне и међународноправне гаранције људских права*, (ур. З. Радивојевић), Ниш, 2008, 326.

38 О контроверзама везаним за статус међународних извора људских права у уставном систему Републике Србије вид. Пајванчић, М., „Контроверзе уставног оквира заштите људских права“, *Уставне и међународноправне гаранције људских права*, (ур. З. Радивојевић), Ниш, 2008.

ходно за остваривање појединог права због његове природе, што може бити веома спорно. Иако је истовремено предвиђено да закон ни у ком случају не сме да задире у суштину самог права, овако неодређена формулација оставља исувише широк простор за различита тумачења и могућност злоупотребе од стране законодавца који је добио прилику да одлучује која су права непосредно примењива а која не. Истим чланом предвиђено је да се одредбе о људским и мањинским правима тумаче у корист унапређења вредности демократског друштва, сагласно важећим међународним стандардима људских и мањинских права, као и пракси међународних институција које надзиру њихово спровођење.³⁹ Овако формулисана уставна норма учиниће судску праксу Европског суда за људска права незаобилазном при тумачењу Уставом зајемчених људских и мањинских права, што само додатно може да допринесе њиховој бољој заштити. Компаративно посматрано, може се запазити да Устав Србије није изузетак када предвиђа на који начин треба тумачити одредбе о људским правима. Поменимо Устав Шпаније из 1978. године који прокламује да се норме које се односе на основна права и слободе која су призната Уставом тумаче у складу са Универзалном декларацијом о људским правима, као и ратификованим међународним уговорима и споразумима (чл. 10.2). Од посткомунистичких земаља готово истоветну уставну норму садржи и Устав Румуније из 1991. године (чл. 20.1).

За разлику од Повеље и минулог устава, неоправдано је изостављена изричита забрана злоупотребе права. Уместо тога уставописац је прокламовао циљ уставних јемстава људских и мањинских права, предвиђајући да она служе очувању људског достојанства и остварењу пуне слободе и једнакости сваког појединца у праведном, отвореном и демократском друштву, заснованом на начелу владавине права (чл. 20). Оваква формулација изразито ненормативног карактера, каква се најчешће не среће у уставима, може само да послужи при тумачењу уставом зајемчених људских права.

39 Вид. више: Ван Акен, А., „Вагање људских права – уставно тумачење у међународном праву“, *Анали Правног факултета у Београду*, 4/2009; Аврамовић, Д., „Омекшавањем права ка међународној владавини права“, *Српска политичка мисао*, 2/2011; Ђуровић, Д., „Однос унутрашњег и међународног права у правном поретку Републике Србије“, *Анали Правног факултета у Београду*, 2/2009.

Међутим, како је уставописац већ предвидео на који начин треба тумачити уставне норме посвећене људским правима, овај члан се чини потпуно сувишним. Занимљиво је да уставописац као циљ уставних јемстава људских и мањинских права није поменуо и остваривање социјалне правде, што је једна од вредности на којима је заснована Република Србија (чл. 1). Остаје дилема, на који начин би могла бити остварена социјална правда, ако не прокламовањем одговарајућих економских и социјалних права. На тај начин, наговештава се неолиберални карактер Устава и преостаје да наслутимо рестриктивност при установљавању ове групе људских права.

Примећује се да је, управо у том наговештеном духу неолиберализма, социјална заштита постављена веома рестриктивно. Наиме, Уставом се зајемчује право на социјалну заштиту само грађанима и породицама којима је неопходна друштвена помоћ ради савладавања социјалних и животних тешкоћа и стварања услова за задовољавање основних животних потреба (чл. 69, ст. 1). Овако неодређена формулација омогућава законодавцу да веома рестриктивним предвиђањем услова за остваривање социјалне заштите практично обезвреди ову уставну норму. Право на накнаду се зајемчује само у случају привремене, али не и трајне, незапослености (чл. 69, ст. 3). На тај начин, долази до једне нелогичне ситуације да се у друштву са високом стопом незапослености, фаворизују управо они који су имали среће да буду запослени, а изостаје брига о онима којима је помоћ најпотребнија, дакле лицима која су трајно незапослена. Уосталом, Устав из 2006. године не помиње, попут свог претходника, обавезно осигурање запослених, што се такође може сматрати као не мали корак уназад. Тако се отвара могућност потпуног укидања обавезног здравственог осигурања.

У односу на Устав из 1990. године знатно рестриктивније је установљено и право на образовање. Наиме, уместо решења које је предвиђало да грађани не плаћају школарину за редовно школовање које се финансира из јавних прихода, новим уставом се прокламује да је основно образовање обавезно и бесплатно, а средње образовање бесплатно (чл. 71, ст. 2). Осим тога, што сви грађани имају, под једнаким условима, приступ високошколском образовању, бесплатно високошколско образовање се омогућује само успешним и

надареним ученицима слабијег имовног стања (чл. 71, ст. 3).⁴⁰ Дакле, ово право је установљено као изузетак, а не правило, при чему растегљивост поменуте формулације оставља широк простор законодавцу да прецизирањем ове уставне норме омогући само веома уском кругу ученика бесплатно високошколско образовање.

Неспретност уставописца при некритичком преузимању решења из међународноправних аката је у највећој мери дошла до изражаја на пољу установљавања разлога за ограничење појединих људских права. Без обзира на то што су у члану посвећеном ограничењу људских и мањинских права изричито предвиђени услови допуштеног ограничења Уставом зајемчених права, уставописца то није спречило да ово опште правило неуједначено преноси у чланове којима се уређују конкретна права. Тако се у појединим члановима говори да је ограничење конкретног права могуће само ако је то неопходно у демократском друштву, док се у погледу неких других људских права говори само о неопходности ограничења. Дакле, уставописац је поред морала, као једне од вредности коју треба да заштити, користио и нову синтагму „морал демократског друштва“ чије угрожавање такође може да буде један од разлога за ограничење појединих људских права. Остаје дилема да ли у пракси треба на различит начин тумачити ова два појма, али и неизбежна бојазан да растегљивост новоустановљене кованице може да послужи као основ за ограничавање појединих људских права.⁴¹ Несумњиво, неодређеност овог правног стандарда отвара широко поље дискреције приликом тумачења. Поред већ изражене стрепње да новоустановљена кованица „морал демократског друштва“ може бити основ за значајно сужавање ових људских права од стране законодавца, формулација ове одредбе сведочи колико су заправо састављачи Устава били под утицајем одговарајућих норми међународних уговора, у овом случају Европске конвенције о људским правима.⁴²

40 Вид. Marković, R., „Republic of Serbia Constitution of 2006 – A Critical Review“, *Annals of the Faculty of Law in Belgrade – Belgrade Law Review*, 2007, 12.

41 Слободе мисли, савести и вероисповести (чл. 43, ст. 4), слободе изражавања (чл. 46, ст. 2), права на правично суђење (чл. 32, ст. 3). Вид. *Људска права у Србији 2009*, Београдски центар за људска права, Београд, 2010, 52.

42 Вид. чл. 9, ст. 2 и чл. 10, ст. 2 Европске конвенције о људским правима.

Такође, при прокламовању легитимних циљева због којих је могуће ограничити поједина људска права уставописац је недоследно и произвољно, без оправданог разлога, користио различите облике појма безбедности. Тако, као вредност коју треба заштитити и због које је могуће ограничити поједина људска права, уставописац наизменично наводи безбедност (чл. 41, 42, 54, 83), националну безбедност (чл. 32, 46), и јавну безбедност (чл. 43, 44). Коришћењем различитих појмова, чија садржина није прецизна, само је отворен широк простор за арбитрарност при њиховом тумачењу па тако и за сужавање прокламованих права и слобода у пракси.

Велики недостатак дела посвећеног људским и мањинским правима је веома често позивање на закон, чиме се унеколико обесмишљава принцип непосредне примењивости уставом прокламованих људских права. Тако се људска права са нивоа устава, не само у погледу начина остваривања, већ често и у погледу садржине, преносе на ниво закона. То је само још једна од потврда да људска права све више постају празна љуштура која се по потреби може филовати и индоктринирати различитим садржајима.

Неуобичајено, компаративно посматрано, Устав Србије садржи посебан одељак посвећен правима припадника националних мањина. Једино, и то не превише уверљиво, оправдање за овакво опредељење уставописца може бити тежња да се одржи ниво Повељом стечених права припадника националних мањина. Иначе, ако је Србија већ ратификовала најважније универзалне и регионалне уговоре којима се непосредно или посредно зајемчују права припадника националних мањина⁴³, поред прокламације општег карактера да Република Србија штити права националних мањина (чл. 14, ст. 1), није било потребе да се у посебном одељку ова права детаљније разраде. Да је ова тврдња изречена са пуним оправдањем може посведочити чињеница да су Уставом Србије само незнатно измењени и пренумерисани чланови о правима припадника националних мањина из Повеље, који су заправо засновани на Оквирној конвенцији за заштиту националних мањина Савета Европе. У том смислу, будући да они представљају саставни део нашег правног поретка, јасно

43 *Људска права у Србији 2007*, Београдски центар за људска права, Београд, 2008, 146.

је да није било потребе за преузимањем решења из ратификованих међународних уговора.

Како се напоследку може закључити, у настојању да што детаљније и исцрпније регулише људска права, уставописац је предимензионирао део посвећен овој материји. Чини се да су се састављачи уставног текста определили да направе својеврсну компилацију норми истргнутих из међународних уговора. Управо због тог механичког преузимања само фрагмената међународноправних докумената, у циљу хармонизације нормативе „универзалном“ разумевању људских права, настао је текст оптерећен нејасноћама и терминолошким недоследностима.

Уместо закључка

Људска права, исто као и владавина права, постају данас главна реторичка мантра, која се употребљава широм света. Иако су настала као племенита идеја ограничавања необручене моћи суверена, у данашње време она су доведена до апсурда и изгубила свој изворни смисао. Њихов политизован, идеолошки карактер отвара простор за субјективност и селективност приликом тумачења и примене, тендирајући ка културном универзализму и империјализму. То најбоље могу потврдити актуелна светска дешавања и ратови који се воде у име људских права. Позадину те „борбе“ за људска права није тешко сагледати, ни назвати правим именом – борбом за геополитичке интересе водећих светских сила. С друге стране, у светлости свеprisутног друштвеног плурализма и различитости традиција, нужно је започети „борбу“ за партикуларно разумевање и конституционализовање људских права, јер Јеринговим речником, универзални лек за све болеснике не постоји. Због тога је нужно уздржати се од преурањених осуда мултикултурализма које се могу чути не само у теорији, него у последње време и од актуелних светских лидера. Партикуларно разумевање људских права у складу са културним плурализмом и традиционалним различитостима се намеће као императив данашњице, како би се избегла и предупредила Хантингтонова катастрофична визија сукоба цивилизација. Како су људи поседовали различита људска права у различитим историјским периодима,

намеће се питање зашто и данас та разликовања не би опстала? Другим речима, чини се да би становиште моралног (вредносног) релативизма у односу на људска права најбоље одговарало савременим плуралистичким друштвима.

*Dragutin Avramovic
Darko Simovic*

*UNIVERSALIZATION AND/OR
IDEOLOGIZATION OF HUMAN RIGHTS?*

Summary

The goal of this paper is to analyze transformations of human rights in contemporary societies, as a result of intricacy of law and moral. Human rights, derived from the noble idea of natural rights, are becoming today an instrument of global politics with covert totalitarian tendencies. Most of contemporary wars are led with an excuse of universalization of human rights and spreading of concept of 'good governance'. Ideological nature of human rights, which is visible in unidirectional understanding and spreading the idea of 'good' life, is entirely evident. The authors, after analyzing and criticizing unselective transplanting and 'value burdening' of the notion of human rights in the Constitution of the Republic of Serbia, take a position of moral relativism of human rights, which would best suite to contemporary pluralistic societies.

Key words: Human Rights; Rule of Law; Universalization; Ideologization; Value Relativism; Constitution of the Republic of Serbia.

Литература

Аврамовић, Д., „Кад ванредно стање постаје редовно – Америка после 11. септембра 2001. као парадигма“, *Правни живот*, 14/2008.

Аврамовић, Д., „Омекшавањем права` ка међународној владавини права“, *Српска политичка мисао*, 2/2011.

- Archibugi, D., "The Politics of Cosmopolitical Democracy", *Governing for the Environment*, (ed. Gleeson, B., Low, N.), New York, 2001.
- Бекер, В., "Правна држава и људска права", *Политичка мисао*, 34, 1997/4.
- Бернс, С.Д., *Политички идеали*, Београд, 1937.
- Bingham, T., *The Rule of Law*, London, 2011.
- Браунли, Ј., „Политика људских права у односу на владавину права“, *Анали Правног факултета у Београду*, 4/2009.
- Ван Акен, А., „Вагање људских права – уставно тумачење у међународном праву“, *Анали Правног факултета у Београду*, 4/2009.
- Волин, Ш., *Политика и визија*, Београд, 2007.
- Волцер, М., "Злочин агресивног рата", *Морал и прљаве руке*, Београд, 2010.
- Волцер, М., "Нација и универзум", *Морал и прљаве руке*, Београд, 2010.
- Вотсон, А., *Правни транспланти – приступ упоредном праву*, Београд, 2000.
- Донели, Ј., „Људска права као природна права“, *Правни живот*, 12/1996.
- Дузинас, К., *Људска права и империја*, Београд, 2009.
- Ђурковић, М., *Поредак, морал и људска права*, Београд, 2001.
- Ђуровић, Д., „Однос унутрашњег и међународног права у правном поретку Републике Србије“, *Анали Правног факултета у Београду*, 2/2009.
- Игњатијеф, М., *Људска права као политика и идолопоклонство*, Београд, 2006.
- Јеринг, Р., *Циљ у праву*, Подгорица, 1998.
- Јовановић, М., Крстић, И., „Људска права у XXI веку: између кризе и новог почетка“, *Анали Правног факултета у Београду*, 4/2009.
- Карбоније. Ж., *Правна социологија*, Сремски Карловци - Нови Сад – Титоград, 1992.
- Kinley, D., "The universalizing of human rights and economic globalization", *Globalisation and the Rule of Law* (ed. Zifcak, S.), London - New York, 2005.

- Kinley, D., "Human Rights, Globalization and The Rule of Law: Friends, Foes or Family?", *UCLA Journal of International Law & Foreign Affairs*, 239, 2002.
- Људска права у Србији 2007, Београдски центар за људска права, Београд, 2008.
- Људска права у Србији 2009, Београдски центар за људска права, Београд, 2010.
- MacIntyre, A., *After Virtue – A Study in Moral Theory*, Indiana, 2007.
- Марковић, Ч., Југовић, С., „Специјализовани омбудсмени у Републици Србији“, *НБП – журнал за криминалистику и право*, 1/2012.
- Marković, R., „Republic of Serbia Constitution of 2006 – A Critical Review“, *Annals of the Faculty of Law in Belgrade – Belgrade Law Review*, 2007.
- Минклер, Х., *Империје – Логика владавине светом од старог Рима до Сједињених Држава*, Београд, 2009.
- Паиц, З., *Политика идентитета: култура као нова идеологија*, Загреб, 2005.
- Пајванчић, М., „Контраверзе уставног оквира заштите људских права“, *Уставне и међународноправне гаранције људских права*, (ур. З. Радивојевић), Ниш, 2008.
- Петров, В., „Устав и људска права данас – јесу ли људска права најважнији део устава?, *Уставне и међународноправне гаранције људских права*, (ур. Радивојевић, З.), Ниш, 2008.
- Raz, J., *The Morality of Freedom*, Oxford, 1986.
- Raz, J., „Human Rights in the Emerging World Order“, *Transnational Legal Theory*, 1/2010.
- Robinson, F., „Globalizing Liberalism? Morality and legitimacy in a liberal global order“, *Politics and Globalization*, (ed. Shaw, M.), London - New York, 1999.
- Ролс, Џ., *Право народа*, Београд, 2003.
- Rosenfeld, M., “The Rule of Law, and the Legitimacy of Constitutional Democracy”, *Cardozo Law School, Jacob Burns Institute for Advanced Legal Studies*, March 2001, *Working Paper Series*, No. 36.
- Симовић, Д., „Људска права у Уставу Србије од 2006. – критичка анализа“, *Уставне и међународноправне*

гаранције људских права, (ур. Радивојевић, З.), Ниш, 2008.

Симовић, Д., „Писани и живи устав за време важења Устава Републике Србије из 1990.“, *Два века српске уставности*, (ур. А. Фира, Р. Марковић), Београд, 2010.

Harman, G., “Moral Relativism”, *Moral Relativism and Moral Objectivity*, (ed. Harman, G., Thomson, J.), Oxford, 1996.

Хелд, Д., *Демократија и глобални поредак*, Београд, 1997.

Resume

Human rights gradually loose, their legal significance today and, due to their ideologization, are becoming increasingly vague and ambiguous moral principles, enabling and legitimizing the policy of the new world order. The rhetoric of human rights and emphasizing their universality is also used whenever necessity to confirm or deny the state legitimacy appears. Western democracies unjustifiably assume the privileged moral position. Loaded with different kinds of prejudices, they often apply unequal criteria in respect of human rights, particularly bearing in mind the difference between the (non)implementation of human rights ‘at home’, on the national level, and the (non)implementation in international politics. Thus the struggle for human rights clearly appears as an ideological struggle, fostering contemporary countries to take road towards liberal democracy.

Therefore, the doctrine of the rule of law and human rights has to prevail over politics in some way. It is not possible, as well as in law, to perceive an ideal to be universally applicable to any given content. In different pluralistic societies, with different concepts of ‘good’, there is possibility of serious disagreement about what should be the list of fundamental rights. It is always, to some extent, necessary to understand and take into account the determination of certain social and cultural institutes forming reality of the environment. It should allow every civilization and religion to its own interpretation of ‘good’ and to establish consensus about what is ‘bad’ per se.

Transplanting simply a single, universal concept of human rights has not been proved successful in many societies in transition, including the Republic of Serbia. The drafters of its Constitution overestimated the section devoted to this matter by excessive proliferation of human rights. Also, while stressing the protection of liberal-democratic values, important rights like social protection or the right to education, became a “collateral damage” and have been set very restrictively. A major weakness of the Constitution sections dedicated to human and minority rights is very frequent reference to the law. In that way, the principle of direct implementation of human rights proclaimed in the Constitution becomes degraded and pointless. By mechanical and uncritical transplanting fragments of international legal documents, in order to harmonize the Constitution with “universal” understanding of human rights, it became burdened with terminological ambiguities and inconsistencies.

Simply expanding the list of human rights can be an idle job. It is necessary to determine whether constitutionalized catalog of human rights corresponds to social and political reality, and whether constitutionally guaranteed human rights are actually achievable. Only if consensus on basic values in a society exists, one can reasonably expect that constitutionalized human rights can be truly protected.

Having in mind omnipresent social pluralism and diversity of traditions, it is necessary to undertake hard work for a particular understanding and cautious constitutionalization of human rights. To put it in Jhering’s words, there is no universal medicine for all patients. That might be a way for avoiding and preventing Huntington’s catastrophic vision of the ‘clash of civilizations’.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

ИМПУСЛИ ГЕОПОЛИТИЧКЕ МИСЛИ

Жељко М. Будимир

МАКРОРЕГИОНАЛНО ГЕОПОЛИТИЧКО
СТРУКТУРИСАЊЕ СВЕТА: АКТУЕЛНОСТ
МАКИНДЕРОВЕ ХАРТЛЕНД КОНЦЕПЦИЈЕ. 223-246

Миша Ђурковић

ПИТАЊЕ АУТОРИТАРИЗМА У
САВРЕМЕНОЈ ТЕОРИЈИ И ПРАКСИ:
КРИТИКА ТОМАСА ПОГЕА..... 247-278

*Жељко М. Будимир**

МАКРОРЕГИОНАЛНО ГЕОПОЛИТИЧКО СТРУКТУРИСАЊЕ СВЕТА: АКТУЕЛНОСТ МАКИНДЕРОВЕ ХАРТЛЕНД КОНЦЕПЦИЈЕ

Сажетак

Хартленд теорија је класично геополитичко учење које је формулисао Британац Хелфорд Макиндер пре више од једног века. Ова геополитичка теорија спада у најзначајнија геополитичка учења уопште, чија је актуелност константа више од стотину година. Основна структура доктрине копнене моћи дата је у Макиндеровом учењу, које је пресудно утицало на спољнополитички приступ поморских држава према евроазијским државама, а нарочито на дефинисање односа између Велике Британије и САД према Русији. Кључне константе англо-америчког геополитичког и геостратегијског мишљења су у великој мери завештање доктрине копнене моћи Х. Макиндера. Макиндер је у свом геополитичком опусу пророчки најавио главне геополитичке и геостратегијске изазове поморској моћи у 20. и 21. веку. Хартленд теорија је у геополитичкој анализи референтна тачка од Николаса Спајкмана па до Роберта Каплана.

Кључне речи: геополитика, геостратегија, копнена моћ, осовински регион, хартленд, тампон зона

* Магистар политичких наука, Бања Лука.

Развој доктрине копнене моћи

Геополитика је као ретко која научна дисциплина имала трновит пут афирмације у свету науке. У време настанка геополитике крајем 19. и почетком 20. века долази до процвата универзитета и природних наука у Западној Европи. Геополитика настаје у окриљу германске научне традиције, а немачка наука је међу првима усвојила географију као научну дисциплину која се почела изучавати на универзитетима. Немачки географ Фридрих Рацел (1844-1904) се означава као отац геополитике, иако он сам не користи термин геополитика, већ политичка географија. Творац термина геополитика је шведски научник Рудолф Кјелен (1864-1922) који је тај појам први пут употребио 1899. године. Нова наука привукла је пажњу тиме што је њен предмет проучавања био до тада мало приметна географска димензија државе, те положај државе у светској политици. Мултидисциплинарни приступ нове научне дисциплине подстиче интелектуалну знатижељу широм Европе.

У англо-америчкој научној мисли крајем 19. века стасавало неколико научника који развијају потпуно оригиналне и револуционарне геополитичке теорије. Ту се посебно издваја учење америчког адмирала Алфреда Мехена (1840-1914), који је творац доктрине поморске моћи, теоријског полазишта на основу којег су се САД развијале као глобални „играч“. Такође, значајни су радови Николаса Спајкмена (1893-1943), који спада међу најзначајније англо-америчке теоретичаре геополитике. Спајкмен је развио концепт интегрисане моћи, комбинујући геополитичке концепције Мехена и Макиндера. Међутим, у историји геополитике издваја се дело британског географа *Хелфорда Зона Макиндера (Halford John Mackinder, 1861-1947)*. Иако не спада у саме осниваче ове дисциплине, према мишљењу многих теоретичара, Макиндер је дао највећи допринос њеном развоју. Његови радови спадају међу најутицајније у читавој историји геополитике.

Макиндерово геополитичко учење носи кључну разлику у односу на остала класична геополитичка учења јер његова геополитичка анализа има глобални геополитички карактер. Глобалним приступом Макиндер покушава да пружи свеобухватну слику светске политике и да пружи гло-

бални поглед на међународна дешавања. Основна идеја Макиндровог учења огледа се у тези да се почетком 20. века завршава доба доминације поморских држава (епоха Колумба), и да се равнотежа снага помера у корист копнене моћи – евроазијских држава, првенствено Русије. До промене у дистрибуцији моћи, према Макиндровом схватању, може доћи захваљујући развоју транспортних технологија, а нарочито захваљујући развоју железничког саобраћаја на пространству Евроазије.

Своју геополитичку концепцију Макиндер је формулисао у моменту када су поморске силе суверено доминирале Планетом, али су, истовремено, уједињена Немачка, као снажна индустријска државе у средишту Европе, те све амбициознија Руска империја, са жељом да избије на топла мора, алармирале да је неопходно редефинисање геостратегијских циљева Велике Британије као највеће поморске силе.

У геополитичком и геостратегијском погледу, Макиндер је био знатно испред свога времена, што се најбоље види по каснијем прихватању његовог геополитичког обрасца од стране најширег круга теоретичара који су се бавили геополитиком. У англо-америчкој геополитичкој мисли прво прихватање Макиндрове геополитичке концепције може се препознати код америчког професора холандског порекла Николаса Спајкмена. Макиндрова теорија представља „угаони камен“ и у делима савремених теоретичара и практичара англо-америчке геополитике и геостратегије, као што су Хенри Кисинџер, Збигњев Бжежински, Колин Греј, Самјуел Хантингтон, Соул Коен, Роберт Д. Каплан, Ричард Куглер и други.

Макиндер је пре нешто више од једног века представио своју Хартленд теорију која ће постати „осовина“ око које ће се вртети будућа кретања у геополитици и геостратегији, упркос великим променама на технолошком плану. Хартленд теорија постала је референца сваке темељне геополитичке анализе све до данашњих дана, било да се на њу гледа афирмативно или критички. Својом концепцијом копнене моћи Макиндер је несумњиво поставио темеље англо-америчке геополитичке и геостратегијске мисли. Значај његовог дела можда најбоље описују речи великана науке о међународним односима Француза Рејмона Арона који је изјавио:

„У нашем веку је Енглеz Макиндер допринео више од било кога другог популарности геополитике.“¹

Мекиндерова биографија: геополитички изводи

Хелфорд Макиндер је дипломирао на Оксфорду 1885. године и започео каријеру као наставник на вечерњим радничким школама које су почеле да се појављују у Великој Британији крајем 19. века, као истурена одељења великих универзитета. Макиндер је након дипломирања постао члан престижног Краљевског географског друштва (*Royal Geographical Society*),² посредством кога је афирмисао своје најзначајније геополитичке и геостратегијске идеје. Годинама је био директор Оксфордске школе географије (*Oxford School of Geography*), као и чувене Лондонске школе економије (*London School of Economics*). Био је активан и у практичној политици, где је као заступник у Британском парламенту провео дванаест година. Из тог периода најзапажени је његов одлазак у Русију 1919. године, где је, као Високи британски комесар, требало да помогне организацију Белог покрета и да усклади његове операције са савезничком помоћи у борби против болшевика.

Своја највећа дела Макиндер је написао између 1900. и 1943. године. Најпознатије дело „Географска осовина историје“ („*The Geographical Pivot of History*“), по коме ће постати светски познат геополитичар, представио је 1904. године. Тезе из чланка потом разрађује и проширује у књизи *Демократски идеали и реалност* (*Democratic Ideals and Reality*), која је објављена 1919. године, а настала је под снажним утицајем резултата тек завршеног Првог светског рата и из потребе пројектовања геополитичке будућности света и Европе. Још једну корекцију своје основне геополитичке концепције из 1904. године, Макиндер је учинио у јеку Другог светског ра-

1 Арон Р.: *Мир и рат међу нацијама*, Издавачка књијарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци - Нови Сад, 2001., стр. 215.

2 Краљевско географско друштво (Royal Geographical Society /RGS/, London), било је врло утицајна институција у Великој Британији. Његово чланство било је шаролико, од авантуриста, путописаца и теренских истраживача, до високих владиних званичника и професора универзитета.

та, 1943. године, када је за амерички часопис *Спољни послови* (*Foreign Affairs*) написао чланак „Савршени свет и победа мира“ („The Round World and Wining the Peace“). То је био последњи рад из геополитике који је Макиндер написао пре своје смрти 1947. године.

*Геополитичке и геостратегијске идеје
Х. Макиндера*

„Географска осовина историје“

Макиндер је основу свога геополитичког учења изнео на предавању одржаном у Краљевском географском друштву 1904. године, под називом „Географска осовина историје“. Предавање је касније у форми научног чланка (тзв. *Осовински чланак*, *Pivotal Paper*) публикувано у угледном британском часопису *Географски журнал*.³ У овом чланку изложио своју револуционарну идеју о крају епохе коју он назива „епохом Колумба и која је трајала последњих четири стотине година.“⁴ Епоха Колумба подразумева потпуну премоћ поморске моћи Западне Европе на планетарном нивоу, која траје од првих прекоморских открића Колумба, Васка де Гаме и осталих великих помораца, па до задњих експедиција Нансена и Скота на Арктику и Антарктику.⁵

Сходно томе, Макиндер је поделио читаву историју света на три геополитичка раздобља:

1. Епоха пре Колумба. У њој народи који припадају периферији Евроазије, на пример Римљани, живе под сталном претњом да буду освојени од сила Осовинског региона. За Римљане су то били Германи, Хуни, Алани, Параћани итд. За средњовековну екумену то је златна хорда.

3 Mackinder, H.: “The Geographical Pivot of History”, *Geographical journal* 23, (Reprinted, *The Scope and Methods of geography and Geographical Pivot of History*, RGS, London , 1969, p. 421-437.)

4 Mackinder H.: „The Geographical Pivot of History“, in: (Additional Papers), *Democratic Ideals and Reality*, National Defense University Press, Washington, DC, 1996, p. 175.

5 Макиндер мисли на експедиције с краја 19. и почетком 20. века светски познатих поларних истраживача, Норвежанина Фритјофа Нансена (*Fridtjof Nansen*) и Британца Роберта Фалкона Скота (Robert Falcon Scott).

2. Епоха Колумба. У том раздобљу представници Унутрашњег или маргиналног полумесеца крећу у освајање непознатих територија планете и при том нигде не наилазе на озбиљан отпор.
3. Епоха после Колумба. Више не постоје неосвојене земље. Динамичке пулсације цивилизација осуђене су на сукоб увлачећи све народе на земљи у свемирски грађански рат.⁶

Према Макиндеровом учењу, свет постаје затворени политички систем – модерно речено свет постаје глобализован. Макиндер је први научник који геополитичке процесе анализира из глобалне перспективе. У таквом затвореном (глобалном) политичком систему долази до промене односа снага. По више параметара, поморска моћ чији је представник Велика Британија, постаје све инфериорнија у односу на затворени осовински регион Евроазије који контролише Русија, као најважнија копнена сила. Ова промена равнотеже моћи, по Макиндеру, наступа након револуције у технологији транспорта копном, односно након што је Русија изградила Транссибирску железницу која је интегрисала огромна пространства Евроазије.

Оно по чему је Макиндерова геополитичка концепција представљена у чланку „Географска осовина историје“ остала упамћена јесте географска подела света на три велика стратешка макрорегиона. Полазиште поделе је *Осовински регион (Pivot area)*, који је центар његове географске шематизације. Тај регион чини само језгро Евроазије и налази се под контролом Русије. Око њега се у облику концентричних кругова шире *Унутрашњи или периферни полумесеца (Inner or Marginal Crescent)* који чине „Немачка, Аустрија, Турска, Индија и Кина“⁷ и *Спољни или острвски полумесеца (Outer or Insular Crescent)* који сачињавају „Велика Британија, Јужна Африка, Аустралија, Сједињене Државе, Канада и Јапан.“⁸ Овај „концентрично-хијерархијски“ поглед на свет у чијем центру се налази замишљена „осовина историје“ и око ко-

6 Дугин А.: *Основи геополитике – геополитичка будућност Русије*, Екопрес, Зрењанин, 2004, стр. 53.

7 Mackinder H.: „The Geographical Pivot of History“, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 191.

8 Ibidem, p. 191.

је се врти читава историја човечанства, има следеће основне карактеристике:

- Осовински регион је изразито судбински везан за копно,
- Спољашњи или острвски полумесец је судбински везан за море,
- Унутрашњи или периферни полумесец налази се под снажним утицајем друге две зоне, и судбински је везан и за копно и за море. (карта 1)

Карта 1 - Природни размештај светске моћи из 1904. године⁹

Централни положај по овој Макинדרовој географској шеми је најповољнији, али „централност“ је релативан појам који у сваком конкретном географском контексту може да варира. Међутим, са планетарне тачке гледишта, у центру света лежи Евроазијски континент¹⁰ а у његовом средишту Осовински регион, који је најповољније географско полазиште за контролу света. Осовински регион има централну позицију на евроазијском континенту слично централној позицији коју Немачка има у Европи. Прецизније одређивање ареала *Географске осовине историје* Макиндер даје у својим мапама.

9 Карта преузета из Mackinder H.: „The Geographical Pivot of History“, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 190.

10 Дугин А.: *Основи геополитике – геополитичка будућност Русије*, Екопрес, op. cit., стр. 48.

По Макиндеровом учењу кључна физичко-географска црта *Осовинског региона* јесте да је потпуно недоступан са мора, јер ниједна његова велика река не долази до отвореног мора. До појаве авијације, поморске силе су директно на Осовински регион могле да утичу само онолико колико је био домет њихове бродске артиљерије. Због наведених карактеристика, овај регион, сматра Макиндер, увек се чинио интересантним за сваку силу који жели да оствари планетарну доминацију, јер је он, по његовој геополитичкој концепцији, „природно седиште светске моћи.“¹¹

Унутрашњи или периферни полумесец се налази између ова два супротстављена пола, тако да је под сталним утицајем и копнене, али и водене „стихије“. Цивилизације које настају на рубу Евроазије, по Макиндеру, спадају у флувијалне цивилизације, а то су цивилизације на обалама великих река које се уливају у отворена мора. Унутрашњи или периферни полумесец је простор који је до данас најгушће насељен простор на свету. У том простору се дешавају најдинамичније промене и процеси у људској историји.

Спољни или острвски полумесец је потпуно спољна зона у односу на евроазијски континент, и то не само у географском већ и у културном и политичком смислу. Као што је Осовински регион недоступан воденим путем, тако је острвски полумесец недоступан копненим путем. Ова две геополитичке целине су се развијале одвојена један од друге. Међутим, до контакта ипак индиректно долази преко периферног полумесеца, који је класична мостовско-контактна зона између сила копна и сила мора.

Хартленд-теорија

Хартленд теорија (Hartland theory) је најзначајнија Макиндерова геополитичка мисао, где су сабране све његове идеје и промишљања о глобалним геополитичким процесима. Представљена је 1919. године у књизи *Демократски идеали и реалност (Democratic Ideals and Reality)*, што је Макиндеров најобимнији рад који се бави геополитичким и геостратегијским питањима. У суштини, *Хартленд теорија* није донела ништа ново што већ није било постављено у у

11 Mackinder H.: *The Geographical Pivot of History*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 190.

чланку „Географска осовина историје“. Концепцијски посматрано, Хартленд теорија била је само (пост)ратна дорада тзв. Осовинског чланка, прилагођена историјском контексту краја Првог светског рата.

У овом раду Макиндер осмишљава и нове геополитичке ентитете, као што су *Светско острво (World Island)*, затим уместо *Осовинског региона* користи неологизам *Хартленд (Heartland)*. Ново у овом раду јесте геостратегијска концепција *Тампон држава (Buffer states)* у Источној Европи. Сви побројани термини које Макиндер користи у својим радовима, ушли су у класични геополитички вокабулар, тако да је данас тешко и замислити неку глобалну геополитичку анализу без ових термина.

Светско острво (World Island) је један од најзначајнији геополитичких ентитета који је Макиндер развио у свом геополитичком учењу. Светском острву претходи термин Евроазија која је дефинисана у тзв. Осовинском чланку. Макиндер термин Евроазија користи како би означио највећу копнену масу на свету која је од стратегијског значаја за светску доминацију. Евроазија, по Макиндеру, настаје географском симбиозом Европе и Азије кроз непрестану историјску интеракцију. Она је симбол је копнене моћи у геополитици. Евроазију Макиндер узима као платформу на којој развија геополитичку доктрину копнене моћи, апострофирајући да се за њу води непрестана борба између копнене и поморске моћи.

Комплетна Макиндерова анализа копнене масе Европе, Азија и Африке као јединственог Великог острва, своди се на закључак да је Светско острво најбогатија и најсигурнија глобална поморска база, а у поређењу са њом све друге поморске базе имају другоразредни значај. Као припадник народа чија је земља у то време највећа поморска империја, он изводи закључак да се мора спречити „да се највећи део Великог континента једног дана нађе под влашћу једног центра и који би могао да послужи као база за изградњу непобедиве поморске силе“¹² Доминацију поморских сила, по његовом учењу, чека изазов на мору ако дође до геостратегијског интегрисања Светског острва.

■■■■■■■■■■

12 Ibidem, p. 51.

Хартленд је нови појам који је Макиндер увео 1919. године. У ствари, то је редефинисани назив за „природно седиште светске моћи“¹³, како је назвао Осовински регион. Овај појам је обележио целокупно Макиндерово геополитичко учење. Суштински, он не мења своју геополитичку поставку из тзв. Осовинског чланка – он је само дорађује у складу са новим историјским реалностима на крају Првог светског рата. Хартленд је увећани Осовински регион, од кључног значаја за контролу над Светским острвом.

Хартленд је дефинисан на неколико начина, а један од најчешћих начина одређивања особености Хартленда јесте његова физичко-географска изолованост од отворених мора и океана, а тиме и његова недоступност за поморске силе. Такође, то је и везивање његове судбине за сливове највећих евроазијских река. Макиндер оваквим приступом жели да простор Хартленда окарактерише као сувоземни, у којем је излазак на отворена мора унутрашњим пловним путевима немогућ, док је пенетрација спољашње поморске силе кроз пловне путеве неизводљива. Он Хартленд поставља као стратегијски концепт и симбол без чврстих и јасно дефинисаних граница.

Геостратегија тампон-зона

Макиндер у својој теоријској поставци из 1919. године укључује Источну Европу у састав Хартленда. Иако није тачно омеђио овај простор, западну границу Хартленда одредио је као простор између Балтичког и Црног мора. Источна Европа је улазила и излазила из стратегијских пројекција Хартленда у Макиндеровим радовима. У његовој концепцији она је плацдарм за експанзију Запада према копненим силама Евроазије. Колики значај Макиндер даје Источној Европи најбоље се види кроз његов троделни слоган:

*Ко влада источном Европом доминира Хартлендом,
Ко влада Хартлендом доминира Светским острвом,
Ко влада Светским острвом доминира светом.*¹⁴

Крај Првог светског рата донео је нове могућности за стратегијско преуређење Источне Европе. Према Макинде-

13 Ibidem, p. 190.

14 Ibidem, p. 106.

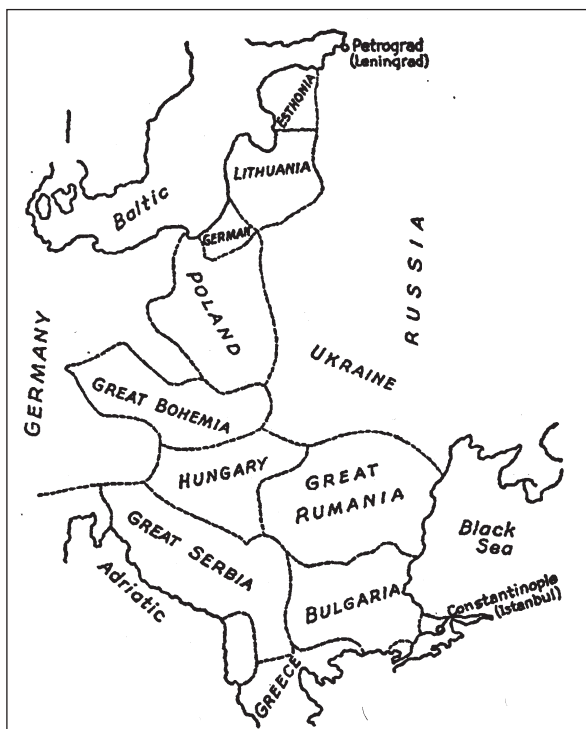
ровој поставци, Источну Европу требало би поделити између независних држава који неће улазити ни у немачки ни у руски државни систем, већ ће саме чинити трећи самостални државни простор. Тај простор између Немачке и Русије у геостратегијском смислу је *тампон зона (buffer zone)*, која обухвата негерманске народе у појасу између Балтика и Црног мора. Ову тампон зону, по Макиндеровом виђењу, попуњавају следећи народи: Пољаци, Чеси, Словаци, Мађари, Срби, Хрвати, Словенци, Румуни, Бугари и Грци. Он сматра да ови народи не могу самостално да играју значајнију улогу у новом послератном европском поретку, али повезани у један стратегијски низ (кордон) имали би пресудну улогу у обуздавању и контролисању копнене моћи на Великом континенту. Тампон зону требало би да чине независне државе приближне по снази, и које се „готово сигурно неће удруживати у ма ком циљу осим одбране, а са друге стране ти народи се толико разликују било од Немаца или од Руса да им можемо веровати да ће пружити отпор било ком од два велика суседа.“¹⁵

Сличан облик државног уређења Источне Европе усвојен је на Париској мировној конференцији. Париска конференција је прихватила право народа на самоопредељење као један од темељних принципа формирања нових држава на развалинама пропалих европских царстава. Самоопредељење народа Источне Европе уклапало се у Макиндерову „виталну потребу“ за кордоном независних држава између Немачке и Русије. Тампон зона у Источној Европи била је бараж против интегрисања моћи евроазијских копнених сила, било кроз експанзију стожерне земље преко Источне Европе у зону *Унутрашњег или периферног полумесеца* или кроз експанзију из Централне Европе ка срцу великог континента. Према Макиндеровом учењу, простор Источне Европе требало је да добије улогу у складу са његовим стратегијским значајем „јер би његово запоседање могло да омогући или пак спречи глобалну доминацију једне силе“.¹⁶ Тампон зона у Источној Европи посматрана је и кроз улогу „санитарног кордона“ према комунистичкој Русији, али њена улога у иде-

15 Ibidem, p. 121.

16 Ibidem, p. 121.

олошком запречавању комунизма је тек другоразредна у односу на њену геостратешку улогу. (карта 2)

Карта 2 – Тампон зона у Источној Европи на крају Првог светског рата¹⁷

Из наведеног би могло да се закључи да је стратегија тампон зона коју је Макиндер развио у Хартленд теорији заживела у периоду између два светска рата, а колико је била успешна у реализацији своје примарне функције, можда је најбоље показала историја након немачког напада на Пољску 1. септембра 1939. године што је био повод за Други светски рат. Након Другог светског рата, тампон зона је померена на запад јер су државе Источне Европе биле у саставу комунистичког блока. Окончањем Хладног рата и изласком држава Источне Европе из совјетске орбите, у академским круговима на Западу поново се оживљава Макиндерова стратегија тампон зона. Баражна улога држава Источне Европе

17 Карта преузета из Mackinder H.: „The Geographical Pivot of History“, in: (Additional papers), Democratic Ideals and Reality, op. cit., p. 115.

присутна је и данас, само овај пут према Руској Федерацији. Стварање тампона према савременој руској држави најочитије се огледа у ширењу Северноатлантске алијансе на исток. Савремена сучелавања у вези ракетног штита (ПРО) такође потврђују да запречна улогу држава Источне Европе према главној држави Хартленда опстаје.

„Амфибијско тројство“

Макиндер је 1943. године у јеку Другог светског рата написао чланак „Савршени свет и победа мира“ („The Round World and Winning of the Peace“) за престижни амерички часопис *Спољни послови (Foreign Affairs)*. Овај рад представља ажурирање његовог промишљања о светској стратегији. Овај пут не додаје простору Хартленда нове макрорегионе, него простор источно од велике сибирске реке Јенисеј одваја од Хартленда. Ту нову стратегијско-географску реалност Макиндер назива *Леналенд (Lenaland)*, по централној реци те области Лени. Простор Леналенда требало би посматрати у општем геостратегијском контексту СССР, који је посебно дошао до изражаја у току Другог светског рата. Он сматра да се Хартленд у потпуности поклапа са границама СССР осим у његовом далекоисточном делу. Леналенд дефинише као неприступачну и сурову територију где се налазе планине, долине и висије скоро потпуно прекривене четинарском шумом. Чисто геополитички посматрано, овај простор Источног Сибира искључио је из Хартленда и сврстао га у стратегијску зону *Унутрашњег или периферног полумесеца* тј. у приобални простор. Тиме је знатно појачан корпус поморских сила и ослабљен корпус копнених сила.

Као противтежу совјетском Хартленду, Макиндер уводи још један геополитички појам – *Средишњи Океан (Midland Ocean)*. Средишњи океан обухвата „Северни Атлантик са зависним морима и речним базенима.“¹⁸ У стратешком погледу, овај концепт обухвата три елемента: „мост-обран у Француској, ушанчен аеродром у Британији и резерву радне снаге, агрокултуре и индустрије у источном делу САД и Канаде.“¹⁹ Овим геополитичким приступом он прави

18 Mackinder H.: „The Round the World and the Winning of the Peace“, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op.cit., p. 204.

19 Ibidem, p. 204.

и гекултурну и идеолошку базу за настанак атлантске заједнице која ће постати главни ослонац поморских сила у току Хладног рата. Поморска моћ тако добија и неопходну копнену надоградњу за коју ће касније *Џефри Слоан (Geoffrey Sloan)* исправно да констатује: „амфибијско тројство и положај ова три елемента значи да се ослонац моћи још једном померио на запад (ка САД примедба Ж.Б).“²⁰ Макиндер у овом чланку одређује СССР као „копнену силу у стратешки најјачој дефанзивној позицији;“²¹ Хартленд и даље остаје кључна област за контролу Евроазије, али са искључиво дефанзивним карактеристикама, односно „Хартленд је највећа природна тврђава на земљи.“²²

Макиндрове идеје у савременој англо-америчкој геополитици и геостратегији

Макиндер је умро у само предвечерје Хладног рата, али је његов геополитички и геостратегијски концепт тек у току Хладног рата заживео у пуном смислу. Теоријску основу сукоба између САД и СССР, као два геополитичка поретка, осмислио је амерички отправник послова у Москви, Џорџ Кенан, који је у фебруару 1946. године издиктирао комунике од 8.000 речи Вашингтону познат по називу *Дуги телеграм (The Long Telegram)*.

Хладноратовски сукоб се представљао кроз идеолошки дуализам Исток-Запад, јер је геополитичко одређење хладноратовског сукоба било неподобно. Наиме, геополитика је након Другог светског рата прикована на стуб срама због нацистичке злоупотребе. Дефинисање сукоба је ишло кроз идеолошку призму, иако је његова права природа била испуњење Макиндровог учења о глобалном сукобу сила копна и мора. „Геополитички посматрано, чинило се да је тек сада на светској сцени до краја у Макидеровом смислу, искристалисан сукоб између копнене (СССР) и поморске силе (САД). Овладавањем евроазијским копном, односно спречавање

20 Geoffrey Sloan, „Sir Helford J. Mackinder: The Heartland Theory Then and Now“, in: Colin Gray, Geoffrey Sloan, *Geopolitics, Geography and Strategy*, p. 25.

21 Mackinder H.: „The Round the World and the Winning of the Peace“, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op.cit., p. 201.

22 Ibidem, p. 201.

доминације над њиме, били су принципијелни циљеви ова два геополитичка дива.²³

Међутим, идеолошко-теоријска основа хладноратовског сукоба била је политика или стратегија обуздавања (*containment policy; strategy of containment*) коју је развио Џорџ Кенан.²⁴ Политику обуздавања чине три фундаментална принципа. Први принцип је онемогућавање, на било који начин, совјетске доминације над целином евроазијског копна. Други принцип је потреба успостављања глобалне равнотеже снага у свету. Трећи принцип је примена стратегије обуздавања у ободним областима Евроазије.

Први принцип политике обуздавања потпуно је у складу са Макиндеровим „геополитичким заветом“ из 1904. године да се мора спречити „да се највећи део Великог континента једног дана нађе под влашћу једног центра и који би могао да послужи као база за изградњу непобедиве поморске силе.“²⁵ Хартленд се након Другог светског рата нашао под политичком контролом Москве, а у савезу са НР Кином формиран је највећи копнени геополитички ентитет свих времена – Сино-Совјетски савез.²⁶ У сличном тону Кенан констатује, да је срж проблема у „спречавању сабирања војно-индустријског потенцијала целокупне евроазијске копне масе под једну моћ, која прети острвским или поморским деловима глобуса.“²⁷

До нарушавања глобалне равнотеже снага, према геополитичком приступу, долази уколико би СССР као највећа копнена сила и његови савезници искористили неисцрпне ресурсе Евроазије за изградњу поморске флоте и тиме угрозили владавину поморских сила на светским морима и дуж ивичног дела Евроазије. Главна теза Макиндрове Хартленд теорије јесте чување глобалне равнотеже снаге између сила

23 Вуковић Н.: *Логика империје*, Нација прес, Београд, 2007. стр. 125.

24 „X“: „The Sources of Soviet Conduct“, *Foreign Affairs* 25, 1947, p. 572.

25 Mackinder H.: „The Geographical Pivot of History“, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op.cit., p. 51.

26 Руско-кинески споразум, познат и као Сино-совјетски савез, потписан у Москви 14. фебруара 1950. године као уговор о тридесетогодишњем пријатељству и међусобној сарадњи, укључивао је заједничку одбрану у случају агресије на једну од земаља.

27 Kennan G.: *Realities of American Foreign Policy*, W.W. Norton & Company, New York, 1966, p. 65.

копна и мора, које су се најчистије дефинисале по геополитичком обрасцу након Другог светског рата.

Војни аспект стратегије обуздавања се састојао у формирању *запречног прстена* (*containment ring*) око Евроазијске копнене масе и активној партиципацији у пружању отпора у совјетском притиску на обод Евроазије. Наведени принцип се слагао са Макиндеровом поделом света на географске макрорегионе од којих је кључна област за контролу²⁸ над Хартлендом, *Унутрашњи или маргинални полумесеци*“ или како га је Спајкман назвао *Римленд*.

У процесу пружања активног отпора евентуалној совјетској експанзији у европском делу *запречног прстена*, САД су 4. априла 1949. године, формирале Северноатлантски пакт (North Atlantic Treaty Organisation - NATO) као трансатлантску спону која је везивала Северну Америку са Западном Европом. Макиндеров геополитички концепт Средишњег океана који је садржао три основна елемента „мостобран у Француској, ушанчени аеродром у Британији и резерву обучене радне снаге, агрокултуре и индустрије у индустрије у источном делу САД и Канаде“²⁹ био је теоријски темељ за касније формирану Северноатлантски пакт, који је у потпуности представља остварење његовог стратегијског концепта из 1943. године.

Након формирања НАТО који се тицао европске одбрамбене политике, било је потребно увезати *запречни прстен* са новим савезништвима, како би цели макрорегион *Унутрашњег полумесеца* (Римленд) био јединствени фронт против совјетске експанзије на којем се водила кључна хладноратовска борба за контролом над Евроазијом. Тако је на западу Евроазије, кључну улогу у супротстављању совјетском продору на запад Европе имао НАТО, на Блиском Истоку сличну намену, мада ни близу толико значајну, имао је ЦЕНТО (*The Central Treaty Organization - CENTO*), у југоисточној Азији СЕАТО (*The Southeast Asia Treaty Organisation - SEATO*), док су Аустралија и Нови Зеланд своје безбедоносно савезништво са САД остварили преко АНЗУС (*The Australia, New Zealand, United States Security Treaty - ANZUS*). САД су

28 У хладноратовским речником речено „обуздавање“ Хартленда.

29 Mackinder H.: „The Round the World and the Winning of the Peace“, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op.cit., p 204.

захваљујући овим савезништвима³⁰ на подручју евроазијског Римленда успеле да обуздају СССР као водећу копнену силу и да јој не допусте да искористи стратешку предност контроле над Хартлендом.

За „ревалоризацију“ класичних геополитичких концепција и категорија, попут Хартленда и Римленда, у атомској ери заслужан је Колин Греј, који је имао потпуно афирмативан став према Макинדרовој Хартленд теорији. Греј сматра да се целокупни ривалитет две суперсиле „може оарактерисати као борба између Хартленд суперсиле која је суштински затворена унутар копна (*landlocked*) и суштински маритимно зависне (у безбедоносној перспективи) острвске суперсиле, за контролу/ускраћивање контроле евроазијско-афричких римленда.“³¹ Греј је у жеку Хладног рата написао веома утицајну књигу *Геополитика, нуклеарне ере: Хартленд, Римленди и технолошка револуција* (1977. године) у којој даје традиционалну геополитичку концепцију, у смислу „1. Контрола над Светским острвом Евроазије-Африке уз помоћ једне силе, на дужи рок, значила би контролу над светом; 2. Копнена и поморска моћ сусрећу се/сударају на евроазијским-афричким римлендима и граничним морима. Контрола острвске моћи над ободним земљама и граничним морима није синоним са контролом над Светским острвом, али она значи ускраћивање могуће глобалне хегемоније хартленд сили.“³²

Побројани Грејови принципи јасно показују да је Макинדרово геополитичко учење било „угаони камен“ за све хладноратовске концепције. Колин Греј је био један од ретких савремених аутора који је то признао. Пред сами крај Хладног рата, Колин Греј, као водећи теоретичар изјављује: „стратегije се могу разликовати, али принципијелни циљ политике националне безбедности САД треба да буде спречавање Совјетског Савеза да постигне делотворну хегемонију над Евроазијом.“³³ Био је то директно или индиректно ехо Макиндрове геополитичке замисли изречен на размеђу 19. и 20. века.

30 Ова фаза Хладног рата се често назива и фаза пактоманије.

31 Gray C.: *The Geopolitics of the Nuclear ERA: Heartland, Rimlands and Technological Revolution*, Crane, Russak & Company, New York, 1977, p. 14.

32 Ibidem, p. 15.

33 Gray C.: *The Geopolitics of Super Power*, University Press of Kentucky, Lexington, 1988, p. 72.

Макиндрова геополитичка концепција о геостратегијској важности Светског острва за глобалну доминацију била је потврђена у теорији и пракси Хенрија Кисинџера. Он је био велики поборник политике која би спречила појаву евроазијског хегемона. Са друге стране, истрајно је радио на одржавању баланса на глобалном и регионалном нивоу, и то у реалполитичком духу, чије је велики заговорник био. Након Хладног рата он је написао књигу врло провокативног назива *Да ли је Америци потребна спољна политика (Does America Need a Foreign Policy)*, где је отворено упозорио да би „непријатељски азијски блок удружујући најбројније нације света и огромне ресурсе са неким од најприлежнијих народа, био несаслагласан са америчким националним интересом. Због тога Америка мора да задржи присуство у Азији, и њен геополитички циљ мора остати спречавање азијског срастања у ненаклоњени блок (што се највероватније може десити под туторством једне од њених главних сила).“³⁴ Кисинџер је ову анализу – препоруку написао 2001. године, а та препорука је сасвим у духу са Макиндровом концепцијом изложеном пре скоро стотину година у тзв. Осовинском чланку.

Међутим, ако би требало да се издвоји аутор који је у савременој англо-америчкој геополитичкој и геостратегијској мисли рехабилитовао класични геополитички приступ, а који је по концепту најсличнији учењу Хелфорда Макиндрера, био је то, свакако, Збигњев Бжежински. Он је једна од „икона“ Хладног рата и политике обуздавања, посебно у завршној фази хладноратовског сукоба. Његово најзначајније дело *Велика шаховска табла* има нескривени геополитички и геостратегијски приступ, чак би се могло рећи, да је написано у духу највећих класичних геополитичких анализа са почетка 20. века.

Бжежински улогу Евроазије у светској политици на прагу 21. века недвосмислено посматра кроз Хартленд теорију, сматрајући је за „...шаховску таблу на којој се наставља вођење битке за светски примат.“³⁵ У анализи глобалног значаја евроазијске шаховске табле, Бжежински се осврће и на

34 Кисинџер Х.: *Да ли је Америци потребна спољна политика*, Београдско машинско-графичко предузеће, Београд, 2003, стр. 112.

35 Бжежински З.: *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица; Романов, Бања Лука, 2001, стр.7.

геополитичку димензију хладноратовског сукоба када каже: „У извесном виду, сукоб између Сједињених држава и Совјетског савеза представљао је остварење најдражих теорија геополитичара: водио се између водеће светске поморске силе, која је била доминантна на Атлантику и на Пацифику, и водеће светске копнене силе која је заузимала простор у срцу Евроазије (кинско-совјетски блок обухватао је простор који неодољиво подсећа на простор Монголског царства). Геополитичка димензија није могла бити јаснија: Северна Америка против Евроазије, а свет се добијао као награда. Победник би истински доминирао читавим светом.“³⁶

На срећу, сматра Бжежински, Евроазија је сувише велика да би била политички јединствена, јер стратегијски изазов за САД настаје ако би се све ове појединачне силе сјединиле у неку коалицију, пошто „кумулативно евроазијска моћ увелико превазилази америчку.“³⁷ Зато Евроазија и остаје, према Бжежинском, шаховска табла на којој се води борба за светски примат. У својој анализи он наводи да једини начин како би се спречила евроазијска хегемонизација (доминација) јесте држати овај мегаконтинент у стању политичке размрвљености. Ту стратешку фрагментацију Евроазије, Бжежински назива *геополитички плурализам*. Према тој концепцији, држање евроазијске територије у раздробљеном стању требало би да обезбеди да ни једна појединачна сила или коалиција не контролише овај геополитички простор. САД су након Хладног рата оствариле пуни међународни примат, тако што је њихова моћ директно пројектована на три периферије евроазијског континента, сматра Бжежински. Ако ово његово запажање преведемо у Макиндерову фразологију добијамо једначину у којој је водећа поморска сила остварила доминацију у Евроазији контролишући *Унутрашњи или маргинални полумесеци*.

Бжежински, затим, наводи државе које на геостратегијској карти Евроазије имају велики значај за САД, делећи их у две групе: геостратегијске играче и геополитичке стожере. У геостратегијске играче Бжежински сврстава Француску, Немачку, Русију, Кину и Индију, а међу геополитичке стож-

36 Ibidem, стр. 11.

37 Ibidem, стр. 36.

ере – Украјину, Азербејџан, Јужну Кореју, Турску и Иран. Све побројане држава као геостратегијски играчи и као геополитички стожери се налазе у Макиндреровој зони *Унутрашњег или маргиналног полумесеца*, који је, по његовој Хартленд теорији, бојиште за евроазијску доминацију.

Бжежински експлицитно спомиње Макиндера само једном на почетку књиге, додуше као једног од најистакнутијих геополитичара, зачетника расправе о евроазијској доминацији која је предуслов за светски примат. Концепцијска блискост између ова два англо-америчка геополитичара је несумњива, иако њихове концепције дели скоро један век. Макиндер је почетком 20. века профетски одредио примарни циљ англо-саксонске геостратегије кроз спречавање доминације појединачне силе или коалиције над евроазијском копненом масом. Бжежински је ову Макиндрову концепцију ставио у савремени контекст постхладноратовског света у којем су САД као највећа поморска сила тријумфовале над копненом суперсилом коју је представљао СССР.

Распад СССР је створио геополитички хаос на великом делу Евроазије, за који Бжежински каже: „ова нова и замршена геополитичка ситуација представља највећи изазов за Америку“³⁸. Сходно томе, дугорочни амерички задатак биће спречавање обнављања руске евроазијске империје која би могла да оспори амерички примат у Евроазији. Потпуно исти геостратегијски задатак је 1904. године поставио Хелфорд Макиндер, с том разликом што је руска евроазијска империја била супростављена британским империјалним циљевима у Евроазији.

Макиндрово завештање

Из свега наведеног може да се закључи како од Макиндера до Бжежинског англо-америчка геополитичка и геостратегијска мисао има само један примарни задатак – сузбијање појаве аутохтоног хегемона у Евроазији. У томе и јесте величина Макиндреве мисли, која је, упркос промени глобалних политичких, економских и војних услова, и даље остала једнако релевантна. Колики је значај његове концепције копнене моћи у геополитици и геостратегији најбоље

38 Ibidem, стр. 85.

се види кроз утицај који је остварила кроз време, као и однос критике према њој. Хартленд теорија представља прави пример *велике теорије (grand theory)* која већ више од једног века опстаје у геополитици и успешно одолева критици која је и данас интензивна као пре стотину година. Критизерски однос према Макиндеровом учењу најчешће је резултат погрешне интерпретације, парцијалног читања и необјективног односа према геополитици уопште.

Макиндрове идеје носе у себи „ванвременски“ садржај, о коме Колин Греј, као један од највећих савремених ауторитета англо-америчке геостратегијске мисли каже: „скорашње критике Макиндрове теорије тврде да не постоје „ванвременске истине“ у светској политици, ја сам сагласан са том тврдњом осим када је у питању Хартленд теорија.“³⁹

Макиндрово завештање је несумњиво преживело тест 20. века, који је био најсуровија историјска проба његових идеја. Данас је готово незамислива било каква геополитичка дискусија која не користи Макиндрову терминологију. Иако многи савремени аутори неће цитирати Макиндрове замисли у својим радовима, његов метод је константа у готово свим англо-америчким радовима који се баве геополитиком или геостратегијском анализом, било у афирмативном или критичком смислу. Учења Макиндера, Мехена и Спајкмена представљају три стуба англо-америчке класичне геополитичке мисли, која је оставила неизбрисив утицај на развој геополитичке мисли уопште.

39 Gray C.: *In defence of the Hartland: Sir Hakford Mackinder and his critics a hundred years on*, in Blouet B.: *Global Geostrategy: Mackinder and Defence of the West*, op.cit., p. 31.

Zeljko M. Budimir

**MACRO-REGIONAL GEOPOLITICAL
STRUCTURING OF THE WORLD:
ACTUALITY OF MACKINDER'S
HEARTLAND CONCEPTION**

Summary

Hartland's theory is a classical geopolitical doctrine which was formulated by a British Helford Mackinder more than a century ago. This geopolitical theory is considered as one of the most important geopolitical doctrines in general, whose actuality is a constant more than hundred years. The basic structure of the doctrine of land power is given in Mackinder's doctrine, which has essentially influenced the approach in the scope of foreign policy of the sea countries toward euroasian countries, and especially on the determination of the relations between the UK and the USA toward Russia. The key constants of the angloamerican geopolitical and geostrategical opinion are largely the product of the doctrine of land power of H. Mackinder. Mackinder in his geopolitical opus has announced in a prophetic way the main geopolitical and geostrategical challenges to the land power in the 20th and 21th century. Hartland's theory represents in the geopolitical analysis a reference point from Nicholas Spykeman to Robert Kaplan.

Key words: geopolitics, geostrategy, land power, axial region, buffer zone.

Литература

- Арон, Рејмон: *Мир и рат међу нацијама*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 2001.
- Blouet, Brian (eds.): *Global Geostrategy: Mackinder and the Defense of the West*, Frank Cass, London and New York, 2005.
- Бжежински, Збигњев: *Велика шаховска табла*, ЦИД Подгорица, Романов Бања Лука, 2001.
- Вуковић, Небојша: *Логика империје, Николас Спајкман и савремена америчка геополитика*, Конрас – Нација прес, Београд, 2007.
- Gray, Colin: *The Geopolitics of the Nuclear Era: Heartland, Rimlands, and the Technological Revolution*, Crane Russak, New York, 1977.
- Дугин Александар: *Основи геополитике – геополитичка будућност Русије*, Екопрес, Зрењанин, 2004.
- Дугин Александар: *Основи Геополитике – просторно мислити*, Екопрес, Зрењанин, 2004.
- Кисинџер, Хенри: *Да ли је Америци потребна спољна политика*, БМГ, Београд, 2003.
- Mackinder, Halford: *Democratic Ideals and Rality*, National Defense University Press, Washington, 1996.
- Макиндер, Хелфорд: *Демократски идеали и стварност*, Метафизика, Београд, 2009.
- Mackinder, Halford; *Britain and the British Seas*, D. Appleton and Company, 1902.
- Mackinder, Halford: *The Geographical Pivot of History*, у (Additional Papers), *Democratic Ideals and Rality*, National Defense University Press, Washington, 1996.
- Mackinder, Halford: *The Round World and Winning of the Peace*, у (Additional Papers), *Democratic Ideals and Rality*, National Defense University Press, Washington, 1996.
- Mahan, Alfred: *The Influence of Sea Power Upon History, 1660 – 1783*, Pelican Publishing Company, Gretna, 2003.

- Parker, William: *Mackinder: Geography as an Aid to Statecraft*, Clarendon press, Oxford, Sydney, 1982.
- Sempa, Francis: *Mackinder's World*, American Diplomacy, www.unc.edu
- Spykman, Nycholas: *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*, Harcourt, Brace and Company, New York, 1942.
- Степић, Миломир: „Појмовник геополитике“, *Геополитичка раскршића*, бр. 1/2000, Београд, 2000.
- Hooson, David: *A New Soviet Heartland*, University of British Columbia, New York, 1964.
- Cohen, Saul: *Geopolitics of the World System*, Rowman & Littlefield Publisher, London – New York, 2003.

Resume

The paper titled “Macro – Regional Geopolitical Structuring of the World – Topicality of Mackinder’s Heartland Concept” is aimed at making the reader familiar with the basic theses of one of the most significant geopolitical doctrines, which emerged at the beginning of 20th century. The permanency of geopolitical and geostrategic interests always exists, especially with big powers. In that sense, the geopolitical doctrine which has had a crucial influence on the foreign-policy approach of maritime states, especially Great Britain and the USA towards Euro-Asian countries, especially toward Russia, is deemed significant. The relation between the maritime and land powers which Mackinder made a concept of through his Heartland theory one century ago has not lost its topicality today, either, irrespective of the technological advancement of mankind and altered circumstances of international relations. In this paper, the author analyzes exactly the key constants in the Anglo-American geopolitical and geostrategic opinion, which are, to a great extent, the legacy of Halford Mackinder’s doctrine of the land power. Halford Mackinder’s, Alfred Mahan’s and Nicholas Spykeman’s teachings represent the three pillars of the contemporary Anglo-American geopolitical and geostrategic thought.

Овај рад је примљен 2. јула 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 24. августа 2012. године.

*Миша Ђурковић**

ПИТАЊЕ АУТОРИТАРИЗМА У САВРЕМЕНОЈ ТЕОРИЈИ И ПРАКСИ: КРИТИКА ТОМАСА ПОГЕА**

Сажетак

У овом чланку аутор се бави односом демократије и ауторитаризма. Повод је очигледна појава успона ауторитарних елемената у друштвима која су номинално либералне демократије, а што је уско повезано са последицама кризе која се овај пут не показује само као финансијска или економска, већ као криза западне цивилизације. С друге стране, ову праксу не прати адекватно теоријско истраживање пошто мејнстрим политичке филозофије и политичке теорије истрајава у оквирима неупитног поверења у либералну демократију. Аутор стога предузима историјску анализу односа ова два система проблематизујући њихову наводно аподиктичку супротстављеност. На крају се излажу и критикују схватања Томаса Погеа као водећег представника леволибералног демократског фундаментализма и интервенционизма.

Кључне речи: ауторитаризам, демократија, политичка филозофија, Томас Поге.

* Институт за европске студије, Београд.

** Чланак је настао као део пројекта 179014 који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Пре две деценије дискурс западне политичке филозофије био је обележен духом неопросветитељског тријумфализма. Након краха десног тоталитаризма у Другом светском рату и након неколико таласа демократизације земаља Латинске Америке и медитеранске Европе, коначно је умирао и леви тоталитаризам. Изгледало је да је само питање времена када ће се и остали ауторитарни режими урушити да би се либерална демократија прелила и у остатак света.

Политичка филозофија и политичке науке уопште већ две деценије раде на основама те парадигме. Међутим, постоје доста озбиљне аномалије које чини се фундаментално нарушавају прихваћену парадигму. Наведимо само неке од њих. Највеће стопе раста и убедљиво најбржи економски развој у датом периоду бележи изразито ауторитарна Народна Република Кина док либералне демократије стагнирају, или у многим показатељима заостају за Кином и неким другим недемократијама. Осим Кине постоје и други значајни примери веома успешних ауторитарних модернизација, што је случај са Сингапуром и низом других јужноазијских земаља. Чак и Јапан и Индија, који су формално либералне демократије, имају изразито ауторитарну и хијерархијски организовану друштвену структуру па се њихови економски успеси тешко могу везивати за формални изборни систем. Даље, након трагичног анархичног експеримента из деведесетих који је довео Русију до ивице самоуништења, ова велика и значајна сила која баштини традицију самодржавља, вратила се једном облику ауторитарне власти који се промовише под именом *суверена демократија* или чак и *путинизам*.¹ Надаље, већина постојећих светских држава нису демократије, чак ни изборног типа итд.

Постоји, међутим, једна сасвим нова димензија коју је овој проблематици донело искуство велике финансијске, а затим и економске кризе, која је почела крајем 2007. у САД са крахом тржишта хипотекарних кредита. Државе су на различите начине покушавале да се изборе са последицама ове кризе, што је донело неке потпуно невероватне промене унутар самог језгра светских либералних демократија. Сама чињеница повећања државне интервенције и подржављења

1 Види Ђурић, 2008.

великих делова банкарског и економског система, ојачала је могућност да политичке елите управљају државама на недемократски начин. То се на крају прелило у принуду светских финансијских моћника на политичке системе две значајне европске државе (Италија је један од оснивача ЕУ) да смене демократски изабране политичке лидере и да уместо њих поставе неизабране технократе које су им у виду ауторитарних стечајних управника доделили врхови светске финансијске пирамиде.

Неке државе су опет покушале да траже сопствени пут којим би избегле повећање задужења и сваковрсне зависности од странаца. Најупечатљивији пример је искуство Орбанове Мађарске која се најчешће помиње у контексту оживљавања ауторитаризма у Европи.²

У сваком случају СЕКА је креирала потпуно ново глобално окружење и фундаментално довела у питање многе широко прихваћене теоријске парадигме. Једна од њих је нпр. успешност транзиције свих посттоталитарних и постауторитарних држава које су се демократизовале и економски отвориле од 1974 до данас. Многи економски системи за које се сматрало да су успешни примери транзиције, показали су се економским балонима које је повлачење страног капитала преко ноћи издувало. Једна од најважнијих парадигми која је доведена у питање јесте одрживост (економска, демографска, морална) оваквих савремених либералних демократија, и посебно способност тих система да се адекватно носе са изазовима кризе. По правилу алтернатива либералној демократији тражи се у неком облику ауторитаризма.

Када се томе дода еволуција америчког система у вези са антитерористичким мерама (од *Патриот акта* до последњих мера којима се најављује могућност дискриминативног одузимања држављанства, експлицитне законске дозволе мучења и суспензије *хабеас корпус*) постаје јасно да је практично кретање ка ауторитаризму општа тенденција, као и да генерално расте интересовање за разумевање функционисања ауторитарних модела. Савремена политичка теорија и

2 Врло је занимљива и пропагандна димензија ових дешавања. За Монтијеву неизабрану владу у Италији нико не говори да је аутократска или ауторитарна док се за Орбанову владу која је на демократским изборима освојила више од две трећине посланичких места експлицитно говори да је опасно ауторитарна.

филозофија то међутим не прате сапете узусима политичке коректности и робовањем овој дводеценијској Фукојаминој парадигми.

Ја ћу овде стога покушати да изнесем једну кратку скицу адекватне наратије о ауторитаризму, а затим да на примеру Томаса Погеа покажем како се ауторитаризам третира у мејнстриму савремене политичке филозофије и колике се опасности отварају његовим квази-демократским идејама о преуређењу савременог света и подстицању „демократског и праведног“ глобалног управљања.

*

Када је Џон Лок у осамнаестом веку писао *Две расправе о влади*³ мета његових критика била је Филмерова књига *Патриарха* која је износила модел онога што се сматрало за природно друштвено и политичко уређење: Бог на небу, краљ у држави, мушкарац у кући. Овај модел који је у Русији познат као традиција самодржавља одржао се у тој земљи све до почетка двадесетог века. Ове чињенице битно је нагласити будући да савремено јавно мњење па чак и филозофски мејнстрим подразумевају потпуно обрнуту визију према којој је егалитаризам природан, а сваки ауторитаризам неприродан, изопачен и заснован на предаторству и узурпацији.

Након појаве егалитаристичких теорија у осамнаестом век и њиховог све већег утицаја на јавно мњење, а затим и на практичну политику (*Хобсбаумово доба револуција*), ауторитаризам се јавља као дефанзивна традиција која углавном брани *стари поредак* прилагођавајући његов опис притисцима либералног јавног мњења, али и као залагање за радикалну реакцију. Ова друга тенденција највише се везује за име шпанског римокатоличког мислиоца Доносо Кортеса, чија је главна препорука да је трансформација друштва отишла толико далеко у погрешном правцу да само јака диктатура може да заустави даље пропадање друштва и да обнови врлину и вредности неопходне за опстанак.⁴

У овом контексту вреди поменути да је чак и Прудонска идеја федерације која се непринудно уздиже од нивоа

3 Види Лок, 1978.

4 Cortes, 1849, Cortes, 1979, Шмит, 2001, стр. 122.

породице и кућног домаћинства преко општине и државе до светске заједнице, почивала на ауторитарно виђеној породици. Глобална једнакост људи није укључивала и једнакост жена јер је и за анархисту Прудона ауторитарна доминација мушкарца у породици била природни пожељни модел организације друштва.⁵

Као нимало занемарљив нусупродукт ових расправа о пожељном друштвеном и политичком систему, отворила се поново и расправа о људској антропологији, доказујући класичну али нажалост заборављену тезу да иза сваког вредносног, политичког и идеолошког система стоји одређена концепција људске природе. Теза се може и обрнути: политички системи се и граде да би каналисали одређену визију човека. С једне стране постоји просветитељска републиканска традиција која иде једним делом од монарховаха и Лока до Русоа, социјалиста и врхуни заправо у анархистима. Ова традиција антрополошког оптимизма гради се на идеји о добром човеку кога спутавају само лоше околности и кога напросто треба оставити на миру да сам ступа у добре непринудне односе са другим људским бићима. По правилу се тражила и аналогија у природи па је Кропоткин давао примере кооперативног неауторитарног деловања пчела као доказ да је анархија природна.⁶

И у оквиру леве традиције развила се одбрана ауторитаризма. Кључни предмет спора анархиста и бољшевика је питање прелазног стања, дакле шта се дешава након револуције. Анархисти су сматрали да одмах треба демонтирати принудне институције државе и приватне својине, док су бољшевици развили праксу диктатуре пролетеријата током које радничка класа преузима све институције државе и индустрије у своје руке и уводи неку врсту образовне диктатуре.

С друге стране стоји традиција антрополошког песимизма, изграђена на хришћанском симболу пада и изгона из раја. Тако схваћена људска природа захтева снажне институције да најпре сапињу зле прохтеве покварене људске суштине и да је усмеравају ка вишим циљевима и бољим нагонима

5 Prudon, 1982, стр. 176.

6 Кропоткин, *Међусобна помоћ*, посебно прве две главе. Кропоткин, 2010.

Богопоштовања али и љубави за друге људе. Ова традиција у којој је ауторитаризам у неком облику суштински неизбежан моменат друштвене организације такође је тражила своје аналогije у природи.⁷ Понашање велике већине животиња које живе у заједницама углавном потврђује ауторитарност као систем организације (алфа мужјак, вођа крда).⁸

Неоспорно је међутим да је скоро читава историја људског рода обележена ауторитаризмом. Демократија и други облици егалитаризма су појаве веома скорашњег доба. Уобичајено помињање грчке, пре свега атинске демократије и римске републике као наводних претеча савремене демократије је крајње проблематично. Пре свега зато што се и тада демократско уређење односило на мањи број слободних грађана, а искључивало је велику већину робова и жена.

Прве људске заједнице јављају се свакако као ауторитарне. Породица је била устројена као заједница у којој је мушкарац доминирао исто као што су и племена била обележена доминацијом вође. Тај однос је подразумевао одговорност и обавезе мушкарца и вође да се стара о својој заједници, да јој обезбеђује храну и сигурност, док су с друге стране подређени дувовали послушност. Од самог почетка овај однос је имао значајну динамику и подразумевао је обавезе на обе стране. Послушност потчињених одржавала се и било је легитимно захтевати је све док је надређени адекватно обављао функције због којих је као такав признат. Неадекватним вршењем тих својих обавеза и евентуалном узурпацијом доводио је у питање опстанак своје заједнице и могао је лако да изгуби не само свој привилеговани положај већ и живот.

Ове основне обавезе особе која је постајала носилац *auctoritas* у заметку су садржавале функције због којих ће и касније ауторитарна власт бити поштована и прихватана. На носиоца ауторитарне власти се гледало као на домаћина породице. Он је био дужан да обезбеди најпре мир и сигурност за животе, породице и имовину себи подређених чланова заједнице (дакле послови полиције и одбране), да решава кон-

7 Конрад Лоренц је савремени изданак ове традиције аналогije људи и насилних животиња.

8 Постоји наравно и друга стратегија левице: признати ауторитарност као доминантну у животињском свету, али инсистирати на томе да је егалитаристички хуманизам оно што разликује човека од животиње и да на њему треба базирати људско друштво.

фликте између супротстављених племића и других грађана (судски послови), да се стара о напретку благостања земље (економија) и да брине о моралном васпитању својих грађана а нарочито деце.

Успон Европе је уско повезан са стварањем модерних краљевина. Апсолутна монархија је политички систем који је чинио основу за развој европског капитализма и за колонијално освајање света. Осим горе наведених функција ауторитарне монархије су омогућиле и уостављање јединственог правног и ефикасног правосудног поретка на читавом свом простору, стварање јединственог јавног простора, увођење обједињеног образовног система па чак и кодификацију језика и писма којим су разноврсни грађани тек постајали припадници јединствене нације.⁹ Доба апсолутних монархија је доба такозваног просвећеног апсолутизма у коме краљ заједно са својом бирократијом обавља читав низ функција модернизације друштва где спада и опште цивилизацијско уздизање свог становништва (хигијена, пристојност, навике). Овај систем највише одговара Нојмановим одгојним диктатурама у којима се ауторитарна власт уоставља ради општег васпитања својих грађана.¹⁰ Не случајно управо у осамнаестом веку развија се и камералистички правац у економији.¹¹

Епоху просвећених монархија сменила је епоха парламентарних демократија од којих су тек неке постајале републике са изабраним председником на челу, док су већином остајале парламентарне монархије са краљем који „влада али не управља“ по енглеском моделу. Најважнија и најмоћнија либерална демократија у двадесетом веку САД одликује се снажним председничким системом какав не постоји ни у једној европској земљи, што је овој држави омогућило изразиту ефикасност у вођењу ратова и економске политике између осталог. Но европске државе су нарочито у доба криза врло лако клизале ка ауторитаризму па су између два рата многе

9 Послови кодификације немачког језика далеко су претходили стварању немачке државе, док је прва седница италијанског парламента након стварања државе 1861 одржана на француском језику пошто није постојао италијански језик, односно дијалект који би сви посланици разумели.

10 Најзначајнији историјски примери су Петар Велики, Фридрих Велики, Јозеф Други и француски Лујеви модерне епохе

11 Најважнији представник је Јохан Хајнрих Готлоб Фон Јусти за чији рад је последњих неколико година порасло интересовање.

крунисане главе у пракси или самостално или у садејству са неким снажним политичарем шириле своја овлашћења на рачун класичног парламентаризма.

*

Генерално гледано, однос између ауторитаризма¹² и демократије је далеко сложенији него што се иначе представља у класичним поставкама које ова два модела излажу као екстремно супротстављене идеалне типове: дакле с једне стране био би ауторитаризам који наводно суспендује слободу и сматра је мање вредном, а са друге демократија која је наводно узима као најважнији метод и циљ. Пажљиво разматрање пракси политичких система у двадестом веку води нас ка легитимном питању да ли је разлика између ауторитаризма и демократије питање квалитета или питање квантитета, мере, количине моћи која се у једном систему концентрише и упражњава.

Аргумент једног либертаријанца кога занимају само ефекти економске слободе ствари би представио на потпуно обрнут начин. Рецимо он би пошао од чињенице да су негде око 1910. европске владе (ауторитарне или демократске са врло ограниченим правом гласа) преко пореза убирале и располагале са свега око десет процената БДП-а, док је 90% БДП остајало у рукама власника који су имали слободу да са својим новцем раде шта хоће и да га инвестирају како они то желе. С друге стране би истакао да се данас европски просек креће око 50% БДП-а¹³ и да све номинално демократске владе стално повећавају ПДВ. За њега би то био доказ да су данашње европске либералне демократије далеко неслободније него нпр аутократије од пре сто година¹⁴, јер се држава

12 Термин ауторитаризам се овде користи као збирни појам за различите облике углавном непарламентарне, диктаторске власти. У чланку немам простора за детаљно разматрање разлика између различитих облика ауторитарне власти који се крећу од уставне диктатуре римског или савременог типа до тоталитаризма. Погледати Linz, 1991.

13 Ирска која је испод 40% је радикални европски изузетак.

14 Овај аргумент добија додатну снагу ако се ојача увидима у концентрацију власништва где се исти субјекти појављују као власници банака, великих корпорација и медија, али и кључни донатори владајућих политичких странака. Савремена демократија се тако показује као фасада чији је систем много гори и недговорнији него ауторитаризам. Стварни управљачи делују

данас много више меша у животе, праксе и животне изборе појединаца, породица, компанија и других мањих заједница.

Иако се та врста аргументације не може лако отписати, овде не морамо да идемо толико далеко. Почнимо увиђањем чињенице да су саме либералне демократије експлицитно кроз праксу и уставно-правно уређење признале да је ауторитаризам ефикаснији политички систем од редовних процедура парламентарне демократије. Подсетимо се чињенице коју огромна већина савремених политичких филозофа и теоретичара напросто игнорише, да све либералне демократије имају као интегрални део свог уставног система процедуре и механизме за рат, ванредно стање, ванредне ситуације и друге врсте нередовних ситуација. Ради се о оним случајевима када је безбедност људи, имовине или и сам опстанак државе фундаментално доведен у питање и када се редовни механизми, процедуре па чак и индивидуална права суспендују зарад одбране државе и општег добра.¹⁵

Претпоставка таквог система је да се након обављеног посла, слично као и у римској диктатури, ствари враћају у нормалне токове, а носиоци ванредних овлашћења се враћају регуларним процедурама са устаљеним прерогативима.

Први изазов за ову поставку је појава цезаризма. Није мало случајева у новијој историји када се из самог демократског система уздиже диктатор коме се скоро плебисцитарно препуштају ауторитарне моћи у некој земљи.¹⁶ Дакле кад његово освајање моћи није проста узурпација без легитимитета већ дубоко легитиман чин иза кога из различитих разлога стоји велика или некад огромна већина народа. Понашање народа у тим случајевима не може се отписати као просто лудило или заведеност популизмом. Страх од пропасти економије, моралног урушавања друштва, криминала,¹⁷ изгледности грађанског рата или од војног пораза и пропасти државе, јесу рационално засновани страхови који код већине

из сенке, без одговорности и директног суочавања са народом који сменом једне гарнитуре доводи другу такође зависну од истих скривених носилаца стварне моћи.

15 О овим праксама погледати Ђурковић, 2005, стр. 131–132.

16 Наведимо случајеве Наполеона Бонапарте, Мусолинија, Хитлера, Перона или Путина.

17 У својој модерној историји сицилијанска мафија је озбиљно сузбијена и скоро елиминисана само у доба владавине Мусолинија.

одговорних људи производе потребу за ефикасним решавањем проблема, што значи за ауторитарном владавином, било временски ограниченог или неограниченог типа.

Други изазов је кад таква криза постане перманентна. Да не идемо назад у историју узмимо парадигматични модел савремене либералне демократије, случај САД.¹⁸ У њима се јасно виде ауторитарни елементи који обитавају унутар самих демократија. САД су постале федерација по многим супротно свом првобитном уставу тако што је север поразио југ у грађанском рату који се водио око различитог тумачења устава, окупирао га и наметнуо му своје виђење и свој систем. Проширење САД са првобитних тринаест држава до садашњих педесет такође се није одиграло демократским путем већ силом. Ратовима са Шпанијом и Мексиком, отимањем земље од Индијанаца и увезеним државним ударом на Хаитију, Америка је стицала нове територије.

Но усредсредимо се сада на оно што се са Америком дешава у последњих дванаест година. Она се де факто током читавог тог периода налази у некој врсти пролонгираног ванредног стања. С једне стране постоје сукцесивна смењивања економских криза. Већ крајем деведесетих постајало је евидентно да се благостање из те деценије не може одржати. Управо 1999. док је Америка водила нелегитиман и нелегалан рат против СР Југославије, дошло је до великог издувавања такозваног *dot ком* балона. Вртоглави виртуелни раст компанија које су пословале преко интернета и привлачиле огромне инвестиције, преко ноћи се претворио у дебакл *dot ком* компанија које су попуцале на берзи. И долазак Бушове администрације на власт обележен је са неколико великих скандала сличног типа (као што је Енрон) који су указивали на виртуелност америчког привредног раста.

Као креткотрајни излаз из овог теснаца понуђено је стварање – новог балона чиме ће се криза заправо одложити за неких пет до шест година, али ће се њене последице за-

18 И формално гледано имамо занимљив случај да су чланови свега две породице, Бушових и Клинтонових на челу Америке већ тридесет и две године. Од тог периода двадесет година су директно заузимали место председника, осам година је Буш сениор вршио функцију потпредседника за кога многи мисле да је и тада био главни оперативац власти, а последње четири године Хилари Клинтон је чврсто водила спољну политику САД, након што јој је за мало измакла номинација за председника.

то показати разорнијим. Буш и Гринспен су заправо повели политику максималног смањења камата и вештачке стимулације грађевинског сектора. Кредити су одобравани свима, без икаквог покрића, а банке и различити инвестициони фондови су од те виртуелне привредне делатности направиле виртуелни казино на куб тако што су отвориле нерегулисану трговину овим папирима. Све је заправо била једна велика пирамидална схема која је неким донела огроман прилив, а онима који су на нижим нивоима катастрофу. Од 2007. када су камате скочиле кренуло је ланчано урушавање читавог система. Милиони људи су остали без домова, а банке и фондови, нови власници враћених некретнина више нису имали коме да их продају. Климакс ове кризе почео је пре скоро пет година и сада се не види излаз и могућност чак ни привремене стабилизације.¹⁹ Скоро педесет милиона америчких грађана храни се данас „на тачкице“.

У исто време након догађаја од 11. септембра 2001, администрације је повела политику перманентног повећања сопствених овлашћења и суспендовања индивидуалних права. Све је почело са увођењем Патриот акта, и низа посебних мера у борби против тероризма. Од тада до данас није било кретања ка повраћају тих права већ је константан ток клизања ка полу ауторитаризма. Постоји јасна непрекинута линија од Патриот акта, и свега онога што је повезано са Гвантанамом, до последњих решења Обамина администрације²⁰ која предвиђају слободно дикриминативно хапшење и дозволу мучења сваког осумњиченог за тероризам, као и могућност одузимања држављанства таквим људима, њиховог остракизма, што је у супротности са правом на држављанство као основним људским правом у савременом свету.

Ова комбинација економске кризе и опасних проширења овлашћења државне администрације која траје већ више од деценије, поставља озбиљно практично, али и теоријско питање о одређењу америчког система и његовим могућим

19 Део приче који овде не можемо да отварамо је чињеница да је овај систем асполутно неодржив, јер Америка стално помера границу своје задужености, а финансира се од новца којим Кина купује њене државне обвезнице. Види Тод, 2006, стр. 15, 60 и даље.

20 Види <http://www.standard.rs/vashington-post-deset-razloga-zasto-sad-vise-nisu-zemlja-slobodnih.html>, “10 reasons the U.S. is no longer the land of the free”, *Washington Post*, 13. 1. 2012

правцима развоја. Оно што свет највише брине јесте могућност да предаторство неодговорне америчке елите настави са комбинацијом ширења ауторитаризма код куће и ризичних насилних интервенција широм света у циљу застрашивања потенцијалних опонената и обезбеђивања контроле најважнијих ресурса.

За нас је најважније теоријско питање како се данас може одредити амерички политички ситем. Је ли то либерална демократија или квазилиберална демократија са високим степеном ауторитарних елемената и државне регулативе у функцији одржања олигопола?

*

Сваки облик ауторитарне власти данас је на веома лошем гласу. Насупрот класичној политичкој теорији и историјском искуству сматра се да је демократија по себи добра, а ауторитаризам лош. Опасности ауторитаризма су неоспорне и добро обрађене у историји. Основни приговор овом систему углавном је формулисан око увида који је у једној верзији сажео Лорд Ектон: Ако свака власт корумпира онда апсолутна власт апсолутно корумпира.²¹ Суштина овог приговора јесте да је свака неограничена власт склона да се неконтролисано упражњава и употребљава не у име општег добра већ у име сопствених партикуларних интереса. Отуд се сматра да је потребно ову власт уставити низом граница које не би смела да прелази (људско дојстојанство, индивидуална права, неotuђивост приватне својине, адекватна судска заштита) и учинити је смењивом путем регуларних процедура. Економска верзија овог аргумента указује на значај тржишног надметања. Ауторитарна власт има положај монопола који је у принципу неприхватљив и штетан те стога треба омогућити партијски плурализам у коме ће се различити центри моћи и интереси надметати за поверење бирача и за формирање власти.²²

21 За критику ове Ектонове аподиктичке тврдње погледати Neumann, 1974, стр. 71.

22 То је познати Шумпетеров модел компетитивне демократије. Види Шумпетер, 1998.

Проблем ауторитаризма постављен је још код Платона. Његово залагање за владаре филозофе укључивало је управо веру у могућност да адекватно образован владар користи свој привилеговани, ауторитарни положај за мудро вођење и напредовање своје заједнице. Све касније критике ауторитарних система полазиле су управо од тог Платоновог модела и дилеме о томе може ли се допустити једној особи да управља без ограничења.²³ Поменути Нојманов текст је међутим један од озбиљнијих контрааргумената који је дао низ историјских примера из којих се види да апсолутна власт не мора нужно да корумпира њеног носиоца и да је често та власт заиста и коришћена у интересу државе и грађана. Но постоје такође и јаки примери за супротстављену тезу, из којих се види да ауторитаризам неограничене власти може да се изроди у фанатичан терор над сопственим становништвом, у пљачку или бруталну елиминацију сопствених политичких непријатеља па чак и читавих група становништва. Хитлер, Стаљин, Пол Пот, Маова културна револуција, примери су који речито сведоче о могућим тоталитарним исходима ауторитарне власти.

Не смемо међутим с друге стране заборавити ни огромне опасности које демократија доноси. Често, опасности од ње нису мање. Оне су увелико биле познате још почетком прошлог века и Роберто Михелс их је веома добро побројао и приказао.²⁴ Век касније оне су само још увећане. Подсетимо на неке од њих: корупција, изградња монопола иза привидно плуралистичке фасаде, претварање демократије у чисто изборни ритуал у коме нема стварне компетиције и стварног избора, владавина медиокритета и просечности, популизам, подилажење бирачима и њихово кварење уместо васпитавања и изградње врлине, пропадање моралности као цемента који држи једно друштво, демографска пропаст, хедонизам, задуживање државе ради куповине бирача и опстанка на власти по сваку цену, више простора за деловање организованог криминала и других антидржавних субјеката, компрадорство у малим државама где наводно демократски изабрана елита свесно ради у интересу странаца како би опстала у

23 Парадигматична књига двадесетог века је Поперово *Отворено друштво и његови непријатељи*. Види Попер, 1993.

24 Michels, 1990, Шмит, 2001, стр. 162.

позицији владавине над државом и ресурсима... Из класичне теорије познато је да као што ауторитаризам који се квари прераста у тиранију, тако корумпирана демократија тежи ка анархији која се по правилу на крају сузбија ауторитаризмом који васпоставља поредак, ред и поштовање основних обичаја и закона.

Један од основних проблема савремене либералне демократије је нестанак стварне аргументоване расправе и јавности које су сматране основом класичног парламентаризма. Модерна деветнаестовековна парламентарна демократија, како подсећа Шмит, подигла се са заставом јавности против апсолутне монархије и њене теорије аркане, нетранспарентних метода доношења одлука. Савремена либерална демократија има страховито контролисане медије који фингирају јавну дебату, а одлуке се доносе на све нетранспарентнији начин.²⁵ Одлучује „мали број власника капитала и страначких лидера“ (Шмит), а не „јавност“.²⁶

Двадесете и тридесете године прошлог века обилувале су оваквим расправама јер су слабости демократије свима биле евидентне.²⁷ Решења за сваковрсну тадашњу кризу (легитимитета, парламентаризма, економије, морала) углавном су тражена с ону страну либералне демократије, у неком облику ауторитаризма. Упркос повезивању са Хитлером, Мусолинијем и Стаљином, ауторитаризам је опстао и после Другог светског рата. Франко и Салазар су уз подршку западних либералних демократија своје диктатуре одржали све до почетка седамдесетих година. САД и Британија су штавише помагале успостављање ауторитарних режима где год им је то било неопходно, било због економских интереса или геополитичког запречавања СССР-а. Ауторитаризам се такође јављао као фактички, а често и номинални облик власти у

25 Отуд све веће интересовање за делање неформалних група моћника попут Билдербега или Трилатералне комисије, и раст убеђења да се одлуке доносе на тим закулиским дружењима, дакле у подручју *аркане*, а не у парламенту, у подручју јавности.

26 У валидност ових увида уверен је свако ко живи у данашњој Србији. За сваку од горе наведених теза овде се налази сијасет потврда. Читаво новинарство претвара се у велико *спиновање*.

27 Отуд је готово запањујуће што се данас у науци и јавности не отварају озбиљне расправе о кризи савремене либералне демократије, већ искључиво о њеним економским аспектима.

највећем броју земаља које су излазиле из колонијалног статуса.

У савременом свету ауторитаризму се и данас прибегава зарад низа конкретних задатака: убрзане модернизације, зарад брзих радикалних и неопходних реформи које нису популарне, зарад хомогенизације и одбране земље, државе, народа, зарад решавања кризе легитимитета или кризе институција, зарад обрачуна са нетранспарентним облицима моћи који злоупотребљавају демократске и тржишне слободе за успостављање сопствених монопола, зарад суочавања са разним облицима економске кризе као што је рецимо криза задужености земље итд.

Ако се све то узме у обзир, очито је да ауторитаризам добија нову валоризацију у временима сваковрсног расула какво данас доживљавамо. Криза која дрма еврозону је само манифестација дубинске кризе система савремене либералне демократије. Готово да нема сегмента друштвене организације који није проблематичан данас. Како је мађарски премијер Орбан истакао у говору којим је најавио председавање Мађарске Европском унијом, угрожена је сама виталност Европе: „Многи друштвени научници тврде да постоје два основна ресурса неопходна за успон свих цивилизација: људске енергије и свест о континуитету. Људске енергије су снаге које налазе израз у економији, које се појављују у неком виду интелектуалног или физичког рада; другим речима у питању је стварање вредности. Свест о континуитету ствара се универзалним вредностима које нам омогућавају да разликујемо добро од зла, истинито од лажног, тачно од погрешног. Корени идентитета цивилизације леже у њеној културној, религиозној и моралној традицији, што су основе снаге на коју се заједница увек може ослонити. Већ дуго времена чини се да Европа пати од недостатка оба ова ресурса.“²⁸

Орбан је, евоцирајући дух времена описан у Шпенглеровом делу *Пропаст запада* написаном још пре деведесет година, сажео оно што је чини се општи осећај већине људи у Европској унији, а који не може адекватно да се изрази у јавности због затворености јавног простора од стране монополисаних медија и политички коректних научника. Криза

28 Orban, 2011, стр. 6.

није угрозила само фискални систем и евро, већ се она односи на укупно преживљавање европских нација које, мерено класичним мерилима, пате од сваковрсних недостатака жеље за животом, стварањем, смислом и пре свега за продужењем своје породице и своје нације. Реч која најприближније описује то стање је *декаденција*. Ако је хедонизам главни циљ који се проповеда и намеће преко јавног простора обележеног *риалити* програмима, онда је јасно зашто енергије пресушују као што се то већ десило у старом Риму.

Излаз из те врсте декаденције, историјско искуство показује, не налази се у оквиру демократије. Није случајно стога што на све стране уочавамо јачање ауторитарних елемената, повећање ингеренција извршне власти, појаву технократских неизабраних влада, и такође све веће захтеве за радикалним решењима. Овај процес који је светогрђе за фундаменталистичке заступнике либералне демократије, постаје сасвим логичан као потврда Аристотелове схеме смена политичких система о чему ћемо детаљније говорити мало касније.

*

Постоји још један занимљив аспект ове проблематике ако се крене у извођење паралела између међуратних година и савремене кризе. Златно доба либералне међународне трговине (1840-1860) у Европи, крајем века већ је великим делом била ствар прошлости услед успона немачке и америчке привреде које су се градиле на високим заштитним царинама. Но све до самог рата међуповезаност западне привреде (оно што се данас назива *глобализацијом*) представљала је значајан тренд. Рат је разумљиво значио радикално окретање ка економској аутархији и улазак планске привреде, како у Немачкој, тако и у Британији, дотадашњој престоници светског економског либерализма.²⁹ После рата постојао је покушај да се међуповезаност обнови, али није дуго потрајао. Посебно након кризе из 1929, враћање ка привредној аутархији постаје општи тренд.

Са Хитлеровим доласком на власт и Шахтовим успостављањем клириншког система ова појава је постала доми-

29 Види нпр. Preobraženski, 1983, стр. 94.

нантна на европском простору. Модел који је обухватао неку врсту ауторитарне владавине и привредни протекционизам преливао се из државе у државу захватајући већи део тадашње Европе. Процес је заиста деловао логично јер у временима кризе када свака држава радикалније води рачуна о својим економским интересима, гледајући да јој рачуница буде што чистија, домаће тржиште постаје најважнији ресурс којим се располаже те свако гледа да га љубоморно чува и сам експлоатише, а да евентуални улазак странаца наплати неком врстом реципрочне користи и сарађује само са онима који такву врсту реципроцитета прихватају.³⁰

Актуелна криза је већ показала неке сличне тенденције пре свега кад су у питању огромне субвенције угроженим домаћим банкама и аутомобилској индустрији. Ово су радиле и највеће европске државе (Француска, Немачка, Италија) сасвим супротно важећој европској регулативи која се односи на заједничко тржиште. Биће врло занимљиво пратити даљи развој ових тенденција, а нарочито је интригантно да ли ће поједине државе подизати заштитне царине или прибегавати ванцаринским мерама у циљу заштите свог тржишта.

Овом тематиком смо у причу о обнови ауторитаризма унели и димензију међународних односа, геополитике и геоекономије. Као што је протекционизам инструмент којим држава, нарочито у тренуцима кризе, штити своје тржиште и ресурсе, тако је и ауторитаризам по правилу најбољи инструмент за заштиту безбедности, политичке стабилности и суверенитета заједнице у проблематичним временима. Обрнуто, класична парламентарна демократија „отвореног друштва“ је у кризним временима најгора опција за земљу чија је безбедност из било ког разлога (ресурси, поробљавање, инфилтрација, шпијунажа, војна претња) угрожена.

Штавише, аргумент можемо да проширимо додатним увидима. Популарна фундаменталистичка теза тврди да су либералне демократије највећи помагачи извоза тог система у свету. Као очигледни примери наводе се деловање током хладног рата, односно помоћ покретима за демократизацију

30 Понашање Србије у деценији после пада Милошевића је супротан пример који добро потврђује тезу. Довољно је упоредити количину инвестираног капитала из Хрватске у Србију (на стотине милиона) и обрнуто (свега два примера) уз који иде константни дефицит на штету Србије.

у источноевропским земљама, или рецимо скорашње деловање на демократизацији исламског света као наставак таласа *обојених* револуција. Питер Гауен међутим добро подсећа да су до половине осамдесетих САД углавном подржавале ауторитарне диктатуре по свету, да би тада дошао „демократски обрт“ усмерен ка подршци демократизације комунистичког света.³¹

Ова наводна универзална љубав за демократију врло лако добија инструменталну геополитичку позадину. Демократија се наравно помаже тамо где је њима у интересу, а сузбија тамо где штети америчко-британским интересима и потребама. На пример током хладног рата где год је претила опасност да на власт демократским путем дођу радикалније леве опције које би спровеле национализацију или биле заинтересоване за сарадњу са СССР, Американци би се умешали и помогли увођење диктатуре. Парадигматичан случај је наравно Чиле са Пиночеовом диктатуром, али тик уз њих је Турска у којој су Американци спречавали демократију фактички непрекинутом диктатуром војске. Све до пада Мубарака 2011. опстајао је модел подршке ауторитарним секуларним режимима који су сузбијали исламски фундаментализам као неоспорни резултат демократског изјашњавања већине народа у муслиманским земљама.

Полазећи од несумњиво доминантног утицаја Британаца и Американаца на светске послове у постхладноратовском свету, можемо да испитамо и још радикалнију хипотезу да су ове земље заправо највећи непријатељи истинске демократије суверених народа који желе да заштите сопствене интересе. Закони геополитике лако могу да објасне наизглед парадоксалну чињеницу да су највећи противници демократије најразвијеније и најпознатије либералне демократије: како и Миршајмер показује, идеологије у међународним односима имају секундарни значај, а интерес и савезништво примарни.³²

Парадигматичан случај за овакво деловање англо-американаца је организовање пуча против демократске власти

31 Gowan, 2000.

32 Види Миршајмер, 2009, стр. 26, 33. Ово је у европској историји познато још од времена када је Ришелје правило савез са протестантском Низоземском против римокатоличке Шпаније.

Мухамеда Мосадека у Ирану 1953. Документа и релевантна сведочења су данас доступна и лако је реконструисати како се цео процес одвијао.³³ Суштина је била намера Американца и Британаца да на сваки начин сачувају монопол на експлоатацију иранске нафте, што је Мосадекова влада хтела да преиспита у циљу побољшања прихода. На крају целог процеса неуспешних преговора, тајне службе ове две земље су организовале оружану побуну и свргавање демократски изабране владе. У ту врху су користиле управо чињеницу да је сам Мосадек био истински демократа по убеђењу и одбијао све сугестије за прибегавање ауторитарним методама којима је можда могао да заштити и своју власт и интересе земље. Американци су ту отвореност користили за инфилтрацију својих агената, за корумпирање високих официра и службеника, за организовање плаћеничке руље која је изазивала насиље, за растурање пропагандне манипулативне хушкачке штампе која се штампала у САД и авионима допремала у иранске градове итд.

Случај Ирана је заиста потврда Нојманове тезе о корисности ауторитарзма или диктатуре као одбране демократије, права народа на самоопредељење, на сопствени избор система и начина заштите националних интереса. Искуство ауторитарних земаља је углавном показало³⁴ да свако постепено „отварање“ ка њима води њиховој даљој инфилтрацији у све подсистеме, да им отвара пут за врбовање пребегла из области високе политике, обавештајних структура и економске елите, и ширење завере за обарање режима који смета. Најбоље су у сукобу са њима пролазили они режими који су попут Кубе или Северне Кореје прибегавали изолацији и затварању свих пора кроз које би они надирали као вода која улази у темеље и руши сваку чврсту конструкцију. Цену за то би по правилу плаћао обичан народ изложен економским притисцима и последицама санкција.

Селективна употреба *Отпора* и сличних институција цивилног друштва и даље је најбољи индикатор чисто инте-

33 САД су 2000 и званично признале своју умешаност у организацију пуча, односно операцију *Ајакс*. Види Кинзер, 2005, стр 24, 232.

34 Одлична анализа Синише Љепојевића за случај Гадафи «Пријатељство Запада је услов за Гадафијеву судбину», <http://fakti.org/autori/ljepojevic/prijateljstvo-zapada-je-uslov-za-gadafijevu-sudbinu>, приступљено 12. 02. 2012.

ресног, инструменталног рада САД на демократизацији одређених земаља. Крунско питање је дакле како то да се Отпор јавља у оним земљама чији режими нису по вољи Американцима, а не јавља се у Саудијској Арабији или Катару на пример?

Погледајмо за крај руско искуство са овом инструменталном политиком САД и Британије. Политика перестројске и гласности коју је промовисао нови совјетских врх на чијем је челу био Михаил Горбачов, завршила се потпуним сломом совјетске империје који је укључивао и распад државе. Држава Русија са председником Јељцином постала је послушни ученик запада који је прихватио све оне реформе које су у транзиционом пакету стизале од ММФ и других институција под контролом Запада. Резултат је био десетогодишњи хаос и сваковрсно расуло које је завладало земљом, тек недавно једном од две светске суперсиле. Под видом нормативног либерализма земљом су као пленом завладале домаће олигархијске структуре компрадорског типа, стварајући огромне монополе над стратешким предузећима, пре свега у области енергетике, и страни субјекти заинтересовани за сузбијање снаге руске државе како ова више не би могла да се на светској сцени појави као претња. Јељцин је постао марионета у рукама ових играча³⁵ а резултат одрицања од суверенитета у погледу вођења озбиљних политика видео се најбоље у неколико повезаних догађаја с краја деценије. Најпре је 1998. извршен велики монетарни и берзански удар који је показао сву рањивост отворене руске привреде. Затим је годину дана касније уследио агресивни противправни напад НАТО алијансе на Србију као доказ намере Американца да унилатерално по својим критеријумима где год могу намећу своју визију светских односа – по многима сво деловање Запада према Србији има опитну ноту у погледу могућности да се те методе у будућности примене и на Русију. Коначно црвено светло је упаљено када су нафтно-гасни тајкуни попут Ходорковског и Березовског наговорили могућност да своје

35 Треба нагласити да је за њега направљен устав који председнику даје широка овлашћења и да запад није имао никакве примедбе док год су она коришћена у њиховом интересу. Наравно, он је по потреби ишао и преко тих ингренија као кад је 1993. довео војску и и буквално бомбардовао зграду Думе у којој је опозиција протестовала.

монополске енергетске фирме продају западним играчима и тиме директно угрозе базичну егзистенцију државе.

Као што је познато структуре изникле из некадашњег КГБ су успеле да се организују и да заправо изврше неку врсту тихог пуча намећући Јељцину свог човека за место премијера. Владимир Путин је тај положај искористио да покаже чврстину у новом рату за Чеченију који је добио и реинтегрирао ову републику у уставно-правни систем Русије, и да тиме стекне популарност и победи на председничким изборима. Током следећих десетак година успео је да врати све дугове, да створи значајне девизне резерве, да подигне животни стандард, покрене привреду са доста високим стопама раста и да полако врати Русију на светску сцену као значајног регионалног, ако не и континенталног играча. Све је то постигнуто захваљујући обнови ауторитаризма којим је сузбијена или скршена снага некадашњих олигарха, медији већином стављени под контролу државе, забрањен рад западних криптошпијунских невладиних организација, развијен систем за изучавање и примену меке моћи у Русији и стратешки важним суседним земљама, обновљена производња и продаја оружја у свету и бар делимично враћено поверење у војску и остале институције.³⁶

Поменута пракса прва два мандата Путиновог председниковања добила је и неку врсту теоријског обазложења под видом такозване *суверене демократије*. Током првог мандата користио се појам управљане или вођене демократије (развијао га Глеб Павловски) да би на половини другог мандата постојао покушај да се суверена демократија етаблира као ознака новог руског система.³⁷ И поред различитих тумачења, беневоолентних и малициозних, није се много постигло

36 Проблеми, међутим, нису сасвим елиминисани. Чини се да је деценија Путинове владавине довела ову политику до границе када консолидација није више довољна. За напредак Русије потребни су још радикалнији захвати у вези са економијом, развојем технологије, ограничавањем тајкуна за рачун малог и средњег сектора и пре свега у вези са демографским опоравком, што је у вези са сузбијањем алкохолизма и промискуитета израженог у огромном броју абортуса.

37 Највише је у његовом официјелном тумачењу урадио Владимир Сурков. Види, Сурков, 2006, Термин је упадљиво нестао након смене на државном кормилу што је веома логично ако се зна да је и сам Дмитри Медведев био један од његових критичара.

у њеном утемељењу и разумевању. Чини се да термин добија право тумачење тек у светлу трагичних искустава деведесетих. Прихватање демократије показује с једне стране да Путин жели да остане у оквиру западног система вредности и традиције која прихвата капитализам, приватно предузетништво, плурализам и парламентаризам. Ознака *суверена* с друге стране треба да укаже на настојање да се спречи да Американци и Британци злоупотребе политички плурализам, како то иначе раде где год могу, и преокрену га у компрадорску олигархију квазипарламентарног типа која би постојала у њиховом уместо у интересу руског народа.³⁸ Овако позиционирана стратегија све време мора да води рачуна о мери да не претера ни у правцу демократизације ни у смеру суверености односно коришћења ауторитарних елемената којима се штити сувереност и интерес Русије.

Путинов модел је разумљиво постао занимљив и за све силе средњег и вишег ранга које покушавају да се одбране од предаторства Англо-Американаца, а да истовремено избегу класичан ауторитарни или чак тоталитарни систем чувајући минимум политичког плурализма и индивидуалних слобода.

*

На крају овог сложеног излагања савременог односа либералне демократије и ауторитаризма желим да представим парадигматичан пример филозофског мејнстрима који се залаже за фундаменталистичко виђење демократије. Узгред сама чињеница да се таква јакобинска позиција која у класичној политичкој теорији јасно заузима место на екстремном крају левице данас сматра популарним и доминантним филозофским мејнстримом, говори доста о стању савремене политичке и моралне филозофије, али и о свету у коме живимо.

Пример који представљам је рад америчког филозофа немачког порекла Томаса Погеа. О Погеу³⁹ код нас није мно-

38 Окара, 2007.

39 Поге је рођен 1953 године. Године 1983 одбранио је под менторством Џона Ролса на Харварду дисертацију под насловом *Кант, Ролс и глобална правда*. Исте године је започео дугогодишњи рад на катедри за филозофију на Колумбији да би од 2006-2008 на истом универзитету предавао политичке науке. Од 2008 предаје Филозофију и међународне односе на Јејлу. Осим тога

го писано⁴⁰ иако је два пута гостовао у Београду. Од његових бројних радова објављена су само два текста у *Филозофском годишњаку*: „Транзиција ка демократији“ (број 12) који је додуше парадигматичан и стога се управо њиме овде бавимо, и „Превентивне хуманитарне интервенције“ (број 13).

Поге је нека врста савремене филозофске звезде која се већ две деценије налази у сталном успону. Он се налази у центру расправа о космополитизму, глобалној демократији, сузбијању глобалног сиромаштва, ширењу демократије и глобалног управљања, а на пример последњи зборник који је уредио⁴¹ бави се етичким аспектима глобалне финансијске кризе. Он је један од најважнијих мислилаца који утемељују савремени доминантни леволиберални дискурс, изразито интервенционистички усмерен и кад је у питању проширење надлежности регулације у појединачној држави, и кад је у питању реформа светског система у правцу ширења демократије и сузбијања глобалног сиромаштва свим средствима.

Поге није само обичан филозофски професор, већ је човек који настоји да своје идеје види реализоване у пракси. Врло је занимљиво да му то често успева. Он је на пример још почеком деведесетих развијао оправдања за хуманитарне интервенције у име одбране људских права.⁴² У исто време је развијао теорије о нужности превазилажења идеје суверенитета и њене дисперзије на доле и на горе.⁴³ Поге је, што

предавао је на великом броју различитих универзитета, добио је бројна признања и стипендије, члан је Норвешке академије наука итд. Он је међутим сарађивао и са бројним институцијама попут Комесара УН за људска права, које заправо учествују у осмишљавању и креирању глобалних политичких трендова. Аутор је неколико књига о Ролсовој политичкој филозофији и низа књига које се баве његовом визијом глобалне правде. Најпознатије дело му је *Светско сиромаштво и људска права: космополитска одговорност и реформе* (прво издање 2000, друго, проширено 2008). Последња фаза рада обележена је разматрањима идеја о реформи светске бриге за здравље и могућностима да се лекови лакше производе и дистрибуирају у сиромашним земљама. Паралелно се бави примењеном етичком филозофијом.

40 Углавном је узред помињан у оквиру чланака који се баве питањима космополитизма и глобалне правде. Ретки изузетак је чланак Тамаре Попић „Ролсова и Погеова концепција ‘права народа’ – упоредна анализа“, *Нова српска политичка мисао*, 2009, бр. 1-2, стр. 85 – 125.

41 *Global Financial Crisis: the Ethical Issues*, Palgrave Macmillan, 2011.

42 “An Institutional Approach to Humanitarian Intervention”, *Public Affairs Quarterly*, 6/1 (January 1992), 89–103.

43 “Cosmopolitanism and Sovereignty”, *Ethics*, 103/1 (October 1992), 48–75.

нам је овде од посебног интереса, такође око 2000 интензивно разрађивао методе за ограничавање деловања ауторитарних режима, и за њихово сузбијање и уклањање. Читав талас такозваних *обојених* револуција укључујући и прошлогодишње *арапско пролеће* укључује многе од метода које је он заговарао.

Сама Погеова позиција, његов теоријско-практични аганжман, идеологија и резултати постају посебно занимљиви када се уоче неки моменти из његове биографије. Прва велика стипендија коју је добио јесте од Рокфелер фондације за период 1986-1987. Од исте породице добио је још једну важну стипендију за 1993 -1994 у време када пише радове који га лансирају у врх савремене филозофске продукције. Имеђу осталих, током 2000 године добио је помоћ од Карнегијевог савета за етику и међународне односе. Дакле две најмоћније фондације у Америци повезане са врхом светске капиталистичке елите помогле су у кључним тренуцима рад филозофа интервенционисте леволибералне и фундаменталистичке провенијенције. Тиме добијамо фантастичан актуелан пример за потврду хипотеза (Сатон), које се иначе воде као конспиролошке иако имају веома јасну рационалну позадину и логику, о томе да Вол Стрит традиционално подржава левицу и све већу регулацију државе над животима и финансијама људи. Подсетимо се Сатонов основни аргумент тврди да њихов монополистички стил посматрања света захтева да државни монопол ради за њих. Следећи корак је наравно интервенционистичко помагање успостављања глобалне владавине на што ширем светском простору (ако може у крајњем случају на целом свету) како би свој картелски положај из Америке пренели на читав свет.

Тешко је поверовати да су Рокферлери и Карнегијеви заинтересовани за глобалну правду, прераспodelу и помоћ сиромашнима. Да то заиста хоће да ураде не би им требао Поге. Чини се да је основни разлог због кога они помажу мислиоце попут Погеа легитимизација интервенционизма њихове домовине којом се на све начине па и ратом отварају врата за ширење њиховог капитала, интереса и утицаја, базирана на универзалистичким терминима и појмовима као што су људска права, глобална правда, универзално здравље итд. Из те перспективе највећи проблем су некоопертивни

ауторитарни режими који могу да користе значајне привредне ресурсе за подизање благостања и одбрану своје нације. Погледајмо на примеру овог текста како изгледа размишљање и аргументација Томаса Погеа.

„Транзиција ка демократији“ је један од низа текстова у којима Поге варира различите идеје о изградњи глобалне регулаторне схеме која би подстицала да поједине земље уводе демократију и сузбијају ауторитаризам.⁴⁴

Прво што упада у очи је филозофија историје која стоји у позадини: она је јасно есхатолошка, прогресивистичка и развија се као непрестано кретање ка демократији. То не значи да је демократија сигурна кад се једном уведе. Напротив, силе зла непрестано настоје да је зауздају и у циљу сопствених неморалних интереса поново укину. Али евидентан је морални напредак човечанства уз чију помоћ ће се и овакви очекивано све ређи случајеви сузбијати и обесхрабrivати како би у крајњем збиру читав свет постао демократски. Његова визија прогреса није непрекинута стрела, већ пре нека врста спирале која се врти на различите стране, али свеукупно ипак напредује у одређеном правцу успона. Демократија није овде инструментално него есенцијалистички схваћена. Она је између осталог и циљ по себи јер је из Погеове перспективе једини цивилизован систем управе достојан савременог моралног човека.

Видљиво је колико таква визија одудара од класичне Аристотелове схеме из *Политике* у којој се системи узимају инструментално да би одговорили на тренутно стање заједнице и стога се природно смењују у зависности од потребе друштва.⁴⁵ У тој поставци ауторитаризам и демократија су једнако пожељни и једнако проблематични у временима кад се њихова суштина (грађанске врлине или безинтересни ауторитет) исцрпи.

Поге ауторитаризам одбацује као негативан пар екселанс. Види се једино као израз предаторства, а не као морални нагон настао из осећаја обавезе да се спасу држава, друштво, нација, заједница. Поге за опис ауторитараца ко-

44 Видети такође и “Achieving Democracy”, *Ethics and International Affairs*, 15/1, (2001), 3–23,

45 Aristotel, 1988, стр. 140.

ристи термине као што су *киднапери* или *отмичари*.⁴⁶ Његова схема је врло јасна: демократија је нормално и природно стање неког друштва. Међутим у друштвима често постоје ауторитарне = неморалне структуре, организације или појединци који гаје предаторске намере. Они желе да суспендују демократију и пучем ауторитарно запоседну власт како би могли да експлоатишу ресурсе неке богате земље.

Врло је занимљиво да Поге не апострофира могућност да они експлоатишу буџет, развијену индустрију или пољопривреду већ само продају природних ресурса – стога се види да је његов модел прилично циљано грађен у правцу демократизације подручја богатих природним ресурсима, што су данас најчешће земље Блиског истока или Африке.⁴⁷

Основни мотив Погеа јесте разрачунавање са овим противницима демократије у свим фазама: од питања како их третирати након обарања са власти до питања мера за њихову изолацију док су на позицијама управе. Поге се залаже за најоштрије могуће кажњавање ових ауторитараца када оду са власти, али тврди да би из тактичких разлога требало ширити информацију да ће свако мирно одступање са власти без крвопролића бити награђено блажим поступком.⁴⁸

Међутим Погеа много више занима гледање унапред. Он се пита шта би постојеће демократске владе могле да ураде да осигурају демократију и да обесхрабре недемократско освајање и вршење власти у будућности. Не занимају га како каже толико мере које би пуч учиниле тежим, већ мере „које би чак и успешан пуч учиниле мање лукративним.“⁴⁹ Прва таква мера је стварање неке врсте институције која би на ме-

46 Pogge, 2000, стр. 25.

47 Као што сам напоменуо многе од мера које он и колеге предлажу коју годину касније видимо у пракси. САД су посебно у последњих неколико година фокусиране на ширење демократског арапског пролећа и на сузбијање ширења кинеске економске експанзије у Африци.

48 Читалац такође може да препозна овај метод у пракси када се сети да су посебно брутално кажњавани они лидери који су се оружаном борили до краја као што су Хусеин и Гадафи. С друге стране чини се да и они други нису баш најбоље пролазили јер би били предати судовима и по правилу изложени дуготрајном мрцварењу и смрти у болницама итд. Но у сваком случају прави се јасна разлика између бруталног перформанса за некооперативне и ипак цивилизованог одстрањивања за оне који су у неком тренутку одлучили да без крви предају власт.

49 Исто, стр. 26.

ђународном нивоу имала улогу аналогну полицији у појединачној држави и коју би демократска влада могла да ауторизује уколико се нађе под претњом неког домаћег предатора.⁵⁰ Поге нас обавештава да је неколико водећих америчких политиколога добровољно радило за УН развијајући ову племениту улогу. Они су предложили уговоре путем којих би мале карипске државе претходно одобриле војне интервенције против себе у случају да будућа влада значајно угрози демократске принципе (Том Фарер) или људска права (Стенли Хофман). Напоменимо узгред да се из позиције класичне политичке теорије свако позивање стране силе да интервенише у унутрашњу политику сматра актом националне издаје.

Поге признаје да ово није баш атрактивна идеја, посебно у форми када се такви уговори склапају са САД. Али сматра да се идеја може поправити ако би се такав уговор склапао са УН уз прецизирање услова када се он може активирати као и прецизирање о томе ко и када одлучује да до тога дође.

Он затим прелази на мекше мере овог типа. Следећи предлог је доношење уставног амандмана који прецизира да евентуални будући дугови које створи ауторитарна власт не смеју да се исплаћују из јавних прихода. Поге признаје да је у прошлости влада САД највише бринула да такве земље уредно враћају кредите без обзира на то какво је уређење у њима. Међутим он сматра да би се нешто радикално променило кад би се такви амандмани усвајали и кад би такве државе захтевале од влада САД и других ОЕЦД земаља да се обавежу да ће га поштовати.⁵¹

50 А ко би и на основу којих критеријума одређивао да ли је нпр. владавина Слободана Милошевића била демократска или предаторска? За исте западне актере она је 1995 и 1996 била демократска а 1999 предаторска. Овај пример добро показује како би у пракси ова „племенита“ идеја функционисала као арбитарни критеријум за легализацију интервенције у државама где су на власти некооперативни режими. У пракси то се догодило и Бен Алију, и Мубараку и Гадафију.

51 Упоредите ово његово залагање за метод којим се банке и владе најбогатих земаља постичу да се одричу једног од економски и политички најважнијих оруђа глобалне доминације и зараде – позајмљивања новца, са суштином светског финансијског и политичког система у коме је кредит основа владавине и практиковања моћи. Штавише по правилу су ауторитарне државе због краће процедуре доношења одука солвентније и ефикасније за обављање таквих послова.

Постоји каже Поге могућност да демократске владе великих земаља ипак то не прихвате. Њихов контрааргумент које он узима као озбиљан, тврдио би да онда и ауторитарне владе не би враћале дугове демократских претходника па би тиме и њихова позиција на светском финансијском тржишту била угроженија. Но, ето решења и за тај проблем. Формирало би се међународни *Фонд за осигурање демократских позајмица* који би у случају да ауторитарне државе одбију да плаћају дугове претходних демократских влада могао да сервисира тај дуг све док се не воспостави демократија. Тај фонд би заједно финансирала сва демократска друштва.⁵² Она би директно била бенефитори од те идеје у смислу да би се смањили трошкови који настају због ратова, грађанских ратова и проблема људских права, као и због прихватања избеглица и хуманитарних интервенција.

Поге прихвата могућност да САД ипак не би усвојиле такву идеју. Но у сваком случају сматра да би предложени уставни амандман знатно умањио могућност будућих ауторитараца да налазе фондове за своје богаћење (као да је то једини могући циљ ауторитарне власти) и за утврђење своје власти.

После свега, он на крају закључује да су највеће препреке за реализацију оваквих мера политичке јер и ауторитарни владари и развијена потрошачка друштва имају заједнички интерес за блокирање реформи које би шириле изгледе за демократију у развијеним земљама.⁵³ Дакле након све ове нормативно-утопијске гимнастике током које се износе предлози који у селективној, инструменталној употреби могу да буду веома опасни и да подривају крхку стабилност међународног поретка, Поге износи реалистичку констатацију која јасно показује практичну нерелевантност свих његових предлога у сврху истинске демократизације и појединачних земаља и међународних односа. Ми смо штавише горе видели да су

52 Западне владе наравно не воле много да дају свој новац за такве ствари. Али у случају Гадафија оне су блокирале рачуне легалне либијске владе у иностранству, и тај новац искористиле за финансирање опозиције и наоружавање побуњеника који су на крају уз помоћ армија западних земаља силом обориле режим и успоставиле нову прелазну владу. Врло брзо након тога повео се спор и нових власти са западним земљама око тога ко и под којим условима има право да користи та значајна финансијска средства.

53 Исто, стр. 29.

те земље и њихове елите често највећи противници таквих могућности, а Погеово перманентно легитимисање гажења суверентета, међународног и унутрашњег права и слободе народа да сам одлучује о својој судбини и политичком систему у коме ће да живи, само доприноси погоршању хаоса и кршењу постојећих устаљених правила добре и стабилне владавине и предвидљивих међународних односа.⁵⁴

Misa Djurkovic

*THE QUESTION OF AUTHORITARIANISM IN
CONTEMPORARY THEORY AND PRACTICE:
CRITIQUE OF THOMAS POGGE*

Summary

The article deals with the relationship of democracy and authoritarianism. The reason is obvious appearance of the rise of authoritarian elements in societies that are nominally liberal democracies, which is closely associated with the aftermath of crisis, this time not only being seen as a financial or economic, but as the crisis of Western civilization. On the other hand, this practice is not followed by the proper theoretical research as a mainstream political philosophy and political theory persists within the unquestionable confidence in liberal democracy.

54 Његове „космополитске“ идеје, као врло опасно оруђе подривања стабилности и здравог разума у политици и праву, стижу и до наших крајева добијајући поклонице у новој генерацији политички коректних младих научника који настоје да прате светске трендове. Тако млади филозоф Душко Прелевић лако „излази на крај“ са реализмом у међународним односима о коме евидентно нема ни елементарна сазнања, као ни о теорији ни о историји међународних односа, заступајући погеанску фундаменталистичку космополитску теорију демократије (види Прелевић, 2008, есеј који је иначе награђен као најбољи студентски есеј на једној летњој филозофској школи), док професор права на Универзитету Унион Виолета Беширевић (види Беширевић, 2010) показује како уставни судови могу имати значајну улогу у борби против сиромаштва као механизми судске заштите социјалних и економских права. У преводу, уставни судови не треба да штите и спроводе уставом дефинисани позитивни правни поредак већ да по моделу америчких судава врше његово претумачење у интересу борбе против сиромаштва.

Consequently, the author takes a historical analysis of relations between the two systems problematizing their allegedly apodictic opposition. At the end the ideas of Thomas Pogge as the leading representative of left liberal fundamentalism and democratic interventionism are being exposed and criticized.

Key words: authoritarianism, democracy, political philosophy, Thomas Pogge.

Литература

- Aristotel, (1988), *Politika*, Globus, Zagreb
- Беширевић, В., (2010), „Да ли је смањење сиромаштва задатак уставних судова?“, *Страни правни живот*, бр. 1, 2010, стр. 31-58, Београд
- Gowan, P., (2000), *The New Liberal Cosmopolitanism*, IWM working paper 2/2000, Vienna
- Ђурић, В., (2008), *Путинизам: историја - теорија – пракса*, Институт за политичке студије, Београд
- Бурковић, М., (2005), *Капитализам, либерализам, држава*, Филип Вишњић, Београд
- Кинзер, С., (2005), *Сви шахови људи*, Самиздат Б92, Београд
- Кропоткин, Р., (2010), *Mutual Aid: A Factor of Evolution*, Forgotten books
- Linz, J, (1991), “Autoritarismo”, у Guisepppe Bedeschi (ed.), *Enciclopedia delle Scienze Sociali*, Istituto della enciclopedia italiana, Roma
- Лок, Џ., (1978), *Две расправе о влади*, Младост, Београд.
- Michels, R., (1990), *Sociologija partija u suvremenoj demokraciji: istraživanje o oligarhijskim tendencijama u životu skupina*, Informator, Zagreb
- Миршајмер, Џ., (2009), *Трагедија политике великих сила*, Удружење за студије САД у Србији, Београд
- Neumann, F., (1974), *Demokratska i autoritarna država: studije o političkoj i pravnoj teoriji*, Naprijed, Zagreb
- Окара, А., (2007), “Sovereign Democracy: A New Russian Idea Or a PR project?”, *Russia in Global Affairs*, vol. V, no. 3, July – September, 8-20,
- Orban, V., (2011), “The Year of European Renewal”, *Hungarian Review*, vol. II, no. 1, str. 5 - 11.

- Пог, Т., (1999), „Транзиција ка демократији“, *Филозофски годишњак*, бр. 12, стр. 194-205.
- Пог, Т., (2000), „Превентивне хуманитарне интервенције“, *Филозофски годишњак*, бр. 13, стр. 235-244.
- Pogge, T., (1992), “An Institutional Approach to Humanitarian Intervention”, *Public Affairs Quarterly* 6/1 (January 1992), 89–103.
- Pogge, T., (1992), “Cosmopolitanism and Sovereignty”, *Ethics*, 103/1 (October 1992), 48–75.
- Pogge, T., (2000), “Transition to Democracy”, *Peace Review*, 12/1 (March 2000), 23–30.
- Pogge, T., (2001), “Achieving Democracy”, *Ethics and International Affairs*, 15/1, 3–23.
- Попер, К., (1993), *Отворено друштво и његови непријатељи*, БИГЗ, Београд
- Попић, Т., (2009), „Ролсова и Погеова концепција ‘права народа’ – упоредна анализа“, *Нова српска политичка мисао*, вол. 17, бр 1-2, стр. 85-125.
- Прелевић, Д., (2008), „Идеја класичног космополитизма – аргументи у прилог светске владе“, *Филозофија и друштво*, вол. 19, бр. 2, стр. 161-189.
- Preobraženski, E., (1983), *Nova ekonomika*, Cekade, Zagreb
- Prudon, P., (1982), *Što je vlasništvo i drugi spisi*, Globus, Zagreb
- Smith, M., (2006), *Sovereign democracy: the ideology of Yedinaya Rossiya*, Defence Academy of the United Kingdom, Conflict Studies Research Centre
- Сурков, В., (2006), *Национализација будућег*, http://rumol.ru/files/library/articles/future/nacionalizacia_budushego.pdf, приступљено 10. 02. 2012.
- Шмит, К., (2001), *Норма и одлука: Карл Шмит и његови критичари*, Филип Вишњић, Београд
- Шумпетер, Ј., (1998), *Капитализам, социјализам и демократија*, Плато, Београд
- Тод, Е., (2006), *После империје*, Паидеиа, Београд
- Cortes, D., (1849), *Discurso sobre la dictatura*, http://es.wikisource.org/wiki/Discurso_sobre_la_dictadura, приступљено 11. 2. 2012.

Cortes, D., (1979), *Ensayo sobre el catolicismo, el liberalismo y el socialismo*, Arno Press, New York, репринт оригиналног издања из 1851.

Овај рад је примљен 12. јула 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 24. августа 2012. године.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

ОСВРТИ И АНАЛИЗЕ

Драган Ж. Марковић

ПОСЛОВНИ МОРАЛ У
ЗАДРУГАРСТВУ У ФУНКЦИЈИ
МОДЕЛА ДЕМОКРАТИЗАЦИЈЕ ДРУШТВА 281-292

Ибрахим Тотић

КРИТИЧКИ ОСВРТ НА ПРЕДУЗЕТНИЧКУ
ПРИВРЕДУ У НОВОМ ПАЗАРУ ИЗМЕЂУ
ВООМ-а 90-ИХ И ДАНАШЊЕГ SCLIMB-а 293-331

*Драган Ж. Марковић**

ПОСЛОВНИ МОРАЛ У ЗАДРУГАРСТВУ У ФУНКЦИЈИ МОДЕЛА ДЕМОКРАТИЗАЦИЈЕ ДРУШТВА**

Сажетак

Основни циљ рада је да укаже на задругарство као промотера пословног морала заснованог на изворним задружним начелима. Изворна задружна начела подразумевају да се уважавају свачија права, интереси и потребе, да нико не остварује сопствену корист на туђ рачун, и да свако свакоме надокнади штету коју својим поступцима или пропуштима нанесе. Као демократске организације, задругама је својствено да се одлучно боре против сваког монополизма и да дају пример коректног понашања према слабијим од себе, што је најпоузданији начин за стицање и одржавање поверења пословних партнера. Однос задруге и задругара према другоме је као однос према самом себи. Основу сваког заједништва чине заједнички интереси ради чијег се остваривања и удружује у задруге, а сав неморал који људе раздваја и једне другима супроставља, почива на себичности њихових индивидуалних интереса. У интересу је сваке задруге да развија добре и трајне односе са својим партнерима, што без доброг пословног морала није могуће.

* Институт за политичке студије, Београд.

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Кључне речи: пословни морал, демократски принципи, задругарство, изворни задружни принципи; демократски капацитети

Изворни задружни принципи заснивају се на златном етичком правилу „односи се према другима онако како желиш да се други односе према теби“, које конкретније гласи: „чини другима све што желиш да други чине теби“ и „не чини другима ништа што не желиш да други теби чине“. У поменутих начелима садржане су основне задружне вредности самопомоћи, демократичности, једнакости и солидарности, које у суштини изражавају најдрагоценије људске вредности искрености, отворености, друштвене одговорности и бриге за друге по принципу „сви за једног и један за све“.

Зато се доследним задружним пословањем разрешава традиционално противречје између корисности и моралности, који се краткорочно могу сукобљавати иако се дугорочно условљавају. Применом задружних начела се заправо превазилазе супротности између краткорочних и дугорочних интереса јер се задружно пословање заснива на развојној, а не на кратковидој стратегији од данас до сутра.

У средишту је такве стратегије разрешавање противречности између појединачних и заједничких интереса тако да у задружном раду и пословању нико не губи већ да сви добијају сразмерно томе колико дају. Стога „задругар може бити само онај који у другима не гледа извор богатства већ извор снаге из које се може створити срећа и задовољство свих људи, који не иде за тим да друге осиромашава већ коме је идеал опште благостање.“¹

Задружна начела подразумевају да се у међусобним односима сви држе златног правила „чист рачун – дуга љубав“, које подразумева: да се уважавају свачија права, интереси и потребе, да нико не остварује сопствену корист на туђ рачун, и да свако свакоме надокнади штету коју својим поступцима или пропустима нанесе.

Задругарство не подноси међусобно искоришћавање, обмане, преваре и подвале, који су неспојиви са задружним начелима, и који подривају свако заједништво. Зато користолупцима, лажовима и преварантима није место у задрузи,

1 Види: Драган Марковић, *Задружно управљање*, СНС – ЗСЈ, Београд, 2002, стр. 5-14.

али задругарство треба и васпитно да делује строгим поштовањем и неговањем моралних начела.

То није никаква додатна обавеза већ пословни дух самог задругарства, који је судбоносан за добре пословне резултате. Са становишта дугорочних, не само заједничких већ и појединачних интереса, „...добра етика је у суштини добар посао...“ јер је „...добра пословна пракса пре свега резултат моралних или етичких пословних одлука“.² Некога можете једном преварити, али ћете заувек изгубити поверење, што је за трајне пословне односе и за свако добро пословање погубно.

Људи, међутим, нису анђели, и свако може пасти у искушење да се огреши о морална начела, због чега је неопходна њихова објективизација кроз одговарајуће норме задружног пословања. У многим задругама су нездрави међуљудски и пословни односи због тога што нису конкретно уређена међусобна права, обавезе и одговорности, па уместо владавине права и морала владају волунтаризам и самовоља. Погрешно је веровање да се сваком „папироманијом“ гуши људска слобода јер се постиже управо супротно ако међуљудски односи нису у потребној мери унапред дефинисани.

Опасности од нормативног гушења слободе у задругарству нема уколико се поштују и доследно спроводе демократска начела равноправног договарања, међусобног споразумевања и непосредног одлучивања јер би при том свако рушење слободе других значило и гушење сопствене слободе. Начело демократичности је заправо и највише морално начело, јер налаже да се према другима односимо као према самим себи, или себи равнима, због чега оно суштински представља окосницу и сам темељ задружног заједништва.

Основу стварне равноправности и пословне моралности чини еквивалентна расподела новостворене вредности према стварном доприносу заједничком раду и пословању. Задругарство је неспојиво са уравниловком, која заправо значи међусобно искоришћавање јер се привидна једнакост у расподели постиже неправедном прерасподелом у корист једних а на штету других, што представља стварну неједнакост и претпоставља стварну неједнакост. Социјалистичка расподела према раду могла је у самопрокламованим соција-

2 Слободан Покрајац, *Менаџмент промена и промене менаџмента*, Тору, Београд, 2001, стр. 98.

листичким земљама бити остварена само доследном применом задружних начела, а пошто су она погажена, завладала је уравниловка заснована на неправедним и неоправданим друштвеним неједнакостима јер се само друштвеном принудом могла спроводити и одржавати.

Расподела према стварном доприносу заједничком раду и пословању не искључује личну и колективну солидарност са онима који из објективних разлога заостају, али она је истинска и плодотворна само ако о њој независно од расподеле према доприносу, одлучују сами задругари. Духом истинске солидарности прожета је само еквивалентна расподела према стварном доприносу, као основи истинског заједништва, при којем је свако заинтересован да сви што више доприносе заједничком раду и пословању јер сви више и добијају. Искуство показује да је солидарност запослених већа кад је расподела према радном доприносу потпунија.

Еквивалентном расподелом и стварном равноправношћу подиже се радни и пословни морал сваког задругара и целог задружног колектива, чиме се постижу и већи пословни резултати, јер „...где је етика, ту је и достојанство запослених, висок морал, висока продуктивност, профитабилност и сл.“³ У томе је заправо и главна предност задругарства над осталим облицима привређивања, што подизањем личног и колективног елана мобилише све производне и стваралачке снаге у остваривању заједничких циљева. Недостатак радне и пословне мотивације основни је узрок што многе задруге не показују своје предности јер је управо она највећа потенцијална предност.

Какви су односи међу задругарима, такви у суштини треба да буду и међу задругама, као и свим другим пословним партнерима. У интересу је сваке задруге да развија добре и трајне односе са својим партнерима, што без доброг пословног морала није могуће. Због непоштовања пословних договора и уговора, многе задруге послују само са случајним партнерима, чиме се излажу свим опасностима тржишне стихије, при чему не могу рачунати на пословну стабилност. Ко год ради од данас до сутра, само случајно може постизати добре пословне резултате.

3 Слободан Покрајац, цитирани рад, стр. 100.

У условима тржишне стихије кад већина ради од данас до сутра вребајући своје жртве које ће преварити и лако доћи до плена, тешко је пронаћи поузданог партнера, због чега је неопходна велика опрезност. Са непознатим партнерима мора се обазриво улазити у посао уз темељиту претходну проверу. Не сме се из прве веровати на реч, поготово онима који се хвалишу и много обећавају јер такви су обично највећи преваранти. Сумњиви су и они који олако приступају послу, од прве све прихватају и одмах без размишљања потписују уговоре.

Кад нема пословног морала, пословни уговор није довољна гаранција, поготову кад је државно право на лабавим ногама, судство исполитизирано, неажурно и подмитљиво. Кад се то зна, уговори се лако закључују и још

лакше крше. Зато се стварају пословни кругови од поверења, за које је реч важнија од уговора, и у које се тешко улази а лако испада, јер се и једним јединим изигравањем поверења оно заувек губи.

Пословни преваранти се могу свакако преваспитавати али је пословни бојкот најефикасније средство и да се избегне штета и да се поправно делује. Као промотер пословног морала, задруга би у сопственом и у општем интересу, морала избегавати пословне односе са несолидним и морално сумњивим партнерима, али често се дешава управо супротно да поједине задруге „наседају“ таквим партнерима.

Најчешће нису посредни наивна наседања већ лична корист коју одговорна лица задруге извлаче из сумњивих аранжмана, а „...управљачи задруге не могу бити људи који пљачкају – у виду добити или ма на који други начин – другога“.⁴ Ако интерни односи и пословна одговорност нису уређени на задружним начелима, такве појаве узимају маха и из изузетака прерастају у правило. А колективна штета од пословних малверзација је неизбежна, и то не само кад оне непосредно оштећују задругу, већ и кад јој тренутно користе на штету пословних партнера, јер јој дугорочно нарушавају пословни кредибилитет, што ће јој нанети већу штету од тренутне користи.

4 Михајло Аврамовић, *Земљорадничко задругарство*, Београд, 1912.

Зато се задруга, не само због моралних обзира већ и због сопствених интереса, не сме служити тзв. корисним малверзацијама, које ће је због губљења пословног кредибилитета и загађивања пословне атмосфере неизбежно довести до пропадања. Да би трајала, задруга своје тренутне интересе, и кад никоме не шкоде, мора подређивати дугорочним интересима.

Ако се руководи дугорочним интересима, задруга ће се према интересима пословних партнера односити као према својим сопственим, у ком случају се пословни уговор неће користити као средство принуде већ само као подседник слободно изражене воље. Тада не би долазило ни до тако честе појаве да се уговори крше чим се добије повољнија понуда, што међу пословним партнерима ствара опште неповерење и изазива пословну нестабилност.

О дефициту пословног морала говори и то да се пословним уговорима предвиђају благе, или се не предвиђају никакве санкције, чиме се намерно оставља луфта њиховом кршењу. Кад би потписници уговора били сигурни у себе, никаква претња санкцијама не би им сметала, мада би био довољан и усмени договор када би били сигурни и у пословног партнера.

Ради пословне сигурности, задруга би при закључивању пословних уговора морала инсистирати на што ригорознијим санкцијама, а савесно испуњавати уговорне обавезе као да уговора и нема. То је начин да се обезбеди од евентуалних изигравања и истовремено утиче да се и други савесно понашају. Проблем је само што потенцијални партнери неће увек прихватати ригорозне санкције али то је заправо прилика за проверу њихове поузданости.

Непрецизне уговоре најчешће закључују и крше монополисти, који су у позицији да својим партнерима намећу и неповољне услове. Као демократске организације, задругама је својствено да се одлучно боре против сваког монополизма, пре свега неприхватањем неравноправне позиције, те избегавањем и одбијањем неповољних пословних аранжмана. Оне треба да дају и пример коректног, немонополског понашања према слабијим од себе, што је најпоузданији начин за стицање и одржавање поверења пословних партнера.

То посебно важи за односе према купцима и корисницима услуга са којима се не закључују пословни уговори. Нарочито је значајно да се води рачуна о правовремености, квалитету и ценама производа и услуга. Ако стицајем околности нема тржишне конкуренције, задруга је објективно у монополској позицији, коју никако не сме злоупотребљавати, чиме би компромитовала цело задругарство.

Правовременост је изузетно значајна кад је задруга једини или један од ретких снабдевача, што се не сме злоупотребљавати манипулисањем квалитетом, ценама или било на који начин. Да би задруга стекла и сачувала свој углед, потрошачима и корисницима услуга треба на време обезбедити све што им је неопходно, без обзира да ли су или нису чланови задруге.

Из истог разлога мора се строго водити рачуна и о квалитету производа и услуга, који треба да је на највишем могућем нивоу. Посебно је значајно да задруга потрошаче снабдева здравом и квалитетном храном, водећи рачуна о заштити и унапређењу њиховог здравља, и нудећи им ради тога одговарајуће производе и услуге, без обзира да ли их сами траже. А за обезбеђење примерног квалитета услуга нарочито су значајни: пружање потребне гаранције, тачна мера, прикладно паковање брза услуга и још бржа интервенција по рекламацијама, предусретљивост, љубазност и културно опхођење према муштерији.

Најнеморалније је ипак безобзирно манипулисање ценама ради извлачења незаслужене материјалне користи на туђ рачун, за што се понајвише користе монополске позиције. Мада би се против тога морале борити, задруге су преко депресираних откупних цена производа често и систематски радиле на израбљивању нарочито пољопривредних произвођача у корист државних фондова. Оне се неретко профитабилнички понашају не хајући много за правду и праведност задружних начела да би по сваку цену извукле што већу добит.

Да би се пословало по задружним начелима, мора се разлучити прихватљива лојална од неприхватљиве нелојалне конкуренције. Задруге не треба никога да искоришћавају ни да се препуштају искоришћавању, ни да злоупотребљавају ни да подносе жртве злоупотребе изузетних погодности.

Оне се, ради тога, морају борити за равноправне услове привређивања, елиминисањем сваког монопола као извора незаслуженог екстрапрофита.

Задружним начелима одговара само еквивалентна размена рада, кроз коју свако добија сразмерно томе колико даје. То не искључује већ, напротив, подразумева солидарност са свима који раде и послују под објективно неповољним условима, што се мора уважавати при закључивању пословних уговора, као и при њиховој реализацији, уколико искрсну непредвиђене отежавајуће околности.

Еквивалентна размена рада, међутим, искључује признавање свих субјективних слабости и пропуста: нерада, нерационалности, неодговорности и других, чиме би се грубо нарушавала задружна начела јер би се тиме омогућавало међусобно искоришћавање и стицање незаслужене добити на туђ рачун. Зато у задружном пословању и промету треба уважавати само економске цене које се заснивају на друштвено оправданим, односно просечним, а не индивидуалним трошковима.

Подразумева се да се у трошкове пословања укључују обавезе према држави, који се могу третирати као трошкови општих и за све једнаких услова привређивања. Толерисање сиве економије доводи, међутим, привредне субјекте у изузетно неравноправан положај, што задруге уколико се придржавају задружних начела, највише погађа. И то је један од узрока што је задругарство у Србији под доминацијом сиве економије запало у дубоку кризу, коју без успостављања равноправних услова привређивања не може пребродити.

Морална провалија између задругарства и сиве економије много је дубља од нелојалне конкуренције јер нелегално пословање нагриза цело ткиво доброг пословног морала. Са изигравањем државе, илегалци изигравају и пословне партнере уносећи општи неморал у пословне односе по девизи „ко ће кога“, јер се ван очију јавности све ради „на црно“, без могућности и правног и моралног санкционисања.

То је са задругарством суштински неспојиво јер је однос задруге и задругара према другоме, у крајњој линији, однос према самом себи. Ако је суштина задругарства у заједништву, све што је на линији разбијања заједништва противно је задругарству. Основу сваког заједништва чине за-

једнички интереси ради чијег се остваривања и удружује у задруге, а сав неморал који људе раздваја и једне другима супротставља, почива на себичности њихових индивидуалних интереса.

Због тога је сива економија „прљаво“ калкулисање краткорочног преживљавања од данас до сутра, које нема дугорочну перспективу. Изигравањем се све више сужава круг пословних партнера док се на крају потпуно не изгуби поверење, без којег нема никаквог пословања. Стога је уместо упуштања задруга у пословне махинације и сиву економију, разумнији обрнути процес превођења сиве економије у легално задружно пословање.

Одбацивањем сваког облика искоришћавања, изворна задружна начела искључују експлоатацију и присвајање туђег рада, упућујући на то да се свако богати искључиво сопственим радом. Тиме се приватна својина као производ сопственог рада не укида него се претвара у опште приватно власништво, које је истовремено и индивидуално и заједничко. Укида се само приватно власништво које се стиче присвајањем туђег.

Задружна имовина је заједничко власништво свих задругара и истовремено индивидуално власништво сваког задругара сразмерно његовом уделу у тој имовини. Пошто су задружни удели резултат индивидуалног доприноса задругара, они су основа њихове друштвене једнакости, која се састоји у томе да свако добија и ужива толико колико својим радом завређује. То је друштвено-економска, али није на уравниловци заснована материјална и социјална једнакост, која се не може остваривати без присвајања туђег. Праведно, економски оправдано изједначавање постиже се само уједначавањем стварног доприноса стварању економске вредности, које са смањивањем експлоатације и све већим ослобађањем рада постаје све изгледније.

Што се изворна задружна начела, на којима је заснован пословни морал у задругарству, шире примењују, друштвено-економске једнакости се шире на целу друштвену репродукцију. Развијањем акционарства, оне све више продиру и у репродукцију капитала, чији се принос расподељује сразмерно величини улагања. Остаје још да се такав начин расподеле примени и на допринос живим радом, што се практично све

више и дешава, па да се капиталистички начин репродукције изнутра у целини трансформише у задружни.

То је историјски пут остваривања већ буржоаском револуцијом прокламоване исконске идеје друштвене једнакости, које је судбоносно везано и за остваривање друге револуционарне идеје о друштвеној слободи. Укидање експлоатације је најважнији услов ослобађања свих експлоатисаних, а спречавање међусобног искоришћавања општи услов слободе свих и свакога.

Dragan Z. Markovic

*BUSINESS ETHICS WITHIN THE SYSTEM
OF COOPERATIVE SOCIETY IN THE
FUNCTION OF THE DEMOCRATIZATION
SOCIETY MODEL*

Summary

The main goal of this work is to point to the system of cooperative society as a promoter of the business ethics based on cooperative principles. Authentic cooperative principles suggest that everyone's rights, interests and needs are taken into consideration, that nobody takes advantage at somebody else's expense, and that the damage inflicted upon somebody else by one's misconduct and out of negligence is to be compensated. Being a democratic organization in its origin, a cooperative is bound to stand up firmly against any kind of monopoly and therefore represents the prime example of correct conduct towards the weaker. This is at the same time considered to be the most reliable way of acquiring and maintaining business partners. The relation between a cooperative and a member of cooperative towards somebody else merely equals one's personal relation towards oneself. The basis of every collectivity consists primarily of mutual interests. Due to their realization, people join into the cooperatives, while all the immorality which drifts people apart and leads to their confrontation stems from the selfishness of their individual interests. It is in each cooperative's best interests to develop both

quality and lasting relationships with its partners, which is virtually impossible in the absence of business ethics.

Key words: business ethics, democratic principles, system of cooperative societies, authentic cooperative principles, democratic capacities

Литература

- Вучковић, Ж., Бизнис и морал: основе пословне политике, Секом books, Нови Сад, 2006.
- De George, R.T., Пословна етика, „Филип Вишњић“, Београд, 2003.
- Марковић, Д., Село на маргинама политике, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Марковић, Д., Задружно управљање, СНС-ЗСЈ, Београд, 2002.
- Покрајац, С., Менаџмент промена и промена менаџмента, Тору, Београд, 2001.
- Суботић, Д., Пословна етика и вештине комуницирања, Институт за политичке студије, Београд, 2007.

Resume

Basic cooperative values of self-help, democracy, equality and solidarity, which essentially express the most valuable human values of honesty, openness, social responsibility and care for others in the form „all for one and one for all“ are contained in authentic cooperative principles. The appliance of cooperative principles actually reconciles the contrasts between the short-term and long-term interests, because the cooperative business is based on developed instead of the short-sited strategy.

Resolution of contradictions between the individual and common interests is at the heart of such a strategy, so that noone looses in the cooperative work and business, but all gain in proportion of how much they give. Cooperative principles suggest that everyone's rights, interests and needs are taken into consideration, that nobody takes advantage at somebody else's expense, and that the damage inflicted upon somebody else by one's misconduct and out of negligence is to be compensated.

Cooperative can not stand mutual exploitation, deception, fraud and deceit, which are incompatible with cooperative principles, and undermine any fellowship. The principle of democracy is actually the highest ethic principle, because it induces us to treat others as ourselves or equal to ourselves, because it basically represent the foundation of cooperative fellowship.

When the authentic cooperative principles, which are the basis of the business ethics in cooperative, are being applied, the social-economic equality is being spread onto the entire social reproduction. The development of shareholding contribute to the spreading of the principles into the reproduction of capital, by which the income is being distributed in proportion to the amount of investment. It is the historical path of achievement of the authentic idea of social equality, proclaimed during the bourgeois revolution, which is inextricably related to the achievement of another revolutionary idea of the social freedom.

Овај рад је примљен 28. јула 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 24. августа 2012. године.

*Ибрахим Тотих**

КРИТИЧКИ ОСВРТ НА ПРЕДУЗЕТНИЧКУ ПРИВРЕДУ У НОВОМ ПАЗАРУ ИЗМЕЂУ ВООМ-а 90-ИХ И ДАНАШЊЕГ SCLIMB-а

«Мртав жива из шуме истеже.»

Сажетак

Пред вама је рад у коме су због истинитог изношења чињеница суспендоване емоције, пристрасност и завичајни патриотизам. Његов циљ није компарација онога некада и овога сада, јер би у условима у којима сурова стварност потире све па и највеће успехе, то било узалудно губљење времена. Рад се бави проблемом града младих, некада трговинском и џинс-Меком, коју данас потреса цунами незапослености, немаштине, замрзнутог бизниса, ниског стандарда, оброка у народним кухињама и све суровије и неизвесније будућности. У питању је суморна презентација привредног краха једне велике чаршије. Чувено предузетништво засенила је бројка од близу десет хиљада младих који су искористили Шенген-визу и напустили град и земљу.

Од стотину упитаних студената, шта после дипломирања на факултету, најмање деведесет једногласно одговора: само вани, искључиво иностранство, Европа или ни-

* Државни универзитет у Новом Пазару, Департман за право и Департман за економију.

шта, baustelle, зашто да не? Да ли је ова тешка истина и поражавајућа стварност национални интерес? Није, али она јасније од свега говори да намештај, ципеле и џинс нису перспектива младих, већ синоними за делатности које су заувек изгубиле трку са стварношћу. Млади и креативни људи не желе бити у близини самозване и пропале елите, неспремних и кратковидних власника непоштено стеченог (харам) капитала који данас због лоших пословних одлука плаћају високу цену. Младима је доста обећања оних који у свом дворишту не виде толике руднике злата.

Кључне речи: Нови Пазар, приватизација, медији, бизнис, омладина, незапосленост.

Увод

Велики део грађана Новог Пазара потпуно је свестан, да и данас иде истим путевима којима је ишао пре десет, двадесет па и више година, да је поражен у трци са животом, да нема правих решења и да му је преостало само лагано привикавање на ситуацију у којој се нашао. Али има поноса у тим људима. Они не признају да је све стало; трговина, производња намештаја, обуће и џинса, свакодневни одласци за робу у Турску, Италију, Грчку, Кину, Тајланд, Малезију или Немачку и да град одавно не личи на себе. Живе динамично, прате збивања на политичкој естради и ругају се сваком ко је страдао у прљавом послу. Сурово коментаришу дрогу, дилере, осуђују правосуђе које изриче мале казне и сумњичаво врте главом када се помене број регистрованих уживаоца опијата који „шета“ градом. У свакој кафечајници, најприкладнијем простору за вођење пословних разговора и за закључивање пословних аранжмана, реформе и приватизација су незаобилзна тема. Склопити посао од неколико стотина хиљада некада немачких марака (касније евра), уз само једну попијену кафу у некој од тесних и задимљених кафечајница, ма са ког аспекта посматрали, изгледа сулудо и просто немогуће. А било је могуће. То је била снага овог града који и данас стоји гордо попут сфинге, иако му се главни делови круне и претварају у ситни песак, пред очима оних који немају капацитете нити адекватна решења да ту појаву спрече. Круне се на велику жалост чаршијски стубови носачи. А то

су пословни људи који нису у прилици да буду предузимљиви као некад јер се бизнис урушио, силна омладина¹ је незапослена и тавори у безнађу, а велики број квалификованих мајстора и врсних стручњака за све врсте послова, остао је без посла и свог радног места. За главне узроке урушавања *bussiness*-а сматрају се невешта селектирања привредних активности, непоштена конкуренција и потпуно нови услови за успостављање пословних односа.

Помисао да морају сарађивати са елитом која је профитирала на сумњивим пословима, одговорни пословни људи губе самопоуздање, показују висок ниво неповерења у државне институције и пословне партнере и боре се са дилемом око даљег остајања у послу. Све учесталије измештање капитала из Новог Пазара није само економски резон већ опште правило које су успоставили његови власници уплашени лошим стањем у привреди, безперспективношћу и трусним политичким простором. Проницљиви и одлучни, схвативши на време каквом се водом могу умивати одавно су свој капитал иселили у друге градове или у оближње земље. А тиме су додатно само убрзали нестајање преосталих привредних субјеката и гашење на стотине радних места. У последњих петнаест година број незапослених се стално пење и одавно је изнад 20 хиљада. Нестварно звучи, али је истина да стотине до јуче вредних људи против своје воље припадају некој од вулнерабилних категорија.

Преузетници који настоје да се на регуларан начин баве својим бизнисом сваким даном посустају јер немају довољне капацитете да се изборе са свакодневним и тешким проблемима. Упркос свему настоје да се због њих што мање обраћају политичарима, функционерима, директорима и појединим адвокатима јер знају њихову технологију стицања капитала, заузимања функција, доласка до звања и/или што је најпогубније до „знања“. Управо је функционална неписменост многе социјалистичке директоре и политичаре из Новог Пазара осујетила да се у прљавој и императивној приватизацији и у бестијелном развлачењу државне имовине домогну крупнијег плена. Зато су дошли потпуно непознати људи, јагњад са канцама кондора, који не само што су згра-

1 У Новом Пазару скоро 50 % становништва је млађе од 35 година.

били велики плен него су помогли тајкунима из других градова, да се домогну новопазарске имовине и увећају своје империје. Данас је у чаршији болно расправљати о пресахлом предузетништву, незапосленом народу, све већем сиромаштву, народним кухињама и конвојима омладине која одлази у свет. Али није о спортским дешавањима, ТВ-серијама или о политици која је незаобилазна новопазарска свакодневница. Утисак је да се више од 70 % грађана Новог Пазара бави политичким проблемима без икаквог утицаја на њихово решавање, иако су потпуно свесни да је политика у поседу само неколико људи са прилично редуцираним политичким капацитетом. Закључак је, да је невероватна залуђеност повезана са традиционалном похлепом за влашћу и политичком моћи усмерила народне масе на различите стране где их унапред очекује врло тежак пораз.

Кратка шетња кроз историју града

Нови Пазар има занимљиву али не тако дугу историју као што је имају многи други градови у Републици Србији. Историја Немањића који су обележили простор на коме се град данас налази с правом га ни у једном сачуваном документу не помиње, јер је настао после њиховог нестанка. Зато је Нови Пазар обилато заступљен у врло поузданој литератури која се везује за Дубровачку републику (*Ragusa*) и за време Османлијског управљања њиме и већим делом Балкана. Они који су читали или они који ће тек читати чланке (и књиге) о Новом Пазару, уочиће да сваки аутор пишући о њему увек свој текст почиње са реченицом: „...основао га је енергични турски војсковођа Иса-бег Исхаковић“. Проблем је што мало њих зна одакле долази знаменуги турски војсковођа и да се презимена турских великана нису никада завршавала на *ић*. Захваљујући пре свих дубровачком трговцу и аналити Јакети-Јакову Лукаревићу, истина о Иса-бегу Исхаковићу није остала без потребне историјске тежине. Он је у свом Обилном изводу из дубровачких анала (*Copioso ristretto de gli annali di Ragusa*), једном од првих сачуваних, писаних докумената штампаном 1605. године, забележио да је Иса-бег Исхаковић или *Ese Macedonca*-Иса Македонац осни-

вач Новог Пазара.² Влајко Палавестра³ наводи да је Иса-бег Исаковић утемељитељ града Сарајева, док други историчари истичу да је основао и данашњи Шабац⁴ изградивши Бигир Делем тврђаву и да је у Скопљу подигао Алаца (Шарена) цамију. У Новом Пазару је мало историчара који о његовом оснивачу могу понудити поуздане, конкретне и на аргументима засноване податке, осим да јесте турски достојанственик, да је градитељ и војсковођа и да је одговорно служио Османлијском царству. Да ли долази или не долази из Турске нема релевантних података. Да је данашњи Нови Пазар основан између 1456. и 1461. године, када су Турци освојили Стари Рас са Трговиштем (данашње Пазариште), историчари имају истоветна мишљења. То је период када се Нови Пазар први пут помиње као нови трг, као пијаца-*Јеници Пазар*⁵ и да је смештен у дивној, плодној жупи⁶ коју пресеца река Рашка. Ови наводи немају циљ да понављају већ познате историјске чињенице али у дискурсу мора стајати опомена свим оним који доносе или ће доносити било какве одлуке у вези са Новим Пазаром, да то чине на искључиво истинитим поставкама и потврђеним чињеницама.⁷

- 2 Панћић Мирослав, „Новопазарски записи Дубровчанина Сима Будманија из 1734. године“, *Из књижевне прошлости - студије и огледи*, Српска књижевна задруга, Београд, 1978, стр. 1-6.
- 3 Османски генерал, паша газии Иса-бег Исаковић (1414-1469...или 1472 ?), оснивач је Новог Пазара, други син Исхак-бегов...био је намесник у земљи Бранковића, а затим други санџакбег Босанског санџака (1464-1468). У пролеће 1448. године упао је у Босну и након пустошења дефинитивно запосео жупу Врхбосну са градом Ходидједом. Ударио је темељ данашњем Сарајеву које је добило име по његовом двору...лета 1464. године, именован је по другом пут санџакбегом Босанског санџака...данашње здање Цареву цамију њен оснивач Иса-бег је поклатио султани Мехмеду II Освајачу, по чему се прозвала Царевом цамијом. Био је Босански управитељ и утемељитељ Сарајева и Шапца и последњи пут се помиње 1472. године...?) (*Видети*: Палавестра Влајко, *Легенде из старог Сарајева*, друго издање, Норт арт, Земун, стр. 21.
- 4 Крешевљаковић Хамдија, „Еснафи и обрти у Босни и Херцеговини I“, *Зборник за народни живот и обичаје III*, Загреб, 1935, стр. 56, (*Видети*: Хаџијахић Мухамед, „Сарајевске цамије у народној предаји“, *Зборник за живот и обичаје Јужних Славена, XXX/2*, Загреб, 1936, стр. 234.
- 5 Грујић М. Радослав, „Кад су грађена камена утврђења Новог Пазара“, *Гласник Скопског научног друштва*, 1935, XIV, стр. 240.
- 6 Гиљфердинг Фјодорович Александар, *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1972, стр. 103.
- 7 Историјска сага о Иса-бегу Исаковићу послужила је одборницима Скупштине општине Нови Пазар, да на седници одржаној 30 маја 2011. године,

Насупрот штурим историјским подацима о оснивачу града, забелешки о економском и привредном животу касабе након њеног оснивања, о занатским бравурама, мајсторству и познатим трговачким вештинама њених грађана има много више. У њима је записано да је грађанство Новог Пазара више вештина и заната научило од увек присутних дубровачких занатлија и трговаца него од Турака. Турци су у Нови Пазар долазили, остајали, поново одлазили и тако унедоглед, док га нису дефинитивно напустили остављајући муслимански живаљ (данашње Бошњаке) да се у вакту и земану сналази сам како зна и уме. Дубровчани су имали другачији приступ. Настанили су се у Нови Пазар одмах након његовог оснивања. Формирали су своју колонију која је била некада већа а некада мања, јер се услед неповољних догађаја често осипала, тако да би често остајала само са неколико одважних појединца. Трговали су профитирали и губили, путовали, бавили се дипломатијом, књижевношћу, градњом и другим пословима. О својим боравцима у Новом Пазару водили су уредне дневничке записе а у службене извештаје су прецизно бележили значајне догађаје, људе и разна обавештења.

Многа знаменита имена тога доба у својим сећањима о боравку у Новом Пазару записивала су све што им се у њему чинило значајним, подвлачећи да је то важно место које се налази на свакој страници трговачке повијести дубровачке.⁸

На пример, у забелешкама Мата Гундулића пише, да је он по доласку у Нови Пазар 9. јуна 1672. године, нашао да је то «велики град у краљевству Србије», да броји ништа мање од двадесетак хиљада душа и да је у њему колонија његових Дубровчана са приближно две стотине људи и са властитом црквом.⁹

донесу Одлуку да се градски трг зове његовим именом. Тиме је стављена тачка иза имена једне историјски важне личности али није дат прецизан одговор на питање, да ли се она зове Иса-бег Исхаковић, Хусреф-бег или Соко Мехмед-паша, како га многи историчари помињу. (Цитирано дело, стр. 29, 40, 41). Нема одговора одакле је оснивач не само Новог Пазара већ више градова, има ли потомака, у којим славним биткама је учествовао као војсковођа, које године је умро и где му је мезар (гроб).

8 Војновић Лујо, *Записи племенитогa господара Марина Маројице Кабоге о његовом посланству у Херцеговини 1701 и у Цариграду 1706*, Споменик, XXX-IV, 2. разред - 31, Српска књижевна задруга, Београд, 1898, стр. 220.

9 Пантић Мирослав, „Дубровчанин Никола Бошковић и рашке старине“, *Зборник за ликовне уметности*, Матица српска, књ. 8, Нови Сад, 1972, стр. 229-261.

Нови правци у развоју

Не живи се од историје и сећања на велике походе и војсковође. Ново време захтева нове подухвате и нове људе заинтересоване и способне да поведу народ путем привредног развоја, да га усмере на образовање, изградњу институција ситема и на перманентно привређивање. Нови Пазар је значајно неразвијено подручје, сиромашна општина и простор у коме се ништа значајније на глобалном плану годинама није догађало. Ако се упореди са другим местима у Републици Србији онда је то град који напредује само у контрастима. Република Србија јесте улагала у његов развој, превасходно у текстилни и мало мање у металски сектор, али то није допринело да град значајније експандира. Град притиснут техничким миграцијама становништва, постао је већ 70-тих година прошлог века, претесан да прими сваког ко је одлучио да у њему започне живот. То је утицало на увећање сиромаштва на једној страни, а на другој на пораст цена некретнина које су једино у Београду на вишем нивоу. У осталим градовима у Републици Србији цене земљишта, стамбених јединица, пословног и/или складишног простора знатно су ниже.

Некада је Нови Пазар био препознатљив по томе што у односу на укупан број становника даје највише војника, радника на привременом раду у иностранству и по броју ученика у основним и средњим школама. Данас су се пропорције радикално измениле, остао је само велики број ученика који све мање одлазе на студије и постају терет Националној служби за запољавање. У ишчекивању бољих времена многи су у дубоком *time lage* пропустили шансу да створе услове за ангажман омладине која би требала да изнедри стручне људе и предузимљиве, веште и истрајне раднике за све врсте послова. У међувремену су наступиле промене а транзиција је захватила град који је био неспреман да се одупре њеним суровим процесима. А она није како пише Имануел Волерстин: „...пријатељска спортска утакмица. Она је жестока битка за будућност и доводи до оштре поделе међу људима...живимо у времену транзиције и морамо знати ка којој обали желимо

да пливамо, у супротном, удавићемо се!¹⁰ Сви су изгледи да Нови Пазар прилично лоше плива и да је врло близу вредном потпопу.

Прошло је више од деценије од октобарско-демократских промена у Републици Србији које нису мимоишле ни Нови Пазар. Међутим, владајућа (политичка) структура у граду ни на који начин не обележава двадесетчетврти септембар (дан избора) или пети октобар (дан пуча). То вероватно не чини из разлога што би било која церемонија уприличена тим поводом и како доликује реформским снагама европске провенијенције,¹¹ пре имала комеморативни него свечарски карактер. Иначе, церемоније немају своју тежину уколико локална власт нема запажене резултате и за очекивати је да би се њени представници у овом случају осећали врло тесно и непријатно. Слободно се може рећи да су укупни резултати демократске владавине у Новом Пазару испод свих очекивања и буквално поражавајући без обзира што је много оних који и поразе славе, најчешће кроз индолентан однос према криминогено спроведеној приватизацији.

Проблеми настали спровођењем приватизације

Тешко је чак и апроксимативно, на било ком од светских језика објаснити методологију по којој су спровођени процеси приватизације у новопазарским предузећима. Истина, приватизација је у целој земљи направила хаос и изазвала несхватљиве проблеме. Показало се да су они у Новом Пазару толико изражени и тешко решиви да доводе људе до очаја у коме је забележен јединствен покушај аутоханибализама у Европи, о чему су месецима брујали домаћи и светски медији.¹² Све се догађало пред очима јавности; оних који се тога

10 Волерстин Имануел, *Опадање америчке моћи*, ЦИД, Подгорица, 2004. стр. 178.

11 Ђурковић Миша, „Транзиција без трансформације или како је у Србији од номенклатуре настала елита“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, 3/2010, стр. 307-328

12 Председник Удружења текстилаца и предводник штрајкача у Новом Пазару (З. Б.) у знак револта одсекао себи део малог прста леве руке и појео га!? Тешко повређени (З. Б.) је после овог немилог догађаја пребачен у новопазар-

грозе, којима се то не тиче, а нарочито оних који праве ћораве планове, следе програме и у својим фарисејским говорима, кад треба и кад не треба помињу термине, на пример, менаџмент, мониторинг, децентрализацију, евалуацију и сл. Брутални кадрови који су обишли свет последица су нечега о чему треба исцрпно говорити. Дакле, приватизација је у Новом Пазрау покренула лавину радничког незадовољства. Бивши радници и они који ће то убрзо постати, заједно су почели са исписивањем нове, неславне историје (привредна) града Новог Пазара. Окидач је повучен у холдингу «Војин Поповић» који је у стечају. Радници холдинга уплашени за своја радна места, судбину холдинга и незадовољни спорим решавањем проблема који директно погађају њих и њихове породице, одлучили да масовно ступе у штрајк глађу. Настала је мучна ситуација која је поделила град, медије и укупну јавност. Медији су ивештавали да радници изманипулисани у процесу приватизације не желе ни по коју цену да прекину штрајк и да је многим због здравствених тегоба пружана медицинска помоћ у просторијама холдинга и да су појединци као хитни случајеви завршавали у здравственом центру.¹³

Све је почело тако што је за непуне две године од увођења стечаја у поменутом холдингу, без посла остало преко 300 радника. А онда се као на траци ређају протести и све више незадовољних учествује у њима.¹⁴ Представници градске власти нису конкретније реаговали јер немају компетенције за решавање насталих проблема али су погазили дату

ску болницу где су лекари покушали да му хируршким путем „споје» прст са шаком и врате му функцију. (Извор: Дневни лист „Блиц“ од 24 априла 2009. године.)

13 ФоНет, Б 92, 6. мај 2007. године. (Приредио: Енес Халиловић.)

14 Сви медији су пренели вест да се седам штрајкача-инвалида рада и бивших радника предузећа „Искра-метал“ из Новог Пазара, везало ланцима за гвоздену ограду моста на реци Рашки у самом центру града и блокирало саобраћај, тражећи исплату 20 неисплаћених зарада. Они траже и исплату разлике у зарада од 1991. до 2003. године. (Извор: Информативна емисија Дневник РТС, 2. новембра 2010. године.) Испровоцирани и упорни у својим настојањима штрајкачи иду корак даље. Овога пута се одлучују на посебан „захват“, закивање ексеру у сопствене руке што је представљало језиву медијску представу. Некадашњи радник «Искра-метал» из Новог Пазара (Х. Д.) и председник Удружења текстилних радника (З. Б.) заковали су шаке ексерима, желећи да на тај начин скрену пажњу на свој и тежак положај њихових колега. (Извор: Информативне емисије Дневник 2, РТС Србије, и Радио Телевизија Војводине, 2 фебруар 2011. године.)

реч да ће штрајкачима омогућити сусрет са представницима Министарстава економије и рада и Министарства социјалне политике у влади Републике Србије. Од тада је прошло доста времена али бивши и садашњи радници холдинга „Војин Поповић“, ТК „Рашка“ и «Искра-метал», и даље живе са истим проблемима, стално истичу своје захтеве питајући се, докле ће тако и да ли их ко чује и озбиљно схвата? За сада их слушају једино представници медија, жељни сензација очекујући да ће незадовољни и гладни људи покушати да на неки неуобичајени начин поново дигну руку на себе. Поменута предузећа нису једине жртве прљаве приватизације. Њихову судбину деле „Унипром“, Индустрија грађевинског материјала АД „Слога“, „Јошаница“, „Украш“, „Липа“, Фабрика обуће „Рас“ и „Санцактранс“. У сваком од њих радничко незадовољство је достигало тачку кључања. Ипак закључак је, све то никога не занима, најмање оне који тренутно врше локалну власт а чији су родитељи или они лично, радећи у поменутим предузећима у ко зна којим условима, од касабе направили данашњи Нови Пазар. Конкретно у некадашњем гиганту ТК „Рашка“, који је у свим производним секторима запошљавао близу четири хиљаде радника, радило је и по пет-шест чланова из једне породице. Стварали су свој комбинат, улагали у свој град и у њему у градили своју будућност. Данас су без посла, без егзистенције и живе у дубоком очају.

Вест да је извесни тајкун купио ИГМ АД „Слогу“ да би је уништио и пребацио капитал у друга предузећа, њеним радницима и грађанима Новог Пазара била је само још једна кашика соли на рану. Нови власник, је акцијским путем за 4,5 милиона евра, купио једну од најбољих циглана на Балкану. После обављеног посла, као искусан мешетар и шпекулант оснажен добром политичком и братско-полицијском логистиком запечатио је судбину врло квалитетне циглане.¹⁵ Запосленима је посредно уручио вредносне папире који наводно вуку право на акције, обавестивши их да циглану жели да употреби за њихово добро и за своје нове пословне потезе. ИГМ АД „Слога“, као најбољи део имовине, послужила му је за полагање хипотеке код банака у Републици Србији ради

15 „Кредитима упропастио успешно предузеће“, *Санцакпрес*, електронске новине, Нови Пазар, 29. јун, 2011.

узимања кредита у милионским износима, чије месечне рате прелазе стотине хиљада евра. У случају да не буде на време враћао кредит, што је врло извесно, хипотека је положена а ИГМ АД „Слога“ је ионако прежаљена. Од тог момента производња у циглани постаје део привредне историје, а зараде су успомена на времена када су радници редовно исплаћивани јер данас се ни доприноси не уплаћују. О дивидендама нико не говори чак ни „инвестициони банкар“¹⁶ који се никад не појављује и кога запослени још нису видели. Још један гигант је постао генератор незапослености, сиромаштва и очаја. Питање је дана када ће почети протести његових радника и радника предузећа „Унипром“, једне од најјачих трговинских фирми у Републици Србији, „Санцактранс“ и других. Најгоре је што је приватизација поред привредних проблема допринела да се становништво као никада до сада међусобно дистанцира и драстично подели на верске и политичке таборе.

Случајно или не, спровођење прљаве приватизације текло је у сенци предузетничке еуфорије и у време *boom*-а новопазарске мале привреде. Тада су све врсте приватних послова просто цветале скрећући пажњу са приватизације чинећи је тако незанимљивом. Велики број радника није обраћао пажњу на проблеме који ће касније довести до помињаних протеста. Бавили су се својим приватним пословима, ишли на купљена боловања, путовали су у иностранство за робу и избегавали да се појаве у својим фирмама. А када буде завршена ера *boom*-а они ће такође подићи свој глас. Који глас...? Генерално мишљење је, да је највећи проблем

16 Ђорђе (или Ђорђије) Ницовић је за ПИК „Бечеј“ платио 12,3 милиона евра. Један од браће Ницовић, Родом из Колашина, био је својевремено директор сектора у Народној банци Југославије (до 1992), а потом оснивач и власник „Капитал банке“. Председник је групаације „Irva nic co“ и себе сматра „инвестиционим банкарком“. Групаација којој је на челу броји 27 фирми у чегири сектора, са највећим уделом у аграру и текстилу. Осим у Србији, поседује фирме и у Црној Гори. Тврди да је „Ирва“ највећи произвођач хране у Србији, са око 200.000 тона годишње: 15 милиона литара млека, 10-12 милиона килограма меса...У процесу приватизације купио је и текстилна предузећа „Први мај“ (Пирот), „Нитекс“ (Ниш) и „Рудник“ (Горњи Милановац), али је Агенција за приватизацију сва три уговора раскинула, због неиспуњених обавеза од стране купца. (*Видети*: Шљукић Срђан, „Социолошки профил нових српских велепоседника“, *Национални интерес*, бр. 3/2010. стр. 351-366.)

прљаве приватизације што је створила прилику многим до јуче неприметним људима, да „науче“ своју економију и да живе живот који је и њима био потпуно нејасан. Нејасним или како га је назвао Душанић „бећарским животом“¹⁷ многи новопазарски предузетници су живели скоро две деценије. Бећарски живот траје док се има, а када пресуши тада свему одједном долази крај. Граду на сливу река Рашке и Јошанице, такав живот је нанео велику штету а сама помисао, да је директно утицао на животе хиљадама грађана Новог Пазара код њих изазива невиђени бес.

Нејасна улога медија

Нови Пазар се с правом сврстава у медијски врло интересантне просторе чему су највише допринеле политичке и верске поделе, нестабилна глобална ситуација, незадовољство грађана који из дана у дан сиромаше, незапосленост и пропала јавна и приватна предузећа. У складу са тим стално присуство медија је потпуно нормално. Медији врло често шаљу тендециозне извештаје и стварају врло ружну слику о граду и животу у њему наносећи му велику штету. Као да је реч о комплименту а не о ругању, скоро сви су Нови Пазар прозвали центром сиве економије Милошевићеве Србије што је у супротности са етиком и финим укусом. Које је у интересу да се град са великом традицијом у предузетничким вештинама промовише у центар бруталног режима чијег су промотера због ратних злочина ти исти медији черечили и поредили са Адолфом Хитлером? Можда оних који су „стекли“ иметак и јавно говоре да би најрадије, из ината, том омраженом тиранину подигли споменик у самом центру Новог Пазара, да му се одуже за услове које им је створио да би трговали као никад до тад, обртали енормне количине новца и држали град непрестано будним. Њихов интерес је био да град не заспи како не би изгубили шансу да на простору тада највеће српске тржнице пласирају производе које је на другим местима било немогуће наћи. На срећу таквим мањкају фини манири те су има врата кроз која пролази елита затворена.

17 Душанић Б. Јован, *Бећарска економија - транзиција у Србији*, Београдска пословна школа, Београд, 2008. стр. 77.

Истина, новопазарско привредно чудо је настало у време поменутог режима. Зато ће увек остати дилема, да ли је Нови Пазар случајно изабран простор да у време ратних сукоба функционише слободно и изван правила фискалне и монетарне политике или је у питању вешто смишљена државна стратегија? Такође се не зна, да ли је у општини Нови Пазар наплата пореза на промет редовно вршена и да ли је буџет Републике Србије у то време имао одређене користи. Медији о томе нису информисали, а требали су. Такође нису информисали и о понашању припадника Финансијске полиције која је често пута прелазила линију учтивог и професионалног понашања. Да би били на висини задатка, требали су и то да објаве. Ако су уздрмали басен „Колубара“ због пљачке века, НИС-е због неславне продаје или Фудбалски савез Србије због афера, намештања резултата и трансфера, морали су истражити и пореске утаје. Извештавали су да је Нови Пазар функционисао као шверцерски рај, али нису објаснили на који начин му је то успевало. Занимљиво је зашто управо на новопазарском простору медији праве погрешне кораке и како не схватају, да су највеће битке управо оне које нису никада вођене. Дакле, добијена битка (тријумф) у правом смислу те речи је, само реално посматрање и приказивање чињеница, а не њихово извртање које наноси штету које се увек треба бојати.

Prima facie медији су врло често на погрешном извору информација, зато што су за њих у Новом Пазару важнија догађања на политичкој сцени него у привреди, медицини, образовању и/или култури. За њих је важније шта је рекао или шта би могао рећи неки локални политички првак него како запослити неког од толико хиљада незапослених. Њима су важније сензационалне информације него да помогну у налажењу модуса, да се спрече хиљаде младића да због незнања напусте своју земљу и свој град. Не била никаква сензација ако би неки од медија Нови Пазар упоредио са Белафастом, без обзира што се у њему ништа слично не дешава, нити се икада може десити. Наиме, када је јула месеца 2011. године фудбалски клуб „Нови Пазар“ из Новог Пазара постао први пут у својој дугој историји члан елитног друштва-Јелен

супер лиге¹⁸ медији су просто експлодирани. За многе је то био шокантан податак па су олако занемарили врло битне чињенице: спортску инфраструктуру, фудбалски квалитет, атмосферу на трибинама, гостопримство, спортску културу и неописиву љубав према спорту. А Нови Пазар све то има. И поред тога за медије је одигравање сваке утакмице догађај највећег ризика а за фудбалске фолиранте прилика да изврше смотру резервног састава полиције и мобилишу специјалне полицијске снаге. Тада град изгледа суморно а грађани то доживљавају као један од облика пресије. На срећу, неколико стотина навијача *Торциде* лишили су медије шанси, да им приписују националну нетрпељивост, недоличан начин навијања, вређање гостујуће екипе и/или истицање неадекватних клупских обележја. Тога има више у другим местима.

Медији врло штуро информишу ширу јавност, да у Новом Пазару без обзира на политичку и сваку другу припадност, у сиромаштву и на граници беде живе једни поред других Бошњаци, Срби и грађани других опредељења. У многим деловима земље се стиче утисак да су само једни сиромашни и незапослени, или Срби или Бошњаци *vice versa*, јер нема ко други. Било каква да је вест, ако је о Новом Пазару, она врло брзо постаје „блатњава“ и треба да се што пре чује. Медије не занима што су многи градови у Републици Србији у реално горем, скоро јадном стању у односу на Нови Пазар у коме још нико није примећен да је кренуо у „освајање контејнера“. Многи градови са тим нормално живе. Медији често објављују да у граду има превише просјака. Има, и углавном су то припадници ромске заједнице, најчешће жене и деца. Деца су често атракција, симпатична су, помало досадна али не посежу за туђим. Њиховом одржању највише доприноси мерхамет-димензија (добročинство) грађана Новог Пазара. За њих је рука која даје увек изнад руке која прима и гесло је, да увек треба помоћи онога који нема, ко не може да ради, а посебно децу, старе и осакаћене. То је градски фолклор, и тога је знатно више било када је град био економски најјачи. И

18 Медији су различито извештавали о поступку Извршног одбора Фудбалског савеза Србије који је званично 11.07.2011. године, донео Одлуку да Фудбалски клуб „Нови Пазар“ у такмичарској сезони 2011/2012. године, заузме место београдског БАСК-а, као нови члан Јелен супер лиге, који по њима није изборио на „зеленом пољу“.

шта је лоше у томе? Лоше је што се градске свакодневице посматрају кроз различите призме. У другим градовима Републике Србије стотине безногих, безруких, слепих, најалост младих људи деценијама просјачи, жалећи се на државу, на ненаплаћену накнаду за храброст и заслуге из минулих сукоба. Иако медији о томе упорно ћуте, њихови представници требају знати, да се и просјачење разликује и то много, само ако се реално посматра.

Локални медији нарочито ефектуирају у пропагандним порукама. Ако их неко уопште слуша може стећи утисак да су, на пример, неке приватне ординације и амбуланте у овом граду „забраниле умирање“ и да не постоји здравствени проблем који се не може решити или врста болести која се не може успешно лечити. Слично клиници *Мауо*. Забрану рекламирања било ког садржаја из области здравствене заштите (лекови, помагала и сл.) нико не помиње. Одговорни из владе Републике Србије и ресорних министарстава као да немају правог увида у примену закона који уређује област здравствене заштите¹⁹ и закона који уређује побољшање општих услова у којима живе њени грађани.²⁰ Недолично је да се медицина, хумана научна дисциплина помоћу неразумне медијске пропаганде претвара у жртву и брутално извргава најогавнијем руглу и презиру због ситних интереса мањег броја несавесних здравствених радника.

Одлазак предузетничког духа

Током прве деценије XXI века, нестала је једна од главних карактеристика Новог Пазара, надалеко познати предузетнички дух. Једноставно је нестало пред налетом реформске бујице после које је уместо конкретног бизниса настао свет свакодневних чарки, нетрпељивости, подела и сукоба. Са њим је нестала и економска логика, а пословни живот се претварио у делатност за израду невероватно скувих социјалних програма. Политичке тираде о регионалном развоју Републике Србије у којима се Нови Пазар ретко помиње, све

19 Закон о лековима и медицинским средствима, *Службени гласник РС*, бр. 30/2010.

20 Закон о социјалној заштити и обезбеђивању социјалне сигурности грађана, *Службени гласник РС*, бр. 24/2011.

више подсећају на поруке некадашњих телала који су их стотинама година најљивали само зато што су уобразили да су заправо они, а не њихове поруке неке потребне. Према томе они који су задужени за глобални развој стално потврђују да овај простор није нарочито битан и зато није обухваћен ниједним државним пројектом. У граду чији становници *via facti* желе да их има 120 хиљада²¹ што је демантовао последњи попис из априла 2011. године,²² тренутно се могу видети два-три грађевинска крана који на толиком простору озбиљније раде. Дакле, о каквом развоју треба говорити када је грађевинска оператива, иначе најбољи показатељ напретка неког места, регије и/или државе све рекла. Са пасивном грађевинском оперативом град не може ни корак напред. Демантовао би сам себе јер је 90-тих година XX века у време економског *boom*-а био прави *baustelle* и у сваком његовом делу градња је просто цветала. Тада је један ар грађевинског земљишта достигао цену и до 100 хиљада немачких марака.

Упркос чињеници да се нивоу града Новог Пазара не доносе планови са развојном димензијом и да се не утврђују програми са потенцијалним искораком у будућност, социјалне стратегије и социјални програми се непрестано доносе и утврђују. Почетком 2009. године, урађен је Нацрт стратегије развоја социјалне заштите града Новог Пазара као важан документ²³ који треба да помогне решавању социјалних про-

21 Према званичном попису из 1991. године, Нови Пазар има 85.583 становника. Етнички састав становништва чине Срби са 22,36 %, Бошњаци са 75,37 %, Црногорци са 0,27 %, Албанци са 0,25 % и остали са 1,75 %. Овде се јавља једна контрадикторност да град према попису из 2002. године има 85.996 становника у коме већину чине Бошњаци са 87%.

22 Према последњем попису из априла 2011. године, општина Нови Пазар броји 92 766 становника, а сам град 60 638 становника. (*Извор*: Република Србија - Републички завод за статистику, *Попис становништва, домаћинства и станова у Републици Србији 2011. године. Први резултати*, Београд, 2011, стр. 58-59).

23 У оквиру пројекта „Планирање локалних услуга социјалне заштите-ПЛУС“ Министарства за рад и социјалну политику, Програма уједињених нација за развој, Европске агенције за реконструкцију, Фонда за међународну сарадњу Велике Британије и Министарства спољних послова Норвешке покренутог 2006. године, процес стратешког планирања развоја социјалне политике и заштите у Новом Пазару започет је 2008. а завршен 2009. године у оквиру пројекта Програма за развој општина у југозападној Србији-Пројекат миграција којег је Швајцарска агенција за развој и сарадњу (СДЦ) покренула 2008. године. На основу чл. 61. став 1.

блема на локалном нивоу. По многима он представља први кораком у реорганизацији социјалне заштите коју креира локална заједница са намером да је реорганизовану што брже укључи у глобални развој региона. Неспорно, Нацрт поменутог програма је рађен са одређеним циљем, међутим, остаје нејасно зашто је SWOT-матрица²⁴ која на старту негира његову развојну димензију и квалификује га као хронолошки извештај са пуно познатих података толико експлоатисана. Апострофирају се средства потребна за финансирање социјалне заштите, а занемарује се квалификовани кадар који ту врсту делатности треба успешно да обавља. Коначно треба научити лекцију, да је социјална заштита спала на ниске гране пре због недостатка професионалног кадра, односно стручних давалаца социјалних услуга, него због недостатка финансијских средстава.

Недостатак кадрова или неповерење у постојеће

У развијеним земљама и срединама, не морају сви грађани бити са факултетским дипломама, имати свој стан и не морају бити сви врхунски стручњаци. У њима се лако нађе посла за свакога, за основца, средњошколца а најпре за стручњака. Таквим срединама су потребни пољопривредници, рудари, занатлије (пекари, месари, ковачи, кројачи, механичари, обућари), а наравно и инжењери, економисти, правници, лекари и програмери. Нови Пазар, у том смислу није срећан град. У њему има на стотине „менаџера“ од којих половина не зна шта је то менаџер у правом смислу те речи и шта он треба да ради. Већина мисли да би требао да се ба-ви кабинетским пословима, вршењем власти, одлучивањем

тачка 9. Статута града Новог Пазара, *Службени лист града Новог Пазара*, бр. 15/08, Градско веће града Новог Пазара на седници одржаној дана 13.03.2009. године донело је Одлуку о образовању Савета за социјалну политику града Новог Пазара од 11 чланова. (*Видети*: Нацрт стратегије развоја социјалне заштите града Новог Пазара, Градско веће града Новог Пазара, Нови Пазар, стр. 4).

24 *SWOT*-матрица је састављена од почетних слова четири позиције из енглеског језика: „*strengths*“ (потенцијал, моћ), „*weaknesses*“ (слабости), „*opportunities*“ (могућности, шансе, прилике) и „*threats*“ (претње). (*Видети*: Ђурчић Урош, *Банкарски портфолио менаџмент*, Фелтон, Нови Сад, стр. 59.)

или како је писао Карл Емил Максимилиан „Макс“ Вебер (*Karl Emil Maximilian «Max» Weber*), правом бирократијом.²⁵ Будући да је од толиког броја менаџера врло мало оних који нешто значајније раде, довољан је аргумент предузетницима за тврдњу да их уствари нема и/или да нису довољно стручни. Предузетници су у оба случаја у праву.

Прво, мало је стручних људи који олако пристају на понуде предузетника јер знају порекло њиховог капитала и зато не желе да своје време, знање и стручан рад користе за његово додатно увећање. Они знају да предузетници (послодавци) имају сопствене циљеве и да говоре језиком новца који се њима не допада. Такође знају да предузетницима нису потребни финансијски стручњаци, комерцијалисти, инжењери, моделари, мајстори већ менаџери које ће месечно плаћати стотину-две евра, наравно без уплате пореза и доприноса. Друго, у праву су када из незнања олако изјављују да у понуди нема довољно стручњака, али је питање чиме се руководе? Сигурно најмање здравом логиком. Да није тако, обратили би се универзитетима и за своје потребе типовали будуће стручњаке. Везали би их уговорима о стипендирању или плаћеној пракси дајући им прилику да упознају пословни амбијент, процесе и колектив у коме ће обављати будуће задатаке. Тада новац који је озбиљна роба и има снагу²⁶ не би био параван за неозбиљне изјаве, непрофесионално понашање и неформално образовање. Посебна карактеристика већине предузетника је да су ниског образовања, недовољно изграђени за пословно комуницирање и да су лишени сваке пословне упућености ван чистог еснафа. Према томе иако они мисле да их нема, стручњака ипак има. Многи су раније у значајним предузећима и установама успешно обављали одговорне и стручне послове и морали су обавезно да поседују макар следеће квалитете:

25 Sica Alan, *Max Weber and the New Century*, Transaction Publishers, London, 2004, p. 24.

26 „Нешто горе од новца људски дух није измислио. Он преврће државе и гони људе из кућа; учећи злу мења мисли у људи, те се племенити обраћа срамоти рђавога; он наводи људе на сваку подлост и чини их кадрим за свако безбожно дело“. (Софокле, *Антигона*, Просвета, Београд, 1973). (У: Маркс Карл, *Капитал, Критика политичке економије I-III*, Просвета, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 1979, стр. 125.)

1. интелигенцију која подразумева:
 - 1.1. просуђивање,
 - 1.2. одлучност и
 - 1.3. знање.
2. личне особине од којих су главне:
 - 2.1. адаптивност,
 - 2.2. опрезност,
 - 2.3. креативност
 - 2.4. лични интегритет,
 - 2.5. самопоузање,
 - 2.6. контрола емоција и
 - 2.7. независност.
3. способности за:
 - 3.1. кооперативност,
 - 3.2. популарност и престиж,
 - 3.3. интерперсоналну умешност,
 - 3.4. друштвено партиципирање и
 - 3.5. такт и дипломатију.²⁷

Стручни људи поседују многе од наведених особина и пословично имају висок праг поноса и достојанства испод кога никада неће проћи. Школе су сигурно завршавали знањем и ентузијазмом а не новцем, политичким утицајем или интервенцијом. На другој страни, предузетницима-послодавацима много тога мањка и зато нису направили прави корак у приватном бизнису. Нису схватили колико је битно одвојити власништво над капиталом од управљања њиме. И зато њима изгледа веома чудно када неко са сетом говори о временима када се поштовао пословођа, шеф, директор а не *адвертајзинг*²⁸ менаџер.

27 Donnely H. James Jr. and Skinner J. Steven.: *The New Banker-Developing Leadership in a Dynamic Era*, Dow Jones-Irwin Homevood, Illinois, 1989, p. 129.

28 *ADVERTAJZING* - форма комуникације којом се врши утицај на појединце како би купили производ (услугу) одређеног брэнда. Користи се и у сврху промоције политичких кандидата или идеја. Модерни *advertajzing* развио се са појавом масовне производње крајем XIX и почетком XX века.

Зашто је град ту где јесте?

Ништа се тако брзо не мења као мишљење уплашеног човека. Колико до јуче Новопазарци који су мислили да ће благодети вечно трајати гласно су ликовали: „...ни бољег града, ни веће нафакe ни брже зараде“. Данас сваки од њих машта да дограби пасош и да крене пут Немачке, Француске или Холандије свеједно. Нерад, страх од сиромаштва и досада гуше и изазивају апатију. А и сам град томе доста доприноси. Постао је тесан и инфраструктурно спреман само за 50 % становништва. Све остало је мучење, емајлирање тешке стварности и одмицање истине од оних којима је она значајнија од свега. Нови Пазар одавно кубури са несташицом воде за пијење. У летњим месецима чим дневна температура пређе 34 или 35 степени Целзијуса, рестрикције постају нормална појава. Тада се као алтернатива користи бунарска вода сумњиве исправности и квалитета. Али ни то није довољна опомена надлежним да направе конкретан корак ка водоснабдевању. У Новом Пазару ником није јасно шта се чека са решавањем тог проблема, иако је одавно јасно да ће XXI век обележити несташица воде, тероризам, опијати, проституција и природне непогоде. Могуће је да су реке Јошаница и Рашка због богатства водом руководиле Иса-бег Исхаковића да између њихових токова оснује данашњи Нови Пазар. Дакле, бег се није бавио нацртима, стратегијама и донацијама, он је градио оно што је било неопходно њему и народу и као многи великани минулих векова није знао шта је менаџер или га није тако називао.

Мало је градова у Републици Србији који живе са урбанистичким хаосом као што је случај са Новим Пазаром. Хаос је двојак. Прво, ниједан новосаграђени квартал у граду није у складу са урбанистичким решењем зато што оно не постоји и друго, хаос је настао на хиљадама хектара висококвалитетне земље дуж обала река које Нови Пазар комадају на махале. Земља јесте за изградњу, али су њеним отимањем уместо река остали потоци и када набујају подсети на песника који је давно записао: „...никада не затрпавајте речна корита, не зна се да ли ће се и када река поново вратити“. Недавне по-

плаве које су задесиле неке делове у општини Нови Пазар, бациле су много светлости на присутне проблеме. Помагала је војска, грађанство, комшијски градови и многи други колико су могли. У таквим околностима свака врста помоћи, ма колика била и ма од кога долазила представља гест вредан сваке пажње. Међутим, овде брине присутност метежа људских умова који не схватају да садшњост тражи напоре, доследност, знање, мудрост, избегавање неспоразума и присуство савести очишћене од свих примеса. Свест је заказала и многи неодговорни грађани данас не схватају да су својим несавесним поступцима допринели да град страхује од најмање кише. Милионе евра вредне куће изграђене су без икаквог грађевинског смисла на парцелама, које се налазе непосредно уз водене токове.

Новопазарци заиста граде врло квалитетно, пространо и скупо, али само у оквиру габарита. Проблем је што проблем је што граде и без грађевинске дозволе, стручних упуштава, адекватних техничких решења и без регуларних прикључења на инфраструктурне ресурсе (електрична енергија, хидроурежа, канализација, топлификација). Зеленилу, односно травањацима или цветњацима уопште не придају важност као да њима извори кисеоника нису потребни. Тиме је дефинитивно суспендовано уздизање стабмене културе и вођење адекватне стамбене политике. Према томе поменути хаос је дело неодговорног човека о коме је познати интелектуалац Чеслав Милош много рекао само једном реченицом: „...да није човека не би пакла било.“²⁹ Неодговорни човек изазвао је природу и сада му једино остаје да на својој кожи осети њену сурову освету. Локална власт пословично нема навику да консултује пројектанте, стручњаке за просторно планирање или топлификацију, експерте из области технике, економије, архитектуре и/или грађевинарства. То је разлог зашто је декларисана као главни кривац за настале проблеме у граду.

29 Тотић Ибрахим, „Проблеми у здравственом систему независно од политике финансирања“, *Здравствена заштита*, Комора здравствених установа Србије, Београд, бр. 2/2011, стр. 89.

Предузетништво - почетак, трајање и крај

Непосредно пред спровођење демократских реформи у Новом Пазару су се осећале разне тензије, национална опијеност, криза политичке културе и жеље за свакојаким издељеностима чији су резултати добро познати. Ипак, брзо се стало на ноге, али не на довољно чврсте и способне да носе оно што ће превирања донети. Оформљено је више стотина приватних радионица и предузећа углавном у нискоакумулативним привредним гранама (намештај, одећа и обућа) за чијим производима тржиште наједном показује неутољиву глад. Врло брзо је створен сложен систем у коме су функционисала приватна предузећа, трговинске радње, разни бирои, агенције, ординације, радионице, сервиси и „мобилни мајстори“ без пословног простора обучени за сваку врсту послова. Њихово мајсторство је демантовало сваког приватника који се хвалио да поседује одличну, увозну и савремену опрему. Наиме, врсни мајстори (кројачи, моделари, електричари, реглери, прецизни механичари) нису мислили тако. Знали су да је опрема застарела, скоро израубована и отписана, али нису штедели труда ни знања да је одржавају и припреме за обављање одређене функције.

Посао је цветао. Велики број приватника преко ноћи долази у посед великог новца који ствара услове за реализацију њиховог основног циља-нова опрема и комотни капацитети без обзира на цену. Уследила су енормна улагања како у капацитете и савремену опрему тако и у освајање нових модних експоната, праћење светских трендова, побољшање конкурентске позиције и континуирано освајање домаћег и иностраног тржишта. Чинило се да је град напokon добио праву прилику да бљесне на привредном небу и да је то његов прави развојни пут. На велику жалост испоставило се да је овим предузимљивим људима, традиционално суђено да се баве прерадом текстила, коже и дрвета и да тргују производима од њих. У време најжешћих ратних сукоба 90-тих година, Нови Пазар је многе муштерије снабдевао одећом, обућом, средствима за хигијену, дуваном, белом и другом техником, свежим хлебом и пецивима. Било је нормално да се у раним

јутарњим часовима на улицама Рашке, Сјенице, Краљева и/или Ивањице продаје свеж хлеб новопазарских пекара или лепиње напуњене познатим пазарским ћевапчићима.

Решеност владе Републике Србије да уведе ред у привредне токове и блиски сусрет предузетника са принципима тржишног привређивања, брзо је окренуло ситуацију у супротном правцу. Најпре долази до селекције предузетника на оне који одговарају друштвеним обавезама и на оне којим је то страна. Након тога долази до наглог пада извоза што је био озбиљан сигнал да тржиште захтева регуларност и квалитет. Многи приватници ову поруку нису добро разумели. Сматрали су да имају све што муштерија тражи, да је тренутна ситуација на тржишту пролазна и да је курс динара у односу на немачку марку довољно чврст. Ова затеченост их је врло снажно гурнула у пословне промашаје и период *boom*-а бива замењен периодом *sclimb*-а. Говорећи за „Недељни телеграф“ о стању у привреди Републике Србије, професор Маџар као добар пример управо наводи Нови Пазар, у коме се до 2000. године лепо привређивало и добро зарађивало само због извозне оријентације негових привредника. Када је извоз постао нерентабилан све је стало, а остала је привредна пустиња, туга и јад. Он сматра: „...да је Нови Пазар жртва „холандске болести“ која је погодила српску економију зато што је влада у слабој и дезоријентисаној привреди одржавала јак курс динара. Привреда је изгубила снагу тамо где је требала да је највише има, на извозу. Економисти добро знају да нема складног брака између привреде која не извози и јаке националне валуте и да је парадокс те врсте неодржив на дуге стазе.³⁰

Многе радионице цинса (правих фабрика нема) данас силом прилика постају кафетерије, теретане, магацини или се у најбољем случају рентирају. Производња цинса и обуће је десеткована. Не производе се више чувене фармерице „501“ не што су *passer de mode*, већ што је њихова производња забрањена. А у време еуфорије било је немогуће забранити не само производњу већ и продају без уредне дозволе, свуда и на сваком месту. То је период када су стотине добро

30 Маџар Љубомир, О пропасти српске економије: „Динкић директно угрожава буџет“, *Недељни Телеграф*, понедељак, 5. април 2011. (Пише: Милош Обрадовић).

плаћених кројача, моделара и шивача јурили на посао, када су стотине аутобуса пристизале у Нови Пазар, на пијацу дуж обала Јошанице и Рашке. Требало је задовољити на десетине хиљада муштерија који су долазили из свих крајева некадашње Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ). Произвођачи и продавци фармерица из Новог Пазара и артикала увезених из иностранства, за три-четири пазарна дана зарађивали су годишња примања најбоље плаћених директора новопазарских јавних предузећа и установа.

Данас многи новопазарску привреду из тог периода зову „самоникла“, јер је према њиховом мишљењу настала без адекватне подршке банкарског (финансијски) сектора. Али нису у праву. Од времена просперитета до данас, произвођачима цинс-одеће, намештаја и обуће, поред смањене успелности производних капацитета, неуспеле пословне преорјентације и/или ликвидације, највише проблема задају управо банкарске обавезе. Кредитне рате увећане за обрачунату редовну и затезну камату свакодневно приспевају, опомене пословних банака су врло честе и непријатне и све је присутнији страх од активирања хипотека. Дакле, није реч ни о каквој „самониклој“ привреди већ привреди која се развијала уз снажну подршку банкарских институција. Ако би се занемарио начин стварања новопазарског привредног чуда, то би значило да се не поштује стари економски принцип, да без банкарске кредитне подршке нема великих послова, односно нема великог легалног ни илегалног бизниса. Питање је, где су приватници могли залагати своју имовину како би добили кредит него код неке од пословних банака и зашто су банкарске обавезе многим највећа мора и дугогодишња „финансијска робија“? Истине ради, многи су се осим код пословних банака, задуживали на реч код „ходајућих банака“, односно мешетара, зеленаша и уличних дилера који су 90-тих година, за време хиперинфлације од грађана притешњених кризом на уличној берзи откупљивали немачку марку, за себе али и за пословне банке широм Републике Србије. Нови Пазар је у то време словио као град са најачом уличном берзом девиза и племенитих метала у држави. Да је привреда „самоникла“ банке би према истој остале инфериорне. Међутим, оне имају своје службе за испитивање тржишта и финансијског потенцијала и њихов менаџмент никада не отвара

пословне јединице тамо где нема великог новца. Због тога, на пример, у Црној Трави, Трговишту, Ражњу, Лебану или Сурдулици нема банака, нема привреде а самим тим нема ни новца. Према томе „самониклом“ привредом је могу називати они који не познају њене корене, занемарују вековну традицију и који заборављају да више ни трава сама ниче. Наиме, Нови Пазар је давно, и пре овог успона био познат управо по трговини и занаству, о чему су вековима уназад писали дубровачки аналисти, дипломате и поклисари, односно турски и руски путописци (Евлија Челеби и Александар Гиљфердинг). Само у време цинс-револуције 90-тих година у Нови Пазар је на разне начине (легално или илегално) из разних земаља света годишње увожено између 20 и 25 милиона метара цинс-платна. Проиводња фармерица на годишњем нивоу кретала се између 18 и 20 милиона пари, а добра екипа могла је да сашије дневно до сто пари. Процене су да је у исто време месечни промет новопазрске пијаце појачан „кућном“ трговином прелазио 20 милиона немачких марака.³¹ На крају не треба занемарити чињеницу, да је приватни сектор доживео муњевити успон колико због предузимљивости грађана Новог Пазара, толико и због страха од губљења радних места у време нестајања предузећа и фабрика.

Плес са кинеским змајем

Једним од главних кривца новопазарског *sc limb*-а сматрају се кинески трговци и нагли продор њихове јефтине и неквалитене робе на српско тржиште. Новопазарски привредници царињење кинеске робе називају смешном и подлом државном преваром и сматрају да је реч о прворазредном привредном криминалу и својеврсној издаји. Дубоко повређени размишљају да је у питању лукаво смишљена и вешто примењена државна стратегија према којој за колективно добро није штета жртвовати цео један град. Примедбе да је новопазарску привреду самлела унутрашња конкуренција, оштро одбацују и сматрају да је то немогуће. А и како би

31 Фајфер Кристијан, Шећерагић Бисера, *Перцепција приватног бизнис сектора Санџака о политичком и економском амбијенту: емпиријска студија*, Нови Пазар, Форум Ziviler Friedensdienst, Regional Office: Европски покрет у Србији, Локално веће Нови Пазар, 2009, стр. 14.

поред великог моралног капитала, поред традиционалне новопазарске еснафске колегијалности и производа (одећа, обућа) који су врло квалитетни, модерни, доступни и јефтини? Такође истичу да им је упоредо са јефтином кинеском робм главе дошла ниска куповна моћ становништва које је сиромашо да би куповало новопазарске производе. Временом се све више мире са стварношћу. Са најездом јефтине кинеске робе се не могу борити, да им остаје брзо и правилно прилагођавање на нове услове и да не кушају снагу првог азијског цина. Схватили су да је конкуренција кинеског суперкапитализма за њих срећа у несрећи. У то су се уверили посматрајући надирање кинеске моћи за коју се интересују многи теоретичари. А њихова порука је да свака држава (камо ли град) која се не одлучи на прилагођавање и не буде отворена према иновацијама, не изврши корените реформе у систему образовања, не подстакне предузетништво, науку и инжењеринг, омогућиће Кинезима да у будућности лакше доминирају њеним тржиштем и укупном привредом.³² Наједном су суочени са изазовом који намеће једна нова цивилизација која ће у до сада незабележенм опсегу моделовати не само пословне, него и читаве животне области. То не значи да се тог моделовања треба плашити, напротив. Изразита успешност Кинеза у примени иновација и у индустријском развоју свакоме може послужити као подстрек и пример за углед. Уколико се неко не мири са стварношћу, он ризикује не само да му послови заостану, већ и да нестану. Кинески начин привређивања је изазов коме се може, а коначно и мора одговорити брзим променама и једино смишљеним прилагођавањем.

Страх који предузетници имају од кинеске конкуренције је непотребан. Уместо да присуство Кинеза прихвате као парадигму за мењање досадашњих пословних навика, они се баве критизерством. Очито нису знали или су заборавили, да су Кинези од привредника са Запада научили како се на овим просторима зарађује новац, склапају и реализују велики послови. У складу са својим стрпљењем, следили су их и када им ситуација није ишла на руку, када су на то били присиљени и зато не чуди њихово бојажљиво али сигурно

32 Кантон Џејмс, *Екстремна будућност*, Слио, Београд, 2009, стр. 231. (Превео са енглеског: Ђорђе Трајковић.)

ступање на међународно тржиште. Привредницима Новог Пазара једноставно предстоје напорне припреме за будућност и пуно рада на стварању нових пословних односа како са Кинезима тако и са другим партнерима. Услов је да у нове пословне односе ступају без страха да су унапред угрожени, преварени или нечим уцењени и да верују да они фондирају на прилагођавању које захтева мудрост, стрпљење и знање.

Ако је за утеху предвиђања су, да ни Сједињене америчке државе ни Европска унија неће ускоро располагати досадашњим ресурсима, од људи и капитала до производних погона и иновација. Очекује се да у XXI веку диригентску палицу економског света дефинитивно преузме неко други, неко ко је спреман да обезбеди благостање и напредак милионима људи, да им омогући да се испењу на већи подеок лествице друштвеног развоја. Сви погледи су упрти у Кину. Консензус је, да је коначно пронађен лидер који ће у XXI веку учити све око себе како се ствара нови светски поредак. Кина има снагу да обликује овај век и живот у њему, зато је крајње време да сви науче покрете разиграног змаја како би складно плесали са њим. Тофлер је то најавио давне 65-те године прошог века истакавши: „...да ће се Кина позиционирати као глобална економска сила и Сједињене америчке државе (САД) ће зависити од ње и њених 17 ретких метала који су важни за производњу делова оружја, радара, турбина и хибридних аутомобила. Развојем алтернативних извора енергије биће створени „губитници у свету нафте» попут Саудијске Арабије, Ирана, Ирака, Русије, Венецуеле и још неколико арапских и латиноамеричких земаља. Блиски исток ће постати место мешања различитих религија, секти и националности.“³³

Учињене грешке и њихове последице

Да ли су и где грешили новопазарски предузетници? Да, грешили су много и на више места. Традиционално Мало њих зна, не жели да зна, или зна а неће да призна, да заслуге за развој занаства и трговине у Новом Пазару не припадају њима већ старим и дисциплинованим народима који су бора-

33 Тофлер Алвин, *Шок будућности*, Пословни систем Грмеч, Београд, 1997, стр. 147.

вили на овом простору. Требало би дакле да знају, да је Бог Турцима дао царство а Латинима мудрост (лукавост), а то много говори. Многи су се за време предузетничког *boom*-а задужили како би подigli комотне капацитете, инсталирали најмодернију опрему, запослили десетине радника, формирали велике и модерне возне паркове и на крају започели нерентабилну стамбену градњу. Тиме су доказали да имају проблем сналажења у новим условима, проблем јасне секторске стратегије и проблем поштовања основног *bussiness*-правила; свако ко је у послу недисциплинован и неспреман за брзе промене организациних процеса једном мора потонути. А таквима се увек намеће читав сет тешких питања. Зашто, када имају више новца, времена и способности те своје предности морају да троше на нешто изузетно и тако свој живот, због амбиција и напона које оне проузрокују, претварају у мучилиште? Како не схватају да би им трошење у личну срећу, на своје ближње и на ситна задовољства помогло да изграде свакодневни обични људски живот? Зашто себи и својима макар не омогуће услове у којима би осетили срећу, сигурност и све оно што им никада не могу пружити највећи резултати неутољиве сујете и незајажљиве материјане гледи?

Постојећи капацитети су постали предимензионирани, скупи за одржавање, модерну опрему под своје узима зуб времена, огромне обавезе притискају, тржиште се сузило и на крају угасило. И коме је стало до тога што је Нови Пазар, некада привредно чудо са близу 10 хиљада различитих субјеката тренутно на коленима? Онима који су чинили грешке супростављајући се предузимачком духу, сигурно није. Да су о томе бринули не би увозили прескупу технологију, сировине и материјал из далеких земаља (Кина, Аргентина, Бразил и сл.) и не би запошљавали десетине непријављених радника. Данас нико не јадикuje што је приватнике „оставио“ посао већ што се велики број некада добро плаћених радника верујући у континуитет задужио и дубоко упао у дужничко ропство. Приватници сматрају да се нису само они и њихови бивши радници задуживали, исто се догађало и радницима у државном сектору. Да, само што потоњи могу да се надају каквој-таквој пензији за разлику од оних из приватног сектора који ту прилику немају. А то није појава нови-

јег датума. Знало се то и раније онако како је говорио Томас Мор: „...радници као радници...једино што знају је да раде и само да раде...њихова једина вредност је марљивост, на то су научили и на то су навикли. А то што сада тумарају без посла, и што им га нико не нуди, остаје њихова једина кривица, без обзира што се нуде са највећом спремношћу. Њихов живот је коначно сломљен.“³⁴

Учињене грешке су показале да је за успешно вођење приватног бизниса потребно знање, вештина, манири, поштовање законских прописа и привредних регула, што је великом броју некадашњих власника капитала недостајало. У противном не би било речи о грешкама, о проблемима са кинеском робом и о атмосфери безнађа у граду са највише младих и незапослених. Данас се после евидентних пословних промашаја жале да су своје фирме водили без подршке општинских власти. Која је улога општинске власти ако приватник води свој бизнис регуларно и на квалитетан начин. Ту се општинске власти не смеју мешати, једино ако он, привредник својим активностима не угрожава одређени интегритет за који је одговорна локална управа. Савестан приватник бежи од власти да не би дошао у ситуацију да га уцењују као што се дешава неким босовима и бившим министрима. Приватници морају знати, за њих нема новца из општинског буџета. Они су порески обвезници који треба да пуне пројектовани буџет и да буду уверени да буџетска средства нису општинска нити државна већ да припадају грађанима.

Деценијама градом круже приче да је Нови Пазар врло богат рудним благом и да би се његовом експлоатацијом требало озбиљније забавити. Златаре, Златиште, Златни лаз или Златорог, зар то не асоцира да се на планини Рогозни, на којој се налазе ова села и засеоци, некада копало злато. Она су по томе и добила своја имена. Привредници Новог Пазара су вероватно направили највећу грешаку што нису испитали капацитете налазишта, размотрили економску исплативост и што нису инвестирали у формирање нових копова. Нема оправдања да мишљења стручњака ДП за хидрогеологију

34 Мор Томас, *Утопија*, Култура, Београд, 1964, (Превод: Ф. Баришић). (У: Милан Петричковић, „Сиромаштво у функцији егзистенцијалне отуђености становништва Србије“, *Социјална мисао*, часопис за теорију и критику социјалних идеја и праксе, Београд, 69/2011, стр. 41.)

и инжењерску геологију „Геозавод“ из Београда нико није озбиљније схватио. Они тврде да на планини Рогозни леже резерве руда племенитих метала чије се количине процењују на око 40 милиона тона.³⁵ Злато би добро дошло власницима златарских радњи којих у Новом Пазару има преко 30, само за продају, али не и за израду или за поправку предмета од злата. Правих мајстора-златара је врло мало, можда четири-пет. Злато се махом увози из Турске, доброг је квалитета и пословање са њим је високо професионално. Занимљиво је да су људима тоне злата, сребра, бакра и других племенитих метала на дохвату руке, а они се упорно баве текстилом, кожом и дрветом. Ипак је народ у праву, сиромаш увек две куће кући. Међутим, грешке се и даље понављају, проблеми се гомилају а њихово решавање је једнако чишћењу Аугијеве штале.

Социјална незбринутост и незапосленост

После „смрти“ предузетничког чуда број корисника услуга социјалне заштите у Новом Пазару се значајно и у континуитету повећавао. Иако забрињавајуће делује када се иста појава наставља и у XXI веку, треба се надати да ће нови Закон о социјалној заштити и обезбеђивању социјалне сигурности то спречити. Он предвиђа да се из републичког буџета финансирају следеће социјалне услуге:

1. смештај у установу социјалне заштите или у другу породицу,
2. додатак за помоћ и негу,
3. увећани додатак за помоћ и негу,
4. материјално обезбеђење,
5. оспособљавање за рад (рехабилитација) и
6. услуге социјалног рада.³⁶

Подаци Центра за социјални рад у Новом Пазару показују да је 31 децембра 2008. године, на евиденцији било 8.645 корисника социјалне помоћи што је за 6 % више него

35 <http://novipazar.wordpress.com/2011/06/19/pod-zemljom-zlato-a-na-zemlji-mucenici>. Под земљом злато, а на земљи мученици, недеља, 19, 20. јун, 2011.

36 Закон о социјалној заштити и обезбеђивању социјалне сигурности грађана, *Службени гласник РС*, бр. 24/2011.

2007. године, када их је било 8.144.³⁷ Током 2009. и 2010. године њихов број се увећавао тако да се не може проценити, колико ће сиромашних грађана уживати социјалну помоћ до краја 2011. године. На крају 2007. године, на евиденцији Центра за социјални рад налазило се 1.512 породица корисника материјалног обезбеђења, док их је у 2008. години било 1.582 или за 4,63 % више. У 2009. години, 5.874 лица је користило материјално обезбеђење или 3,45 % више него 2008. године, када је их било 5.678.

Предвиђања државних органа који се плаше реадмисије грађана Републике Србије из земаља Западне Европе, као и процене да ће у Нови Пазар доћи близу 30 хиљада прогнаника звуче неозбиљно. Могуће је да их на нивоу Републике Србије буде преко 100 хиљада, али не само сиромашних него и авантуриста, криминалаца, људи спремних на свакојака дела и злодела које је бивши премијер Италије Берлускони назвао хордама зла. Незамисливо је да се сви становници, на пример, општине Рашка одједном преселе у Нови Пазар. Ко би водио бригу о толиком народу када у буџету нема средстава ни за постојеће кориснике? Ко може да у таквим околностима пружи социјалну подршку неком прогнаннику када је за целу 2008. годину из општинског буџета за социјалну заштиту једва издвојено нешто преко 4 милиона динара.³⁸ О томе тек треба размишљати. Треба предузети конкретне мере на сузбијању сиромаштва и смањењу захтева за коришћење социјалних услуга. Суморно је сазнање да оброкеу народној кухињи које финансира Црвени крст Републике Србије користи 1.267 лица, док Центар за хуманитарни рад „Хајрат» у вакуфској кухињи свакодневно дели 600 obroka. Две кухиње у Новом Пазару, дневно хране 1.867 најсиромашних лица.³⁹ После 222 године, Малтусов Есеј о становништву (*An Essay on the Principle of Population*) због кога је био оштро критикован коначно тријумфује. Поп Роберт Малтус је давне 1789. године говорио: „...да су пренасељеност, сиромаштво и незапосленост радника резултат природних закона са вечитим

37 Нацрт стратегије социјалне заштите града Новог Пазара, Градско веће града Новог Пазара, 2009, стр. 74.

38 Цитирано дело, стр. 77.

39 <http://www.kurir-info.rs/srbija/novi-pazar-na-sirotinjском-kazanu-1.867-ljudi-54841.php>. На сиротињском казану 1.867 људи, петак, 15. октобар, 2010.

важењем...и да број становника треба да расте само до границе коју постављају животне намирнице.⁴⁰

У Србији као и у Новом Пазару незапосленост незауствљиво расте. Највише незапослених крајем 2010. године било је према евиденцији Националне службе за запошљавање у Београду 95.071. У Нишу тај број износи 34.620, у Новом Саду 28.263, у Крагујевцу 22.363, у Лесковцу 20.531 и у Новом Пазару 20.313.⁴¹ Међутим, подаци о Новом Пазару не говоре много јер је у њему позиција најнеповољнија а број незапослених је сигурно много већи. Да ли је неко лице запослено или није, не доказује евиденција Националне службе за запошљавање у Новом Пазару. Многи који су на евиденцији раде код одређених послодаваца, али се редовно јављају служби рачунајући на неко сигурније радно место. Такође има лица која су незапослена али из неких разлога нису на евиденцији Националне службе. Много је оних који су на евиденцији али краће или дуже бораве ван земље, што значајно угрожава поузданост података.

Табела број 1. Незапослена лица по степену стручне спреме према евиденцији у месецу јуну 2011. године

Степен стручне спреме	I - XII 2009	I - XII 2010	I - XII 2011
I	10.528	9.992	10.395
II	959	872	947
III	5.353	5.133	5.271
IV	3.383	3.618	3.824
V	75	72	77
VI ₁	257	237	250
VI ₂	7	19	25
VII ₁	407	527	627
VII ₂	1	5	7
VIII			
У К У П Н О	20.970	20.475	21.423

Извор: Обрада аутора на основу података Националне службе за запошљавање, Филијала Нови Пазар.

40 Јакшић Миомир и Пејић Лазар, *Доктрине великих економиста*, Универзитет у Београду, Економски факултет, Београд, 1995, стр. 97.

41 <http://www.akter.co.rs/ekonomijaprint/3321-u-srbiji-raste-nezaposlenost.html>. „Владине мере за запошљавање нису дале резултате.“ (Пише: Славољуб Арсенијевић, понедељак, 31. јануар, 2011.

Уместо закључка

Рад овог формата не може обухватити сва збивања која су допринела да Нови Пазар током 90-тих година прошлог века у једном даху направи непоновљив привредни успон а ни разлоге његовог стрмоглавог пада почетком XXI века. Пад се десио. Нетрагом је нетало некада познато новопазарско привредно чудо а привредници, његови дојучерашњи актери скоро да никакву поуку нису извукли из своје ближе прошлости. Уместо да активно обављају своју делатност и антиципирају у привредним догађајима они каскају више од једне деценије. Будући да је крупно предузетништво изгубило на интензитету и да су остали само ситнији послови, то не значи да је као такво без шанси за опоравак. Шансе постоје, под условим да се обавезно промени пословна философија а најпре старе навике. Предузетништво се није срозало само због хендикепа стручне компоненте, пало је и због несхватања етичких обавеза предузетника према држави и њеним институцијама, и због површне одговорности у њиховој професионалној области. Према томе предузетници да би остали у професионалном послу морају имати поред стручних квалитета и етички обзир, коректан однос према запосленима и према послу којим се баве. Будући да је већина била без етичког обзира пословни фијаско не представља чудо. Нови Пазар има искуства у успонима и падовима тако да за будуће генерације мора обезбедити сигурнији простор и неупоредиво боље услове од ранијих. Како то постићи? Врло лако, корктним, стручним и озбиљним пројектовањем пута за нову будућност које мора бити.

Први задатак његових грађана био би очување и унапређење традиционално добрих међуодноса независно од сваке врсте припадности. Заједничка обавеза осмишљена је у борби са проблемима који урушавају град и његову економију. Морају хитно зауставити стереотипну медијску агресију „да је ситуација у Новом Пазару за сада мирна, осећају се тензије, за сада нема инцидената, грађани су се мирно разишли својим кућама...“ и сл. То не треба да трпе и изнад тога се морају издићи и окренути својим свакодневним пословима.

Уосталом, много пута су се уверили, да институције које би морале по својој дефиницији да се огласе поводом значајних догађаја и процеса најчешће остају по страни. Привредници и грађани овог скоро клонулог града треба да прихвате чињеницу, да су у време приватизације академске институције и њихови представници били буквално скрајнути. И то је било време привредне експанзије, чији резултати говоре да су у насталом метежу многи предузетници значајно профитирали. То се показало као веома лоша пракса са којом у будуће треба престати иначе ће бити још више угашених послова.

Даље, не у скорој будућности већ промптно, сви релевантни фактори треба да забораве да је Нови Пазар град са највећим бројем становника млађих од 35 година. Махање тим богатством треба да престане јер што га више помињу оно брже нестаје. Истину о омладини треба саопштавати реално и обрнутим редом. Зашто? Зато што овај издашни ресурс, толика незапослена и подцењена снага, под сталним утицајем медија и прилога о лагодном животу, у исто време представља вулкан који може сваког тренутка кобно да еруптира. Тим пре је бојазан, да велики број младих нашавши се у неизбежној ситуацији може лако да посрне, потпуно оправдана. Лако је препознатљива могућност да је омладина уједно и будућност и опасност и не само Новог Пазара већи многих градова и регија. Несувисло је говорити о младости а не стварати услове за њено одржање. Испред младости треба да стоје шансе за доказивањем, перспективом, каријером и пословним успесима. Опасно је што се из тог корпуса и густих редова лако може регрутовати „криминална елита“ спремна на сва недолична дела. Ето задатка и шансе истовремено, да новопазарци сачувају своју омладину.

Наредни корак који би требало предузети је, уопште не помињати шансе за развој туризма. За ову тврдњу која је истекла из предлога нема демантија јер у Републици Србији од Новог Пазара са околином, не постоји подручје са богатијом туристичком понудом а слабијом туристичком привредом. Уместо да туристичка привреда подиже степен локалне и националне моћи, чува и експлоатише природна богатства, јача економску снагу и политичку стабилност, она остаје где је са бледом перспективом. За промашаје не треба кривити државу и њене институције. Шта држава као неко ко се симболич-

но јављала као заступник интереса и експонент инструмента којима се реализује моћ може да учини сама без помоћи њених грађана. Они који је окривљују немају исправан суд.

Влада мишљење да се у Нови Пазар улаже више него било где. Нажалост, није тако. У Нови Пазар ни Турци не желе да улажу. Новопазарци су у великој заблуди ако мисле да Турска, по свим критеријума 16-та економија на свету, има интереса да улаже у град који сам себи није помогао када је био јачи од многих региона у Републици Србији. Турска хоће да инвестира, али хоће интерес и нема намеру да економски подстиче нешто што годинама није подстицано. Она се држи старог правила, давање је уствари узимање. Новопазарски политичари одлазе у Турску, али сваку посету доживе као тежак пораз и онда ламентирају, како су их Турци поново оставили на цедилу. Турска жели да улаже, то нико не спори, али неће и не може мимо Републике Србије, што многим који би хтели да успех припишу себи никако не одговара. Привредницима Новог Пазара предстоје напорне припреме за будућност и пуно рада на стварању нових пословних односа како са Кинезима тако и са Турцима, Немцима и другим партнерима. Услов је да у пословне односе уопште, ступају без страха да су унапред угрожени, преварени или нечим уцењени јер прави односи фондирају на прилагођавању које захтева мудрост, стрпљење и знање.

Ibrahim Totic

*CRITICAL REVIEW OF THE
ENTREPRENEURIAL ECONOMY IIN THE
NOVI PAZAR, BETWEEN BOOM 90s AND THE
PRESENT SCLIMB*

Summary

You are looking at the work in which the emotions are suspended because of truthful presentation of facts, bias and homeland patriotism. His goal is not the comparison of what was in

the past, and what is currently happening, because the conditions in which cruel reality erases everything and the greatest success, it would be futile waste of time. The paper deals with the problem of the city of youth, once trade and jeans Mecca, now affected by the tsunami of unemployment, poverty, frozen business, low standards, meals in soup kitchens and all the drastic and uncertain future. It is a bleak economic presentation of a great bazaar. Famous entrepreneurship obscured the figure of nearly ten thousand young people who took advantage of Schengen-visa and left the city and country.

Questioned hundreds of students, what will happened to them after graduating from college, at least ninety unanimous response: outdoors only, exclusively overseas, Europe or anything, Baustelle, why not. Is this hard truth and the devastating reality of the national interest? No, but it clearly shows that all furniture, shoes and jeans are not the perspective of youth, but a synonyms for activities that have lost forever every race with reality. Young and creative people do not want to be near bankrupt and self-proclaimed elite, unprepared and myopic owners that have quickly acquired (haram) capital, which today because of the bad business decision has to pay a high price. Young people are sick of the promisses of those who can not see all those gold mines in their own backyard.

Keywords: Novi Pazar, privatization, media, business, youth, unemployment

Литература

Војновић Лујо, *Записи племенитога господара Марина Маројице Кабоге о његовом посланству у Херцеговини 1701 и у Цариграду 1706*, Споменик, XXXIV, 2. разред - 31, Српска књижевна задруга, Београд, 1898.

Волерстин Имануел, *Опадање америчке моћи*, ЦИД, Подгорица, 2004.

Гилфердинг Фјодорович Александар, *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1972.

Грујић М. Радослав, „Кад су грађена камена утврђења Новог Пазара“, *Гласник Скопског научног друштва*, 1935, XIV.

- Дневни лист *Блиц*, 24 априла 2009.
- Donnelly H. James Jr. and Skinner J. Steven.: *The New Banker-Developing Leadership in a Dynamic Era*, Dow Jones-Irwin Homevood, Illinois, 1989.
- Душанић Б. Јован, *Бећарска економија - транзиција у Србији*, Београдска пословна школа, Београд, 2008.
- Ђурковић Миша, „Транзиција без трансформације или како је у Србији од номенклатуре настала елита“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, 3/2010.
- Закон о лековима и медицинским средствима, *Службени гласник РС*, бр. 30/2010.
- Закон о социјалној заштити и обезбеђивању социјалне сигурности грађана, *Службени гласник РС*, бр. 24/2011.
- Јакшић Миомир и Пејић Лазар, *Доктрине великих економиста*, Универзитет у Београду, Економски факултет, Београд, 1995.
- Кантон Џејмс, *Екстремна будућност*, Слио, Београд, 2009. (Превео са енглеског: Ђорђе Трајковић)
- Крешевљаковић Хамдија, „Еснафи и обрти у Босни и Херцеговини I“, *Зборник за народни живот и обичаје*, III, Загреб, 1935.
- Софокле, *Еуридика*, Просвета, Београд, 1973, (У: Марк Карл, *Капитал, Критика политичке економије I-III*, Просвета, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 1979.
- Маџар Љубомир, О пропасти српске економије: „Динкић директно угрожава буџет“, *Недељни Телеграф*, понедељак, 5. април 2011. (Пише: Милош Обрадовић).
- Мор Томас, *Утопија*, Култура, Београд, 1964, (Превод: Ф. Баришић). (У: Милан Петричковић, „Сиромаштво у функцији егзистенцијалне отуђености становништва Србије“, *Социјална мисао*, часопис за теорију и критику социјалних идеја и праксе, Београд, 69/2011.
- Нацрт стратегије развоја социјалне заштите града Новог Пазара*, Градско веће града Новог Пазара, Нови Пазар.

- Палавестра Влајко, *Легенде из старог Сарајева*, друго издање, Норт арт, Земун.
- Пантић Мирослав, „Дубровчанин Никола Бошковић и рашке старине“, *Зборник за ликовне уметности*, Матица српска, књ. 8, Нови Сад, 1972.
- Пантић Мирослав, „Новопазарски записи Дубровчанина Сима Будманија из 1734. године“, *Из књижевне прошлости - студије и огледи*, Српска књижевна за- друга, Београд, 1978.
- Република Србија - Републички завод за статистику, *Попис становништва, домаћинства и станова у Републици Србији 2011. године. Први резултати*, Београд, 2011.
- РТС*, 2. новембар 2010.
- РТС и Радио Телевизија Војводине*, 2. фебруар 2011.
- „Санџакпрес, Нови Пазар, 29. јун, 2011.
- Sica Alan, *Max Weber and the New Century*, Transaction Publishers, London, 2004.
- Тотић Ибрахим, „Проблеми у здравственом систему независно од политике финансирања“, *Здравствена заштита*, Комора здравствених установа Србије, Београд, бр. 2/2011.
- Тофлер Алвин, *Шок будућности*, Пословни систем Гр- меч, Београд, 1997.
- Ђурчић Урош, *Банкарски портфолио менаџмент*, Фел- тон, Нови Сад.
- Фајфер Кристијан, Шећерагић Бисера, *Перцепција при- ватног бизнис сектора Санџака о политичком и економском амбијенту: емпиријска студија*, Нови Пазар, Форум Ziviler Friedensdienst, Regional Office: Европски покрет у Србији, Локално веће Нови Па- зар, 2009.
- ФоНет*, Б 92, 6. мај 2007.
- Хацијахић Мухамед, „Сарајевске џамије у народној предаји“, *Зборник за живот и обичаје Јужних Сла- вена*, XXX/2, Загреб, 1936.
- <http://novipazar.wordpress.com/2011/06/19/pod-zemljom-zlato-a-na-zemlji-mucenici>. Под земљом злато, а на зе- мљи мученици, недеља, 19, 20. јун, 2011.

<http://www.kurir-info.rs/srbija/novi-pazar-na-sirotinjskom-kazanu-1.867-ljudi-54841.php>. На сиротињском казану 1.867 људи, петак, 15. октобар, 2010.

<http://www.akter.co.rs/ekonomijaprint/3321-u-srbiji-raste-nezaposlenost.html>. „Владине мере за запошљавање нису дале резултате.“ (Пише: Славољуб Арсенијевић, понедељак, 31. јануар, 2011.

Шљукић Срђан, „Социолошки профил нових српских велепоседника“, *Национални интерес*, бр. 3/2010.

Овај рад је примљен 15. мај 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 24. августа 2012. године.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

ПРИКАЗИ

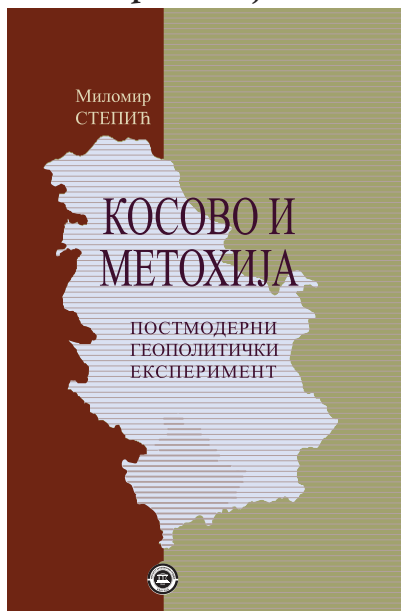
Александар Саша Гајић

КОСОВО И МЕТОХИЈА – ПОСТМОДЕРНИ
ГЕОПОЛИТИЧКИ ЕКСПЕРИМЕНТ 335-341

ПРИКАЗИ

УДК 327::911.3(497.115)
(049.3)

Александар Саши Гајић

Миломир Степић, *Косово и Метохија – постмодерни геополитички експеримент*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.

Књига *Косово и Метохија – постмодерни геополитички експеримент* очигледан је показатељ колико је значајно појачање у научноистраживачком смислу

Институт за политичке студије добио доласком проф. др Миломира Степића у његове редове. Овог угледног универзитетског професора политичке географије и геополитике (сада већ) средње генерације, те аутора више значајних стручних монографија, заслужено прати репутација водећег српског геополитичара, стратега и геоекономисте, и ова књига може се посматрати и као још један несумњив доказ у прилог томе.

Но, Степићева нова монографија о Косову и Метохији је много више од тога: она је и сведочанство о истрајности, и научно-стручног рада и моралног интегритета једног од савремених српских врхунских стручњака. Није у питању тек то што књига представља синтезу Степићевог континуираног бављења геополитичким димензијама Косова и Метохије последњих 18 година, нити што она, заправо, представља „наставак“ монографије *Косово и Метохија – политичко-географске и геополитичке перспективе* из ратне 1999. године, која из рада у рад, из поглавља у поглавље, сложене проблеме

Косова и Метохије обрађује значајки, користећи знања и методе теоријске, опште и регионалне (балканске) геополитике са циљем да објасни, растумачи, али и да пружи прогнозе и предлоге, све имајући у виду савремено стање ствари – геополитичке односе, интересе и процесе – који се одвијају у овом или поводом овог простора. На све то нас је Степић навикао и високи квалитет се од њега просто очекује. Највећа важност књиге је ипак та што је она још један корак у наставку „мисије“ коју је Степић одредио као циљ свог стручног деловања, још пре више од две и по деценије, када је отпочињао његов научни рад. Ова „мисија“ се састоји у томе „да силом научних аргумента победи псеудостручна релативизовања политичке географије, а посебно неугасла сумњичења њој блиске геополитике, те да учини све како би ове две дисциплине заузеле своје место које им у савезу српске науке несумњиво припада. Исто тако, она је покушај да се без комплекса осветли суштина „српског питања“, а то је његова географска и геополитичка димензија.“¹, додајемо – са искреном бригом и саосећањем са тешком судбином сопственог народа која никако не умањује, не искривљује

објективност Степићевих увида, већ их, напротив, појачава.

Са данашње временске дистанце, у време издавања нове књиге о Косову и Метохији, јасно је да је Степићева „мисија“ у оба своја дела уродила плодом: у првом делу ради се о несумњивом тријумфу Степићевог научног приступа. Данас ни стручна (у свом највећем делу), а поготово не шира јавност, више не подлежу сумњама у стручну релевантност геополитичког и геостратешког приступа (који је у претходним деценијама доживео и својеврсну рехабилитацију и нови процват и у светским и у нашим, регионалним оквирима), већ га, напротив, сматра неупитним. Иако због опортунизма заобилажена од стране овдашњих политичких елита, настојања Степића и других научних и јавних делатника незаустављиво продиру и поступно преобликују перцепције о суштински битној геополитичкој димензији „српског питања“. Другачије речено – шири се свест да је (парафразирајући једну од кључних Степићевих теза која је била и наслов једне од његових претходних књига) „српско питање – геополитичко питање“. Трагично је само што је победносни ход Степићевих базичних залагања пратило дводеценијско „дробљење“, губљење територија и становништва те реал-политичко тумарање српских политичких

1 Степић Миломир, *Увртлогу балканизације*, предговор, Службени лист СРЈ, Београд, 2001, стр. 10

елита који нису имале (или нису хтеле да имају) уху за праве геополитичке композиције.

Дакле, као израз истрајности свих тежњи и усмерења које кра-се његов укупан досадашњи рад, Степић се у новој монографији изнова бави косовско-метохијским геополитичким „гордијевим чвором“. При томе, он је поту-но свестан важности теме (како вели, сувише озбиљне да би се препустиле само политичарима несклоним дугорочном проми-шљању и стратешким погледима) и њене захтевности која изискује „посебни истраживачки сензиби-литет, способност мултидисци-плинарног приступа, спремност на тешкоће, сумњичење и заме-рање „ауторитетима“, суочавање са опасностима теоријског рада и замкама скривених истина, фал-сификованих података и мани-пулативних чињеница“.² И поред највиших очекивања, Степић нас садржином своје књиге поново пријатно изненађује: његов стил је, упркос сложеној тематици и методама које користи, још пит-кији, једноставнији и приступач-нији него пре. Његова реченица сада већ потпуно одише зрелом једноставношћу једног врхунског зналаца. Садржински, „рад је прот-кан појмовно-категоријалним иновацијама, геополитичким

неологизмима, концептуалним специфичностима, оригинал-ним методолошким приступима, сврсисходним имагинацијама и апликативним аспектима геополитике.“³

И раније су Степићеве слико-вите, а геополитички референтне синтагме – попут „хрватске геополитичке чељусти“ или „српског „Хартленда“ на Балкану“ – што су спајале теоријски прецизна одре-ђења са јасно уоченим геострате-шким намерама, бивале снажно и трајно „урезане“ у памћење сваког ко се латио његових ранијих књи-га. Са сликом Косова и Метохије као „геополитичке тврђаве“, са својим зидинама и капијама што надзире централну комуника-циону вертикалу полуострва, ова „традиција“ пружања сликовитих а неспорно тачних геополитич-ких метафора добила је пуноправ-ног наследника.

Шта чини Косово и Метохи-ју „геополитичком макро-тврђа-вом“? Географске датости, „до-бри природни предуслови, како за одбрану тог простора, тако и за офанзиву према истоку, југои-стоку и југозападу... Планинским венцима заштићене котлине нај-већи део немањићког периода... биле су државно средиште у те-риторијално-морфометријском смислу.“⁴ Степић нам описује

2 Степић Миломир, *Косово и Метохија – постмодерни геополитички експе-римент*, ИПС, Београд, 2012, стр. 8

3 Исто; извод из рецензије академика Ча-слава Оцића, стр. 231

4 Исто, стр. 31

„основну макротврђаву“ коју чине „двориште“ састављено из два дела – Великог Косова и Метохије са мањим ободним котлинама и Дреничком висијом („унутрашњим бедемом“) између њих; „бедеме“ у виду планинских венаца који уоквирују котлинско двориште у квадратни облик; „капије“ (пролазе) као саобраћајне, орохидрографске и геостратешке улазе и излазе из „тврђаве“, од којих су најзначајније „северна капија“ (Ибарска клисура) и „јужна капија“ (Качаничка клисура). Такође, Степић уочава и „проширену тврђаву“ на истоку, тј. простор Лаба (Мало Косово), новобрадску Криву Реку, Горњу Мораву и Изморник који, заједно са „основном тврђавом“, творе територију АП Косово и Метохија. Надаље, он објашњава како је котлинско двориште, и основне и проширене „макротврђаве“, „захваљујући „зидинама“ високих планинских венаца, добро заштићено од спољашњих деструктивних упуцавања, иако без свеколиког антропогеног „одбрамбеног система“, та баријера не може бити довољна и остаје само природна предиспонираност“. „Капије“, селективним „отварањем“ једних а „затварањем“ других, сходно историјским околностима и геополитичкој стварности, могу да служе као интеграционе „копче“ са окружењем, али и ефикасне „рампе“ за

везе на другој страни.⁵ Због тога, Степић посматра етничко ширење Арбанаса под подстрецима великих сила – управо као освајање „макротврђаве“ кроз југозападне пролазе, те њено претварање у сопствену „макротврђаву“ за даље стратешко ширење на исток, североисток, северозапад и југоисток. За њега је неупитна геополитичка артикулисаност и планираност вишефазног „великоалабанског пројекта“ конкретизованог као територијална трансгресија пре свега у косовско-метохијском простору. Степић зато сматра да је потпуно погрешно посматрати процесе арбанашке експанзије само као последицу спонтаног ширења и умножавања њихове популације услед недостатка животног простора. Сазнања која баратање геополитичким инструментаријумом пружају – потпуно му иду у прилог.

У овом увиду смештена је основна и суштински кључна теза коју ће касније, кроз целу књигу, Степић зналачки чињенично операционализовати и доказивати. Она је дата већ и у самом наслову књиге – да се проблем Косова и Метохије мора у геополитичком смислу сагледавати пре свега као један „експеримент“, односно, као вештачки покренут процес, уз стварање нових или подстицање постојећих услова и околности,

5 Исто, стр. 36

и то од стране спољашњег фактора – великих сила, пре свега оних западних. Велике силе то чине како би са овладавањем косовско-метохијском „геополитичком тврђавом“, а кроз стварање косовске псеудо-државе, контролисали средишњи простор и Балканског полуострва и тамошње главне путне правце како би, преко тога, створиле нови однос снага у међудржавним односима на Полуострву зарад постизања ширих геостратешких и геополитичких циљева. Степић, као сваки врсни геополитичар, ове „просторне игре“ уочава у дужим историјским релацијама. Зато, у атлантистичком „експерименту“ који подржава арбанашки фактор, он види наставак онога што је Цвијић пре читав век уочавао у ономе што је чинила ондашња Турска која је „радила свим средствима да у Старој Србији, специјално у косовској и метохијској области, уништи српски народ и област арбанашког елемента протегне што више на исток и североисток, да тако утисне клин у српско тело“,⁶ односно исто оно што је Јован Томић (чији је уводни цитат и носећи лајтмотив Степићеве књиге) 1913. године примећивао када је писао да „пустоносна арбанашка река није напуштала своје корито нити га често мењала због природне јој брзине њена тока“; ... „она

је то чинила зато што су јој нарочито отворани проломи тамо где се желело нанети што више пустоши“ ... као „потребна ономе ко њом руководи у политичке сврхе.“⁷

Са намером пружања отпора овој „стихији“ која се огледала у ратовима, прогонима и редуковању и фрагментацији српских територија, Степић обрађује хронологију „геополитичког експеримента“ у запаљивој балканској лабораторији. Он то чини на вишеструко успешан начин: уз приказивање односа демографије и геополитике – он објашњава зашто је простор Косова и Метохије и даље место популационог обнављања, тј. већег природног прираштаја Срба гледајући целу Србију; уз анализу физичко-географских основа геополитичког положаја Косова и Метохије – он објашњава зашто тај простор, иако у морфометријском смислу немају централну позицију на Полуострву већ претеже ка Јадрану, тј. његовом западном делу, има значај геополитичког централитета услед пружања траса полуострвских комуникационих трансферзала које кроз њега пролазе или га тангирају; уз описивање интереса суседних држава, регионалних сила и великих сила – Степић објашњава глобални геополитички значај Косова и Метохије као

6 Исто, стр. 67

7 Исто, стр. 5

карике у оквиру „балканског геополитичког и геостратегијског лука“ атлантистичке геополитике што се креће „од обуздавања у проширење“ ка истоку и, наспрот њој, континенталне евроазијске алтернативе и могућности које она отвара..... Степићева мултифакторска анализа, а потом и синтеза, процесе на и Косову и Метохији и целом Балкану, где се континуирано одвија територијално сузбијање и расрбљивање српског етничитета, дешифрује у „геополитичком кључу“. Закључак који стечени увиди намећу је да су „Србија, српски народ и српски национални интереси постали таоци евроатланског таласократског геополитичког курса српких вођа. Директна цена такве оријентације јесте губитак Косова и Метохије...“⁸

Бројни пасажии књиге *Косово и Метохија - постмодерни геополитички експеримент*, надаље, са лакоћом обрађују географска својства, природна богатства и етнодемографске прилике на Косову и Метохији, те интересне и геостратешке пројекције на њему и око њега, како би, са стеченим поузданим предзнањем, била „претресана“ најделикатнија питања импликација могућих крајњих „решења“ косовског-метохијског „ребуса“. То су: замрзну-

ти конфликт, ампутација са или без признања Србије, редефинисање статуса унутар српског суверенитета или територијална подела. Уз добро аргументовано становиште да са одвајањем Косова и Метохије од Србије, тј. одустајање Србије од овог простора, не би биле намирене ни амбиције великих сила које стоје иза овог „геополитичког експеримента“, а ни претензије Арбанаса (којима је овладавање „макротрвљавом“ само одскочна даска за стварање „нових жаришта“ ради прекомпоновање граница у циљу реализације „великоалбанског пројекта“, чиме би се трајно променио однос снага на Балкану), Миломир Степић детаљно промишља све варијанте могуће поделе Косова и Метохије: регионално-географска редукција, територијална компензација (целовита и парцијална размена територија), етнопросторне опције (мултиетничка фрагментација, етно-ексклавијација), те процентуално-арбитрарне, економско-финансијске и функцијско-гравитацијске опције, укључујући и питање њихове геополитичке целисходности. Уз закључке о нецелисходности свих варијанти поделе (које остављају незадовољним обе стране, а не отклањају стварне узроке дуготрајне кризе међуетничких односа нити њихове спољне геополитичке подстреке), Степић тврди да је

8 Исто, стр. 208

подела територија у супротности са дугорочним српским интересима. Он као краткорочни српски геополитички циљ види активнији и офанзивнији ангажман у амортизацији трајног одузимања Косова и Метохије од Србије, у смислу политичког-дипломатског одржавања *status quo*-а и „замрзавања конфликта“ до по Србију повољније констелације снага, а са њима и стратешки, дугорочни рад. Овакав рад претходно изискује идентификацију теоријски утемељених глобалних геополитичких стратегија и њихових конкретизација у просторима где живе Срби, те практичну реоријентацију у складу њим. Савршено схватајући да је проблем везан за „геополитички експеримент на Косову и Метохији“ део ширег проблема, Степић се залаже за активно концентрисање на „стратешком јачању Србије и свих српских земаља у духовном, економском, културном, пропагандном, дипломатско-политичком, војном и другом смислу како би спремно дочекале повољнију констелацију глобалних, европских и балканских геополитичких прилика за поништавање фактичког стања сецесије.“⁹ А за даље, на стручним основама и уз помоћ приступачне научне методологије, по Србију и Балкан шире гео-

политичко промишљање начина постизања овог дугорочног циља – остављен је простор за неку наредну геостратешку анализу и књигу...

9 Исто, стр. 212

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

На левој страни у заглављу се налази име, средње слово и презиме аутора, звање аутора, назив установе, факултета и седиште. Наслов рада куцати на средини великим словима – Bold (фонт 14). Поднаслови се пишу на средини, великим словима (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима Bold (фонт 12). Сви текстови на српском језику треба да су куцани ћирилицом. У тексту су италиком (курзивом) истакнуте речи на страном језику. Обим рада не сме бити већи од 1 до 1,5 ауторског табака, (односно 16 до 25 страна, 36300 до 56725 карактера са размаком).

После ових података следи **сажетак** који треба да садржи од 100 до 250 речи. Иза сажетка иду *кључне речи* чији број не може бити већи од 10, док њихова употреба у тексту треба да буде што већа. У **сажетку** треба да стоји предмет анализе, циљ рада, коришћени методолошки приступи, резултати, закључак или одређене препоруке. На крају текста, после **литературе**, треба написати **резиме** чија дужина може бити до 1/10 дужине чланка. Аутор би у резимеу у структурираном облику требало да истакне најважније резултате и закључке истраживања до којих је дошао у свом раду знатно шире него у сажетку. *Сажетак, кључне речи и резиме* треба превести и на енглески језик, ако је рад на енглеском, сажетак и кључне речи треба превести на српски језик. Текст за часопис не садржи посебан увод и закључак.

Текст треба писати у фонту Times New Roman, величина слова 12, са увученим пасусима и проредом 1,5 – ћирилично писмо.

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте су истог фонта као основни текст и треба их куцати са командом Insert – Reference – Footnote, а не намештањем разних оквира, јер једино на тај начин можемо гарантовати, да ће се и у прелому фусноте појавити на добром месту. Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- када се ради о **монографији** фуснота мора садржати: име и презиме аутора, наслов рада у италику, издавач, место, година издања и број стране (на пример: Зоран Аврамовић, *Родомрсици*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 15; Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54);
- када се ради о **чланку**, име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа у италику, издавач, место издавања, број, година излажења и број страница (на пример: Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67);
- када се ради о **зборнику радова**: име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања, број стране (на пример: Дејана Вукчевић, „Србија и придружива-

ње Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239);

- **извори са Интернета**, који не смеју прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садрже пуну интернет адресу (на пример: <http://sh.wikipedia.org/wiki/Revolucija>).
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Литература треба да се налази на крају рада, испред резимеа, поређана по азбучном реду, са следећим елементима:

- **књиге**: презиме и име аутора, наслов књиге италиком, издавач, место издања, година (на пример: Суботић, Момчило: *Српско питање данас*, Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **зборници**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (на пример: Марковић, Драган, „Демократизација власти и управљања у Србији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **чланак**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (Кнежевић, Милош, „Варка европске хармоније“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2008);
- **литература са Интернета**, која не сме прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садржи пуну интернет адресу (на пример: <http://sh.wikipedia.org/wiki/Revolucija>).
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Текстове слаати у штампаном и електронском облику: Институт за политичке студије, Светозара Марковића 36, е-mail адреса – **smiljana.raunovic@ipsbgd.edu.rs**

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Главни задатак рецензента је да допринесе очувању високог квалитета који иначе ужива наш часопис. На првом месту треба нагласити да рецензент не сме бити упознат са идентитетом аутора рада и обрнуто, аутор не сме знати идентитет рецензента. Приликом добијања рада сваки рецензент има рок од 20 дана да редакцији достави урађену рецензију. Веома је важно да рецензент буде свестан да је поступак рецензије поверљив, при чему се садржај рецензије не сме откривати трећој страни. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију.

Приликом рецензије рукописа рецензент треба да одговори на следећа питања: Да ли је аутор показао у чему је оригиналност чланка? Да ли је аутор довољно оправдао своје тврдње? Да ли је аутор стручно/научно утемељио своје тезе? Да ли је рад комплетан према Упутству за ауторе? Којој научној области рад припада? Затим, рецензија треба да садржи примедбе о стручном/научном квалитету рукописа, али и сугестије за побољшање рукописа, уколико за то постоји потреба.

На самом крају рецензент треба да оцени којој категорији рад припада (**оригиналан научни рад, прегледни рад, кратко или претходно саопштење, научна критика, односно полемика, осврти и прикази**) и да изнесе своје мишљење о томе да ли рукопис треба да се прихвати у садашњем облику, да се прихвати уз сугерисане измене или да се не прихвати због наведених разлога у рецензији.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323.1(=163.41)

НАЦИОНАЛНИ интерес: часопис за национална и државна питања = National interest: Magazine for National and State Issues/ главни уредник Милош Кнежевић: одговорни уредник Живојин Турић. - год. 4, бр. 4 (2005) Београд (Савски трг 7а); Институт за политичке студије, 2005 - (Београд: Eseloge). - 24 цм

Три пута годишње - Другачије повезане серијске публикације: Национални интерес (CD-ROM)=ISSN 1452-2152 ISSN 18204996=Национални интерес (Штампано изд.) COBISS.SR-ID 125448460

02
2012

Национални
ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST
JOURNAL FOR NATIONAL AND STATE ISSUES

ISSN 1820-4996 UDK 323.1(=163.40) година VIII vol. 14. № 2/2012.

